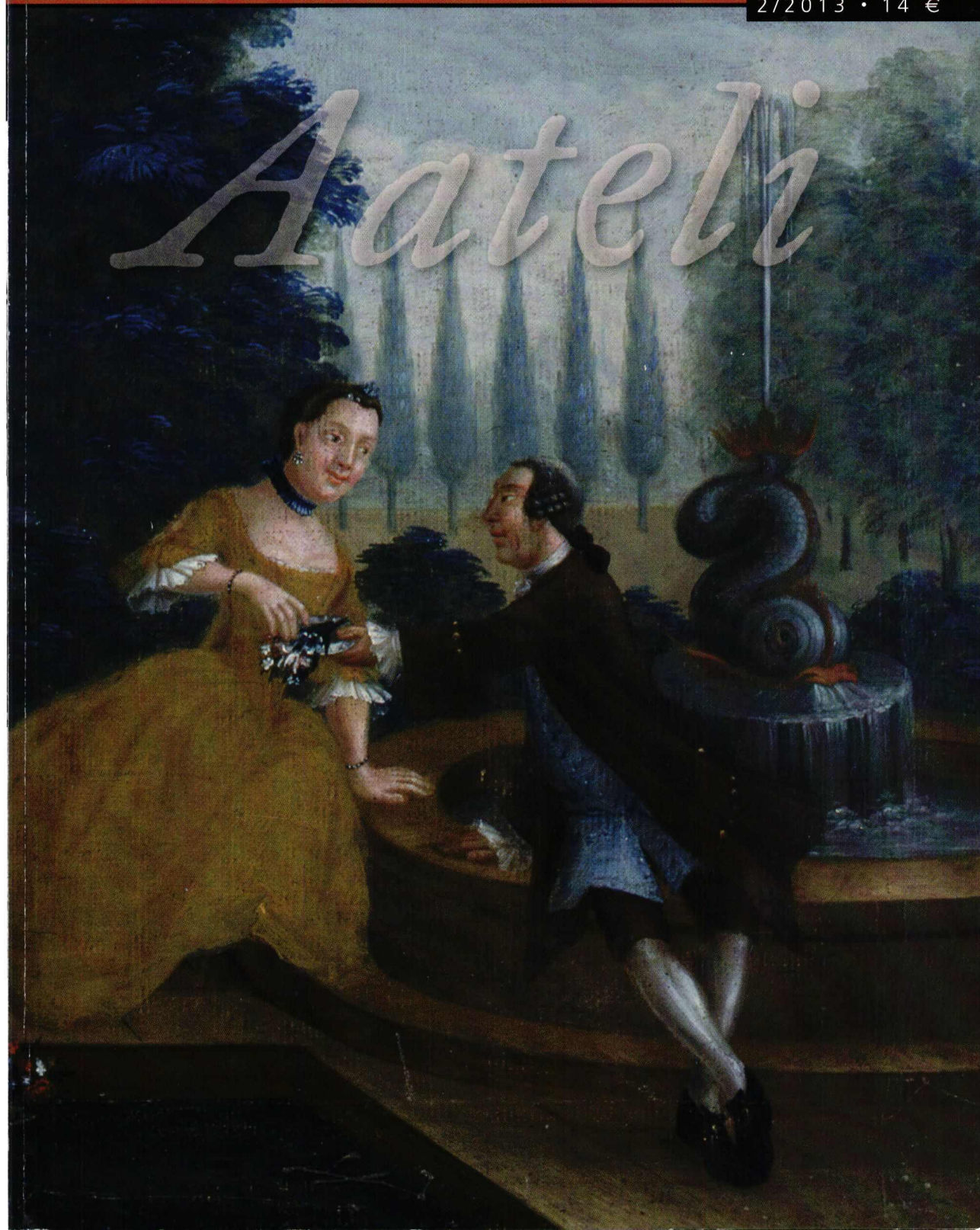

HISTORIAALLINEN
AIKAKAUSKIRJA

2/2013 • 14 €

Aateli

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

111. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Elina Katainen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Pauli Kettunen (pj.), Petri Karonen, Tiina Kinnunen,

Tuomo Lappalainen, Harri Rinta-aho, Janne Virkkunen (vpj.)

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

pro.tsv.fi/haik ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Privilegioista 137

Aateli

Janne Haikari – Marko Hakanen – Anu Lahtinen – Alex Snellman, Mitä uutta aatelista? 139

Tuula Hockman, Toti-suku ja sen mahdin taustat 141

Juha-Matti Granqvist – Sofia Gustafsson, Aatelmies porvarina – Amiraali Carl Tersmeden ja hänen afääriinsä 154

Ilkka Nummela, Suomen aateliston varallisuudesta autonomian alkupuolella 164

Henrika Tandefelt – Maria Väinö-Kurtakko, Albert Edelfelt ja Viktor Magnus von Born – Kuinka aatelmies luodaan Suomessa n. 1870–1900 185

Kolumni

Kirsi Väinö-Korhonen, Biografi internetin ihmemaassa 201

Katsauksia

Jobanna Ilmakunnas – Marko Hakanen – Anu Lahtinen – Alex Snellman, Aatelin tutkimus Suomessa 203

Ulla Koskinen, Rauhantahtoinen soturiaateli? Historian yleisesitysten kuva Suomen räilsistä 1500-luvulla 216

Keskustelua

Nils Erik Villstrand ja Ann-Catrin Östman, Erilaistamisen sietämätön keveys – Ruotsi, Suomi ja pitkä yhteinen historia 227

Viljo Rasila, Sotasurmista vielä 234

Syväloutaus

Jukka Kortti, Historian käsittäminen, vertailu ja myytit 235

Arvosteluja

Jussi Rantala, Maintaining Loyalty, Declaring Continuity, Legitimizing Power, The Ludi Saeculares of Septimius Severus as a Manifestation of the Golden Age (Ray Laurence) 240

Andrew Shryock ja Daniel Lord Smail (toim.), Deep History, The Architecture of Past and Present (Marko Nenonen) 241

Jenni Kuuliala, Disability and Social Integration, The Constructions of Childhood Impairments in Thirteenth- and Fourteenth-Century Canonisation Processes (Gábor Klaniczay) 243

Mirkka Lappalainen, Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697 (Ritva Kylli) 244

Bo Eriksson, Svenska adelns historia (Jobanna Ilmakunnas) 246

Henrik Impola, Frälset och dess rusttjänst i Finland på 1500-talet (Anu Lahtinen) 247

Antti Matikkala ja Wilhelm Brummer (toim.), Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa (Miia Ijäs) 247

Elizabeth Harding ja Michael Hecht (toim.), Die Ahnenprobe in der Vormoderne. Selektion – Initiation – Repräsentation (Tiina Miettinen) 249

Riitta Koskinen, Kartanot ja virkatalot Turun kaupunginarkkitehti Christian Friedrich Schröderin tuotannossa (Jobanna Ilmakunnas) 251

Kirsi Väinö-Korhonen, Sofie Munsterhjelmin aika. Aatelist naisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa (Janne Haikari) 252

Katherine Pickering Antonova, An Ordinary Marriage. The World of a Gentry Family in Provincial Russia (Ulla Ijäs) 253

Ellis Wasson, Aristocracy and the Modern World (Alex Snellman) 254

Osmo Pekonen ja Johan Sién (toim.), Lapin tuhat tarinaa. Anto Leikolan juhla-kirja (Jukka Nyyssönen) 255

Sajajaleena Rantanen, Laulun mahti ja sivistynyt kansalainen. Musiikki ja kansanvalistus Etelä-Pohjanmaalla 1860-luvulta suurlakoon (Pekka Suutari ja Marko Tikka) 256

Maare Paloheimo, Business Life in Pursuit of Economic and Political Advantages in Early-Nineteenth-Century Finland (Sakari Heikkinen) 258

Sakari Auvinen, Kasvavan liikenteen kannattava kanava. Saimaan kanavan rahtiliikenne autonomian aikana (Tapio Bergholm) 259

Leena Riska-Campbell, Bridging East and West. The Establishment of the International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA) in the United States Foreign Policy of Bridge Building, 1964–1972 (Sari Antio-Sarasmo) 260

Tiedemaailma

Nimityksiä 262

Kirjoittajat 262

Notes on the contents 263

Kansi: Jonas Bergmanin (1724–1810) Hatanpään kartanoon 1763 maalaama ovenpäällyskuva, joka nykyisin on Louhisaaren kartanossa Askaisissa. Bergman oli tunnettu kirkkomaalari, mutta somisti myös kartanoita maallisilla aiheilla. Kuvaaja: Martti Puhakka. Kuva: Museoviraston kuva-arkisto, rakennushistorian kokoelma.

Privilegioista

Lähes kaksi vuotta olen pendelöinyt sisämaan ja Turun väliä, mutta nyt sijaisuuteni Åbo Akademissa on tulossa päätökseensä ja samalla päättyy osa-aikaturkulaisuuteni. En tainnut olla kovin aktiivinen Turun kaupunkiyhteisön jäsen, koska paikallisten asioiden seuraaminen jäi Kauppahallista ja Skanssin ostoskeskuksesta mukaan poimimieni ilmaislehtien uutisoinnin varaan. Tokihan silläkin tavoin pysyin kärryillä muun muassa Toriparkkia ja raitiolinjaverkostoa koskevista suunnitelmista, puhumattakaan Aurajoen poikki ykskaks rakennettavan uuden sillan nostattamasta mielenkuohusta. Samoin opin, mitä jännitteitä monikielisyys voi tuottaa virallisesti kaksikielisessä yhteisössä.

Kotikaupungissani Jyväskylässä olen silloin tällöin nähnyt *Pakkoruåtsi pois!* -tarroja, jotka on liimattu esimerkiksi liikennevalopylväisiin. En kuitenkaan muista, että ruotsin kielen asemaa olisi sikäläisissä mainosrahoitteisissa paikallislehdissä käyty kyseenalaistamaan yhtä usealla mielipidekirjoituksella kuin Turussa. Jostain syystä mieleeni on jäänyt erityisen hyvin kirjoitus, jossa väitettiin ruotsin kielen puhumisen olevan nöyryyttävää suomenkieliselle virkamiehelle – siis tilanteessa, jossa ruotsia äidinkielenään puhuva asioi kaksikielisen kunnan virkamiehen kanssa. Ruotsin kielen asema kuvattiin myös epätasa-arvoiseksi suhteessa Suomessa nykyään puhuttuihin useisiin muihin kieliin, joita maahanmuuttajat ja turva-

paikan saaneet pakolaiset ovat tuoneet mukanaan.

Pakkoruotsi-argumentoinnissa ruotsin kieli näyttää rinnastuvan eräänlaiseksi muinoin vääryydellä hankituksi privilegioksi, josta kansan suuri enemmistö kärsii päivittäin. Taustalla piilee historiakuva, jonka synty- ja leviämisprosesseja tutkijoiden tulisi selvittää ja jonka juurimiseksi kouluissa pitäisi tehdä nykyistä enemmän työtä, esimerkiksi yhdistämällä ruotsin ja historian oppitunteja.

Privilegiot olivat elimellinen osa keskiaikaista ja varhaismodernia yhteiskuntajärjestelmää: joskus joku yksilökin mutta useimmin jokin yhteiskuntaryhmä tai yhteisö – esimerkiksi aateli tai jonkin kaupungin porvaristo tai jokin luostari – sai tietyn erioikeuden, jonka sisältö saattoi vaihdella tilanteen mukaan verovapaista maanomistuksista erilaajuisiin kauppa- ja kalastusalueisiin tai veronkanto-oikeuksiin. Tietenkin tällaiset erioikeudet olivat muilta pois tai mahdollisia vain muiden kustannuksella.

Suomessa ei kuitenkaan enää ole virallisia privilegioita – niiden rippeetkin poistettiin lainmuutoksilla vuonna 1995, jolloin myös Helsingin yliopisto menetti tuottoisan yksinoikeutensa suomen- ja ruotsinkielisiin almanakoihin. Äidinkielen käyttäminen jokapäiväisessä elämässä ei myöskään ole privilegio, vaan Suomessa perustuslaki säätää suomen ja ruotsin maan kansalliskieliksi. Suomen lainsäädäntö takaa

myös karjalan, saamen ja romanin kieltä sekä viittomakieltä käytävillä mahdollisuuksia käyttää äidinkieltään yhteiskunnassa. Muiden, ulkomaisten kielten osalta kielipolitiikka pyrkii yhdistämään Suomeen kotoutumisen yksilön oman äidinkielen käyttömahdollisuuksiin.

On ymmärrettävää, että monikulttuurisuuden lisääntyminen ja uusien kielivähemmistöjen syntyminen herättävät keskustelua eri kieliryhmien keskinäisestä tasa-arvosta ja kielten käyttöön liittyvistä ongelmista. Ihmisten välinen tasa-arvo taitaa kuitenkin harmi kyllä muistuttaa kangastusta aavikolla tai sateenkaaren päätä pellon takana: juuri kun sen kuvittelee tavoitaneensa, se onkin poissa tai yhä vain matkan päässä. Yksi asia on silti varma: yhdenkään ryhmän asema ei kohene sillä, että joltain toiselta ryhmältä otetaan pois lain takaamat oikeudet. Ruotsissa monarkian kannattajat ovatkin samanhenkisesti argumentoineet vastakysymyksellä, olisiko ruotsalainen yhteiskunta yhtään sen demokraattisempi, jos sillä ei olisi kuningashuonetta.

Suomi ei ainakaan historiallisena aikana ole koskaan ollut yksikielinen. Eri kielillä oli esimerkiksi 1400-luvun privilegioyhteiskunnassa omat käyttöalueensa: Latinaa käytettiin eniten kirkon ja oppineiston kirjakielenä, keskialasaksa oli Itämeren alueen kansainvälisen viestinnän ja kaupankäynnin kieli, ruotsiksi laadittiin lait ja kaikki viralliset asiakirjat ja suomi oli lähinnä puhekieli, mutta sellaisena sitä sai käyttää kaikilla elämänalueilla, myös viranomaisten kanssa asioitaessa. Myös saamen kieltä ja naapurialueiden kieliä käytettiin puhekielinä. Kielten käyttöä ei säädelty lailla paitsi kaupunginhallinnon osalta, mistä laki määräsi, että asiakirjat oli laadittava ruotsiksi – säädös oli tarkoitettu hillitsemään keskialasaksan käyttöä (vrt. huoli englannin asemasta nyky-Suomessa ja monessa muussakin maassa) eikä sortamaan esimerkiksi suomenkielisiä.

Keskiajankin monikieliseen todellisuuteen kuului tietysti pakkoruotsi, jos sillä halutaan ymmärtää ruotsin kielen oppimisen merkitystä yksilön yhteiskunnalliselle vuorovaikutukselle ja mahdollisuuksille sosiaaliseen nousuun. Kuitenkin Ruotsin kruunu päätti 1500-luvulla tukea Raamatun ja lakien suomentamishankkeita tilanteessa, jossa suomenkielisiä oli alle 300 000 ja heistä luku- ja kirjoitustaitoisia vain murto-osa – muutoin tunnetusti kitsaat ja nationalistisesti ajattelevat Vaasa-kuninkaas eivät siis päätyneet siihen, että vähemmistön kielellisten oikeuksien ylläpitäminen olisi kallista, turhaa ja kansallisen edun vastaista.

Mihin pakkoruotsin poistaminen saattaisi johtaa nyky-Suomessa? Tokko savuaviin raunioihin, mutta varmaan ainakin siihen, että vasta- vuoroisesti myös pakkosuomesta luovuttaisiin ruotsia äidinkielenään puhuvien lasten kouluopetuksessa. Joissain kouluissa toisen kotimaisen kielen opiskelu varmasti jatkuisi, mutta monissa kouluissa yleinen mielipide tai sosiaalinen paine lopettaisivat sen opettamisen. Suomen historian ja sukututkimuksen opettamisen ja tutkimisen mahdollisuudet kaventuisivat, koska ani harva suomenkielistä opiskelijoista kykenisi lukemaan 1800-luvun loppua aikaisemmin kirjoitettuja asiakirjoja. Merkittävä osa Suomen varhaisemman historian tutkimuksesta keskittyisi Åbo Akademiin, Helsingin yliopistoon ja riikinruotsalaisiin yliopistoihin, ja suomenkielisissä yliopistoissa järjestettäisiin resurssien salliessa historian opintojen yhteydessä ruotsin kielen kursseja. Englanti valtaisi lisää alaa ensimmäisenä vieraana kielenä, jota suomenkieliset ja suomenruotsalaiset käyttäisivät myös toisena kotimaisena kielenä viestessään yli kielirajojen – sikäli kuin enää toisilleen kovin paljon viestisivät.

MARKO LAMBERG
marko.lamberg@abo.fi

Janne Haikari – Marko Hakanen – Anu Lahtinen – Alex Snellman

Mitä uutta aatelista?

Tässä lehdessä tarkastellaan Suomen alueella vaikuttanutta aatelia keskiajalta 1800-luvun loppulle. Etuoikeutettu ryhmä, joka vuosisatojen ajan hallitsi suurta osaa yhteiskunnan resursseista, on taloudellisen ja yhteiskunnallisen vaikutusvaltansa vuoksi tärkeä tutkimusaihe.

Perinnöllisen yläluokan eli maallisen rälssin ja aatelin tutkimus on 2000-luvulla kiinnostanut monia historian tutkijoita. Tutkimuksessa on kiinnitetty erityishuomiota yksilöihin, sukuihin, sukupuoleen, identiteettikysymyksiin sekä säädyn kautta jäsenettyihin kulttuurisiin ja sosiaalisiin tutkimusteemoihin.

Samankaltainen suuntaus on nähtävissä ulkomaisessa aatelia käsittelevässä historian tutkimuksessa. Yksi syy on, että aatelista on säilynyt runsaasti lähteitä, jotka mahdollistavat esimerkiksi arjen historian tutkimisen sellaisilta vuosisadoilta, joilta aineistoa on säilynyt vähän. Aatelin tuottamat lähteet avaavat mahdollisuuksia muidenkin yhteiskunnallisten ryhmien tutkimiseen, oli kyse sitten pankkiireista tai palvelusväestä.

Teemanumeron artikkelit tarjoavat esimerkkejä monenlaisista tavoista, joilla aatelin historiaa tällä hetkellä tutkitaan. Yhtäältä tutkimus tuo esiin jatkumoa ja perinteitä, jotka määrittivät aatelin toimintaa. Toisaalta muistutetaan

katkoksista ja muutoksista, aatelin tarpeesta reagoida ajankohtaisiin muutospaineesiin.

Tuula Hockmanin artikkeli tutkii tekijöitä, jotka nostivat keskiaikaisen Tott-suvun taloudelliseen ja poliittiseen valta-asemaan. Hän osoittaa, että Tottien menestys oli seurausta hyvien avioliittojen, omaisuusstrategioiden ja kaupankäynnin yhteisvaikutuksesta. Hockman toteaa, että suvun jäsenten yhteistoiminta oli suunnitelmallista ja taitavaa.

Vaikka liiketoimintaa on usein pidetty aatelille vieraana, käytäntö on ollut toinen. Juha-Matti Granqvistin ja Sofia Gustafssonin artikkelissa pohditaan 1700-luvun aatelismiehen mahdollisuuksia toimia liike-elämässä. Tutkimuskohteena on amiraali Carl Tersmeden, jonka tili- ja päiväkirjamerkinnot kertovat tasapainoilusta aatelin ja porvarillisen maailman välimaastossa.

Ilkka Nummela puolestaan tarkastelee autonomian ajan suomalaisen aatelin taloudellisia oloja. Hän käyttää lähteenään perukirjoja ja tutkii aatelin keskivarallisuuden muutoksia. Nummela kiinnittää analyysissään huomiota tärkeään teemaan, taloudelliseen eriarvoisuuteen säädyn sisällä.

Henrika Tandefeltin ja Maria Vainio-Kurtakon artikkelissa kysytään, millaista oli olla aatelismies 1800-luvun lopun Suomessa. Kirjoittajat analysoivat kahta erilaista aatelismiestä, Viktor Magnus von Bornia ja Albert Edelfeltiä, sekä heidän elämän- ja uravalintojaan. Tandefelt ja Vainio-Kurtakko muistuttavat, että vaikka aatelin asema loi tietyt puitteet kaikille säädyn jäsenille,

yksittäiset henkilöt saattoivat näissä puitteissa tehdä hyvinkin erilaisia valintoja.

Vertaisarvioitujen artikkelien lisäksi teemanumerossa julkaistaan kaksi laajaa katsausartikkelia. Ensimmäisessä Johanna Ilmakunnas, Marko Hakanen, Anu Lahtinen ja Alex Snellman erittelevät Suomen aatelia käsittelevää historiantutkimusta ja luovat aiheeseen historiografisen yleiskatsauksen. Ulla Koskinen puolestaan keskittyy omassa artikkelissaan analysoimaan sitä, millaisena 1500-luvun suomalainen aateli

on esitetty Suomen historian yleisesityksissä. Myös kirja-arvioihin on poimittu monia teoksia, jotka sivuavat aatelin historiaa Suomessa ja muualla.

Toivomme, että käsillä oleva teemanumero herättää mielenkiintoa aatelin historiaan ja aatelitutkimuksen mahdollisuuksiin ja innostaa tutkijoita uusiin avauksiin, jotka osaltaan avartavat laajemminkin ymmärrystämme menneisyydestä.

Historiallisen Aikakauskirjan uudet kirjoitusohjeet ovat osoitteessa
<http://agricola.utu.fi/ohjeet kirjoittajille/>

Tuula Hockman

Tott-suku ja sen mahdin taustat

Tanskalaisen Tott-suvun Axelinpojat laajensivat 1400-luvun puolivälissä toimintansa koko Itämeren alueelle, erityisesti Ruotsiin. Veljessarja oli voimatekijä Tanskan ja Ruotsin politiikassa 1480-luvulle saakka, samoin seuraava sukupolvi heidän jälkeensä. Axelinpoikien toiminta ulottui myös Ruotsin Itämaahan, Suomeen. Erik Axelinpoika hallitsi Viipurin linnaa, rakennutti Olavinlinnan ja kuollessaan vuonna 1481 jätti Suomen linnat veljilleen Laurens ja Ivar Axelinpojille. Tuula Hockman hakee artikkelissaan selitystä suvun menestykselle. Aihetta kuvataan erityisesti Suomessa toimineiden Axelinpoikien kautta selvittämällä näiden avioliittostrategioita, maaomaisuutta ja läänityksiä.

”Aff thz yfasta slecthe war han/som j danmarch wara kan”, kuvaa Kaarlenkronikka¹ Erik Axelinpoikaa (Tott) kertoessaan hänen nimityksestään

Turun linnan päälliköksi, *hövitsman*, vuonna 1450.² Erik Axelinpojan myötä ensimmäinen Tott-suvun jäsen sai haltuunsa valtakunnan linnan ja läänityksen Suomen kamaralla, Ruotsin Itämaassa. Tämä oli alkua Tott-suvun voittokululle suomalaisten linnaläänien haltijana: vuonna 1457 Erik Axelinpoika sai läänitykseksen Viipurin ja vuonna 1460 Hämeen linnan. Vuonna 1475 hän aloitti Olavinlinnan rakennuttamisen, ja kuolinvuotenaan 1481 hän siirsi läänityksensä veljilleen Ivarille ja Laurensille. Laurensilla oli ennestään vuodesta 1468 Raaseporin linna. Axelinpoikien kausi Suomen linnoissa päättyi vuonna 1483³, mutta Tott-suvun seuraavan ja sitä seuraavan sukupolven jäsenillä oli läänityksiä 1490-luvulta aina Kristian II:n ajan alkuun, vuoteen 1520⁴.

Sekä Erik Axelinpojalla että hänen suvullaan on poikkeuksellinen asema Suomen, Ruotsin ja koko Pohjoismaiden keskiajan historiassa.⁵ 1300-luvulta saakka tunnettujen ruotsalaisten Vaasa- ja Oxenstierna-sukujen rinnalle Ruotsin politiikkaan nousivat ruotsalainen Trolle-suku ja tanskalainen Tott-suku.⁶ Alexandra Skoglund on

tytär (Tott) ja hänen sukunsa (n. 1460–1507). *Bibliotheca Historica* 104. SKS: Helsinki 2006, 64–65.

1. Karlskrönikan v 8321–8322. *Svenska Fornskrift-sällskapets Samlingar* 17:2, 285.

2. Erik Axelinpoika sai Turun linnan läänitykseksi Arbogan kokouksessa 1450. Läänitys jäi lyhyeksi, sillä se ei ollut hänellä enää 17.3.1452. *Äldre svenska fräsesläkter*. Ättartavlor utgivna av Riddarhusdirektionen genom Folke Wernstedt, Hans Gillingstam och Pontus Möller. Riddarhusdirektionen: Stockholm 1989. (ÄSF) 1:3, 290; Dag Retsö, *Länsförvaltningen i Sverige 1434–1520*. Stockholm Studies in Economic History Nr 56. Acta Universitatis Stockholmiensis: Stockholm 2009, 305.

3. Laurens Axelinpoika oli kuollut 1483 ja valtionhoitaja Sten Sture vanhempi syrjäytti Ivar Axelinpojan. ÄSF 1:3, 294; Carl Gustaf Styffe, *Bidrag till Skandinaviens historia ut utländska arkivet. Samlade och utgivna av Carl Gustaf Styffe* 4. *Sverige i Sten Sture den äldres tid, 1470–1503*. Stockholm 1875, LXVIII–IX; Poul Enemark, *Kalmarin unionista Tukholman verilöylyn: pohjoismaainen unioniaika 1397–1521*. Suomen Historiallinen Seura, SKS: Helsinki 1986, 136–137; Alexandra Skoglund, *De yngre Axelssönernas förbindelser med Sverige 1441–1487*. Uppsala 1903, 237; Tuula Hockman, *Kolmen polven perilliset. Ingeborg Aaken-*

4. Åke Axelinpojan tytär Ingeborg Åkentytär (Tott) sai vuonna 1497 läänitykseksen Hämeen linnan ja läänin. Läänitys uusittiin 1504 hänen puolisonsa, valtionhoitaja Sten Sture vanhemman vuonna 1503 tapahtuneen kuoleman jälkeen ja läänitykseen lisättiin Kokemäenkartanon lääni. Läänitys oli voimassa Ingeborgin kuolemaan saakka vuoden 1507 lopulle. FMU 4768 (1497), FMU 5077 (1504), FMU 5297 (1507); Hockman 2006, 13, 77, 113–114, 133; Tönne Erikinpojan (Tott) läänityksenä oli Raaseporin linna ainakin vuodesta 1490 vuoteen 1513, jolloin hänestä tuli Viipurin ja Olavinlinnan linnanhaltija. Viipurissa hän oli vuoteen 1520. ÄSF 3:1, 280; Åke Jörgeninpoika (Tott) sai haltuunsa Hämeen linnan läänin vuonna 1508 tätinsä Ingeborg Åkentytären jälkeen. Åke Jörgeninpoika oli Hämeen linnassa vuoteen 1520. RA. Sturearkivet 67. Ppr (Tammikuun loppu 1508, Ettak?); FMU 5311, jossa edellä mainitun kirjeen ajoitukseksi oletettu helmikuu 1508; RA Sturearkivet 110. Ppr (Helmikuu? 1508 Tukholma). FMU 5312; ÄSF 3:1, 284; Hockman 2006, 133–134.

5. Thomas Lindkvist & Kurt Ågren, *Sveriges medeltid*. Es-selte Studium 1985, 118–120.

6. Lindkvist & Ågren 1985, 118, 120.

vuonna 1907 ilmestyneessä väitöskirjassaan *De yngre Axelssönernas förbindelser med Sverige 1441–1487* selvittänyt Axelinpoikien yhteyksiä ja toimintaa erityisesti Ruotsin emämaassa.⁷ Tässä artikkelissa käsitellään erityisesti Suomessa toimineita Axelinpoikia.

Kalmarin unionin pyörteissä

Vuonna 1397 Pohjoismaat olivat Tanskan johdolla muodostaneet Kalmarin unionin eli Pohjoismaisen unionin. Unionikuninkaaksi kruunattiin Erik Pommerilainen, mutta unionin voimahahmo oli ”Pohjolan rouva ja valtiatar” Margareta.⁸ Margaretan kuoltua vuonna 1412 tyytymättömyys Erik Pommerilaista ja tanskalaista hallintoa kohtaan voimistui vuosi vuodelta ja huipentui Engelbrekt Engelbrektinpojan vuonna 1434 alkaneeseen kapinaan.

Erik Axelinpojan astuessa Turun linnan päällikön tehtävään elettiin Engelbrekt Engelbrektinpojan kapinan jälkeistä aikaa. Kapinan aikaan ja sitä lähinnä seuraavina vuosina (1434–1440) valtakunta oli käytännössä ilman kuningasta. Her-

man Schüekin sanoin siitä oli tullut ”aristokraattinen tasavalta”, jota kuninkaan poissa ollessa johti valtaneuvosto. Kuninkaan tilalle valtakuntaa johtamaan valittiin valtionhoitaja, Kaarle Knuutinpoika (Bonde), joka hoiti tointa 1438–1440, eli kunnes unioni jälleen yhdistyi Kristoffer Baijerilaisen kuninkuuden alkaessa. Hänen kuoltuaan Ruotsin valtionhoitajina olivat vuonna 1448 Bengt Jönsinpoika ja Nils Jönsinpoika (Oxenstierna). Kaarle Knuutinpojan (Bonde) johdolla Ruotsi irtautui unionista (1448–1457 ja uudelleen 1464–1465 ja 1467–1470). Engelbrektin kapinaa seuranneina 65 vuonna – ennen Vaasa-kautta – Ruotsin valtakunnan hallitsija vaihtui kolmetoista kertaa.⁹

Ainakin tärkeimpien rälssimiesten osalta on selvitettävissä, kuka yksittäisessä hallitsijan vaihdoksessa on tukenut ketäkin hallitsijaa tai hallitsijaehdokasta. Suomalaisessa historiankirjoituksessa Helge Pohjolan-Pirhonen¹⁰ ja Seppo Suvanto¹¹ ovat 1950-luvun väitöskirjoissaan hahmottaneet niin kutsutun Sture-kauden¹² hallitsi-

riallisia Tutkimuksia 40. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki 1953.

11. Seppo Suvanto, *Suomen poliittinen asema Sten Sture vanhemman valtakautena vuosina 1483–1497*. Historiallisia tutkimuksia 138. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki 1952.

12. Sture-kaudeksi kutsutaan kolmen Sture-nimeä kantavan Ruotsin valtionhoitajan kautta. Näinä aikoina Ruotsi oli irtautuneena Pohjoismaisesta unionista. Sten Sture vanhempi oli valtionhoitajana 1470–1497 ja 1501–1503. Häntä seurasivat Svante Nilsinpoika (valtionhoitajana 1508–1512) ja Sten Sture nuorempi (valtionhoitajana 1512–1520). Sten Sture vanhempi kuului ns. vanhempaan Sture-sukuun (Sjöblad-ätten). Svante Nilsinpoika ja Sten Sture nuorempi taas kuuluivat ns. nuorempaan Sture-sukuun, joka oli Natt och Dag -suvun haara. Ruotsissa valmistui 1950-luvulla kaksi valtionhoitaja Sten Sture vanhemman henkilöhistoriaa, joissa Tott-suvulla on tärkeä osa, erityisesti Sten Sture vanhemman puolison, Ingeborg Åkentyttären (Tott) kautta. Kummassakin työssä on lähinnä kyse Sten Sture vanhemman suhteista valtaneuvostoon ja Tanskan hallitsijaan. Myös Sten Sture vanhemman ja hänen puolisonsa maaomaisuutta käsitellään laajasti. Sven Ulric Palme, *Sten Sture den äldre*. Wahlström & Wikstrand: Stockholm 1950; Kjell-Gunnar Lundholm, *Sten Sture den äldre och stormännen*. Bibliotheca Historica Lundensis 3: Lund 1956.

7. Skoglund 1903.

8. Nainen saattoi hallita valtakuntaa ainoastaan alaikäisen poikansa nimissä, ei itsenäisenä hallitsijana. Tämän vuoksi Margaretasta käytettiin Tanskassa nimitystä ”täysivaltainen rouva ja isäntä ja koko Tanskan valtakunnan holhooja” ja Ruotsissa ”Ruotsin täysivaltainen rouva ja oikea isäntä”. Vivian Etting, Margareeta – Pohjolan rouva ja isäntä. Teoksessa *Margareeta. Pohjolan Rouva ja Valtias. Kalmarin unioni 600 vuotta. Esseitä ja näyttelyluettelo*. Tanskan Kansallismuseo: Kööpenhamina 1997, 21–23.

9. Lindkvist & Ågren 1985, 119, 122–123; Olle Ferm, Bengt Jönsson (Oxenstierna). Riddare, lagman, riksföreståndare och boksamlare. Teoksessa Olle Ferm & Staffan Nyström (toim.) *Bengt Jönsson (Oxenstierna) och hans värld. En samling studier av Olle Ferm, Janken Myrdal, Åke Nisbeth, Per-Axel Wiktorsson och Lars Wollin*. Sällskapet Runica et Mediaevalia och Kungliga biblioteket: Stockholm 2004, 26. Hyvän kuvan unionikauden politiikasta saa tutustumalla Carl Gustaf Styffen kirjoittamaan aikakauden historian perusteokseen. Axelinpoikien aikaa hän kuvaa teossarjansa kolmessa viimeisessä osassa: *Bidrag till Skandinavians historia ur utländska arkiver* 3–5. Samlade och utgifna af Carl Gustaf Styffe. Stockholm 1870, 1875, 1884.

10. Helge Pohjolan-Pirhonen, *Suomen poliittinen asema pohjoismaisen unionin loppuvaiheissa 1512–1523*. Histo-

janvaihdoksia ja niiden toimijoita. Seppo Suvannon väitöskirja käsittelee valtionhoitaja Sten Sture vanhemman kautta, Helge Pohjolan-Pirhosen tutkimus puolestaan vuosien 1512–1523 tapahtumia, siis valtionhoitaja Sten Sture nuoremman valtionhoitajakautta. Pohjolan-Pirhonen ja Suvanto ovat osoittaneet, että vastavalittu valtionhoitaja tai unionikuningas sai valtansa vakiinnutettua vasta, kun oli saanut haltuunsa kaikki valtakuntansa alueella olleet linnat eli saanut niiden johtoon itselleen uskolliset miehet.

Ruotsissa kuten muissakin Pohjoismaissa linnat kuuluivat kruunulle¹³ ja olivat keskuksina kruunun hallintoverkossa. Valtakunta oli jaettu lääneihin eli voutikuntiin, joiden keskuksina olivat linnat tai kartanot.¹⁴ Kalmarin unionin aikana päätöksen linnan läänittämisestä jollekin ylimmän rälssin jäsenelle teki hallitsija ja vähintään neljä valtaneuvosta. Toisinaan päätökseen osallistui koko valtaneuvosto. Uuden, jonkin tietyn rälssimiesryhmän valitseman hallitsijan oli saatava puolelleen muutkin rälssimiehet.

Valtakunnan johdon vaihtuessa olivat esimerkiksi Suomen alueen linnat usein vielä edellisen hallitsijan aikana nimettyjen linnanherrojen käsissä, ja he olivat luvanneet uskollisuutensa tälle aikaisemmalle hallitsijalle.¹⁵ Toisinaan jouduttiin täysimittaiseen sotaan, kuten oli tapahtunut unionia luotaessa, toisinaan selviydettiin neuvotteluja käyden.¹⁶ Tutkija voi koota tietoja ylimysten suhtautumisesta vallanvaihdoksiin linna linnalta, rälssimies rälssimieheltä, kuten Suvanto ja Pohjolan-Pirhonen ovat tehneet.

Carl Gustaf Styffen, Helge Pohjolan-Pirhosen ja Seppo Suvannon tutkimukset antavat runsaasti tietoa myös Tott-suvun toiminnasta ajan politiikassa ja taustoittavat Ruotsin valtakunnan politiikkaa seuraamalla poliittista kehitystä naapurivaltioissa. Yksittäisten rälssimiesten tai heidän sukujensa menestymisen edellytykset jäävät kuitenkin suurimmaksi osaksi huomiotta näissä tutkimuksissa. Voi myös seurata yhtä henkilöä ja hänen toimintaansa ja vaihteita, kuten Olle

Ferm on tehnyt tutkiessaan Bengt Jönsinpoikaa (Oxenstierna), yhtä valtakunnan johtavista poliitikoista 1430- ja 1440-luvulla. Tämä oli muun muassa valtionhoitajana vuonna 1448. Ferm määrittelee työnsä biografiaksi, tarkemmin sanottuna elämäntyöbiografiaksi, sillä pääosin lähteaineiston takia huomio kohdistuu siinä Bengt Jönsinpojan viralliseen uraan ja aikaansaannoksiin.¹⁷

Fermin johtoajatukseksi on selvittää, minkä vuoksi tietyt ihmiset ja ihmisryhmät menestyvät sosiaalisesti hyvin ja toiset taas huonommin.¹⁸ Teos tarjoaa hyvän esimerkin unioniajan tutkimuksesta. Biografiassa hahmottuu henkilön itsensä lisäksi myös tämän suku ja sen merkitys unioniajan Ruotsissa. Ferm on selvittänyt Bengt

13. Kruunulle kuuluneiden linnojen lisäksi Pohjoismaissa oli arkkipiispojen ja piispojen linnat. Turun piispan linna oli Kuusisto Turun lähellä.

14. Birgitta Fritz on osoittanut linnojen merkityksen Ruotsin valtakunnan voutikunta- tai läänihallinnon muodostamisessa varhaisella keskiajalla. Fritzin tutkimus päättyi Engelbrekt Engelbrektinpojan kapinaan eli vuoteen 1434. Birgitta Fritz, *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434*, 1–2. Stockholm Studies in history 16, 18. Stockholm 1972–1973.

Birgitta Fritzin teos sai 2009 jatkokseen Dag Retsön väitöskirjan *Länsförvaltningen i Sverige 1434–1520*. Retsö esittelee eri läänien (voutikuntien) haltijat kronologisessa järjestyksessä tavoitteena ilmeisesti kartoittaa kaikki kussakin linnassa tai läänissä toimineet henkilöt. Retsö ei läänejä käsitellessään ole pysähtynyt miettimään ja esittelemään henkilöiden hierarkiaa, joka keskiaikaisessa linnojen ja läänien hallinnassa oli tärkeää, vaikka kirjoittaakin aiheesta kirjansa esipuheessa. Dag Retsö, *Länsförvaltningen i Sverige 1434–1520*. Stockholm Studies in Economic History 56. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Universitet: Stockholm 2009.

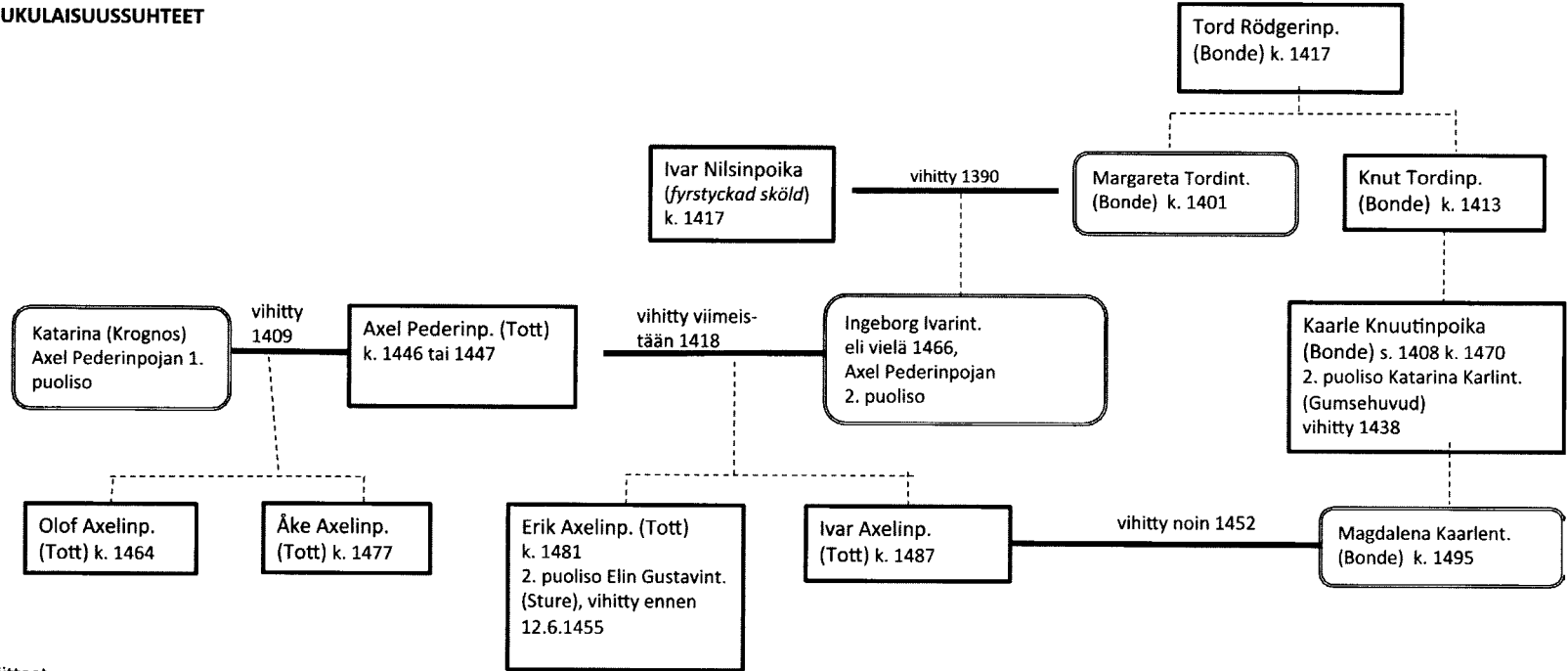
15. Jos linna ei ollut läänitetty, sitä johti vouti. Hänkin oli vannonut uskollisuutta sille, jolta oli linnan saanut hoitoonsa.

16. Esim. Hildebrand tarjoaa esimerkkinä neuvotteluista tapahtumat Kastelholman linnan luona 1508, Sten Sturen kuoltua. Linnan miehistö neuvotteli valtionhoitaja Svante Niilonpojan kanssa Sten Sturen lesken Ingeborg Åkentytären puolesta. Hans Hildebrand, *Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring II*. Stockholm, 1884–1898, 952.

17. Ferm 2004, 13, 15.

18. Ferm 2004, 20.

**TOTT-SUVUN AXELINPOIKIEN JA BONDE-SUVUN
SUKULAISSUUSHUUTEET**

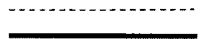

Viitteet:

ÅSF 3:1.

Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* 4. Stockholm 1928.

vanhempi - lapsi -suhde
aviopari

Jönsinpojan maaomaisuutta ja sen kasvattamista, tilanhoitoa ja -hallintoa, kaupankäyntiä ja toimintaa kirkon piirissä.

Maan omistaminen oli agraarisessa keskiajan yhteiskunnassa rikkauden, vallan ja kunnian perusta. Tämä on todettu useissa tutkimuksissa. Niillä, joilla oli suuria maaomaisuuksia, oli tavallisesti myös poliittista, sotilaallista ja oikeudenkäyttövaltaa. Myöhäiskeskiajan rälssin suurmaanomistuksen perusta oli perintöomaisuus, jota kartutettiin sopivilla avioliitoilla.¹⁹ Tältä pohjalta tarkastellaan seuraavaksi Erik Axelinpojan sukua, suvun avioliittostrategioita ja suvun maaomaisuutta.

Erik Axelinpojan suku ja edulliset avioliitot

Tott-suku oli lähtöisin Skoonesta.²⁰ Axelinpoikien isä Axel Pederinpoika oli vuonna 1415 saanut läänityksekseen tanskalaisen Varbergin linnan ja läänin. Neljä vuotta myöhemmin hänen läänityksiinsä liitettiin myös Falkenberg, Skanör ja Falsterbo. Hänen lääninsä käsittivät siten tärkeitä osia rannikkoalueista, joita seuraten meriliikenne Itämeren maiden, Pohjoismaiden ja Länsi-Euroopan välillä kulki. Läänien läheisyydessä oli myös Skoonen tuottoisa sillinkalastusalue, samoin rannikolta sisämaahan Ruotsin puolelle johtavia jokia seurailevat kulkureitit, Viska-, Ätra- ja Nissastigen.²¹

Kaikkiaan yhdeksän Axelinpojan veljessarja jakautui kahteen ryhmään. Vanhemmat Axelinpojat olivat syntyneet Axel Pederinpojan (k. 1446) ensimmäisestä, vuonna 1409 solmitusta avioliitosta Katarina (Cathrine) Krognosin kanssa, nuoremmat Axelinpojat toisesta avioliitosta Ingeborg Ivarintyttären kanssa. Ingeborg Ivarintyttären isoisä oli Tord Rödgerinpoika (Rörikinpoika) Bonde, ruotsalainen valtaneuvos ja Västmanlannin laamanni, joka toimi drotsi Bo Joninpojan voutina Suomessa Raaseporissa vuonna 1378 ja luultavasti vielä 1380-luvulla. Turun linnan päällikkönä hän oli vuosina 1400 ja 1401. Vuonna 1403 hän sai Viipurin linnan ja läänin,

jotka piti kuolemaansa saakka. Tämän viimeistään vuonna 1418 solmitun avioliiton myötä muodostui sukuyhteys Bonde-sukuun²², mikä osaltaan selittää Axelinpoikien menestystä Ruotsin politiikassa – samoin nuorempien Axelinpoikien toimintaa ja asemaa Suomen linnoissa ja lääneissä. Erik Axelinpoika seurasi isänsä esimerkkiä ja vahvisti yhteyttä Bonde-sukuun solmimalla 1440-luvun alussa avioliiton Kaarle Knuutinpojan läheisiin tukijoihin kuuluneen Matts Ödgislenpojan (Lillie av Greger Mattsons ätt) tyttären Bengta Mattsintyttären kanssa.²³

Alexandra Skoglund on todennut, että Pohjoismaisen unionin alusta alkaen muodostui

19. Ing-Marie Munktel, *Gods, godsägare och landbor 1450–1520. Studier i de senmedeltida frälsegodsens funktion*. Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg. Göteborg universitet: Göteborg 1982, 5; Erik Ulsig, *Danske adelsgodser i middelalderen. Skrifter udgivet af Det historiske institut ved Københavns universitet 2*. Københavns universitet: København 1968, 9; Jens Villiam Jensen 2001, *Arv och godssamling. Skifte af adeligt jordegods 1400–1600*. Teoksessa Per Ingesman & Jens Villiam Jensen (toim.) *Riget, magten och æren. Den danske adel 1350–1660*. Aarhus universitetsforlag: Århus 2001, 451; Carsten Porskrog Rasmussen, *Adelens godsrigdom 1490–1660*. Teoksessa Per Ingesman & Jens Villiam Jensen (toim.) *Riget, magten och æren. Den danske adel 1350–1660*. Aarhus universitetsforlag: Århus 2001, 497.

20. Tott-nimeä esiintyy Tanskassa 1000-luvulta alkaen, mutta Axelinpoikien suku voidaan luotettavasti johtaa ainostaan 1300-luvun puolivälissä eläneeseen Axel Åkenpoikaan. Ei myöskään ole ollut mahdollista selvittää Axelinpoikien genealogista yhteyttä yhtä lailla merkittävään Thott-sukuun, jolla oli sama vaakuna ja joka on Tanskassa sammunut vuonna 1785. Ruotsissa elävät edelleen Thott-suvun vapaaherrallinen (N:o 391) ja kreivillinen (N:o 114) haara. ÅSF 1:3, 270. Suvun tarinaperinnettä ja vanhimpia mainintoja suvusta löytyy julkaisusta: Åke Thott, *Åtten Thott under medeltiden*. Bloms Boktryckeri Ab: Lund 1983.

21. Gunnar Olsson, *Hallands politiska historia*. Teoksessa Curt Weibull ym. (toim.) *Hallands historia. Från äldsta tid till freden i Brömsebro 1645*. Hallands läns landsting: Halmstad 1954, 277.

22. Ingeborg Ivarintyttären isä oli Ivar Nilsinpoika ja äiti Katarina Tordintytär, ritari Tord Rödgerinpoika Bonden tytär. Skoglund 1903, 10; ÅSF 3:1, 273.

23. Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* IV. P. A. Norstedt & Söner: Stockholm 1928, 663.

avioliittojen myötä lukuisia sukulaisuussuhteita ruotsalaisten ja tanskalaisten ylimyssukujen välillä. Suhteille oli ominaista, että tanskalaiset olivat vahvempi osapuoli.²⁴ Nimenomaan tanskalaiset onnistuivat avioliittojen myötä hankkimaan maaomaisuutta Ruotsissa.²⁵ Näin tekivät myös Tott-suvun jäsenet.

Vanhempien Axelinpoikien toiminta-alue oli pääasiassa Tanskassa. Aake Axelinpoika²⁶ seurasi isäänsä Varbergin linnanherrana ja keskittyi myös taloudellisessa toiminnassaan Tott-suvun perinteiselle alueelle, Tanskan ja Ruotsin rajan kahden puolen. Taloudellista toimintaa hoitamaan ja organisoimaan ryhtyi vanhemmista Axelinpojista Olof²⁷. Hän laajensi suvun toiminta-alueita myös läänitysten osalta ja toimi muun muassa Gotlannin lääninherrana vuosina 1449–1464²⁸.

Erik Axelinpoika²⁹ kuului nuorempiin Axelinpoikiin, samoin Ivar³⁰, joka seurasi Olofia Gotlannin herrana³¹, mutta sai läänityksiä myös Suomessa. Laurens³² toimi Suomessa Raaseporin

linnanherrana. Vanhempiin Axelinpoikiin kuullut Peder³³ lähti ainoana sukunsa jäsenenä kirkolliselle uralle. Hän oli Lundin tuomiorovastina ja Dalbyn priorina. Kettil³⁴ vanhempien Axelinpoikien sarjasta sekä Anders³⁵ ja Filip³⁶ nuoremista Axelinpojista jäävät tuntemattomiksi. He olivat nuoria kuollessaan eivätkä siten ehtineet toimia politiikassa.

Tott-suvun tyttäristä esiintyvät lähdeaineistossa eniten serkukset Birgitta Olofintytär ja Ingeborg Åkentytär. Olof Axelinpojan (Tott) tytär Birgitta muutti Ruotsiin avioituessaan Erengisle Nilsinpojan³⁷ kanssa mahdollisesti 14.1.1442 tai viimeistään 1446. Birgitta tuli pian tunnetuksi Ruotsin valtaneuvosrälssin piirissä. Tanskaa vastaan käydyn sodan aikana vuonna 1452 kävi näet ilmi, että hän tiedotti Tanskan laivastoa johtaneelle isälleen ruotsalaisten joukkojen liikkeistä. Ruotsin valtaneuvosto tuomitsi Birgitan elävältä poltettavaksi, mutta tuomiota lievennettiin ja Birgitta määrättiin loppuiäkseen vangiksi erää-

24. Samanlaisia yhteyksiä ruotsalaisen ja tanskalaisen ylimystön välillä oli ollut aikaisemminkin. Maunu Erikinpojan kuninkuuskaudella (Ruotsin kuninkaana 1319–1364, Norjan kuninkaana 1319–1343 ja Skoonen 1332–1360), kun Hallanti, Skoone ja Blekinge kuuluivat Ruotsiin, oli solmittu avioliittoja erityisesti hallantilaisten ja ruotsalaisten sukujen välillä. Myös silloin tanskalaiset olivat Skoglundin mukaan olleet vahvempi osapuoli, joka onnistui hankkimaan maaomaisuutta Ruotsista avioliittojen myötä. Skoglund 1903, 5; Skoonen, Blekingen ja Hallannin kuulumisesta Ruotsiin lyhyesti esim. Jörgen Weibull, *Sveriges historia*. Svenska institutet: Landskrona 1993, 23.

25. Oli tosin joitain avioliittoja ruotsalaisen miehen ja tanskalaisen naisen välillä. Skoglund mainitsee esimerkkinä Krister Nilsinpoika Vaasan ja Erik Krummedigen tyttären välisen avioliiton. Skoglund 1903, 5–6.

26. Åke Axelinpoika, s. n. 1405, k. n. 1.5.1477. ÅSF 3:1, 276.

27. Olof Axelinpoika, s. n. 1400, k. 16.9.1464. ÅSF 3:1, 274–275.

28. Ivar Axelinpojan ja muiden Axelinpoikien toiminnasta Virossa ja Liivinmaalla ks. Hain Rebas, *Infiltration och handel. Studier i senmedeltida nordisk Balticumpolitik i tiden omkring 1440–1479*. Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg Nr 11. Historiska institutionen vid Göteborgs universitet: Göteborg 1976.

29. Erik Axelinpoika, s. n. 1417, k. 8.3.–28.3.1481 välisenä aikana Viipurissa. ÅSF 3:1, 290–291.

30. Ivar Axelinpoika, s. n. 1420 Varbergissa, k. 24.8.1487? Bosgaardissa Söderköpingsin lähellä. ÅSF 3:1, 291–293.

31. Filip Axelinpojalla oli Gotlant läänityksenä lyhyen aikaa Olofin jälkeen. ÅSF 3:1, 293.

32. Laurens Axelinpoika, s. ?, mainitaan 1442 alaikäisenä, k. 1483). ÅSF 3:1, 294–295.

33. Peder Axelinpoika, s. ?, k. 7.6.1463 Lundissa. ÅSF 3:1, 273.

34. Kettil Axelinpoika, s. ?, ollut elossa 21.6.1454. ÅSF 3:1, 274.

35. Anders Axelinpoika, s. ?, mainitaan 1442 ja 1447 alaikäisenä, mainitaan kuolleenä 1465. ÅSF 3:1, 274.

36. Filip Axelinpoika, s. ?, mainitaan 1442 ja 1447 alaikäisenä, k. 4.10.1464. ÅSF 3:1, 274.

37. Erengisle Nilsinpoika kuului sukuun, jonka kantatila oli Hammersta Ösmon pitäjässä Södermanlannissa. Tila mainitaan ensimmäisen kerran 1300-luvulla. Vuonna 1436 tiedetään valtaneuvos ja laamanni Nils Erengislenpojan asuneen siellä. Poika Erengislen tiedetään asuneen tilalla 1449–1467. Christian Lovén, *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Kungl. Vitterhetets-, Historie- och antikvitetsakademiens handlingar. Antikvariska Serien 40. Kungl. Vitterhets-, Historie- och antikvitetskademiens: Stockholm 1996, 338–339; Hockman 2006, 155–156 ja viite 39, 158, 160.

seen Kalmarin luostariin. Hänet kuitenkin vapautettiin muutamia vuosia myöhemmin.³⁸

Erengisle Nilsinpojan ja hänen sukunsa kantatila oli Hammersta Tukholman eteläpuolella. Erengislen kuoltua 15.1.1469 alkoi monivuotinen kiista Hammerstan tilasta ja sen omistuksesta Birgitta Olofintyttären ja muiden perillisten välillä.³⁹ Kiista päättyi vuonna 1494 kauppaan, jossa Birgitta myi Hammerstan päätilan siihen liittyvine pienempine maatiloineen Sten Sture vanhemmalle ja Ingeborg Åkentyttäreille.⁴⁰ Tilakokonaisuus päättyi lopulta Tott-suvulle, sillä Sten Sture vanhemman ja Ingeborgin välisen sopimuksen mukaan Hammersta siihen kuuluneine tiloineen siirtyi Sten Sturen kuoltua Ingeborgille ja edelleen Tott-suvulle.

Sukuverkostot ja paikalliset verkostot

Vuonna 1466 solmittiin kolme avioliittoa, jotka edelleen vahvistivat Tott-suvun asemaa Ruotsissa. Näihin liittoihin kuului edellä mainittujen Sten Sture vanhemman ja Ingeborg Åkentyttären avioliitto, joka solmittiin vuonna 1466 tai 1467. Hieman aikaisemmin, 21. syyskuuta 1466,

vietettiin Nyköpingin linnassa kahdet häät.⁴¹ Tuolloin vihittiin Kaarle Knuutinpojan (Bonde) tytär Magdalena ja Ivar Axelinpoika (Tott) sekä Ivar Axelinpojan tytär Beata hänen edellisestä avioliitostaan ja Arvid Trolle. Tämän isä, Birger Trolle oli pitkään toiminut Kaarle Knuutinpojan rinnalla ja hänet kuten hänen poikansakin laskettiin Kaarle Knuutinpojan lähipiiriin. Erik Axelinpoika oli vuoden 1452 tienoilla solminut avioliiton Elin Gustavintyttären (Sture) kanssa.⁴²

Vuoden 1466 avioliitot vahvistivat jo aikaisemmin muodostunutta yhteyttä Tott-suvun ja Ruotsin kuningas Kaarle Knuutinpojan (Bonde) suvun välillä, samoin yhteyttä Sten Sture vanhempaan, josta tuli Ruotsin valtionhoitaja Kaarle Knuutinpojan kuoltua vuonna 1470. Tott-suvun tuki oli tarpeellinen Ruotsin johtomiehelle⁴³, mutta yhtä lailla tämä sukuverkosto oli Tott-suvun Ruotsin valtakunnan alueella olevien läänitysten takana.

Olle Ferm on lähestynyt Bengt Jönsinpojan (Oxenstierna) verkostoitumista eri näkökulmasta. Hän esittelee kyllä Bengt Jönsinpojan suvun ja yhteydet ylempään rälssin jäseniin, mutta ei

38. *Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män*. Sjuttonde bandet. Upsala 1849, 286; Lundholm 1956, 121; ÅSF 1:3, 275; Hockman 2006, 158.

39. Hammerstan kiistan eli ”Hammerstan tapauksen” (*Hammersta affären*) vaiheista ks. esim. Palme 1950, 126–135; Lundholm 1956, 121–133; Hockman 2006, 157–168.

40. Kauppakirja RA pappersbrev 12.1.1494 Hammersta; Hockman 2006, 158–166; Lundholm 1956, 125–133.

41. Alkuperäinen suunnitelma oli, että Sten Sturen morsian olisi ollut Agnete Ivarintytär ja että Nyköpingissä olisi järjestetty kolmet häät. Agnete kuitenkin kuoli ennen häitä ja Sten Sturelle etsittiin morsiameksi Ingeborg. Hockman 2006, 41–42; Kirsi Salonen, *The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages. The Example of the Province of Uppsala 1448–1527*. Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia. Humaniora 313. Academia 2001, 262; Kirsi Salonen, *Auctoritate Papae. The Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary 1410–1526*. Diplomatarium Suecanum Appendix. Acta Pontificum Suecica II. Acta Poenitentiariae. Edition by Sara Risberg. Introduction by Kirsi Salonen. National Archives of Sweden: Stockholm 2008, 17–18, n:o 109, 209. Ingeborg puolestaan oli ensin vuonna 1464 kihlattu norjalaiseen Sudreim-sukuun kuuluneelle Hans Sigurdinpojalle, jonka isää Sigurd Jonin-

poika on mainittu Norjan suurimpana tilanomistajana. Hän omisti tuhat tilaa pohjoisen Bjarkøysta Shetlantiin lännessä ja Länsi-Götanmaalle kaakossa. Kihlaus päättyi sulhasen kuolemaan. *Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til kundskab om Norges indre og ydre forhold, sprog, slaegter, saeder, lovgivning og rettergang i middelalderen*. Samlet og udgivet af H. J. Chr. Brinchmann og Alexander Bugge. Oslo 1847–1990. (DN) 16:1, n:o 219; Hockman 2006, 31–32.

42. Paul Sjögren, *Släkten Trolles historia intill året 1504*. Almqvist & Wiksell: Uppsala 1944, 167; Hockman 2006, 34.

43. Axelinpojat olivat Sten Sture vanhemman tukena esimerkiksi Brunkebergin taistelussa 1471. Erityisesti Erik Axelinpojan tukea on korostettu tutkimuksessa. Samassa rintamassa olivat myös Åke ja Laurens Axelinpoika, samoin Ingeborg Åkentyttären veli Hans Åkenpoika. Poikkeuksen teki Ingeborgin toinen veli Erik Åkenpoika, joka oli Tanskan kuninkaan joukoissa. Myöhemmin, vuonna 1477, hän sai Varbergin linnan läänitykseen Tanskan kuninkaalta tilanteessa, jossa Axelinpojat ja Sten Sture pyrkivät saamaan läänityksen omalle ehdokkaalleen. Voimakkaasti Tanskan suuntaan viittaavat myös tiedot Erik Åkenpojan puoliosasta, joka oli tanskalaisen ritari Evert Moltken tytär Berta Moltke. Hockman 2006, 55.

tässä yhteydessä puhu verkostoista.⁴⁴ Hän on sen sijaan kartoittanut Bengt Jönsinpojan kontakteja ja osallistumista asuinkartanonsa ympäristössä ja on määritellyt verkostot (*nätverk*) muun muassa maantieteellisesti.⁴⁵

Ferm on todennut, että Bengt Jönsinpojan verkoston tiivyyttä ei ole mahdollista määritellä täsmällisesti sen vuoksi, että monet hänen kontakteistaan olivat nimettömiä ja jäivät sellaisiksi. Jotain yleistä Ferm kuitenkin katsoo voivansa sanoa. Verkosto oli yleisesti ottaen alueellisesti rajattu. Bengt Jönsinpojalla oli kontakteja enimmäkseen Uplannissa ja joissain osissa Västmanlantia ja Södermanlantia asuvien henkilöiden kanssa. Verkosto oli tihein hänen päätilansa Salstan ympäristössä, jossa tilan hoito loi erilaisia yhteyksiä ja tehtäviä. Näitä olivat kihlakunnantuomarin virka, jäsenyys pitäjän killassa, panostukset pitäjänkirkkoihin, osallistuminen uskonnollisen toiminnan eri muotoihin ja juhlat kartanossa.⁴⁶

Ferm toteaa, että nämä erilaiset kontaktit olivat Bengt Jönsinpojan voimana paikallisessa yhteisössä.⁴⁷ Yksi esimerkki sekä panostuksesta pitäjänkirkkoihin että osallistumisesta uskonnolliseen toimintaan ovat Tenstan kirkon kalkkimaalaukset, joihin kuuluu Pyhää Birgittaa esittävä kuvasarja. Sen yhteyteen on maalattu ritaria esittävä aihe, jonka arvellaan esittävän maalausten tilaajaa ja rahoittajaa Bengt Jönsinpoikaa.⁴⁸

Myös Tott-suvun jäsenten vastaavanlaisia verkostoja – sitoutumista kartanon tai linnan lähiseudun elämään – voidaan haluttaessa määritellä. Tähän ei tässä ole mahdollista perehtyä tarkemmin, mutta lyhyesti voi mainita, että esimerkiksi Erik Axelinpoika (Tott) perusti Viipurin kaupunkiin hospitaalın ja että Hämeessä on sekä kivikirkkojen rakentaminen että niiden maalaukset vaakunoiden perusteella yhdistetty Tott-sukuisiin lääninherroihin. Tott-suvun vaakuna on esimerkiksi 1500-luvun alussa rakennetun Janakkalan Pyhän Laurentiuksen kirkon päätykolmiossa neljään kertaan (vaakunoiden on arveltu tarkoittavan Åke Jörgeninpoikaa, Ingeborg Åken-

tytärtä, Erik Axelinpoikaa ja Laurens Axelinpoikaa) sekä Vanajan kirkon itäpäädyssä. Hattulan Pyhän Ristin kirkon sisällä on Tott-suvun vaakuna⁴⁹ kalkkimaalauksena. Viimeksi mainittujen katsotaan viittaavan Åke Jörgeninpoikaan.⁵⁰ Tott-suku kuului valtakunnallisella tasolla toimineeseen ylimpään rälssiin. Samankaltaista verkostoitumista on havaittavissa myös paikallisemman, esimerkiksi suomalaista alkuperää olevan rälssin piirissä.

Esimerkiksi Ari-Pekka Palola on käsitellyt aiheetta Turun piispa Maunu Tavastia⁵¹ (piispana 1412–1450) ja hänen seuraajaansa Olavi Maununpoikaa (piispana 1450–1460) käsittelevässä väitöskirjassaan. Varakkaasta Mynämäen Alasjoen talosta kotoisin ollut Maunu Tavast oli jo opiskellessaan⁵² ja opintojen jälkeen kuningas

44. Ferm 2004, 151–153.

45. Ferm 2004, 148–149.

46. Ferm 2004, 149.

47. Ferm 2004, 149–150.

48. Ferm 2004, 162–164; Ferm esittelee myös laajemmin Bengt Jönsinpojan kiinnostusta Pyhää Birgittaa kohtaan.

49. Tott-vaakunan pari on Ulv-suvun vaakuna, jonka katsotaan viittaavan Åke Jörgeninpojan Ulv-sukuiseen puolisoon. Lars Pettersson, *Till frågan om Hattulamålningarnas donator*. Societas Scientiarum Fennica vuosikirja LIX. B N:o 10. Helsinki 1953, 201; Markus Hiekkänen, Henkilövaakunat keskiaikaisissa kirkkoissa. Teoksessa Antti Matikkala & Wilhelm Brummer (toim.) *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1323. SKS: Helsinki 2011, 49–75, tässä 69–70.

50. J. W. Ruuth, *Wiipurin kaupungin historia*. Wiipuri 1908, 46.

51. Juustenin piispainkronikka kertoo Palolan mukaan Maunu Tavastin syntyneen vuonna 1357. Ari-Pekka Palola pitää 1370-lukua todennäköisempänä. Palola 1997, 106–107, opinnoista 117, 121: Sanatarkasti Juustenin piispainkronikassa kuitenkin todetaan: ”Herran vuonna 1452, maaliskuun yhdeksäntenä päivänä, 40 vuotta piispanistuimelle astumisensa jälkeen, hänen ikänsä ollessa kokonaista 95 vuotta...” Syntymävuosi 1357 on siis laskettu tästä. Paavali Juusten, *Suomen piispain kronikka*. Henrik Gabriel Porthanin mukaan suomensi Helmer Winter. Kustannusosakeyhtiö Otava: Helsinki 1956, 39.

52. Maunu Tavast suoritti Prahan yliopistossa baccalaureuksen tutkinnon 1396 ja lisensiaatin tutkinnon 1398. Palola 1997, 117, 121.

Erik Pommerilaisen kirjuriina solminut yhteyksiä hänelle myöhemmässä piispan tehtävässä tärkeisiin henkilöihin.⁵³ Kirjurina Maunu Tavast tustui muun muassa tulevaan Upsalan arkkipiispaan Jens Gerekinpoikaan (*Johannes Gerechin*, arkkipiispänä 1408–1421).⁵⁴

Maunu Tavastilla oli siten hyvät yhteydet arkkihippakunnan johtoon. Myös kotihippakuntansa alueella hänen jo alun perin hyvä yhteiskunnallinen asemansa vahvistui vuosien myötä sisarusten ja näiden lasten avioliittojen kautta. Hän oli sukua useimmille Suomen johtaville rälssimiehille. Palola on todennut, että suomalaisen rälssin johtoryhmä muodostui Turussa linnan voutina noin vuodesta 1409 vuoteen 1453 olleen Klaus Lydekenpoika Djäknin⁵⁵ ja hänen jälkeläistensä ympärille. Tavast-suvun lisäksi tähän kaikkia sen jäseniä hyödyttäneeseen ryhmään kuuluivat suvut Fleming, Kurki, Bitz, Garp, Svärd,

Särkilahti, Horn ja Frille sekä toinen Djäkn-suku, Abrahaminpojat. Tämän ryhmän käsissä olivat Suomen tärkeimmät kirkolliset ja maalliset virat, linnanpäällikön virkoja lukuun ottamatta. Piispa Maunun sukupiiriin kuului myös alemman rälssin edustajia, tavallisia asemiehiä ja Turun porvareita.⁵⁶ Kyseinen sukupiiri tai verkosto sijoittui nimenomaan Turun hiippakunnan alueelle.

Maaomaisuus – kauppa – läänit

Kuten aikaisemminkin, myös vuonna 1466 Tott-suvun ja ruotsalaisten Bonde- ja Sture-sukujen kanssa solmituissa avioliitoissa yhdistettiin maaomaisuutta.⁵⁷ Beata Ivarintyttären (Tott) puolison Arvid Trollen ruotsalaiset maatilat rajoittuivat Ivar Axelinpojan maatiloihin Skoonessa ja Blekingessä.⁵⁸ Ivar Axelinpojan puoliso Magdalena Kaarlentytär puolestaan oli isänsä Kaarle Knuutinpojan mautilojen toinen perijä.⁵⁹

53. Ensimmäinen maininta Maunu Tavastista opintojen jälkeen on kuitenkin vasta vuodelta 1402. REA 295; Juusten mainitsee Maunu Tavastin olleen kuninkaan kansleri. Vuodelta 1406 säilyneessä asiakirjassa kuningas kuitenkin käyttää Maunusta nimitystä kirjuri, *klerikki*, ”*warom elskeelige cleric*”. Juusten 1956, 32; REA 312.

54. Palola 1997, 142.

55. Klaus Lydekenpoika oli Turun linnan voutina n. 1409–1435. Birgitta Fritz, *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434* 2. Stockholm Studies in History 18. Acta Universitatis Stockholmiensis: Stockholm 1973, 123–124; Retsö 2009, 301.

56. Palola 1997, 106–111, liite 4.

57. Suurta maaomaisuutta – poliittisen vaikutusvallan lisäksi – oli tavoiteltu myös kun Ingeborg Åkentytär vuonna 1464 ennen avioliittoa Sten Sture vanhemman kanssa oli kihlattu norjalaiseen Sudreim-sukuun kuuluneelle Hans Sigurdinpojalle. Tämän isä Sigurd Joninpoika oli vaikutusvaltainen norjalainen rälssimies, suurmaanomistaja ja valtaneuvos, joka ajoittain toimi Norjan valtionhoitajana. Hänet on myös mainittu Norjan suurimpana tilanomistajana. Hän omisti yli tuhat tilaa pohjoisen Bjarkøysta Shetlanttiin lännessä ja Länsi-Götanmaalle kaakossa. Sulhanen kuoli ennen häitä. Pieni osa maaomaisuudesta tuli silti Ingeborgille, mutta pääosa siirtyi Hans Sigurdinpojan äidiltä Philippa Hansintyttäreltä Tanskan kuningas Kristianille. Tott-suvulla ei näytä olleen muita avioliittosuunnitelmia Norjan suuntaan. DAA 1921, 558–559; Ole Jørgen Benedictow, *Fra rike till provins 1448–1536*. Teok-

sessä Knut Mykland (toim.) *Norges historie* 5. Oslo 1977, 11–12; Kihlaus DN 16:1, n:o 219; Hockman 2006, 30–32.

58. Lundholm 1956, 5; Paul Sjögren, *Släkten Trolles historia intill året 1504*. Almqvist & Wiksell: Uppsala 1944, 168; Lars-Olof Larsson, *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II*. Rabén Prisma, Tiden/Athena: Stockholm 1997, 308; Hockman 2006, 34; Arvid Trollesta ja erityisesti hänen asemastaan ja maaomaisuudestaan Värendissä myös Lars-Olof Larsson, *Det medeltida Väränd. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt*. Bibliotheca Historica Lundensis 12: Lund 1964, passim.

59. Kaarle Knuutinpojalla oli kaksi tyttärtä, Magdalena ja Kristina. Kristina Kaarlentyttären puoliso oli Erik Erikinpoika (Gyllenstierna); Kaarle Knuutinpoika solmi hieman ennen kuolemaansa avioliiton rakastajattarensa Kristina Abrahamintyttären kanssa ja pyrki testamentillaan turvaamaan sekä tämän että Kristinan kanssa saamansa pojan Kaarle Kaarlenpojan aseman. Avioliiton lainvoimaisuus kuitenkin kiellettiin kokonaan ja samalla poistui lainvoima siltä osalta testamenttia, joka koski lesken ja tämän pojan oikeuksia irtaimistoon ja maaomaisuuteen. Gottfrid Carlsson, Karl Knutssons testamente. (*Svensk Historisk tidskrift* 1943, 42; Herman Schück, *Rikets brev och register. Arkivebildande, kansliväsen och tradition inom den medeltida svenska statsmakten*. Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 4. Riksarkivet: Stockholm 1976, 342, n:o 72; Styffe 3, CXXXVI; Erik Lönnroth, *Slaget på Brunkeberg och dess förhistoria*. Scandia. *Tidskrift för historisk forskning* 9. Lund 1938, 171–172; Hockman 2006, 51–52.

Kaarle Knuutinpojan maaomaisuudesta oli tehty sopimus 30. tammikuuta 1465, kun hän oli luopunut kuninkuudesta toisen kerran.⁶⁰ Kaarle Knuutinpoika tyttäriin sai pitää kaikki maatilat, jotka he olivat perineet, samoin maatilat, jotka he olivat ostaneet tai lunastaneet perintöoikeuden perusteella, sekä lisäksi tilat, jotka Kaarle Knuutinpoika oli ostanut ennen vuotta 1448 eli ennen kuin hänestä tuli Ruotsin kuningas. Ainoastaan ostotilat kuninkuusajalta päätettiin peruuttaa.⁶¹

Tammikuun 30. päivänä 1465 tehty sopimus – jonka laatijoihin Erik Axelinpoika kuului – teki Kaarle Knuutinpojan tyttäristä hyvin houkuttelevia puolisoehdokkaita. Jo syksyllä 1465 onkin paavilta anottu dispensia eli erivapautta Ivar Axelinpojan ja Magdalena Kaarlentyttären avioliitolle⁶², koska nämä olivat keskenään pikkuserkkuja, siis läheisiä sukulaisia⁶³.

Muutamaa päivää häiden jälkeen, 2. lokakuuta 1466, päätettiin Kaarle Knuutinpojalle ja hä-

nen tyttäriin palauttaa kaikki linnat, maat, läänit ja panttitilat, jotka olivat olleet heidän yksityistä omaisuuttaan. Samalla päätettiin antaa Kaarle Knuutinpojan vävyille – joista toinen oli edellä mainittu Ivar Axelinpoika⁶⁴ – oikeus hakea korvausta niiltä, jotka olivat ehtineet ostaa näitä tiloja kuningas Kristianilta.⁶⁵

Perustan niin yksittäisen rälssimiehen kuin suvunkin maaomaisuudelle loi perintöomaisuus – perintötiloistahan myös edellä osittain oli kyse. Tott-suvun jäsenet kartuttivat maaomaisuuttaan ja 1400-luvun jälkipuoliskolla suvun maaomaisuus kuului Pohjolan suurimpiin. Axel Pederinpoika, joka vuonna 1415 ja sitä seuraavina vuosina oli saanut läänitykseksen Varbergin, Falkenbergin, Skanörin ja Falsterbon, oli samaan aikaan kasvattanut maaomaisuuttaan.⁶⁶ Axelinpojat seurasivat isänsä esimerkkiä sekä lääninhaltijoina että suurmaanomistajina. Axelinpoikien läänityksiä ja maaomaisuutta tutkineen Erik Lönnrothin mukaan alueet näyttävät satun-

60. Kaarle Knuutinpoika (Bonde) oli Ruotsin kuninkaana kolmesti, vuosina 1448–1457, 1464–1465 ja 1467–1470. Esim. Thomas Lindkvist & Kurt Ågren, *Sveriges medeltid*. Esselte Studium AB: Stockholm 1985, 118–123.

61. Kun Kaarle Knuutinpoika ensimmäisen kerran oli syrjäytetty Ruotsin valtakunnan johdosta, olivat unionikuningas Kristian I ja Ruotsin valtaneuvosto 30. toukokuuta 1458 tehneet laajan Kaarle Knuutinpojan tilojen peruuttamispäätöksen, jossa unionikuninkaalle ja Ruotsin kruunulle oli tuomittu kaikki Kaarle Knuutinpojan perintötilat sekä osto- ja panttitilat. Toisella kerralla Kaarle onnistui neuvottelemaan huomattavasti edullisemman sopimuksen. Styffe 3, CXXXVI; Lönnroth 1938, 171–172; Hockman 2006, 35.

62. Poikkeuslupa Ivar Axelinpojan ja Magdalena Kaarlentyttären avioliitolle on Ingesmanin mukaan mainittu penitentiariaan rekisterissä 5.10.1465. Per Ingesman, *Danish Marriage Dispensations: Evidence of an Increasing Lay Use of Papal Letters in the Late Middle Ages*. Teoksessa Kirsi Salonen & Christian Krötzel (toim.) *The Roman Curia, the Apostolic Penitentiary and the Parties in the Later Middle Ages*. Acta Instituti Romani Finlandiae 28. Institutum Romanum Finlandiae: Helsinki 2003, 151; Lönnroth 1938, 173.

63. Kirkko oli vuoteen 1215 kieltänyt sukulaisten väliset avioliitot seitsemänteen asteeseen saakka. Vuonna 1215 rajoitus määrättiin ulottumaan vain neljäänteen asteeseen.

Birgit and Peter Sawyer, *Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation, circa 800–1500*. The Nordic Series 17. University of Minnesota Press: Minneapolis MN 1995, 171.

64. Toinen vävy oli Kristina Kaarlentyttären puoliso Erik Erikinpoika (Gyllenstierna).

65. Ruotsin valtaneuvoston päätös. Graabrödre kloster i Nyköping 2.10.1466. *Regesta Diplomatica Historiae Daniacae*, n:o 4290; Lars-Olof Larsson, *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II*. Rabén Prisma, Tiden/Athena: Stockholm 1997, 308.

66. Osa Axel Pederinpojan hankkimasta maaomaisuudesta oli kuulunut Abraham Broderinpojalle (Tjurhuvud), joka vuodesta 1382 alkaen kuningatar Margaretan palveluksessa ollen sai useita läänityksiä (Varberg, Finnveden ja Varend) ja hankki yksityisomistukseensa maata Hallannista, Smoolannista ja Länsi-Götanmaalta. Vuonna 1410 Abraham Broderinpoika todettiin syylliseksi maanrauhan rikkomiseen, tuomittiin kuolemaan ja teloitettiin. Osa Abraham Broderinpojan maaomaisuudesta siirtyi hänen tyttärentyttäreilleen, joka oli Kaarle Knuutinpojan (Bonde) ensimmäinen puoliso ja tältä edelleen Kaarle Knuutinpojan tyttäreille Kristinalle. Gunnar Olsson, *Hallands politiska historia*. Teoksessa Curt Weibull ym. (toim.) *Hallands historia. Från äldsta tid till freden i Brömsebro 1645*. Hallans läns landsting: Halmstad 1954, 275–277; Hockman 2006, 28 ja viitteet 3 ja 4.

naisesti hankituilta, vaikka ne itse asiassa olivat keskeisiltä – Ivar ja Åke Axelinpojan hallussa olleilta – osiltaan koottu harkiten ja suunnitellen.⁶⁷

Siten esimerkiksi Varbergin linnanherrana toimineen Åke Axelinpojan hankkimat omistukset muodostivat erinomaisen kokonaisuuden kulku- ja kuljetusmahdollisuuksien kannalta. Varberg sijaitsee Hallannissa, ja sinne Åke Axelinpoika oli keskittänyt myös maanhankintansa.⁶⁸ Tilat sijaitsivat paikoilla, joista oli luonnollinen kulkuyhteys etelään, esimerkiksi Halmstadiin, Hallannin jokilaaksojen teitä pitkin. Åke Axelinpojan tilojen tuotteilla oli siten luonnolliset markkinansa Hallannin rannikon kaupungeissa, joista joitain Åke Axelinpoika itse hallinnoi lääninherrana. Omilla laivoillaan hän vei voita Rostockin ja Stralsundin hansakaupunkeihin ja toi paluulastina tavaroita, joita tarvittiin hänen linnoissaan ja maatiloillaan: kangasta ja haarniskoja, olutta, humalaa, viiniä ja hedelmiä, aineksia musteen valmistamiseen ja pergamenttia.⁶⁹

Tanskan rajan lähellä sijainneissa Ruotsin maakunnissa viljanviljely ei ollut erityisen tuottoisaa, sillä maa oli kivikkoista ja metsäistä. Alue soveltui sen sijaan hyvin karjataloudelle, jonka tuotteille, voille, talille, lihalle, vuodille, nahalle ja eläville eläimillekin, oli Pohjois-Saksan kaupungeissa hyvät markkinat 1200-luvulta alkaen. Reitti sinne kulki Hallannin kautta. Samoja tuotteita vietiin myös Suomesta. Karjatalouden tuotteet olivat Bergslagenin malmin ohella Ruotsin tärkeimpiä vientituotteita, tästä kertovat omalta osaltaan Lyypekin ja Danzigin tulliluettelot.⁷⁰ Vuodelta 1475 on tieto, jonka mukaan muun muassa Åke Axelinpoika (Tott) on vienyt Stralsundiin nautakarjaa.⁷¹

Lönnroth on arvioinut, että Axelinpojat saattoivat – toisin kuin läänitysten haltijat yleensä – laskea saavansa vakaan tuoton hallinnoimiltaan alueilta, kaiken lisäksi rahana. Heidän hallussaan oli kansainvälinen vientikauppa, jonka avulla oli mahdollista koota käteistä pääomaa, lisätä vaurautta ja edelleen hankkia ja ylläpitää poliittista vaikutusvaltaa.⁷²

Pyrkimys lääninherran hallinnon ja tilanomistajan hallinnon yhdistämiseen on ollut yhteinen myöhäiskeskiajan rälssin jäsenille, niin myös Tott-suvun jäsenille. Axel Pederinpoika ja hänen poikansa – Axelinpojat – olivat Skoonessa Gärdin kihlakunnassa sijainneita Lillön ja Härlövin sukutiloja lähtökohtana pitäen luoneet maatila- ja läänikokonaisuuden, joka ulottui Tanskasta pitkälle yli Ruotsin rajan ja johon liittyivät hyvät kulkuyhteydet. Åke Axelinpoika hallitsi lääneissään Viskan, Ätran ja Nissan jokilaaksoja seuraavia kulkureittejä ja Ivar Axelinpoika Vänernin kahta eteläistä reittiä Blekingessä.⁷³

67. Lönnroth 1938, 165–167; Hockman 2006, 150.

68. Åke Axelinpoika oli hankkinut maatiloja ennen kaikkea Årstadin ja Fauräsän kihlakunnista, mutta myös Halmstadin, Fjären ja Hökin kihlakunnista sekä Kindin kihlakunnasta Länsi-Götanmaalta, erityisesti sen eteläisistä pitäjistä. Lönnroth 1938, 167; Hockman 2006, 150.

69. Lönnroth 1938, 168; Hockman 2006, 150.

70. Tulliluettelot ovat säilyneet katkelmallisina. Lisäksi on säilynyt erään Stralsundin kauppiaan kirjeitä Åke Axelinpojalle. Vanhin kirje on päivätty 4. marraskuuta 1473. Erik Grill, *Hallands städer*. Teoksessa Curt Weibull, ym. (toim.) *Hallands historia. Från äldsta tid till freden i Brömsebro 1645*. Hallands läns landsting: Halmstad 1954, 680–682; Hockman 2006, 151–152.

71. Leif Jonssonin mukaan 1500-luvulta on koko joukko kirjeitä ja muita asiakirjoja, joiden mukaan Ny Varbergista vietiin sekä naudanlihaa että eläviä eläimiä, joita hankittiin Ruotsin puolelta. Ne tuotiin Ny Varbergiin, jossa eläimet teurastettiin ja liha suolattiin tynnyreihin. Ny Varberg on perustettu noin v. 1430 ja Jonsson on arvioinut perustamisen olevan yhteydessä naudanlihan kaupan organisointiin. Leif Jonsson, *Mat och miljö i Ny Varberg*. Teoksessa Bengt Arne Person (toim.) *Ny Varberg – staden som blev kungsgård*. Skrifter utgivna av Stiftelsen Hallands länsmuseum, Halmstad och Varberg. Hallands länsmuseum: Varberg 1992, 94; Christina Rosén, *Stadsbor och bönder. Materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal*. Lund studies in Medieval archaeology 35. Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar. Skrifter 53. Lund 2004, 76; Hockman 2006, 152 ja viite 28.

72. Lönnroth 1938, 170–171; Hockman 2006, 152.

73. Lönnroth 1938, 170–171; Hockman 2005, 186.

Tott-suku ja Suomen läänit

Itämeren ja Suomenlahden kautta kulkevat kauppareitit ja kauppa saivat Axelinpojat kiinnostumaan tästä suunnasta – ja sen myötä ajan mittaan Suomen lääneistä. Heitä kiinnostivat yhtä lailla venäläiset vientituotteet, vaha, pella-va, hamppu ja turkikset, kuin Suomesta laivatut hevoset, hylkeenihra, voi, kala ja vuodat.⁷⁴

Seppo Suvanto on arvioinut, että valtionhoitaja Sten Sture vanhempi olisi vuosittain saanut Suomen lääneistä käteistä rahatuloa noin 12 450 markkaa, Ruotsin lääneistä noin 7 800 markkaa, omista maataloistaan noin 1000 markkaa ja jonkun verran myös tulleista ja luonnontuotteiden myynnistä. Suomen lääneistä saatu tulo on siten ollut valtionhoitajalle erittäin merkittävä. Sören Norby, joka oli Kristian II:n nimittämänä lääninhaltijana Suomessa 1520-luvun alussa, onkin sanonut, että Suomi oli verojensa puolesta paras osa Ruotsin valtakuntaa.⁷⁵

Tott-suvun kuten yleensä ylimmän rälssin yhteydessä puhutaan suurmaanomistuksesta. Maaomaisuus koostui pienistä, lampuodeille (maanvuokraajille) vuokratuista tiloista, jotka usein liittyivät päätilaan, *huvudgård*. Yksi tällainen päätila oli edellä mainittu Hammersta, johon kuului lisäksi lähes 70 pienempää maatilaa, tusinan verran torppia ja parikymmentä muuta maa-aluetta, neljä myllyä ja kaksi rautahyttiä.⁷⁶ Tilojen tuotto kerättiin esimerkiksi yksityisten voutien avulla. Ylimmän rälssin suuret maaomistukset sijaitsivat Ruotsin viljavimmilla ja tuottoisimmilla seuduilla, hyvien kulkuyhteyksien varrella. Ydinalueiden ulkopuolella kulkuyhteydet olivat huonot, eikä ylin rälssi ollut kiinnostunut hankkimaan maatiloja näiltä alueilta.

Tämä selittää osaltaan myös sen, että Tott-suku ei hankkinut maaomistusta Suomesta. Hajoallaan sijaitsevien pikkutilojen tuoton hyödyntäminen olisi ollut työlästä eikä kovin kannattavaa. Sen sijaan Suomen läänien tuotolla oli merkittävä osa Tott-suvun jäsenten taloudessa. Läänien haltijuus takasi myös Suomenlahden ja Itämeren alueen kaupan valvonnan.⁷⁷

Tott-suvun menestyksen taustat

Myöhäiskeskiajalla maaomaisuus oli toimeentulon, vaurastumisen ja menestymisen perusta myös politiikassa. Sitä se oli Tanskasta Ruotsiin ja Suomeen toimintansa ulottaneelle Tott-suvullekin. Suvun kantatilat sijaitsivat Skoonessa taloudellisesti edullisella paikalla. Jo Axel Pederinpoika, joka sai Varbergin linnan läänityksekseen vuonna 1415, pystyi käyttämään maatalouden, kaupan ja läänitysten yhdessä tuoman hyödyn hyväkseen ja laajentamaan toimintaansa kaikilla näillä aloilla. Oma osansa oli sillä, että Axel Pederinpojalla oli yhdeksän poikaa, joista erityi-

74. Suomesta saadut vientituotteet olivat paljolti samoja kuin eteläisen Ruotsin alueen tuotteet. Mika Kallioinen, *Kauppias, kaupunki, kruunu. Turun porvareijhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle*. Bibliotheca Historica 59. SKS: Helsinki 2000, 175, 189; Hockman 2006, 188.

75. Amiraali Sören Norbyn kirje Kristian II:lle. Visborg 14. ja 15. syyskuuta 1523. Kirjeen kirjoittamisen aikaan Kustaa Vaasa oli jo valloittamassa Suomen linnoja. Kastelholma ja Turku oli luovutettu hänelle. FMU 6129; Seppo Suvanto, *Suomen poliittinen asema Sten Sture vanhemman valtakautena vuosina 1483–1497*. Historiallisia Tutkimuksia 38. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki 1952, 65; Hockman 2006, 186.

76. Hammerstan päätila ja muut tilat luetellaan Sten Sture vanhemman maakirjoissa, jotka ovat kopioita Kustaa Vaasan ajalta. Esim. RA. Kammararkivet. Arv och eget volum 42. Sten Stures jordebok 1545, f. 1–6, 23v, 28–30, 31v; Samassa kaupassa Hammerstan tilan kanssa Sten Sture osti myös talon Nyköpingissä. Hammerstan kaupasta. RA. Pappersbrev (Pb) 12.1.1494 Hammersta; Pb 17.1.1494 Stockholm; Pb 19.1.1494 Stockholm; Pb 3.6.1494 Stockholm; Pb 3.6.1494 Stockholm; Pb 7.10.1494 Stockholm; Pb 14.9.1496 Stockholm. Rälssimies tai -nainen piti omassa käytössään vain muutamaa tilaa. Tunnettuja ja arvostettuja tiloja ovat esimerkiksi Hammerstan tila, Sten Sture vanhemman Gripsholm tai Olle Fermin mainitsema Bengt Jönsinpojan (Oxenstierna) Salsta. Rälssin suurmaanomistuksen rakenteesta, maantieteellisistä sijainnista ja tilojen hoidosta esim.: Olle Ferm, *De högadliga godsens i Sverige vid 1500-talets mitt – geografisk uppbyggnad, rättestruktur, godsdrift och hushållning*. Studier till det medeltida Sverige 4. Riksantikvarieämbetet: Stockholm 1990.

77. Hockman 2006, 188–190. – *Nyt julkaistu Tuula Hockmanin artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

sesti Olof, Erik, Ivar ja Åke jatkoivat isänsä aloittamaa toimintaa.

Axelinpoikien aika oli Tott-suvun loistokautta, mutta myöhemmin sen jäsenet olivat näkyvässä asemassa Suomessa ja Ruotsissa. Keski-aikaan kuuluvat vielä Ingeborg Åkentyttären (Tott) ja Åke Jöraninpojan (Tott) 1400- ja 1500-luvun vaihteeseen ajoittuvat valtakaudet Hämeen linnassa ja linnaläänissä. Tönne Erikinpoika piti hallussaan ensin Raaseporin linnaa ainakin vuodesta 1490 alkaen ja 26.5.1513 alkaen Viipurin linnalääniä ja Olavinlinnaa. Ruotsissa vaikutti samaan aikaan valtaneuvos Åke Hansinpoika, jolla todennäköisesti oli jo vuonna 1504 läänityk-

senä Rumlaborgin linnalääni ja vuodesta 1507 Örebron lääni.

Avioliitoin lujitetut verkostot Ruotsin johtaviin sukuihin takasivat läänitysten hallinnan Ruotsin ja Suomen alueella. Tällaiseen tulokseen päästäkseen Axelinpoikien on täytynyt toimia järkevästi yhteistyössä, kukin omaa läänitys- ja talousaluettaan hoitaen. Suvun jäsenten yhteistoiminta on selvästi ollut suunnitelmallista ja taitavaa, valtakunnan eri alueiden olosuhteisiin sovellettua. Axelinpojat onnistuivat yhdistämään suurmaanomistuksen, kaupan ja läänitysten edut.

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:
<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Juha-Matti Granqvist ja Sofia Gustafsson

Aatelismies porvarina

AMIRAALI CARL TERSMEDEN JA HÄNEN
AFÄÄRINSÄ

Artikkeli käsittelee tapaustutkimuksen keinoin 1700-luvun aatelismiehen mahdollisuuksia harjoittaa liiketoimintaa. Tutkimuskohteenä on amiraali Carl Tersmeden (1715–1797), joka loi laajan liiketoimintaverkoston palvellessaan Viaporin linnoitustyömaalla 1750–60-luvulla. Tapaukseen liittyvä ainutlaatuinen lähdemateriaali mahdollistaa niin hänen liiketoimiensa, ajatusmaailmansa kuin itseymmärryksensä tarkastelun.

Aatelismiehen antautuminen liike-elämän palvelukseen oli varhaismodernissa sääty-yhteiskunnassa ristiriitainen valinta, sillä se soti säätyjen välistä työnjakoa ja aatelin ihannekuvaa vastaan. Aatelissäätynä näki itsensä valtakunnan edun vaalijana, vastakohtana ainoastaan omaa etuaan tavoitteleville alemmille säädyille. Etenkin porvariston voitontavoittelun ja ”penninvenytyksen” halveksunta kuului aatelisten eetoksen tunnuspiirteisiin.¹

Jo aikalainen Adam Smith määritteli 1700-luvun porvarin ja aatelismiehen ihannetyypit tarkkanäköisesti teoksessaan *The Wealth of Nations*. Porvariston varallisuus perustui kaupankäyntiin, jossa oli mahdollisuus sekä suuriin voittoihin että suuriin tappioihin. Ansaitut varat sijoitettiin tuottavasti, ja ihanteina olivat järkevä rahankäyttö sekä säästäväisyys. Aateliston varallisuus perustui suurmaanomistukseen, jonka tuotto oli tasaista ja riskitöntä. Varansa se käytti ylläpitäen ja anteliaaseen elämäntapaan, jota sen korkea säätyasema edellytti. Molemmille oma

elämäntapa oli idealisoinnin ja vastapuolen elämäntapa sosiaalisen ylenkatseen kohde.²

Ruotsissa 1700-luku oli kuitenkin säätyrajojen madaltumisen aikaa. Aatelittomaksi säätyläistöksi nimitetty yhteiskuntaryhmä, joka koostui alemmista säädyistä nousseista virkamiehistä ja upseereista, kasvoi läpi vuosisadan. Samalla uusien aatelisarvojen jakaminen hajotti aatelissäädyn sosiaalista yhtenäisyyttä. Kun aatelittoman säätyläistön edustajia aateloitiin, syntyi uutta alhaisaatelia. Sillä ei ollut tukenaan perittyjä maaomaisuuksia, vaan sen toimeentulo oli riippuvainen palkasta ja virka-asemasta. Aatelisarvoja jaettiin myös talouden kehittäjinä ansioituneille suurkauppiaille, ruukinpatruunoille ja manufakturiesteille, jolloin aateli ja suurporvaristo alkoivat osin sulautua yhteen ja porvarillinen talousideologia saada jalansijaa aatelissäädyn sisällä.³

Voimakkaimpina vanhat aatelisihanteet elivät armeijassa. Yksinoikeus upseerinvirkoihin oli kauan ollut ”soturissäädyn” yhteiskunnallisen aseman kulmakiviä, ja upseerin ja aatelismiehen ihanteet olivat siksi sulautuneet pitkälti yhteen. Upseerillekin liiketoiminta oli silti sallittua tiettyissä rajoissa. 1700-luvulla värvättyjen rykmenttien, tykistön ja linnoituslaitoksen asema vahvistui ruoturykmenttien kustannuksella. Näiden joukkojen upseereilla ei ollut sotilasvirkataloja

1. Norbert Elias, *The Court Society*. Basil Blackwell 1983, 66–67, 285–290; Göran Norrby, *Adel i förvandling. Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle*. Studia Historica Upsaliensia 217. Uppsala universitet 2005, 279.

2. Peter Englund, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*. Atlantis 1989, 49–69; Leos Müller, *The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800. A Comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behavior*. Studia Historica Upsaliensia 188. Uppsala universitet 1998, 28.

3. Sten Carlsson, *Bonde, präste, ämbetsman. Svensk ständscirkulation från 1680 till våra dagar*. Bokförlaget Prisma 1962, 39–55; Norrby, 2005, 44–54; Johanna Ilmankunnas, *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1277, SKS 2011, 302–325.

viljeltävänään eikä veropalkkaa nautittavanaan, vaan heille maksettiin rahapalkkaa, jonka arvoa söi laukkaava inflaatio. Siksi pidettiin hyväksyttävänä, että he hankkivat lisätuloja pienillä liike-toimilla.⁴

Viaporin liikemiesupseerit

Ruotsin valtakunnan suurin voimainponnistus 1700-luvulla oli Viaporin linnoituksen rakentaminen Helsingin edustalle. Niin kutsuttu ensimmäinen linnoitusrakennuskausi alkoi vuonna 1748 ja kesti Pommerin sodan syttymiseen vuonna 1757. Sen jälkeen työt olivat lähes pysähdyksissä kustavilaiseen aikaan asti lukuun ottamatta intensiivisiä rakennuskesiä 1763 ja 1764. Linnoitustyöt nielivät valtavasti rakennusmateriaaleja, ja työmiehinä käytetyt sotilaat tarvitsivat ruokaa ja varusteita. Kruunu käytti tavarahankintoihin ensimmäisellä rakennuskaudella 1,4 miljoonaa hopeataaleria.⁵ Tämä tarjosi ennennäkemättömiä ansaitsemismahdollisuuksia Helsingin porvareille ja lähiseudun talonpojille, mutta myös niille linnoituksen upseereille joilla oli resursseja ja silmää liiketoiminnalle.

Upseerit muodostivat parhaimmillaan melkein kolmanneksen linnoituksen tavarantoimittajista, ja heidän liiketoimensa käsittivät sekä kuljetus- ja välityspalveluita että alkutuotantoa.⁶ Majuri Carl Fredrik Nordenskiöld omisti useita sahoja, joiden tuotteita hän laivasi Viaporiin sukukartanostaan Sipoon Eriksnäsistä. Majuri Diedric Blomcreutz myi linnoitukselle suuria eriä rautaruukkituotteita, kapteeni Anders de Bruce ja luutnantti Bengt Gabriel von Spången polttivat kalkkia Sipoon Träskbyssä, kapteeni Carl Tersmeden hoiti aluksillaan armeijan polttopuukuljetuksia ja everstiluutnantti Baltzar Philip von Wolfradt valmisti sotilaille olutta ja paloviinaa. Lisäksi lähes kaikki mainitut omistivat tiliruukkeja ja myivät tiiliä linnoitustyömaale.⁷

Näitä upseereita yhdistivät lukuisat piirteet. Useimpien aateluus oli tuoretta perua, eikä yksikään kuulunut vanhaan ylhäisaateliin. He olivat

värvättyjen rykmenttien ja erikoisjoukkojen upseereita, riippuvaisia virkapalkastaan ja kärkkäitä hankkimaan lisätuloja. Lisäksi monilla oli porvarillinen tai muulla tavoin liike-elämään kietoutunut sukutausta. Esimerkiksi Nordenskiöld oli maakaupoilla rikastuneen tilanhoitajan poika, Tersmeden ruukinpatruunan poika ja Blomcreutz tukholmalaista kauppiassukua.⁸

Tähän mielenkiintoiseen ilmiöön on mahdollista pureutua ottamalla tutkimuskohteeksi yksi upseereista, Carl Tersmeden. Hänen toiminnastaan Viaporissa on säilynyt ainutlaatuista päiväkirjamateriaalia, jonka avulla voi tarkastella, millä ehdoilla ja tavoilla 1700-luvun upseeri saattoi ryhtyä liiketoimiin astumatta soveliaiden rajojen yli ja tahraamatta säätykunniaansa.

Carl Tersmeden oli taloudellisista ansioistaan aateloidun ruukinpatruuna Jacob Tersmedenin poika Taalainmaalta. Upseerinuransa hän aloitti ajalle tyypillisellä tavalla, liittymällä 15-vuotiaana vapaaehtoisena laivastoon. Vuosina 1749–1764 Tersmeden, tuolloin sotilasarvoltaan kap-

4. J. E. O. Screen, *The Army in Finland During the Last Decades of Swedish Rule (1770–1809)*. Studia historica 75. SKS 2007, 167–186; Fredrik Thisner, *Militärstatens arvegods. Officerstjänstens socialreproduktiva funktion i Sverige och Danmark ca 1720–1800*. Studia Historica Upsaliensia 230. Uppsala universitet 2007, 73–80.

5. Krigsarkivet (Stockholm), Finska fästningsrelationer och förslag, vol. 1c–3, 31, 56, 64, Huvudrelationer för Helsingfors och Sveaborg 1748–60.

6. Sofia Gustafssonin väitöskirjakäsikirjoitus, esitelty 14.1.2013 Helsingin yliopiston historian (ruots.) jatko-opiskelijaseminaarissa, 107.

7. Krigsarkivet (Stockholm), Helsingfors fästningsarkiv vol. 14–27, Contrarulla vid Fortifications Cassan i Helsingfors... 1748–1760; Hans Hirn, *Anders de Bruce 1723–1787. En förvaltningshistorisk undersökning*. Historiallisia tutkimuksia XLVI. Suomen Historiallinen Seura 1957, 42–45; Oscar Nikula, *Augustin Ehrensverd 1710–1772*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 380, Svenska Litteratursällskapet i Finland 2010, 148; Martti Blåfield, Carl Fredrik Nordenskiöld (1702–1779). Teoksesa *Suomen kansallisbiografia* 7. SKS 2006, 142–143.

8. Gabriel Anrep (toim.) *Svenska adelns ättar-taflor*. P. A. Nordstedt & Söner 1858, Adel. ätten Blomcreutz (n:o 1703); Blåfield 2006, 142–143.

teeni, oli palveluksessa Viaporissa. Hänen tehtävänsä oli komentaa Etelä-Suomen ja Ahvenanmaan laivamieskomppanian miehiä näiden ollessa komennuksilla linnoitustyömaalla. Myöhemmin hän siirtyi Karlskronaan, missä hän kohosi kaleerilaivaston komentajaksi ja vara-amiraaliksi.⁹

Tersmeden piti koko elämänsä yksityiskohdista päiväkirjaa, jonka hän eläkkeelle jäätyään kirjoittui puhtaaksi. Tämä *Lefnadsjournal* käsittää neljätoista sidosta ja yli kymmentuhatta käsinkirjoitettua sivua.¹⁰ Päiväkirja on lähdekriittisesti ongelmallinen aineisto, sillä siinä on runsaasti ilmeisesti puhtaaksikirjoitusvaiheessa syntyneitä nimi- ja päivämäärävirheitä.¹¹ Tämä ei kuitenkaan rajoita sen käyttöä kulttuurihistoriallisena lähteenä, välineenä Tersmedenin ajattelutapojen ja motiivien tarkasteluun. Päiväkirjaa tukevana aineistona artikkelissa on käytetty linnoituslaitoksen kirjanpitoa Viaporin ensimmäisen rakennuskauden ajalta.¹²

Tersmedenin afäärit

Varhaisin Carl Tersmedenin liiketoimista Viaporissa olivat merikuljetukset. Hän omisti ainakin kaksi jaalaa¹³, joilla hän jo ensimmäisenä Viaporin-vuotenaan kuljetti armeijan laskuun laivamieskomppanian miehiä kotipitäjistään linnoitustöihin.¹⁴ Tersmeden havaitsi kuitenkin nopeasti, että polttopuukuljetuksilla saattoi ansaita vielä paremmin. Linnoitustyömaa tarvitsi valtavasti polttopuuta, ja vaikka kruunulla oli omia metsätyömaita eri puolilla keskistä Uuttamaata, kuljetuspalvelut se osti pääosin ulkopuolisilta tarjoajilta.¹⁵ Koska Helsingissä oli puute kuljetusaluksista ja Tersmedenin jaalat kelluivat toimettomina suurimman osan rakennussonkia, hänen oli helppo ryhtyä toimittamaan puutavararahteja. Kehittämällä jaalojen lastaustapaa hän myös sai rahdeista suurempia voitto-osuuksia kuin muut.¹⁶

Valtaosa polttopuista käytettiin kalkanpolttoon, ja Tersmeden kutsuukin rahtejaan usein ”kalkkipuiksi” (*kalkved*).¹⁷ Kesäksi 1750 hän sol-

mi sopimuksen polttopuiden toimittamisesta kaikkiin linnoitustyömaan kalkkiuuneihin.¹⁸ Tersmedenin omien alusten kuljetuskapasiteetti ei riittänyt, joten hän vuokrasi Kemiöstä ja Hiittisistä kuuden talonpojan ja yhden nimismiehen omistamat alukset miehistöineen. Vuokraaminen onnistui kätevästi laivamieskomppanian päällikölle kuuluneiden tarkastusmatkojen yhteydessä. Tersmedenin mukaan kauppa oli tuottoisaa sekä hänelle että talonpojille, sillä nämä tienasivat aluksillaan kaksi kertaa enemmän rahaa kuin tavallisesti kesäkauden aikana.¹⁹

9. Ks. esim. Anrep 1858, Adel. ätten Tersmeden (n:o 1940).

10. Tersmedenin päiväkirjan alkuperäiskappale on yksityisomistuksessa. Tässä artikkelissa on käytetty lähteenä Espoon kaupunginmuseon kokoelmiin kuuluvaa digitaalista kopiota. Espoon kaupunginmuseo, arkistoyksikkö 731:1, *Viceamiral Carl Tersmedens Lefnadsjournal*. Päiväkirjasta julkaistussa tunnetussa lyhennelmässä *Amiral Carl Tersmedens memoarer I-VI* (1912–19) suurin osa Tersmedenin Viaporin-kauteen ja liiketoimintaan liittyvistä merkinnöistä on jätetty pois.

11. Tersmedenin päiväkirjan lähdekriittisistä ongelmista katso tarkemmin mm. Ulf Göranson, *Amiral Carl Tersmedens memoarer*. Professor S. Carlssons trebetygsseminarium den 29 oktober 1970. Painamaton seminaarityö, Uppsalan yliopisto, passim; Juha-Matti Granqvist, Viaporin panimon nousu ja tuho. Teoksessa Sophie Holm & Magdalena af Hällström (toim.) *Viapori. Linnoitus, lähiseutu ja maailma*. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VIII. Ehrensverd-seura 2012, 56–82.

12. Linnoituslaitoksen kassakirjat ovat säilyneet vuosilta 1748–1749 ja 1751–1760. Lisäksi vuosilta 1751–1755 on säilynyt niin kutsuttu hankintayhteenvelto (*upphandlingsextrakt*), jossa on listattu tarkasti hankittujen tarvikkeiden laatu ja määrä.

13. Jaalat (*skuta*) olivat kaksi- tai kolmimastoisia purjealuksia, jotka oli suunniteltu kuljettamaan suuria lasteja sisä- ja rannikkovesillä.

14. Ks. esim. Tersmeden vol. VIII, 763.

15. Sofia Gustafsson, Sveaborg och tråvarorna på 1750-tallet. Teoksessa Sophie Holm & Magdalena af Hällström (toim.) *Viapori. Linnoitus, lähiseutu ja maailma*. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VIII. Ehrensverd-seura 2012, 56–82.

16. Tersmeden vol. VIII, 766–767, 771.

17. Ks. esim. Tersmeden vol. IX, 250.

18. Tersmeden vol. VIII, 772.

19. Tersmeden vol. VIII, 886.

Vaikka kalkin tuonti Gotlannista vähensi 1750-luvun mittaan kalkinpoltoa Helsingin seudulla, suurin osa Tersmedenin polttopuurahteista päätyi yhä kalkkiuuneihin.²⁰ Päiväkirjassa on mainintoja myös halkotoimituksista Viaporin leipomoon ja olutpanimoon. Lisäksi puuta tarvittiin linnoituksessa ruoanlaittoon ja lämmitykseen. Vaikka armeija rakensi koko ajan lisää omia kuljetusaluksia, myös ulkopuolisille aluksille riitti edelleen kysyntää. Kesäksi 1752 Tersmeden vuokrasi Kemiöstä kokonaista yhdeksän jaalaa.²¹

Toinen Tersmedenin harjoittama liiketoimi, joka kytkeytyi läheisesti armeijan huoltoon, oli joukkojen vaatettaminen. Ruotusotilaat saivat paraatiunivormunsa armeijalta, mutta ruotujen oli kustannettava heidän muut palvelusvaatteensa. Ruotsin armeijassa oli käytössä niin kutsuttu passevolanssi-järjestelmä, jossa rykmenttien komentajat tekivät sotilaiden varustehankinnat ja saivat siitä säädetyn rahallisen korvauksen.²² Ruotujakoisen laivamieskomppanian päällikkönä Tersmeden huolehti laivamiesten palvelusvaatteista. Hän sai lääninhallitukselta ruotujen maksaman kiinteän rahasumman, teki hankinnat mahdollisimman halvalla ja sai pitää erotuksen.²³

Ostamalla Albergan kartanon Espoon Leppävaarasta Tersmeden laajensi liiketoimiaan. Alberga oli niiden kannalta otollisella paikalla, meren rannalla lyhyen venematkan päässä linnoituksesta. Kartanoherrana Tersmedenillä oli käyttöoikeus alueen yhteismetsiin, joista hän myi linnoituslaitokselle pieniä erinä halkoja, muuta puutavaraa, turvetta ja vitsakimppuja.²⁴ Hän myös rakennutti kartanon maille tiiliruukin, josta muodostui yksi hänen tärkeimmistä tulonlähteistään.

Albergan tiiliruukki rakennettiin vuonna 1755, ja sen tekemiä tiilitoimituksia mainitaan linnoituslaitoksen kirjanpidossa vuosina 1758 ja 1760.²⁵ Koska Tersmeden oli vuodet 1755–1757 poissa Viaporista ensin valtiopäivien ja sitten sotapalveluksen vuoksi, ruukki lienee aloittanut

toimintansa vasta omistajansa palattua Albergaan. Kirjanpidossa mainitut tiilitoimitukset ovat pieniä, kaukana niistä muhkeista määristä joita Tersmeden päiväkirjassaan luettelee. Onkin mahdollista, että tiiliruukin aktiivisin toiminta on ajoittunut vasta 1760-luvun alkuun. Tätä on mahdotonta varmistaa, koska linnoituslaitoksen kassakirjat 1760-luvun alkuvuosilta eivät ole säilyneet.

Itsenäisten liiketoimiensa lisäksi Tersmeden oli toisena vuokraajana vuosina 1753–1757 toimineessa Viaporin kruununpanimossa, joka valmisti olutta ja paloviinaa sotilaille myytäväksi. Hän huusi panimon vuokraoikeuden itselleen avoimessa huutokaupassa kesäkuussa 1753 yhtiökumppaninsa, everstiluutnantti Baltzar Philip von Wolfradtin kanssa. Yhteistyösopimuksen

20. Tersmeden vol. IX, 675.

21. Tersmeden vol. X, 26.

22. Erik Lindh, *Kungliga Björneborgs regemente. Anteckningar om Satakunda knektars del i Sverige-Finlands krigshistoria*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCIV. SLS 1928, 218; Oscar Nikula, *Svenska skärgårdsflottan 1756–1791*. Bidrag till Sveaborgs historia II. Samfundet Ehrensverd 1933, 204–205; C.-B. J. Petander, *Kungliga Österbottens regemente 1723–1771*. Skrifer utgivna av Svensk-Österbottiska Samfundet nr 29 / Arkiv för svenska Österbotten nr 12. Svens-Österbottiska Samfundet 1973, 37.

23. Ks. esim. Tersmeden vol. IX, 634–640; Tersmeden vol. X, 345, 387–389.

24. Krigsarkivet (Stockholm), Helsingfors fästningsarkiv vol. 14–27, Contrarulla vid Fortifications Cassan i Helsingfors... 1748–1760.

25. Päiväkirjan mukaan Albergan tiiliruukki rakennettiin 1751–1752, ja se sai heti kolmivuotisen tiilentoimitussopimuksen linnoituslaitoksen kanssa; ks. Tersmeden vol. IX, 615–622. Tämä on kuitenkin ristiriidassa muiden ruukin toiminnasta kertovien lähteiden kanssa. Koska päiväkirjaa vaivaavat tunnetut ajoitusongelmat, on tässä yhteydessä luotettu maaherran valtiopäiväkertomuksesta ja linnoituslaitoksen kirjanpidosta saatuihin tietoihin. A. R. Cederberg (toim.): *Suomen maaherrojen valtiopäiväkertomukset 1755–1756*. Suomen historian lähteitä VII. Suomen Historiallinen Seura 1950, 52; Krigsarkivet (Stockholm), Helsingfors fästningsarkiv vol. 25, 27, Contrarulla vid Fortifications Cassan i Helsingfors... 1758, 1760.

mukaan Tersmeden rahoitti panimon alkuinvestoinnit ja huolehti jaaloillaan sen raaka-ainekuljetuksista. Viaporin panimon toiminta päättyi lyhyeen, sillä vuonna 1756 Helsingin johtavat kauppiaat, jotka olivat perustaneet Panimoseuran (*Bryggeri Societet*) ja rakennuttaneet kivisen olutpanimon, saivat valtiopäiviltä monopolin oluen valmistamiseen alueella. Kun vielä samoilla valtiopäivillä annettiin valtakunnallinen viinanpolttokielto, panimon molemmat tuotehaarat kuivuivat.²⁶

Kannattavuus

Linnoituslaitoksen kassakirjojen mukaan Tersmeden myi vuosina 1751–1760 Viaporiin tavaroita ja palveluksia noin 40 000 hopeataalerin arvosta. Suurin osa summasta koostui laivamies- ja polttopuukuljetuksista. Koska vuoden 1750 ja vuosien 1761–1764 kassakirjat puuttuvat, hänen todelliset liikelutonsa koko Viaporin-kaudelta lienevät olleet huomattavasti suuremmat. Lisäksi kassakirjoissa on suuria laivamieskuljetuksista maksettuja maksuja joiden saajaa ei ole merkitty; suuri osa näistä meni varmasti Tersmedenille.²⁷

Koska linnoituslaitoksen säilyneessä kirjanpidossa mainitaan ainoastaan kaksi Tersmedenin tekemää tiilitoimitusta, voi hänen tiiliruukkinsa tuottoa arvioida vain päiväkirjan pohjalta. Tämä on haastavaa, sillä Tersmeden ei kirjaa tiilitoimituksiaan ylös systemaattisesti, eikä rahasummista puhuessaan aina mainitse, onko kyse kuparitaalereista, hopeataalereista vai ploatuista. Varovaisesti arvioiden hän kertoo toimittaneensa linnoitukseen noin miljoona tiiltä, arvoltaan noin 104 000 kuparitaaleria. Tiiliruukki oli toiminnassa myös Tersmedenin ollessa pois paikakunnalta, joten tähän lukuun eivät sisälly ne tiilitoimitukset, joita hän ei ollut paikalla kirjaimassa päiväkirjaansa.²⁸ Myös Viaporin panimon tuoton arviointi on tehtävä päiväkirjan pohjalta, sillä se toimi kokonaan linnoituslaitoksen kirjanpidon ulkopuolella. Tarkkoja tietoja siitä on vain yhdeltä vuodelta: vuositilinpäätös 1754 oli

14 691 taaleria voitollinen ja tämä summa jaettiin kahden osakkaan kesken.²⁹

Nämä rahasummat eivät tietenkään olleet puhdasta voittoa, vaan niistä maksettiin työntekijöiden palkat, alusten vuokrat ja muut kulut. Voitto-osuus on silti ollut huomattava. Tersmedenin liikevaihdon suuruutta voidaan suhteuttaa esimerkiksi siihen, että Helsingin seudun vauraimpiin tiloihin kuulunut Kumpulana kartano arvioitiin vuonna 1756 tehdyssä perunkirjoituksessa irtaimistoiheen 20 000 kuparitaalerin (noin 6 700 hopeataalerin) arvoiseksi.³⁰

Tersmedenin ja muiden upseerien liiketuloja on mahdollista verrata Linnoituslaitoksen kirjanpidon avulla. Ensimmäisen rakennuskauden vilkkaimpana kirjanpituvuonna 1755–1756 Diedric Blomcreutz myi tavaraa ja palveluksia Viaporiin noin 30 000 hopeataalerin, Nordenskiöldin-de Bruceen sukuklaani³¹ 24 000 hopeataalerin, B. G. von Spången 9 000 hopeataalerin ja Tersmeden 8 000 hopeataalerin arvosta. Tersmeden jää tässä vertailussa viimeiseksi, mutta on muistettava, että hänen panimoliiketoimintansa ei näy kirjanpidossa ja hänen tiiliruukkinsa ei ollut vielä toiminnassa. Kaikki upseerit kuitenkin jäivät Helsingin johtavien kauppiaiden varjoon;

26. Granqvist 2012, 59–70.

27. Krigsarkivet (Stockholm), Helsingfors fästningsarkivet vol. 14–27, Contrarulla vid Fortifications Cassan i Helsingfors... 1748–1760.

28. Tersmeden, vol. X, 584.

29. Granqvist 2012, 67.

30. Birger Åkerman, *Boupteckningar i Helsingfors stad 1679–1808*, Genealogiska samfundets i Finlands skrifter XIII, Genealogiska Samfundet i Finland, 1937, 39 (Tesche, Maria, n:o 243).

31. Anders de Bruce oli Carl Fredrik Nordenskiöldin sisarenpoika ja vävy, ja heillä oli yhteisiä liiketoimia. Lisäksi kassakirjoissa on Hedvig Nordenskiöldin tekemiä toimituksia; kyseessä oli C. F. Nordenskiöldin vaimo tai tytär, jotka olivat molemmat Hedvig-nimisiä. 24 000 hopeataalerin arvio sisältää kaikkien kolmen nimissä tehdyt tavantoimitukset.

esimerkiksi Johan Sederholmille on samana kirjanpituvuonna maksettu 56 000 hopeataaleria.³²

Tersmeden on kirjannut päiväkirjaansa yhden laskelman vuosituotoistaan: vuonna 1753 hänen tulonsa, käsittäen palkan ja päivärahan sekä liiketoimien ja kartanon tuotot, olivat 3 000 plootua eli 18 000 kuparitaaleria. Samaan aikaan hänen elinkustannuksensa olivat 18 220 kuparitaaleria vuodessa, seikka joka teki hänet ”hie-man harmistuneeksi” (*litet ledsen*).³³

Menestyksen salaisuus

Viaporin sisäpiirin jäsenenä Tersmeden oli liike-miehenä kahdessa suhteessa etuoikeutettu. Ensinnäkin hän sai tietoa linnoitustyömaan tulevasta tarpeista ja saattoi neuvotella sopimuksia epävirallisia reittejä pitkin. Toiseksi hän kykeni hyödyntämään liiketoimissaan armeijan resursseja.

Kaikki Viaporin tavaratilaukset teki virallisesti Helsingin hankintadeputaatio (*Helsingfors upphandlingsdeputation*). Se koostui maaherrasta sekä aateliston, papiston ja porvariston edustajista, ja sen tehtävä oli hankkia työmaalla tarvittavat rakennusmateriaalit ja muut varusteet edullisesti.³⁴ Päiväkirjan mukaan Tersmeden neuvotteli kuitenkin sopimuksensa suoraan linnoitustöiden johtajan, eversti Augustin Ehrensvärdin kanssa, ja deputaatio ainoastaan antoi niille virallisen vahvistuksen.³⁵ Seuraava päiväkirjasitaatti on kuvaava:

”Hänen korkeutensa [Ehrensvärd] oli täällä ja suostutteli minua kasvattamaan tiiliruukkini tuotantoa. [– –] Hän halusi kuulla, mitä mieltä olen ennen kuin menisi puhumaan deputaatiolle. Esitin aluksi vastahakoista, mutta kun hän lupautui antamaan kirjallisen takuun siitä, että minua avustettaisiin kaikissa tiilitoimituksissa samalla tavoin kuin tänä vuonna, lupasin toimittaa vähintään 50 000 muototiiltä ja 30 000 tavallista tiiltä vuodessa nykyiseen hintaan. Hän tuli varsin iloiseksi ja sanoi, että minun on viikon päästä tultava vahvistamaan sopimus deputaation kanssa.”³⁶

Ehrensvärd oli nimitetty Viaporin rakennustöiden johtoon kuninkaallisella päätöksellä, joka teki hänestä riippumattoman ylemmistä sotilasviranomaisista. Hän ei kuitenkaan voinut sivuuttaa hankintadeputaatiota, sillä se oli siviiliviranomainen, joka vastasi toiminnastaan valtiopäiville. Ehrensvärd piti deputaatiota tarpeettomana byrokraattisena hidasteena linnoitustöiden sujuvuudelle ja neuvottelemalla sopimukset valmiiksi sen puolesta hän saattoi nopeuttaa päätöksentekoa.³⁷

Todellinen *primus motor* monien liiketoimien takana vaikuttaakin olleen Augustin Ehrensvärd. Hän pursusi ideoita, mutta ei itse sotkeutunut liiketoimintaan, vaan jätti ideoiden toteuttamisen lähimpien miestensä huoleksi. Ehrensvärdin kannalta oli edullista, että polttopuurahtien tai kalkin- ja tiilenvalmistuksen kaltaisia tärkeitä liiketoimia hoitivat luotettavat upseerit, jotka olivat jo virka-asemansa kautta sitoutuneet armeijan ja kruunun edun edistämiseen. Viaporin panimo perustettiin Ehrensvärdin aloitteesta, ja hän myös valitsi Wolfradtin ja Tersmedenin sen vuokraajiksi; huutokauppa vaikuttaa olleen pelkkää teatteria, jonka tarkoitus oli vaimentaa Helsingin porvareiden kritiikki antamalla heille näennäinen mahdollisuus ryhtyä vuokraajiksi.³⁸ Myös tiiliruukin perustaminen Albergaan oli Tersmedenin mukaan Ehrensvärdin ajatus.³⁹

32. Krigsarkivet (Stockholm), Helsingfors fästningsarkiv vol. 21–23, Contrarulla vid Fortifications Cassan i Helsingfors... 1755–1756.

33. Tersmeden vol. X, 341.

34. Sofia Gustafsson, Fästningsbygget Sveaborg som kreditgivare i Helsingfors vid mitten av 1700-talet. *Historisk Tidskrift för Finland* 2012:3, 352–356.

35. Ks esim. Tersmeden vol. VIII, 771–772; vol. IX, 250–251; vol. IX, 369.

36. Tersmeden vol. X, 141. Vastaavia esimerkkejä päiväkirjassa on paljon, ks. esim. vol. VIII, 771–772; vol. IX, 250–251; vol. IX, 369.

37. Nikula 2010, 96–98, 111, 121–122, 132; Gustafsson 2012, 352–356.

38. Granqvist 2012, 60–61, 72.

39. Tersmeden vol. IX, 182.

Useimmissa liiketoimissaan Tersmeden hyödynsi armeijan resursseja ja asiantuntemusta. Linnoituslaitoksen muurarimestari Meyer rakensutti Albergan tiiliruukin uunit ja opasti Tersmedenä tiilenvalmistuksessa. Hän neuvoi, että ruukin kannatti erikoistua muototiilien valmistamiseen, koska niistä sai paremman hinnan kuin tavallisista.⁴⁰ Viaporin panimo käytti kruunun polttopuita, ja sen vesikuljetukset hoidettiin linnoituksen telakalla rakennetulla erikoisaluksella. Panimon valmistama alkoholi myytiin sotilaille armeijan muonittajien eli marketenttien kautta.⁴¹

Armeijan resursseihin turvautuminen madalsi liiketoiminnan riskejä. Esimerkiksi panimotointa oli käytännössä lähes riskitöntä: Tersmedenillä ja Wolfradtilla oli käytössään kruunun resurssit, valmis jakelukoneisto (marketentit) ja tasaisen kysynnän takaava asiakaskunta (sotilaat). Kun panimo joutui lopettamaan toimintansa, Linnoituslaitos osti sen varaston tyhjäksi. Koska Linnoituslaitos ei yleensä hankkinut alkoholia, kyseessä lienee ollut Ehrensvärdin henkilökohtainen palvelus luottomiehilleen. Näin Tersmeden ja Wolfradt kykenivät irtautumaan panimosta kärsimättä tappiota.⁴²

Tersmedenin liiketoiminnassa hämärtyivät julkisen ja yksityisen väliset rajat. Päiväkirjansa perusteella hän toimi kuin yksityinen liikemies, teki tarkkoja laskelmia ja pyrki voiton maksimointiin. Samalla hän hyödynsi sotilaiden työvoimaa ja muita armeijan resursseja ikään kuin kyseessä olisi ollut upseerin virkatyö. Esimerkiksi Albergan tiiliruukki oli armeijan muurarimestarin rakennuttama, toimi sotilaiden työvoimalla ja toimitti kaikki tuotteensa linnoitukseen, mutta sen tuotot Tersmeden kääri taskuunsa yksityisenä liikemiehenä. Hänen asemansa salli rusinoiden poimimisen kahdesta pullasta: hän ulkoisti suuren osan riskeistään armeijalle mutta piti voitot itse.

Taloudellinen liikkumatila

Vuoden 1723 säätyprivilegiot takasivat aatelisille laajat mahdollisuudet harjoittaa liiketoimintaa.

He saivat käydä koti- ja ulkomaankauppaa omistamiensa kartanoiden, manufaktuurien, ruukin ja sahojen tuotteilla. Lisäksi heillä oli mahdollisuus ryhtyä kontingenttiporvareiksi johonkin kaupunkiin; tämä merkitsi lupaa harjoittaa kaupungissa tukkukauppaa vuosittaista kontingenttimaksua vastaan.⁴³ "Aatelismies porvarina" talloi silti monille varpaille. Kartanonherran ominaisuudessa Tersmeden oli ainakin kahdesti kärejällä yhteismetsien käyttöön liittyvistä riidoista. Naapuritilojen omistajat valittivat Albergan kartanon torpparien hakkaavan metsiä autoiksi saadakseen polttopuita tiiliruukkiin.⁴⁴

Vakavamman vastuksen Tersmedenille tarjosivat kuitenkin paikalliset porvarit. Helsingin porvaristo ja maistraatti pitivät tiukasti kiinni periaatteestaan, jonka mukaan Viaporin linnoitussaaret kuuluivat taloudellisissa kysymyksissä kaupunkiin, ja kaikki liiketoiminta saarilla oli niin ollen porvariston yksinoikeus.⁴⁵ Tersmedenin jaalat olivat porvareiden silmätikku, sillä he pitivät merikuljetuksia omana monopolinaan. Rahtikuljetuksista tehtiin jopa valitus vuoden 1755 valtiopäiville, mutta se ei johtanut tuloksiin.⁴⁶ Kysymys Viaporin panimon toiminta-alueesta johti sen sijaan pitkälliseen oikeustais-teluun, joka päättyi porvariston voittoon.

Viinan ja oluen myynti sotilaille oli porvareille tärkeä tulonlähde, joten he kokivat kruunun-

40. Tersmeden vol. IX, 40–41.

41. Granqvist 2012, 66–67.

42. Granqvist 2012, 70–73.

43. Oscar Nikula, *Finländska borgare på 1700-talet*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 477, Svenska Litteratursällskapet i Finland 1978, 107; Oscar Nikula, *Kaupunkilaitos 1721–1875*. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen kaupunkilaitoksen historia I. Keskiajalta 1870-luvulle*. Suomen Kaupunkiliitto 1981, 147.

44. Hagar Nikander, *Espoo 1700–1865*. Espoon kaupunki 1985, 161, 177; Kansallisarkisto, renovoitit tuomiokirjat, Raaseporin tuomiokunnan tuomiokirja 1754, 1756 (mikrofilmi), Espoon syyskäräjät 1754, 715–716, ja Espoon talvikäräjät 1756, 241–242.

45. Granqvist 2012, 70–73.

46. Tersmeden vol. X, 205; Aulis J. Alanen, *Suomen historia vapaudenajalla*. Professori Jalmari Jaakkolan johdolla laaditun Suomen historian IX osa. WSOY 1963, 377–378.

panimon perustamisen ja vuokraamisen kahdelle upseerille vakavana taloudellisena uhkana. Vuonna 1754 porvaristo sai Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherran kieltämään panimotoiminnan Viaporissa. Tersmeden ja Wolfradt kykenivät kuitenkin kiertämään kieltoa juridisella kikkailulla: he siirsivät panimonsa viereiselle Vallisaarelle, joka ei virallisesti kuulunut Viaporiin. Samalla he anoivat kontingenttiporvarin oikeudet Helsingin maistraatilta. Tähän heitä oli kehottanut maaherra Gustaf Samuel Gyllenberg, joka istui kiistassa taitavasti kahdella tuolilla: samaan aikaan, kun hän kielsi Viaporin panimon toiminnan, hän viestitti sen osakkaille luottamuksellisesti miten kieltoa pystyi kiertämään. Näin maaherra sekä tynnytti residenssikaupunkinsa porvarit että säilytti välinsä linnoituksen sisäpiiriin. Maistraatin oli vastahakoisuudesta huolimatta myönnettävä kontingenttioikeudet, koska ne oli kirjattu aatelissäädyn privilegioihin.⁴⁷

Viaporin upseeriston ja Helsingin porvariston välinen suhde oli kaksijakoinen. Varsinaista sosiaalista eristäytymistä ei harjoitettu; upseerit ja kauppiaseliitti kuuluivat samaan seurapiiriin ja kohtasivat toisiaan samoissa juhlissa.⁴⁸ Carl Tersmedenillä oli runsaasti ystävyysuhteita Helsingin johtaviin porvareihin. Se, että samat miehet saattoivat liikeasioissa olla hänen kilpailijoitaan, ei tunnu haitanneen seurapitoa. Tersmedenin lähipiiriin kuului esimerkiksi kauppias Johan Sederholm, joka oli linnoitustyömaan suurimpia tavarantoimittajia ja yksi Helsingin Panimoseuran osakkaista.⁴⁹

Upseerien keskuudessa eli kuitenkin voimakas, aateliston perinteisiä säätyennakkoluuloja heijastellut antipatia porvareita kohtaan, sillä näiden nähtiin myyvän palveluksiaan linnoitukselle kiskurihintaan ja siten rikastuvan kansallisesti tärkeän hankkeen kustannuksella. Tersmedenin suhde porvaristoon ei siksi ollut ongelmaton. Hänen reaktionsa kontingenttiporvariuden anomiseen on psykologisesti mielenkiintoinen: Wolfradtin ehdottaessa asiaa ensimmäisen ker-

ran Tersmeden purskahti nauruun ja piti koko ajatusta silkkana pilailuna.⁵⁰ Ymmärrettyään Wolfradtin olevan tosissaan hän kutsui ajatusta naurettavaksi, mutta Ehrensvärdin suostuttelemana jätti kuitenkin kontingenttianoimuksen.⁵¹ Kotona Albergassa Tersmeden käänsi asian leikiksi: ”Pilailin vaimolleni, että hänestä saattaisi vielä jonain päivänä tulla Helsingin pormestarinna, koska aioin ensi lauantaina yhdessä evers-ti Wolfradtin kanssa liittyä kunnianarvoisaan porvarissäätyyn”⁵²

Tersmeden oli luonteeltaan leikinlaskuun taipuvainen, ja päiväkirjan sivut ovat täynnä tämän kaltaista vitsailua. Kontingenttiporvariuteen liittyvä pilanteko on kuitenkin niin päällekkävää, että sen voisi tulkita peittävän alleen häpeää epäsäätyisestä käytöksestä.

Tasapainoilua ideaalien välillä

Tersmeden ja muut liikemiesupseerit saivat toiminnastaan taloudellisen hyödyn lisäksi kiistatonta sosiaalista hyötyä. Ryhtymällä Viaporin tavarantoimittajiksi he näyttäytyivät hyvinä patriotteina ja pysyivät Ehrensvärdin suosiossa. Näin he paitsi saivat uusia tuottoisia liikesopimuksia, myös turvasivat omat uranäkymänsä, sillä Ehrensvärdillä oli yksinvaltaiset oikeudet päättää, ketkä upseerit olivat palveluksessa Viaporissa.⁵³ Samalla he kuitenkin liikkuiivat sosiaalisesti erittäin kaltevalla pinnalla.

47. Granqvist 2012, 61–63.

48. Eva-Christina Mäkeläinen, *Säätyläisten seuralämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*. Historiallisia tutkimuksia 86. Suomen Historiallinen Seura 1972, 226–228.

49. Tersmeden vol. VIII, 773; vol. IX, 311.

50. Tersmeden vol. X, 223–224.

51. Tersmeden vol. X, 225.

52. Tersmeden vol. X, 238.

53. Tässä artikkelissa ei syvennytä aiheen tarjoamiin verkostoteoreettisiin mahdollisuuksiin. Työkaluja analysointiin voisivat tarjota esim. Karl Polanyiin talousantropologiset näkemykset sosiaalisen statuksen merkityksestä liiketoiminnan päämääränä, ks. Karl Polanyi, *Den stora omdaningen*. Arkiv 2002, 54–.

Upseerin ja aatelismiehen oli soveliaasta harjoittaa liiketoimintaa, mutta vain tietyissä säätyihanteiden rajaamissa puitteissa. Hän sai käydä kauppaa kartanonsa ylijäämätuotteilla ja liottaa virkapalkkaansa pienillä lisätuloilla. Hän sai myydä tavaroita ja palveluita linnoitustyömaalle, ja edistää siten Viaporin valmistumista ja valtakunnan turvallisuutta. Mutta hän ei saanut näyttäytyä säätyveljiensä tai esimiestensä silmissä ahneena voitontavoittelijana, joka osti, myi ja keinotteli kuin porvari. Tällaisesta olisi seurannut sosiaalinen stigma ja mahdollisesti syytös virka-aseman väärinkäytöstä, koska suurta osaa liiketoimista pyöritettiin sotilaiden työvoiman ja armeijan resurssien avulla.

Augustin Ehrensvärd piti tarkasti silmällä upseeriensa liikkeitä eikä sietänyt ajatusta, että joku heistä yrittäisi rikastua kruunun kustannuksella. Hänen luonteessaan oli aimo annos äkkipikaisesti kuohahtelevaa epäluuloisuutta, jolta eivät säästyneet edes hänen lähimmät miehensä. Kun Ehrensvärdirin korviin kantautui peräton huhu, jonka mukaan Anders de Bruce olisi keinotellut linnoituksen omistamalla rakennustarvikkeilla, seurauksena oli välirikko ja de Bruacen ero armeijan palveluksesta.⁵⁴

Vaikka välit Tersmedeniin pysyivät hyvinä, tämäkin sai ajoittain kuunnella vihjauksia sopimattomasta voitonkiskonnasta. Lokakuussa 1752 Ehrensvärd valitti, miten kalliiksi kalkan polttaminen Helsingin seudulla tuli polttopuukuljetusten korkean hinnan vuoksi. Tersmeden aisti kritiikkiä omaa toimintaansa kohtaan ja reagoi heti:

”Huomasin hänen ajattelevan, että sain liikaa voittoa polttopuukuljetuksista. Vastasin vakavana, että ellei kyse olisi herra everstin palvelemisesta, en olisi koskaan ottanut vastuulleni niin vaarallista liiketoimintaa. Myönsin, että olin ollut jokseenkin onnekas sinä vuonna, mutta sanoin pitäväni ihmeellisenä, jos linnoitustyömaa saisi kalkkinsa halvemmalla tuomalla sen muualta kuin valmistamalla sen itse. En hinkunut polttopuukuljetuksia itselleni, vaan

päinvastoin kiittäisin Luojaani, jos pääsisin niistä eroon ehjin nahoin ja saisin pysytellä kaukana moisesta epävarmasta liiketoimesta. [– –] Ehrensvärd huomasi mielipahani, naurahti ja sanoi, ettei ollut tarkoittanut mitään pahaa ja että minun olisi jatkettava polttopuukuljetuksia.”⁵⁵

Päiväkirjassa on samalta syksyltä toinen lähes identtinen kohta. Kun Ehrensvärd vihjaisi, että Tersmeden nosti liian suuria etumaksuja, tämä ilmoitti loukkaantuneeseen äänensävyyn olevansa mukana liiketoiminnassa ”ennemminkin everstin tyytyväisyyden edistämisen kuin voitontavoittelun tähden”. Ehrensvärd purki tilanteen laskemalla leikkiä ja allekirjoittamalla maksumääräyksen.⁵⁶

Nämä teatraaliset kohtaukset ovat äärimmäisen paljastavia. Niissä Tersmeden esiintyy samalla kertaa sekä nöyränä palvelijana, joka on valmis suuriin uhrauksiin pitääkseen ”herra everstin” tyytyväisenä, että kunniastaan arkana aatelismiehenä, jota syytökset epäsäätyisistä käytöksestä loukkaavat. Tämä hahmo on kaukana siitä porvarillisen pikkutarkasti laskelmoivasta liikemiesestä joka piiryy esiin päiväkirjan muilta sivuilta. Tersmeden oli ruukinpatruunasuvun jälkeläinen ja kauppaneuvoksen poika eli lähtöisin varsin porvarillisesta ympäristöstä, jossa sosiaalinen status riippui liiketoiminnan menestymisestä ja rahan taitavasta käsittelystä. Aatelisena upseerina häntä rajoittivat kuitenkin käsitykset siitä, mikä oli aatelismiehelle sovelias ta.

Tämä johti eräänlaiseen ”kaksisäätyisyyteen”, tasapainoiluun toisaalta kotoa perityn ja oman liiketoiminnan vahvistaman liikemiesidentiteetin, toisaalta virka-aseman ja aatelissäädyn jäsenyyden edellyttämän aatelisidentiteetin välillä. Tersmedenin toiminta istuu hyvin Kaarlo Wirianderin kuvailemaan ”sosiaalisen nousukuu-

54. Hirn 1957, 34–40.

55. Tersmeden vol. X, 115–116.

56. Tersmeden vol. X, 144–145.

den” ilmiöön. Säätykunnistaan tarkka aatelisto suhtautui epäluulolla alemmista säädyistä nousseita tulokkaita kohtaan. Saadakseen hyväksynnän nousukas pyrki peittelemään alhaista syntyperäänsä ja esiintymään kaikissa tilanteissa aatelisten säätyideaalien mukaisesti.⁵⁷ Tersmedeninkin oli jatkuvasti osoitettava, että huolimatta kotitautastaan ja liiketoimistaan hän oli ennen kaikkea aatelmies.

Tämä tasapainoilu onnistui varsin hyvin, sillä Tersmeden ei vaikuta joutuneen ajoittaisia moitteita pahempien seurauksien kohteeksi. Edellä kuvatun kaltaiset kohtaukset toimivat ilmeisesti Ehrenswardin ja Tersmedenin välisen suhteen varoventtiilinä, sillä niiden avulla Tersmeden kykeni tyyntymään vaarattomiksi Ehrenswardin ajoittaiset epäluuloisuuden puuskat.

Kahden säädyn painolasti

Palvellessaan Viaporin linnoitustyömaalla Carl Tersmeden loi monialaisen yritysrppään. Hän hoiti komppaniansa merikuljetuksia ja varustehankintoja, kuljetti kruunun polttopuulasteja ja ostettuaan Albergan kartanon myi linnoitukselle rakennusmateriaalia. Kollegansa Wolfradtin kanssa hän osallistui myös panimoliiketoimintaan.

Liikemies Tersmedenille oli aateluudestaan ja upseerin asemastaan sekä etua että haittaa. Aatelisprivilegit ja kartanonherran status antoivat hänelle laajat liiketoimintaoikeudet. Upseerina hän sai sisäpiiritietoa tulevista tilauksista ja kykeni hyödyntämään liiketoimissaan armeijan resursseja, mikä pienensi hänen yrittäjäriskiään. Avainasemassa oli luottamuksellinen suhde linnoitustöiden itsevaltaiseen johtajaan Augustin Ehrenswardiin, joka kykeni järjestämään suosi-keilleen tavaratilauksia.

Liikemiesupseerin ja linnoituksen symbioosi hyödytti molempia osapuolia. Upseeri kykeni harjoittamaan tuottavia liiketoimia etuoikeutusta asemasta käsin, ja linnoitus sai luotettavan tavarantoimittajan, joka ymmärsi armeijan tarpeet paremmin kuin porvarit. Tämän vuoksi Via-

porin upseereita suorastaan kannustettiin ryhtymään liikemiehiksi, ja alalla oli Tersmedenin lisäksi lukuisia muitakin toimijoita. Useimpia heitä yhdistivät tietyt sosiaaliset piirteet, kuten aatellarvon tuoreus ja suvun porvarillinen tausta.

”Aatelmies porvarina” liikkui kuitenkin vaikealla rajapinnalla, sillä hän ei saanut luoda itsestään kuvaa voittoja kahmivana oman edun tavoittelijana. Se olisi ollut ristiriidassa aatelisäädyn ihanteiden kanssa, stigmatisoinut sosiaalisesti ja saattanut poikia syytöksiä virka-aseman väärinkäytöstä. Tersmedenin olikin vähäteltävä liikevoittojaan ja korostettava aatelistä identiteettiään. Päiväkirja paljastaa hyvin hänen ideologisen kaksoiselämänsä: hän laskelmoi porvarillisen pikkutarkasti, miten saada mahdollisimman paljon rahaa linnoituslaitokselta, mutta keskustellessaan Ehrenswardin kanssa hän esiintyy pyyteettömänä kruunun palvelijana ja kunniastaan arkana aatelmiehenä.

Tersmedenin suhde porvaristoon oli samasta syystä vaikea. Kauppaneuvoksen poikana ja monialaisena liikemiehenä hän oli ajatusmaailmaltaan lähellä porvareita, ja monet helsinkiläiset kauppiat kuuluivat hänen ystäväpiiriinsä. Samalla hänellä oli kuitenkin tarve identifioida itsensä aatelmiehenä, mihin kuului halveksiva suhtautuminen porvareihin ja porvariuteen. Eri-tyisen tärkeää tämä lienee ollut siksi, että Tersmeden oli tuore aatelinen, ja sellaisena säätynsä nousukas. Kontingenttiporvariuden hakeminen ja ”porvarissäätyyn liittyminen” oli hänelle siksi vaikea pala, vaikka asialla olikin Ehrenswardin siunaus.

57. Kaarlo Wirilander, *Herrarsväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. Suomen Historiallinen Seura 1973, 374–378. – *Nyt julkaistu Juha-Matti Granqvistin ja Sofia Gustafssonin artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Ilkka Nummela

Suomen aateliston varallisuudesta autonomian alkupuolella

Monon suomalaisen kuva Suomen aatelistasta pohjautuu J. Alf. Tannerin suomentamaan ja alun perin ruotsalaiseen Kulkurinvalssiin, jossa ylelliset ja suomalaisten arkeen kuulumattomat viini ja samppanja virtaavat kreivien linnoissa. Näkemykseen sisältyy oletus yhtenäisestä yhteiskunnan yläluokasta, jota perinnölliset arvonimet ja kristallikruunujen koristamat salit osaltaan pönkittivät. Ilkka Nummela tarkastelee artikkelissaan, miten yhtenäinen aateli oli taloudellisesti ja miten varakas se oli muihin nähden.

Yhteiskunnan yläluokka on jo vanhastaan pyrkinyt turvaamaan omaisuutensa pysymisen suvussa ja sopivissa käsissä. Siksi perinnönjako on ollut merkittävässä asemassa sukupolvien välisissä varallisuuden siirroissa. Perinnöllinen yhteiskunnallinen eliitti, aateli, oli 1700-luvun Ruotsissa menettämässä asemiaan sen vertaisen, ei-aatelisen säätyläistön kasvun myötä. Yhteiskunta oli taloudellisesti eriarvoinen, mikä pohjautui sekä säädöksiin että julkisen vallan tahtoon. Ranskan vallankumous suuntautui myös säätyerioikeuksia vastaan, ja joidenkin mielestä se mursi yhteiskuntajärjestyksen, joka käytännössä näkyi elämäntapa- ja varallisuuseroina. 1800-luvun alkupuolta kuvaakin sääty-yhteiskunnan korvautuminen säätyläisyhteiskunnalla. Eino Jutikkala on osoittanut, että sääty-yhteiskunta mureni tuolloin Suomessa asteittain ja että aateliston asema muuttui samalla merkittävästi ilman erityisiä säädöksiä. Tähän liittyen Hannu Soikkanen on ihmetellyt, miten hyvin Suomen 1860-lukua edeltäneen yhteiskun-

nan yläluokka kykeni säilyttämään asemiaan myöhemmässä luokkayhteiskunnassa.¹

Vanhassa patriarkalisessa yhteiskunnassa yhteisöllisyys säilyi pitkään, vaikka lait ja asetukset muuttuivat. Siinä kaikilla oli oma paikkansa ja isäntävalta oli määräävässä asemassa: palkollisen tuli totella isäntäänsä ja isännän huolehtia alaisistaan. Todellinen muutos tapahtui laillisen suojelun päättymisen jälkeen ja vähitellen. Soikkasen mukaan sääty-yhteiskunnassa ihmisiä kohdeltiin erilaisesti lakien ja muiden säädösten pohjalta ja luokkayhteiskunnassa tulojen ja varallisuuden jakautumisen pohjalta. Sekä säätyettä luokkayhteiskunta olivat hierarkkisia: kummassakin oli sisäänrakennettuna eriarvoisuutta, vaikka niiden rakenteet perustuivat eri asioille.²

Porvoon valtiopäivillä 1809 Aleksanteri I oli vakuuttanut pitävänsä voimassa maan perustus-

1. Eino Jutikkala, Suurmaanomistuksen historiallinen kehitys Suomessa. Teoksessa Eino Jutikkala & Gabriel Nikander (toim.) *Suomen kartanot ja suurtilat I*, SKS 1939; Eino Jutikkala, *Ståndssamhällets Upplösning i Finland. Turun historiallinen arkisto XII*, Turun historiallinen yhdistys 1954, 113–115; Kaarlo Wirlander *Herrasväkeä, Suomen säätyläistä 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. SHS 1974, 15–25; Hannu Soikkanen *Vanha ja uusi yhteiskunta*. Teoksessa: *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu*. Historiallinen arkisto 76. Helsinki 1981, 435–436; Ilkka Nummela, Keski-Suomen varallisuuskuva autonomian ajan lopulla. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela & Timo Pitkänen (toim.) *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. Jyväskylän historiallinen arkisto 1. Jyväskylän historiallinen yhdistys 1995, 78; Ilkka Nummela, *Muuttuva Suomi*. Teoksessa Tiainen, Jorma & Ilkka Nummela (toim.) *Historiaa tutkimaan*. Atena 1996, 136–137; Matti Klinge, Aatelointi palkitsemisen muotona. Teoksessa John Strömberg, Jussi Nuorteva & Christina Forssell (toim.); *Valtio palkitsee – Staten belönar*. SKST 1150. SKS 2007, 98, 104; Olli-Pekka Ruuskanen, Alex Snellman & Mika Widgrén, Yhteiskunnan huipulla: Eliititirakenne muutoksessa 1809–2009. Teoksessa Petteri Pietikäinen (toim.) *Valta Suomessa*. Gaudeamus 2010, 37–38; Alex Snellman, *Suurtilat ja Suomen aateli 1800–1900-luvuilla. Ennen ja nyt, Historian tietosanomat 2/2012*.

2. Soikkanen 1981; Viljo Rasila, Liberalismin aika. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria 2, Teollistuva Suomi*. Tammi 1982, 20–21.

lait, joihin laskettiin 1723 vahvistetut aateliston, papiston ja porvariston sekä talonpoikien sääty-erioikeudet vuodelta 1789. Näin 1700-luvun sääty-yhteiskunta ja -erioikeudet jäivät säädösta-solla voimaan autonomisessa Suomessa. Yhdis-tys- ja vakuuskirja kumottiin vasta 1919, kun se Ruotsissa oli kumottu jo vuonna 1809.³

Millainen sitten oli aatelin taloudellinen asema Suomessa suhteessa muihin ja säädyn sisäl-lä? Eurooppalaisessa kontekstissa on kiinnitetty paljon huomiota aateliston taloudellisen aseman muuttumiseen uusimmanajan alkupuolella. On syytä kysyä Hans-Ulrich Wehlerin tavoin, miten aateli reagoi toimintaympäristönsä muu-toksiin. Moni 1800-luvun ilmiö, kuten maatalou-den kaupallistuminen ja agraarikapitalismi, ran-tautui Suomeen myöhään ja laimentuneena. Vaikuttivatko ne Suomessa, jossa maatalouden sisäiset sosiaaliryhmät olivat samat koko auto-nomian ajan alkupuolen ja jossa säätyerot piene-nivät maata omistavien piirissä, vaikka talonpoi-kien ja maata omistamattomien välinen ero kas-voi? Aateliston taloudelliseen asemaan vaikutti 1800-luvun alkupuolella korkeimpien virkapaik-kojen siirtyminen voimassa olevista säädöksistä huolimatta aatelisille, erityisesti senaatissa. Myös teollinen vallankumous muutti läntisessä Euroopassa yhteiskuntaryhmien keskeisiä ase-mia, ja aatelilla oli varallisuutta omistavana ryh-mänä mahdollista päästä mukaan talouselämän uudistumisen imuun. Toisaalta teollistuminen loi uusia pääomia ja muutti varallisuuden jakau-tumista, minkä on katsottu heikentäneen maa-omaisuuteen asemansa perustaneen aristokra-tian asemaa ja luoneen yhteiskuntaan uutta eliit-tiä.⁴

Suomeen jäi Haminan rauhan jälkeen vajaat 200 aatelissukua, joista kaksi viidesosaa oli muuttunut Suomeen Ruotsista Uudenkaupun-gin rauhan 1721 jälkeen. Suomessa oli aatelisia koko väkiluvusta Ruotsin vallan ajan lopulla 0,3 prosenttia ja 1815–1870 vielä vähemmän eli 0,2 prosenttia. Suomen aateliin on 1810 laskettu kuuluneen 2 390 henkilöä ja kuusi vuosikym-

mentä myöhemmin 2 912. Aateliston lukumäärä kasvoi 0,5 prosenttia vuotta kohti sekä 1728–1810 että 1810–1870. Suomen väestö kasvoi 1815–1865 moninkertaisesti aatelistoon nähden: maaseudulla 1,0 ja kaupungeissa 1,6 prosenttia vuotta kohti. Maan säätyläisistä oli 1810 aatelisia 15,0 prosenttia ja 1870 enää 10,8 prosenttia. Mui-ta säätyläisiä oli 1800 koko väestöstä 1,8 prosent-tia ja 1865 enää 1,2 prosenttia.⁵

Aatelisto muuttui sekä aatelointien että suku-jen sammumisen myötä. Kun aatelointi kohdis-tui usein hallinnon korkeimmille portaille, kysy-mys syntyperästä ja vyvykkydestä menetti mer-kitystään. Vanhan Suomen mukana Suomeen tuli venäläistä aatelistoa, joka ei saanut erityis-kohtelua ja joka sulautui väestön silmissä tåkäläiseen aatelistoon. Aatelistoa koskivat Venäjällä eri säännöt kuin Suomessa, jossa aatelointi edusti erityistä keisarillista suosionosoituksen muotoa ja jossa aatelistarvoa ei saatu rankijärjes-tyksen perusteella kuten emämaassa.⁶

3. Jutikkala 1954, 113–115; Wirilander 1974, 12–14; Num-mela 1996, 137. Suomessa erioikeudet kumottiin 1995 eril-lisellä lailla (Laki säätyjen erioikeuksien lakkauttamisesta 971/5.12.1995).

4. Jutikkala 1954, 130–134; Soininen, Arvo M., Maatalous. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Yrjö Åström (toim.) *Suomen taloushistoria 1, Agraarinen Suomi*. Tammi 1980, 389–391; Samuel Clark, Nobility, Bourgeoisie and the Industrial Revolution in Belgium. *Past & Present* 105 (1984), 140; Hans-Ulrich Wehler, Einleitung. Teoksessa Hans-Ulrich Wehler (toim.), *Europäischer Adel 1750–1950. Geschichte und Gesellschaft Sonderheft* 13 (1990), 17.

5. P. O. von Törne *Finlands riddarhus 1818–1918. I, Tiden intill 1845*. Söderströms 1926, 57; Jutikkala 1954, 113; Wirilander 1974, 128–130; 440–441; Wirilander 1974, 440–441; Eino Jutikkala, Asutus ja väestö. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.) *Suomen taloushistoria 1, Agraarinen Suomi*. Tammi 1980, 151–152; Kari Pitkänen, Väestörakenteen muuttuminen ja väes-tönkehitys. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.) *Suomen taloushistoria 1, Agraarinen Suomi*. Tammi 1980, 369.

6. von Törne 1926, 96; Ulla Tillander-Godenhjelm, Kei-sarillinen palkitsemisjärjestelmä ja Suomen suuriruhti-naskunta. Teoksessa John Strömberg, Jussi Nuorteva & Christina Forssell (toim.) *Valtio palkitsee – Staten belönar*. SKST 1150, SKS 2007, 78; Ruuskanen, Snellman & Wid-grén 2010, 39.

Aateliston taloudellinen asema

Autonomian ajan alkupuolella, sääty-yhteiskunnan viimeisten vuosikymmenien aikana ennen luokkayhteiskunnan valtakautta elettiin ensimmäisen globalisaatiokauden alkua, jolle olivat ominaista teollistuminen ja kansainvälistyminen. Iiro Jahnukainen puhuu Suomen aatelin kehityskertomuksessaan ajanjaksosta taantumisvaiheena ja siihen kuuluvasta hyvästä kehästä, jossa aatelin asema oli kohoamassa.⁷

Tässä tutkimuksessa huomio kiinnittyy varallisuuteen, johon hyvinvoinnin arviointi perustui vanhassa yhteiskunnassa. Myöhemmin painotettiin enemmän tuloja ja kuluttamista. Työ keskittyy ajanjaksoon 1820–1867 ja perustuu hovi-oikeuksien arkistoissa säilyneisiin aatelisten perukirjoihin.⁸ Varallisuustiedot yleensä liioittelevat eroja tuloissa ja hyvinvoinnissa, vaikka muutokset varallisuudessa ovat yleensä samansuuntaisia tulojen kanssa. Maatalousvaltaisissa yhteisöissä muiden kuin maata omistavien olojen selvittäminen saattaa olla vaikeaa. Jäämistöluettelot avaavat tässä suhteessa mahdollisuuden tutkia hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Huomion kohteena ovat perukirjoista laskettuina varallisuuden taso keskiarvojen ja varallisuuden jakautuminen keskittymismittojen avulla. Varallisuuseroja analysoidaan yksittäisten aatelisten, ei eri ryhmien välillä. Tarkoituksena on myös suhteuttaa aatelisiä muihin suomalaisiin.⁹

Varallisuuserojen selvittäminen auttaa ymmärtämään, oliko suomalainen aateli aikakautensa eliittiä. Perinteinen eliittitutkimus edellyttää eliitiltä kolmea ominaisuutta: ryhmätietoisuutta, yhtenäisyyttä ja pyrkimystä oman edun tavoitteluun. Matti Peltonen on pari vuosikymmentä sitten asettanut kyseenalaiseksi 1800-luvun staattisuuden sosiaalishistorian kannalta ja samalla arvellut epäsuorasti, että kuva muuttumattomuuden aikakaudesta perustuu pitkälti aikakautta koskevan yhteiskuntahistoriallisen tutkimuksen vähäisyyteen. Tutkimuksen avulla voidaan selvittää, elettiinkö Suomessa ”valtiollista yötä”, jolloin ei tapahtunut mitään. Siinä ta-

pauksessa aatelisten varallisuusasemienkin olisi voinut olettaa pysyneen ennallaan.¹⁰

Työssä käsitellään aatelia yhtenä kokonaisuutena, vaikka aateli jakautui hierarkkisesti järjestettyihin luokkiin. Suomen aateli äänesti luokittain uuteen ritarihuonejärjestykseen (1869) asti.¹¹ Julkinen valta saattoi korostaa alaiensa keskinäistä eriarvoisuutta palkitsemisjärjestyksellään: hallitsijat palkitsivat 1700-luvun lopulta elinkeinoelämän arvonimillä erityisesti aateliston ja porvariston edustajia eli suurmaanomistajia sekä kauppaporvareita ja varhaisimpia suurteollisuudenharjoittajia. Kuvaan kuuluivat myös kunniamerkit, palkinnot, muut arvonimet ja aateloinnit.¹²

7. Iiro Jahnukainen *Aatelikuva Suomen historiassa, Historiografinen vertailututkimus*. Omakustanne 2004, 45–47; Jari Ojala, Ensimmäinen globalisaatiokausi maaseudun ja kaupunkien vaihdannassa. Teoksessa Jari Ojala, Jari Eloranta & Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Monelta kantilta, Ilkka Nummelalle omistettu juhlakirja*. Jyväskylän yliopisto 2010, 410.

8. Jaana Luttinen ja Tiina Tammilehto ovat auttaneet minua aineiston hankinnassa ja analysoinnissa.

9. Sakari Heikkinen, Riitta Hjerpe, Yrjö Kaukiainen, Erkki Markkanen & Ilkka Nummela, *Förändringar i levnadstandarden i Finland 1750–1913*. Teoksessa Gunnar Karlsson (toim.) *Levestandarden i Norden 1750–1914. Rapportur til den XX nordiske historikerkongres Reykjavik 1987. Bind III*. Ritsafn Sagnfræðistofunar 20, Sagnfræðistofnun Háskola Íslands 1987, 80; Peter H. Lindert Probates, *Prices and Preindustrial Living Standards*. Teoksessa Micheline Baulant, Anton J Schuurman & Paul Servais (toim.) *Inventaire après-décès et ventes de meubles. Apport à une histoire de la vie économique et quotidienne XIVE–XIXe siècle*. Academia-Bruylant 1988, 171, 175.

10. Matti Peltonen, *Aatelisto ja eliitin muodonmuutos*. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Talous, valta ja valtio, Tutkimuksia 1800-luvun Suomessa*. Vastapaino 1990, 109–111; Ruuskanen, Snellman & Widgrén 2010, 36.

11. Ritarihuonejärjestys Suomen Suuriruhtinanmaan Ritaristolle ja Aatelille, Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-Kokous. No 13/21.4.1869; von Törne 1926, 20, 69–70; Jutikkala 1954, 121; Marja Vuorinen *Kuvitelu aatelismies, Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 128, SKS 2010, 169.

12. Wirilander 1974, 171–174; Klinge 2007, 104ff; Laura Kolbe, Arkkiaatri, asessori, eräneuvos, ministeri ja kamreeri. Suomalaisten arvonimien merkityksestä. Teoksessa John Strömberg, Jussi Nuorteva & Christina Forssell

Taloudellisesta eriarvoisuudesta

Tulonjakoa koskevat määritelmät voidaan ottaa osaksi varallisuustutkimusta, jos pidetään mielessä, että varallisuus voidaan tulkita potentiaalisten kulutusmahdollisuuksien summaksi. Määritelmällisesti yhteisössä on taloudellista epätasaa-arvoa, mikäli varallisuusjakauma poikkeaa siitä, mikä katsotaan tasa-arvoiseksi. On olemassa monta käsitystä siitä, mitä viimeksi mainitulla voidaan tarkoittaa. Tulojen osalta kriteerinä voidaan pitää ainakin seuraavia: kukin saa minimitoimentulon, kukin saa tuloja tarpeidensa mukaan, kukin saa täsmälleen saman tulon, kukin saa yhteiskunnallisen tuottavuutensa mukaisen tulon, kukin saa omassa alaryhmässään (esimerkiksi talonpojat, torpparit, itselliset) täsmälleen saman tulon tai kunkin saama tulo tuottaa saajalleen tarkalleen yhtäläisen hyödyn kuin muiden saamat tulot.¹³

Taloudellisen epätasa-arvon mittaamiseen on kehitetty lukuisia mittareita, jotka korostavat eri näkökohtia. Niitä käytettäessä on olennaista kertoa käytetyistä mitoista ja niiden valinnasta. Useimmin ja myös tässä käytetty mittari on Ginin kerroin (G), joka suhteuttaa havaittuja varallisuuksia tasajakaumaan ja jonka arvo vaihtelee nollan ja yhden välillä. Se mittaa suhteellista keskittymistä. Arvo nolla edustaa täydellistä tasa-arvoa eli kullakin on tasan yhtä paljon omaisuutta ja arvo yksi täydellistä epätasa-arvoa eli yksi omistaa kaiken omaisuuden. Havaintojoukon ollessa riittävän suuri Ginin kerroin kertoo likimäärin, miten suuri osa varallisuudesta pitää jaksaa uudelleen tasajaon saavuttamiseksi. Kertoimen arvo 0,5 tarkoittaa, että puolet yhteenlasketusta varallisuudesta pitää siirtää varakkaimmilta vähävaraisille tasajaon saavuttamiseksi. Ginin kerrointa vastaavaa graafista esitystä kutsutaan Lorenzin käyräksi. Varallisuuden keskimääräis-taso ei vaikuta Ginin kertoimiin.¹⁴

$$G = \frac{1}{2\mu} \frac{1}{n(n-1)} \sum_{i=1}^n \cdot \sum_{j=1}^n |x_i - x_j|,$$

jossa μ = keskiarvo, n = havaintojen lukumäärä ja $x_{i,j}$ = havaintojen arvo.

Tutkimusaineisto

Perukirjoissa yhdistyivät perillisten tarve arvioida kuolinpesän arvo yhtenä kokonaisuutena ja säädökset sosiaaliturvan rahoittamisesta. Suomen varhaisimmat säilyneet perinnönjakoasiakirjat ovat keskiajan lopulta, 1400-luvulta, ja ne koskevat aatelisten omaisuuksia. Suomen vanhin perukirjaksi luonnehdittu asiakirja on vuodelta 1530. Perukirjoitus vakiintui asteittain uuden ajan alkupuolella ennen kuin siitä määrättiin säädösteitse. Perukirjoja tunnetaan 1600-luvulta lähdejulkaisujen perusteella muutama maaseudulta ja vajaa pari sataa kaupungeista.¹⁵

Vuoden 1734 yleisen lain mukaan jokaisesta kuolinpesästä tuli tehdä perunkirjoitus, myös aatelisten. Perukirja oli vieraiden miesten laatima, kaupungeissa arviointilautakunta oli joko pormestarin tai raadin nimittämä. Pesän ilmoittaja toimi valan velvoittamana ja hänen piti ilmoittaa kirjattavaksi pesän koko omaisuus. Toimitus oli hoidettava kolmen kuukauden kuluessa kuolemasta ja perukirja piti toimittaa oikeusviranomaisille. Perukirjat olivat miltei samanlaisia kautta maan ja noudattivat samaa järjestystä:

(toim.) *Valtio palkitsee – Staten belönar*. SKST 1150. SKS 2007; Tillander-Godenhjelm 2007; Timo Särkkä, Olli Turunen, Heli Valtonen & Maare Valtonen, Suomen talouselämän vaikuttajat -artikkelikokoelma verkostojen tutkimuksen käytössä. Teoksessa Jari Ojala, Jari Eloranta & Heikki Roiko-Jokela (toim.) *Monelta kantilta, Ilkka Nummelalle omistettu juhla-asiakirja*. Jyväskylän yliopisto 2010, 344–345; Vuorinen 2010, 74–76.

13. Felix Paukert, Income Distribution at Different Levels of Development, A Survey of Evidence. *International Labour Review* 1973, 98; Fredrik Nygård & Arne Sandström *Measuring Inequality*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm studies in statistics 1, Almqvist & Wiksell 1981, 4–5.

14. Mittaamisesta tarkemmin esim. Maurice G. Kendall, M. C. & Alan Stuart *The Advanced Theory of Statistics I, Distribution Theory*. Charles Griffin 1963, 46–50; Nygård F. & Sandström 1981; R. M. Sundrum, *Income Distribution in Less Developed Countries*. Routledge 1990, 43–44.

15. Erkki Markkanen, Perukirja-aineisto sukututkimuksen käytössä. *Genos 1993*; Pia Puntanen, Aatelisten perukirjat Viipurin hovioikeuden arkistossa. *Genos* 2000.

Ensin kerrotaan kiinteästä omaisuudesta. Sen jälkeen siirrytään metalleihin niiden arvon mukaisessa järjestyksessä. Lisäksi kerrotaan huonekaluista, vaatteista, taide-esineistä ja kaikesta, mitä talouteen saattoi kuulua. Erityisen tarkkaan on kerrottu saatavista ja veloista. Tavallisen ihmisen perukirjassa esiintyi suhteellisen vähän käteisvaroja. Perunkirjoituksen perusteella määrätty vaivaisten hyväksi kannettu vaivaisprosentti eli Pietarin penninki (¼ % pesän säästöstä). Maksu juontaa alun perin kuninkaallisesta kerjuusäädöksestä 21. lokakuuta 1698.¹⁶

Voidaan aina epäillä, onko perukirjoihin merkitty kaikki velat ja saatavat sekä koko omaisuus. Lisäksi perukirja kuvaa ihmisten varallisuutta kuolinhetkellä. Se antaa aiheen olettaa perukirjojen edustavan vain iäkkäiden varallisuutta ja syyn kysyä, kuvastavatko ne vain ikääntyneimmän väestönosan oloja? Todellisuudessa perukirjoja on 1800-luvun osalta säilynyt eniten parhaassa työiässä kuolleista ja perheellisistä.¹⁷ Lain kirjain ja todellisuus olivat kaukana toisistaan. Vähäväkisten pesistä pesäluetteloita tehtiin harvemmin, vaikka omaisuuden salaamisesta ja perunkirjoituksen laiminlyönnistä oli määrätty rangaistus. Sen lisäksi niitä on saattanut kadota. Perunkirjoituksen toimittamista toki viranomaisten toimesta valvottiin.¹⁸

Kuolinhetken varallisuus on kokonaan toinen asia kuin elinaikana käytettävissä olleiden aineellisten hyödykkeiden summa. Perukirjat eivät kerro suoraan peritystä omaisuudesta eivätkä elinaikaisista kulutuksista ja ansioista. Siksi jäämistöjen avulla selvitettävissä olevat kestokulutustavarat eivät kerro suoraan elintasosta – epäsuorasti kyllä. On myös esitetty, että perukirjoissa olevilla arviohinnoilla ei käytännössä ole merkitystä. Usein vedotaan yksittäisten esineiden arviohintoihin suhteessa niiden kauppahintoihin. Tällöin unohdetaan, että perunkirjoituksen tarkoitus oli arvioida pesän arvo yhtenä kokonaisuutena, raha-arvona, joka oli mahdollista saada myydessä se, siis eräänlaisena könttä- tai tukkuhintana eikä yksittäisten esineiden vähit-

täishintojen summana. Uudempi tutkimus on kyetty kiistatta osoittamaan niiden käyttökelpoisuuden massailmiöiden tutkimiseen, jolloin huomautuksien kohteena olleet virheet ovat häipyneet satunnaisvirheiden joukkoon.¹⁹

Markkasen mukaan perukirjan muoto vakiintui varhain Länsi-Euroopassa, ja niinpä eurooppalaiset perukirjat muistuttavat toisiaan. Niiden alkuosia voidaan pitää jokseenkin luotettavina. Tekoaika, paikka, vainaja, leski, perilliset, näiden uskotut miehet ja toimituksen suorittaneet ovat kohtia, joissa vilppiä ei juuri voi esiintyä, unohtamista kyllä. Asiakirjojen sisältämän monipuolisen informaation vuoksi niitä on käytetty lähteenä monenlaisissa tutkimuksissa. Niiden avulla on useimmiten tutkittu esineitä, henkilön omaisuutta, kotipiiriä yleensä ja kirjoja. Toisaalta varsinkin vanhimmat tutkimukset ovat usein jääneet luettelon asteelle. Perukirjat sopivat paitsi kulttuurihistoriallisten myös taloushistoriallisten ilmiöiden tutkimiseen.²⁰ Taloushistorian piirissä perukirjoja on alettu 1900-luvun lopulla pitää oikein käytettyinä edustavana koko väestön elintasoja kuvaavana lähdesarajana, erityisesti keskiluokan osalta. Suomessa tehtiin 1960–1970-luvulla perukirjoista varallisuustutkimuksia, joista esimerkkeinä voi mainita Toini Aunolan ja Erkki Markkasen työt. Esineellistä jäämistöä ovat tutkineet esimerkiksi Riitta Pylkänen ja Veikko Anttila. Sukututkijan näkökul-

16. Kyösti Järvinen *Suomen maalaiskunnat ja niiden talous 1890-luvun alussa. Finanssitilastollinen tutkimus*. 1899, 129; Erkki Markkanen *Perukirja tutkimuslähteenä*. *Studia Historica Jyväskyläläisiä* 37. Jyväskylän yliopisto 1988, 16–17; Markkanen 1993; Puntanen 2000.

17. Markkanen 1977, 28ff; Näreikkö, Heikki Tampereen työväestön aineellisen elintason kehitys 1850–1914. Tampereen yliopisto Suomen historian lisensiaatintutkimus 1993, 31–36.

18. Markkanen 1977, 38–48. Ks. Haapala 1989, 85.

19. Markkanen 1977, 24–38, 202ff; Lindert 1988, 172–173; Markkanen 1988, 12–16, 52–54; Pentti Renvall *Nykyajan historiantutkimus*, 2. p. WSOY 1983 (1965), 285ff; Pertti Haapala *Sosiaalishistoria, Johdatus tutkimukseen*. Suomen Historiallinen Seura, Käsikirjoja 12. SHS 1989, 85.

20. Markkanen 1993.

masta perukirjoja on käyttänyt muun muassa Raimo Viikki. Sukututkijat ovatkin olleet aktiivisia perukirjojen käyttäjiä.²¹

Perunkirjoitus piti toimittaa vainajan kotipaikkakunnalla. Säilyneistä perukirjoista kotipaikka selviää harvoin suoraan, mutta sen saatava avata Pietarin pennin maksamisesta kertova kirkonmiehen kuittaus. Tämä koskee myös aatelisten perukirjoja. Kun pesään kuului varallisuutta usealla paikkakunnalla, asiakirjoihin voi kuulua arviointeja monelta paikkakunnalta. Tämän tutkimuksen läänijako vastaa 1860-lukua ja se on luotu jälkikäteen vainajien kotipaikkojen mukaan.

Aatelisprivilegiot määräsivät 1723 aatelisten alimmaksi oikeusasteeksi hovioikeuden (Forum Privilegiatum). Siksi aatelisten perukirjat tuli toimittaa hovioikeuteen Turkuun (perustettu 1623), Vaasaan (1775) tai Viipuriin (1839). Kyseinen erioikeus lakkasi vuoden 1868 alusta. Siitä lähtien myös aatelisten perukirjat toimitettiin tuomiokuntiin ja raastuvanoikeuksiin.²²

Käsillä oleva työ perustuu hovioikeuksien arkistoissa ja muualla tallella oleviin aatelisten perukirjoihin. Itäsuomalaisen aatelin perukirjat ovat Mikkelin maakunta-arkistossa, pohjoissuomalaisen Vaasan maakunta-arkistossa ja lounaissuomalaisen Turun maakunta-arkistossa. Ennen Viipurin hovioikeuden perustamista jako tehtiin pohjoisen ja etelän välillä.²³ Aatelisten muista erillinen perunkirjoitusmenettely helpottaa säädyn jäsenten tutkimista. Aikaisemmassa tutkimuksessa aatelisten perukirjoja ovat käyttäneet esimerkiksi Anna-Maria Åström, Anu Talka ja Pia Puntanen.²⁴ Turun maakunta-arkistossa on laadittu kortisto sinne talletetuista aatelisten perukirjoista. Siinä on ilmoituksen mukaan tiedot Turun hovioikeuden tuomiopiirissä vuosina 1806–1867 kuolleiden aatelisten perukirjoista. Todellisuudessa sitä voidaan pitää tutkimuksen kannalta kattavana vain Turun palon 1827 jälkeiseltä ajalta. Arkistossa on myös vanhempia perukirjoja, jotka on toimitettu hovioikeuteen palon jälkeen. Kortisto ei sisällä tietoja pesien varallisuudesta.²⁵

21. Toini Aunola *Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien väliset kauppa- ja luottosuhteet 1765–1809*. Historiallisia Tutkimuksia 72, SHS 1967; Veikko Anttila *Talonpojasta tuottajaksi, Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella*. Kirjayhtymä 1974; Erkki Markkanen *Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet Sisä-Suomessa elinkeinoelämän murroskaudella vuosina 1850–1914*. Studia Historica Jyväskyläläisiä 14, Jyväskylän yliopisto 1977; Riitta Pykkänen, Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 84 (1982); Raimo Viikki, Perukirjat – sukututkijan aarreaitta? Teoksessa Marja-Liisa Putkonen (toim.) *Selvitä sukusi*. Sukuseurojen keskusliitto 1992.

22. Keisarillisen majesteetin armollinen asetus asianomaisesta tuomioistuimesta, jossa erinäiset wapaasukuisia koskewat oikeusasiat owat esiin-otettawat 4.11.1867. Suomen suuriruhtinaanmaan asetus-kokous 26/1867; P. O. von Törne *Finlands riddarhus 1818–1918. II: 1845–1918*. Söderströms 1935, 148–152; Puntanen 2000; Vuorinen 2010, 273–274.

23. Mikkelin maakunta-arkisto, Viipurin hovioikeus, Aatelin perukirjat (perukirjoja on vuosilta 1753–1868); Turun maakunta-arkisto, Turun hovioikeus, Aatelin perukirjat (perukirjoja on vuosilta 1774–1867); Vaasan

maakunta-arkisto, Vaasan hovioikeus, Aatelin perunkirjoitukset (perukirjoja on vuosilta 1731–1867). – Aatelin perukirjat ovat pääosin kotimaisen aatelin jäämistöistä. Pia Puntanen on löytänyt Viipurin Hovioikeuden arkistosta myös ulkomaalaisten perukirjoja. (Puntanen 2000).

24. Anna-Maria Åström *Sockenboarne, Herrgårdskultur i Savolax 1790-1850*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 585. Folklichsstudier XIX. SLS 1993; Anu Talka *Ammattikirjallisuutta ja ajanvietettä, Aatelisväen kirjakokoelmat Vaasan ja Viipurin hovioikeuspiirien alueella vuosina 1830–1867*. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto, Historian laitos 1994; Puntanen 2000. – Vaikka aatelisten perukirjojen pitäisi olla hovioikeuksien arkistoissa vuoteen 1868 saakka, niitä sisältyy satunnaisesti myös muihin arkistoihin. Reykjavikin Pohjoismaista historioitsijakokousta 1987 varten tuomiokuntien ja raastuvanoikeuksien arkistoista kootussa perukirja-aineistossa aateliston osuus oli maaseudulla 0,3 % ja kaupungeissa 0,8 %. 1850-luvulla aineistossa mukana olevan aatelin keskimääräinen bruttovarallisuus käyvin hinnoin oli noin kaksinkertainen muihin verrattuna. (Heikkinen & al. 1987 ja sen alkuperäisaineistot.)

25. Suomen Sukututkimusseura, Aatelisten perukirjat 1806–1867 (<http://www.genealogia.fi/hakem/aateli/aateli1s.htm>, 5.12.2012).

Taulukko 1.

Aatelisten perukirjojen jakautuminen kaupungin ja maaseudun kesken 1810–1867

Vuodet	Kaupungeista		Maaseudulta		Yhteensä n
	n	pros.	n	pros.	
1810–1819	8	32,0 %	17	68,0 %	25
1820–1829	19	27,1 %	51	72,9 %	70
1830–1839	111	44,4 %	139	55,6 %	250
1840–1849	141	55,1 %	115	44,9 %	256
1850–1859	186	57,2 %	139	42,8 %	325
1860–1867	119	57,5 %	88	42,5 %	207
1810–1867	584	51,5 %	549	48,5 %	1133

Kaikkien artikkeleihin kuuluvien taulukoiden ja kuvioiden lähde on sama: ks. viite 23.

Paperiruplat tulivat aateliston perukirjoihin vuonna 1815 ja Suomen markat 1863. Hopearupla mainitaan aineistossa viimeisen kerran seuraavana vuonna. Ruotsin rahassa on vuoden 1809 jälkeen tehty neljä perukirjaa, viimeisin 1842 Inkoossa. Paperiruplissa tehtiin vielä 1840 kaksitoista perukirjaa ja 1841 yksi. Kaikki perukirjoissa esiintyvät varallisuusarvot on tässä työssä muunnettu hopearupliksi vaihtokurssien mukaan. Puntasen mukaan Viipurin hovioikeuden aatelisten perukirjat ovat kahta lukuun ottamatta ruotsinkielisiä. Vanhin (1753) on saksaksi ja yksi viimeisimmistä suomeksi (1866).²⁶

Reykjavikin Pohjoismaista historioitsijakokousta 1987 varten kootussa perukirja-aineistossa naisten osuus oli sekä kaupunki- että maaseutuaineistossa kaksi viidesosaa. Naisten keskiväerallisuus oli hieman pienempi kuin miesten. Ero ei ole systemaattinen eikä johdu ensi sijassa sukupuolten välisistä eroista kiinteistöomistuksesta, vaan eroista muussa omaisuudessa. Aatelisten hovioikeuksien arkistoissa olevissa perukirjoissa on jokseenkin yhtä monta naisten ja miesten jäämistöluetteloa. Esimerkiksi Viipurin hovioikeuden aatelisten perukirjoista on naisten jälkeen tehtyjä 91 ja miesten 86.²⁷

Aateluuden rakenne oli muuttunut jo 1700-luvulla kaupunkilaisempaan suuntaan. Ruotsin vuoden 1719 runsaat aateloinnit siirsivät säädyn painopistettä maata omistavasta ylhäisaatelistasta virkamiehistä ja upseereista koostuneeseen vir-

ka-aateliin. 1800-luvun kuluessa aatelisilla olleet virat muuttuivat sotilasviroista siviiliviroiksi. Virassa olleista vain 7 prosenttia toimi 1800 siviiliviroissa ja loput sotilasviroissa. 1870 siviiliviroissa toimi 78 prosenttia ja sotilasviroissa 22 prosenttia. Suomen aatelisto oli perukirjojen mukaan paljon kaupunkilaisempaa kuin muu väki. Suomen periagraarista luonnetta kuvaa se, että 1800-luvun alussa ammatissa toimivista miehistä noin 90 prosenttia toimi maataloudessa ja muussa alkutuotannossa ja 1865 vielä 88 prosenttia, kun teollistuminen oli valtoimenaan maanosan läntisessä osassa. Wirilanderin mukaan aatelisista asui 1820 kaupungeissa 23 prosenttia ja 55 prosenttia vuonna 1860.²⁸ (Taulukot 1 ja 2.)

Aatelisten perukirjoista reilu kolmasosa tuli 1820–1867 Uudenmaan läänistä ja runsas neljäsosa Turun ja Porin läänistä. Näiden suhteellisen aseman muutos on sijoitettavissa 1840-luvulle. Kolmanneksi eniten aatelisten perukirjoja on Hämeen läänistä eli reilu kahdeksasosa. Mikkelin ja Vaasan lääneistä niitä oli kummastakin noin kahdeksan prosenttia.

26. Puntanen 2000.

27. Heikkinen & al. 1987 ja sen alkuperäisaineistot; Puntanen 2000.

28. Wirilander 1974, 183–192, 457; Pitkänen 1980, 379; Soininen 1980, 386; Klinge 2007, 102.

Taulukko 2.

Aatelisten perukirjojen jakautuminen eri läänien kesken 1820–1867

Lääni	Ajanjakso					
	1820–1829	1830–1839	1840–1849	1850–1859	1860–1867	1820–1867
Uudenmaan	25,7 %	33,5 %	36,5 %	38,2 %	30,9 %	34,6 %
Turun ja Porin	25,7 %	32,3 %	27,1 %	23,7 %	24,6 %	26,7 %
Hämeen	14,3 %	16,5 %	11,0 %	11,4 %	13,5 %	13,0 %
Viipurin	1,4 %	2,8 %	11,0 %	9,5 %	11,1 %	8,1 %
Mikkelin	15,7 %	4,8 %	6,7 %	9,2 %	8,2 %	7,9 %
Kuopion	2,9 %	2,4 %	2,0 %	1,5 %	3,9 %	2,4 %
Vaasan	12,9 %	5,2 %	3,5 %	4,3 %	6,8 %	5,3 %
Oulun	1,4 %	2,0 %	2,0 %	0,3 %	0,5 %	1,2 %
Ei tietoa	0,0 %	0,4 %	0,4 %	1,8 %	0,5 %	0,8 %
Kaikki yhteensä	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Taulukko 3.

Aatelisten kvintiilivarallisuuksien muutos 1820–1867, hopearuplaa

Ajanjakso	I	II	III	IV
1820–1829	300	1700	4200	10000
1830–1839	200	1500	5400	13100
1840–1849	200	1500	4300	13200
1850–1859	400	1900	6000	22800
1860–1867	500	1900	7100	26500
1820–1867	400	1700	5300	16400

Aatelisten varallisuus

Perukirjatutkimusten perusteella ei vallitse pienintäkään epäilystä siitä, että aateliset olivat huomattavasti muita varakkaampia. Tämä näkyi elämäntavassa, johon saattoivat kuulua epätas-arvoa symbolisoivat satulat ja vaunut. Kun aatelisten 1850-luvun keskivarallisuus kohosi 14 600 hopearuplaan, Markkasen tutkimalla Keski-Suomen maaseudulla varallisuus nousi 350 hopearuplaan perukirjaa kohti eli 25 hopearuplaan yhtä täysi-ikäisenä kuollutta kohti.²⁹

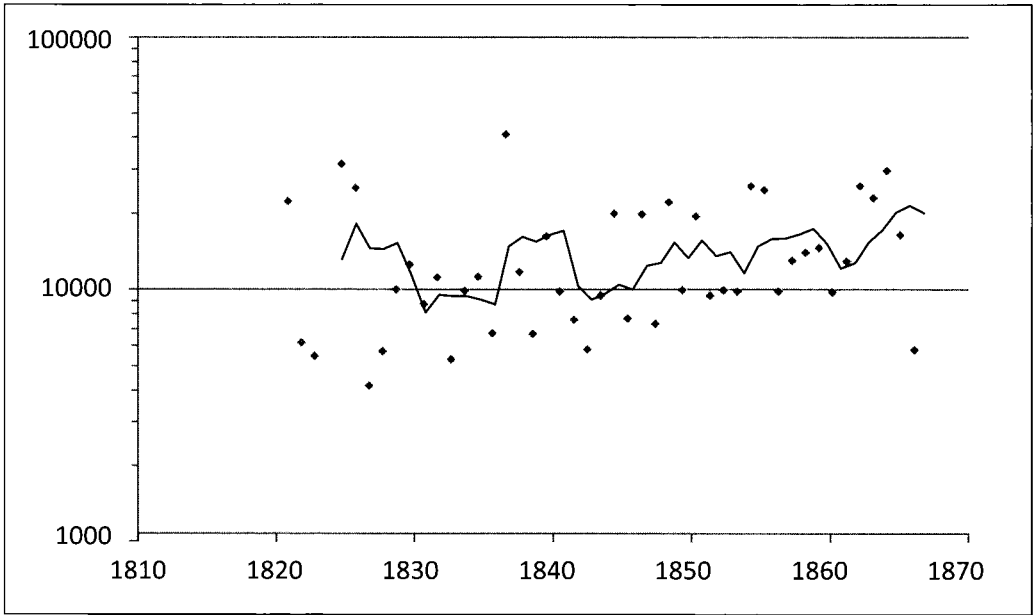
Aateluus ei silti taannut varallisuutta. Puntasen mukaan itäsuomalaisen aatelin joukkoon mahtui vähän todella varakkaita henkilöitä. Tunnetuimpia heistä oli Monrepos'n kartanon omistaja, paroni Paul von Nicolay (1777–1866) yli 400 000 paperiruplallaan. Kirjallisuudessa on tullut esille, että on ollut sekä rikasta että köyhää aatelia. Puntasen mukaan ”monet neidit, lesket

ja opiskelijat pääsivät tuskin 100 ruplan arvoiseen omaisuuteen”. Kaikista aatelisten 1830-luvun perukirjoista 12 prosenttia sellaisia, joissa pesän bruttoarvo jäi enintään sataan ruplaan. 1860-luvulla näiden osuus laski seitsemään prosenttiin.³⁰ (Taulukko 3.)

Varallisuuden jakautumisesta aatelisten sisällä saa jonkinlaisen käsityksen tarkastelemalla kvintiilivarallisuuksia eli jakamalla bruttovarallisuuden suhteen nousevaan järjestykseen lajiteltu perusjoukko viiteen yhtä suureen osaan. Jos jätetään 1820-luku aineiston rajoittuneisuuden vuoksi huomioon ottamatta, ensimmäisen ja toisen viidenneksen erottava alakvintiili ja neljäs ja viidennen viidenneksen erottava yläkvintiili-

29. Markkanen 1977, 221–224, 230–230, 240–241; Åström 1993, 121–125; Nummela 1995, 84; Vuorinen 2010, 74.

30. Puntanen 2000; Vuorinen 2010, 82.

Kuvio 1. Aatelisten kuolinpesien keskimääräinen arvo 1820–1867, hopearuplaa

tiili ovat suhteellisesti kasvaneet enemmän kuin kaksi keskimmäistä kvintiiliä. Toisin sanoen aateliston varallisuus voimistui tutkimusjakson kuluessa sekä jakauman ala- että yläpäässä.

Keskimääräinen bruttovarallisuus kasvoi³¹ 1820–1867 käyvin hinnoin keskimäärin 1,4 prosenttia vuodessa, kun varattomien omaisuuden arvoksi on laskuteknisistä syistä oletettu yksi koepikka, toisin sanoen varallisuus kaksinkertaistui kaksi kertaa sadassa vuodessa. Hintatason muutoksella ei tässä yhteydessä ole kovin suurta merkitystä, kun elintarvikkeiden keskimääräiset hinnat nousivat ajanjaksolla 1820–1867 keskimäärin 0,2 prosenttia vuodessa. Tulos on sama, vaikka tarkastelu rajoitetaan Turun palon 1827 jälkeiseen aikaan. Perukirjojen perusteella aateliston varallisuus kasvoi tarkastelujaksolla huomattavasti nopeammin kuin verohintatietojen perusteella lasketut reaali-palkat (0,3 %) eli säädyn suhteellisen asema parani.³² (Kuvio 1.)

Aatelisten kuolienpesien keskimääräinen arvo laskee viisivuotisten liukuvien keskiarvojen avulla tarkasteltuna 1820-luvun loppupuolelta

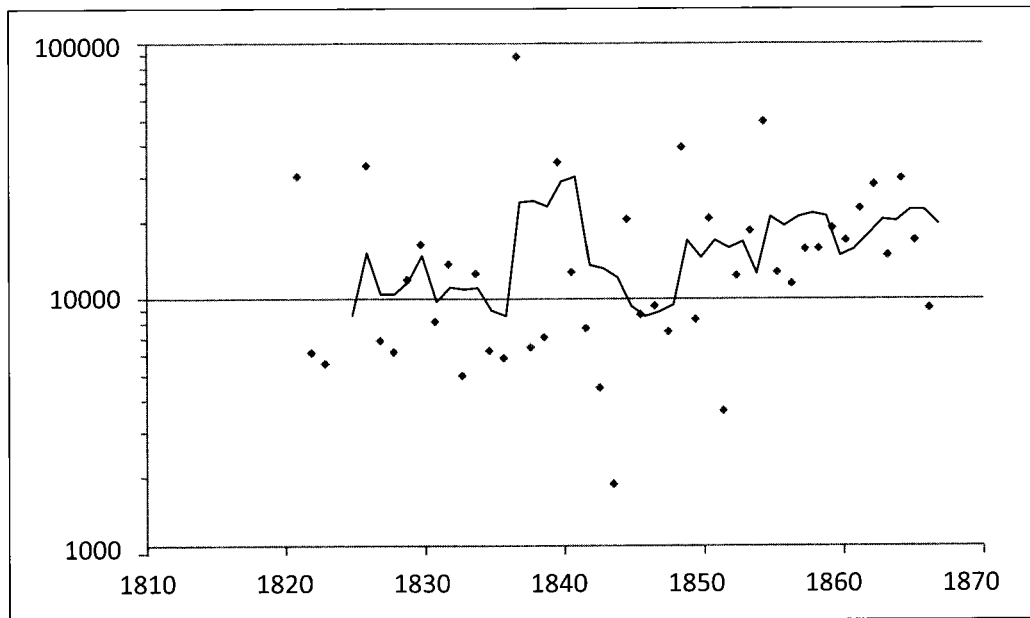
seuraavan vuosikymmenen puoliväliin, kunnes varallisuustasossa oli kahta puolta vuotta 1840 olennainen ja muutaman vuoden kestänyt hypähdys. Aatelisten varallisuustaso nousi 1840-luvun alkupuolelta ja nousu jatkui tutkimusjakson loppuun saakka. Tosin Krimin sota ja 1860-luvun alun huonot vuodet heijastuvat aineistoon. (Kuvio 2.)

Maaseudun aatelisten keskimääräinen perukirjavarallisuus pysyi viiden vuoden tasoitettujen keskiarvojen mukaan jokseenkin ennallaan. Sen sijaan kaikkien maaseudulla asuneiden perukirjavarallisuus laskee 1800-luvun alun mullistuksissa. Reaalisesti perukirjojen keskimääräinen varallisuus palasi 1790-luvun tasolle 1830-luvulla.³³ Maaseudun aatelisten varallisuudessa 1830-luvun puoliväli merkitsi melkoista hypähdystä, joka kääntyi seuraavalla vuosikymmenellä laskuksi. Keskiarvojen mukaan maaseudun aa-

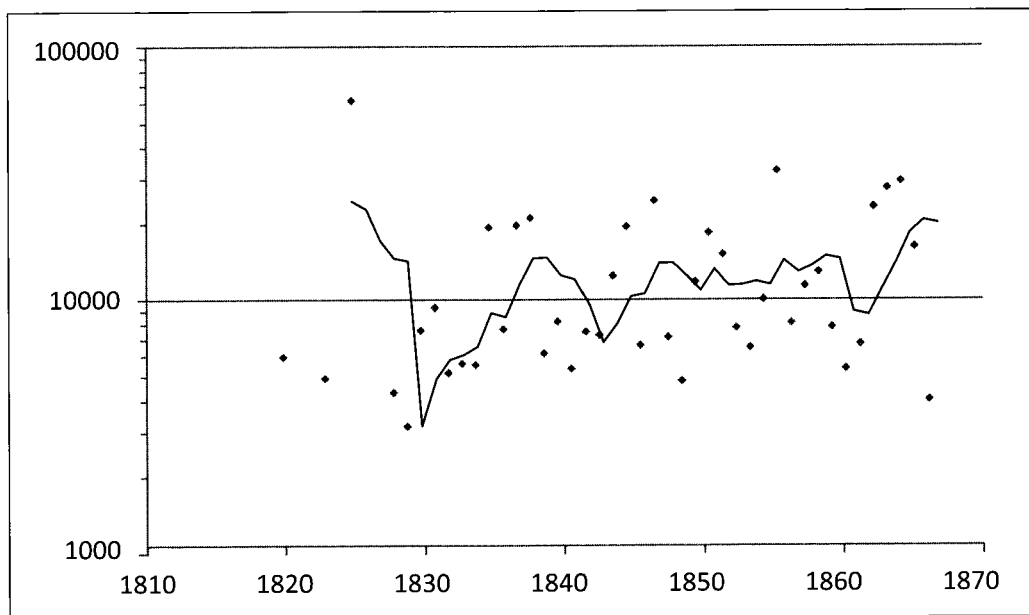
31. Kasvuluvut on laskettu käyräviivaisesta trendistä.

32. Heikkinen & al. 1987, perusaineisto (tekijän hallussa).

33. Heikkinen & al. 1987.

Kuvio 2. Aatelisten kuolinpesien keskimääräinen arvo 1820–1867, hopearuplaa (maaseutu)

Kuvio 3. Aatelisten kuolinpesien keskimääräinen arvo 1820–1867, hopearuplaa (kaupungit)

teliston aineellinen hyvinvointi parani tuntuvas-
ti 1840-luvun puolivälistä tutkimusjakson lop-
puun Krimin sotaan ja 1860-luvun alkua lukuun
ottamatta. (Kuvio 3.)

Kaupungeissa asuneen aateliston keskivaral-
lisuus näyttää kokeneen huomattavan takaiskun
1820-luvun jälkipuolella, josta luvut palautuivat
entiselleen 1830-luvun lopulle tultaessa. Siitä

Taulukko 4.

Aatelisten bruttovarallisuus eri lääneissä 1820–1867, hopearuplaa

Vuosikymmen	Bruttovarallisuus								
	Lääni								
	Hämeen	Kuopion	Mikkelin	Oulun	Turun ja Porin	Uudenmaan	Vaasan	Viipurin	Kaikki
1820–1829 ka	3900	7600	3300	13300	19200	4600	14100	2600	9500
n	10	2	11	1	18	18	9	1	70
G	0,65	.	0,46	.	0,71	0,66	.	.	0,75
1830–1839 ka	9000	6600	4900	600	16200	10200	13700	32300	12100
n	41	6	13	5	79	84	13	7	249
G	0,74	.	0,58	.	0,83	0,69	0,66	.	0,77
1840–1849 ka	10700	5000	6400	2200	12100	12700	49700	9200	12600
n	28	5	17	5	69	93	10	28	255
G	0,73	.	0,68	.	0,82	0,78	0,78	0,63	0,79
1850–1859 ka	6800	6500	9600	600	15400	17100	23400	14000	14600
n	37	5	30	1	77	124	14	31	319
G	0,66	.	0,68	.	0,74	0,72	0,79	0,67	0,73
1860–1867 ka	22300	1200	6300	700	14900	25200	7900	20500	18000
n	28	8	17	1	51	64	14	23	206
G	0,77	.	0,61	.	0,79	0,69	0,66	0,70	0,75
1820–1867 ka	11000	4700	6800	2200	14900	15300	20600	15500	13900
n	144	26	88	13	294	383	60	90	1099
G	0,76	0,69	0,66	0,69	0,80	0,74	0,80	0,69	0,76

eteenpäin keskivarallisuuden kasvu ei ollut yhtä nousujohteista kuin maaseudulla. Myös kaupungeissa asunut aatelisto oli hyvin varakasta muihin kaupunkilaisiin verrattuna. Jyväskylän kaupungissa kuolinpesien arvo kohosi vuosina 1862–1867 keskimäärin 4 700 markkaan, mikä on vain yksi kolmastoistaosa aatelisten ajanjakson 1860–1867 koko maan keskiarvosta 15 600 hopearuplaa. Kuva ei paljoa muutu vaikka vertailukohdaksi otetaan Jyväskylässä edesmenneiden ylempien virkamiesten kuolinpesien keskiarvo 7 100 markkaa samalta ajalta. Tampereella kuolinpesien keskivarallisuus kohosi 1860 hie-man yli 2000 markkaan.³⁴ (Taulukko 4.)

Aatelisten keskivarallisuuksissa oli huomattavia eroja sekä läänien että vuosikymmenten välillä. Kahden merkittävimmän aatelläänin koko tarkastelujaksolle 1820–1867 lasketut keskiarvot olivat jokseenkin yhtä suuret. Aatelisten perukirjoissa Turun ja Porin lääni oli vielä 1830-luvulla vauraampi kuin Uudenmaan lääni.

Jonkinlainen kulminaatiopiste oli vuoden 1840 paikkeilla, ja ero jälkimmäisen hyväksi oli huomattava 1850-luvulta alkaen. Sivistyksellisen ja taloudellisen elämän keskittyminen Helsinkiin vaikutti aatelisarallisuuden jakautumiseen. Ritarihuoneen historiasta kirjoittaneen von Törnen mukaan tämä näkyi myös aatelliskartanoiden väkiluvun laskuna ennen muuta läntisimmässä Suomessa.³⁵ Kuopion ja Mikkelin läänin aateliset olivat tämän aineiston perusteella 1830-luvulta alkaen joukon vähävaraisimpia, jos Oulun lääni jätetään havaintojen vähälukuisuuden vuoksi vertailun ulkopuolelle. Hämeen läänin aateliset osoittautuivat huomattavan varakkaiksi 1860-luvulla ja Vaasan läänin ennen vuosisadan puoliväliä. Viipurin läänissä aateliston vaurastuminen oli perukirjojen pohjalta arvioituna nopeaa 1840-luvulta alkaen.

34. Näreikkö 1983, 38; Nummela 1995, 105.

35. von Törne 1935, 190; Snellman 2012.

Säädyn vaurastuminen ei jakautunut tasaisesti, vaan läänien välillä oli suuria eroja. Vaurastuminen oli kaikkein nopeinta Hämeen ja Uudenmaan lääneissä, joissa kasvunopeudeksi vuotta kohti on laskettu edellisessä 3,3 ja jälkimmäisessä 2,8 prosenttia vuotta kohti. Sen lisäksi positiivista kasvua oli Mikkelin läänissä 1,4 prosenttia vuotta kohti. Viipurin läänissä negatiivinen kasvu oli prosenttia ja Turun ja Porin läänissä promillen luokkaa vuotta kohti. Käypähintaisin arvoin laskettuna Vaasan läänissä ei ollut kasvua lainkaan. Kuopion ja Oulun läänin negatiivisten vaurastumistrendien taustalla on liian vähän havainnoja tarkkojen lukujen esittämiseksi. Vertailu aikakauden reaali-palkkoihin osoittaa, että aateliston suhteellinen asema maan yleiseen taloudelliseen kehitykseen nähden heikkeni ainakin Viipurin, Turun ja Porin sekä Vaasan läänissä.

Aatelisten varallisuuserot muuttuivat ajanjaksolla 1820–1867 säilyneiden perukirjojen perusteella suhteellisen vähän. Vuosikymmenittäin lasketut ja varallisuuden keskittymistä mittaavat Ginin kertoimet vaihtelivat välillä 0,73–0,79. Samoin voidaan todeta, että aineisto ei tue väitteitä eriarvoisuuden jatkuvasta muuttumisesta suuremmaksi tai pienemmäksi. Aatelisten perukirjojen perusteella varallisuuserot ovat olleet suurempia läntisessä kuin itäisessä Suomessa. Oheiseen taulukkoon on laskettu keskittymiskertoimet aatelisten varallisuuksille ($n \geq 10$). Ne olivat eri lääneissä suurimmillaan 1840-luvulla paitsi Turun ja Porin (1830-l.) ja Hämeen läänissä (1860-l.).

Markkasen Keski-Suomea koskevasta perukirja-aineistosta laskettu bruttovarallisuuden Ginin kerroin 1850–1851 sai arvon 0,78, joka on suurempi kuin vuosille 1850–1859 laskettu maaseudun aateliston 0,68 ja koko aateliston 0,73. Viimeksi mainittu on yhtä suuri kuin Jyväskylän kaupungin perukirjojen 1860–1869 Ginin kerroin 0,73. Toki kaupunkien perukirjoista jaksolle 1860–1867 sai korkeamman arvon 0,79. Aateliston sisäiset varallisuuserot perukirjojen perus-

Taulukko 5.

Varallisuuden keskittyminen kaupungeissa 1820–1867

Vuosikymmen	Muut	Aateliset
1820–1829 n	390	19
G	0,86	0,78
1830–1839 n	453	110
G	0,89	0,75
1840–1849 n	534	141
G	0,86	0,75
1850–1859 n	651	186
G	0,87	0,77
1860–1869 n	133	119
G	0,90	0,79

teella näyttävät olleen jokseenkin samat kuin nykyisen Keski-Suomen alueella 1800-luvun puolivälissä. Vaikka aateliston keskivarallisuus oli tuntuvasti runsaampaa kuin vertailuryhmän, ei voida sanoa, että aatelisten sisäiset varallisuuserot olisivat olleet muihin verrattuna olennaisesti toisenlaiset; joka tapauksessa kummasakin joukossa keskittyminen oli runsasta nykyajan tuloeroihin verrattuna.³⁶ (Taulukko 5.)

Kaupunkilaisaatelisten varallisuus oli koko tarkasteluajan 1820–1867 vähemmän keskittynyt kuin kaupunkilaisten Reykjavikin raportin 1987 pohja-aineiston mukaan. Tämä sopii hyvin yhteen sen kanssa, että kaupunkien ylempien virkamiesten irtain omaisuus oli kyseisenä aikana nelinkertainen normaaliin talonpoikaan verrattuna ja kauppiaiden yli kaksikymmentäkertainen.³⁷ (Taulukko 6.)

Jos verrataan maaseutua ja kaupunkeja aatelisten perukirjoissa vuosina 1820–1867, voidaan todeta keskivarallisuuksien olleen kaikilla vuosikymmenillä maaseudulla suuremman kuin kaupungeissa. Toisaalta varallisuuserot olivat maaseudulla lievästi supistumassa ja pysyivät kaupungeissa asiallisesti muuttumattomina. Jos

36. Ilkka Nummela, Varallisuuseroista Keski-Suomessa. Teoksessa Janne Vilkkunen (toim.) *Keski-Suomi 19*. Keski-Suomen museo 1992 71; Nummela 1995, 101, 85.

37. Heikkinen & al. 1987 ja sen alkuperäisaineistot.

Taulukko 6.

Aatelisten keskimääräinen varallisuus ja varallisuuden keskittyminen 1820–1867

Vuosikymmen	Turun ja Porin lääni		Uudenmaan lääni		Koko maa	
	Kaupunki	Maaseutu	Kaupunki	Maaseutu	Kaupunki	Maaseutu
1820–1829 ka	18600	19500	1300	6800	9300	9500
n	6	12	7	11	19	51
G	.	0,67	.	0,58	0,78	0,74
1830–1839 ka	10700	21800	10000	10400	11000	13000
n	40	39	46	38	110	139
G	0,79	0,85	0,72	0,67	0,75	0,78
1840–1849 ka	8400	16700	14700	8200	11000	14400
n	38	31	64	29	141	115
G	0,83	0,78	0,80	0,67	0,75	0,79
1850–1859 ka	13000	18800	17600	15800	13300	15700
n	46	31	86	38	186	139
G	0,77	0,69	0,77	0,57	0,77	0,68
1860–1869 ka	11200	20600	25400	24900	15600	21000
n	31	20	37	27	119	88
G	0,84	0,71	0,76	0,55	0,79	0,70
1820–1867 ka	11200	19600	16100	13900	12600	15000
n	161	133	240	143	575	532
G	0,81	0,78	0,78	0,63	0,78	0,75

vertaamaan aatelisten varallisuuskehitystä koko maan keskimääräiseen kehitykseen, poikkesi se vertailujoukosta, jossa kehitys kulki 1790-luvulta alkaen kaupunkilaisten hyväksi. Teollistumisvaiheessa varallisuuserot muuttuivat ensin kaupunkilaisten hyväksi. 1800-luvun lopulta alkaen maaseudun ja kaupungin välinen ero keskimääräisessä perukirjavarallisuudessa pieneni olennaisesti ja nopeasti.

Ohessa on laskettu Turun ja Porin sekä Uudenmaan läänin osalta keskiarvot ja keskittymisluvut erikseen maaseudulle ja kaupunkiin. Edellisessä kaupunkien keskivarallisuudet olivat joka vuosikymmen suuremmat kuin maaseudulla. Uudenmaan läänissä kaupunkien aatelistet olivat keskimäärin varakkaampia kuin maaseudulla asuvat viimeistään 1840-luvulta alkaen. Uudenmaan kaupunkilaisaatelistet sivuuttivat myös varsinaissuomalaiset ja satakuntalaiset kollegansa keskiarvojen perusteella 1840-luvulla, mutta maaseudun aatelistet vasta 1860-luvulla.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on painotettu päätöstä (1812) siirtää Suomen pääkaupunki Turusta Helsinkiin. Sen on katsottu merkinneen Uudenmaan aseman korostumista ja läänin aatelin aseman huonontumista hitaammin kuin muualla maassa, koska maan korkein virkakunta pyrki pääkaupungin siirron jälkeen joko hankkiimaan tai pitämään omistuksessaan maaomaisuuksia Uudellamaalla.³⁸ Oliko kysymys pelkästään pääkaupungin siirrosta? Pohjoismaiden historian suurin kaupunkipalo Turussa 4.–5. syyskuuta 1827 tuhosi kolme neljäsosaa Suomen suurimmasta kaupungista ja jätti 11 000 kaupunkilaista kodittomaksi. Läänin maaherran Eric Walleniuksen, aateloituna myöhemmin Wallenskiöldin (1779–1840) kenraalikuvernöörille tekemän ilmoituksen mukaan kruunu kärsi palossa kuuden ja yksityiset kahdenkymmenen miljoona ruplan menetykset. Summa vastasi

38. Jutikkala 1954, 124; Snellman 2012.

Taulukko 7.

Turun ja Helsingin osuus perunkirjoitetusta aatelisarallisuudesta 1820–1867

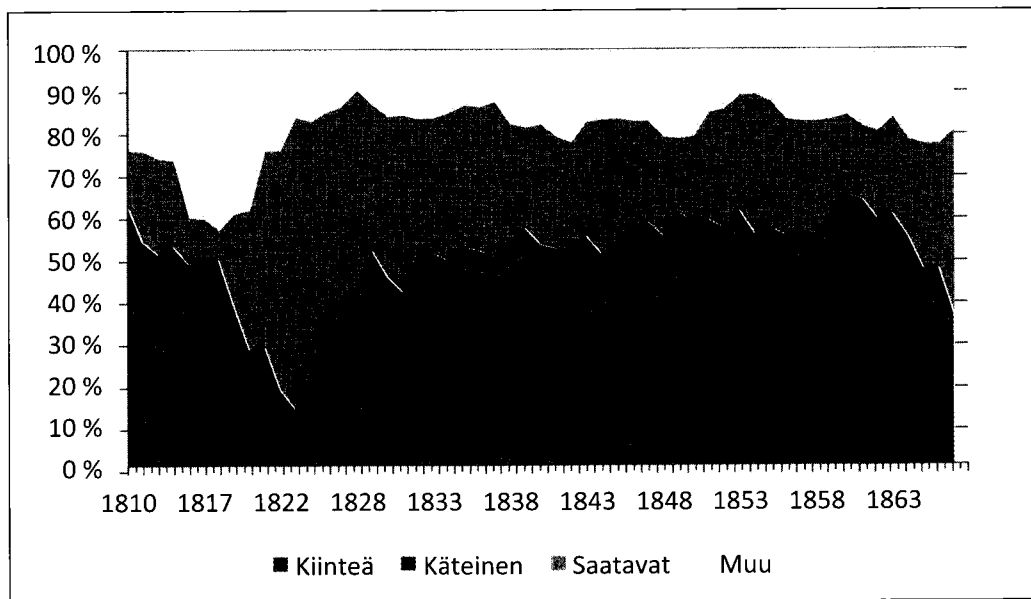
Ajanjakso	Turku	Helsinki
1820–1829	15,7 %	1,1 %
1830–1839	12,7 %	7,3 %
1840–1849	9,2 %	23,5 %
1850–1859	4,6 %	27,9 %
1860–1869	9,0 %	23,2 %
1820–1867	8,7 %	20,6 %

2 200 aatelisten kuolinpesän yhteenlaskettua arvoa 1830-luvun keskimääräislukujen mukaan arvioituna. Aatelisten perunkirjoitusten mukaan Helsinki siviutti Turun 1840-luvulla. Vielä 1830-luvulla turkulaisten aatelisten perunkirjavarallisuus edusti pyöreän luvun yhtä kahdeksatta osaa koko maan vastaavasta ja Helsingin yhtä neljästoista osaa. Tutkimusjakson jälkipuolella helsinkiläisten aatelisten perunkirjavarallisuus edusti yhtä neljäsosaa koko maan vastaavasta ja turkulaisten huomattavasti pienempää. (Taulukko 7.)

Varallisuuden jakautuminen omaisuuslajeittain

Aatelisten varallisuuden tarkempaa analysointia varten perunkirjoitusten bruttovarallisuus on oheista kuviota varten jaettu neljään osaryhmään eli kiinteään ja muuhun omaisuuteen sekä käteiseen ja saataviin. Kuvio perustuu viiden vuoden liukuviin keskiarvoihin.

Autonomian ajan alkupuolella saatavien osuus aatelisten varallisuudessa oli huomattavan suuri. 1820-luvun loppupuolelta 1850-luvun lopulle saatavien suhteellinen merkitys kokonaisvarallisuudessa supistui lisääntyneen huomattavasti tarkastelujakson viime vuosien aikana. Muun eli lähinnä irtaimen omaisuuden suhteellinen osuus oli autonomian ajan alussa huomattavan suuri laskeakseen pienimmilleen vuoden 1830 vaiheilla. Kiinteistöomistuksen suhteellinen osuus kasvoi Turun palon jälkeisenä aikana aina 1850-luvun lopulle saakka 1840-luvun puoliväliä huomioon ottamatta. Käteisellä rahalla oli hyvin olennainen merkitys aatelisten varallisuudessa. Käteisen suhteellinen osuus oli suurimmillaan 1840-luvulla. (Kuvio 4.)

Kuvio 4. Varallisuuden jakautuminen aatelin perunkirjoissa 1810–1867

Kiinteä omaisuus

Jutikkalan mukaan jalosukuiset pitivät kunniasianaan omistaa maata ja Matti Klinge lukee maaomaisuuden yhdeksi aatelin kolmesta historiallisesta tunnusmerkistä ja funktiosta asekuuntoisuuden ja hallitsijasuhteen ohessa. Suomessa oli 1800-luvun alussa huomattavasti vähemmän rälssimaata kuin varsinaisessa Ruotsissa. Jutikkalan laskemien mukaan Suomessa oli Ruotsin vallan ajan lopulla 1419 manttaalia rälssimaata, mikä oli vain 8 prosenttia varsinaisen Ruotsin vastaavasta luvusta. Kun Vanha Suomi liitettiin vuonna 1812 suuriruhtinaanmaahan, samalla liitettiin Suomeen 2 500 manttaalia lahjoitusmaata, yksi kolmasosa koko alueen tiloista ja liki kaksinkertainen määrä muuhun Suomeen verrattuna. Ylhäisaatelin asema alueella korostui entisestään, kun Nikolai I julisti vuonna 1826 lahjoitusmaiden kuuluvan vain ylhäisaatelille, mikä edusti rälssimaan osalta täysin päinvastaista kehitystä läntiseen Suomeen ja Eurooppaan verrattuna.³⁹

Mielikuvissa ja kaunokirjallisuudessa aateliset on yhdistetty nimenomaan kartanoihin, jotka mielellään nähtiin korostamassa aatelisten kasvavaa taloudellista mahtia ja toimimassa jonkinlaisena kulissina yhteiskunnassa. Ne ovat edustaneet aatelille kuulunutta taloudellista valtaa ja varallisuutta. Alex Snellmanin mukaan kartanotalous liittyi Suomessa erottamattomasti aateleihin ja sen elämäntapaan 1800-luvun alkupuolella – vaikka Suomessa on aina ollut aateliä, jotka eivät omistaneet aateliskartanoita. Kyse ei ollut pelkästään kartanoissa asumisesta, vaan myös laajamittaisesta maataloudesta palkollisten ja torppareiden avulla. Usein aatelisilla oli omistuksessaan muita tiloja, joita saatettiin antaa lampuotien viljeltäviksi osana kartanotalouden kokonaisuutta. Kartanotalous oli hierarkkinen ja sisäisiltä valtasuhteiltaan epätasaisesti jakautunut, mikä lisäsi todellista ja kuviteltua eriarvoisuutta.⁴⁰

Yhdistys- ja vakuuskirja vuodelta 1789 määrsi feodaaliseen oikeuskäsitykseen kuuluneet

maanluonnot omistajasta riippumatta pääsääntöisesti pysyviksi. Poikkeuksena olivat 1700-luvulta yleistyneet perinnöksi ostot eli kruununmaan muuttaminen vero- eli perintömaaksi. Aatelisten asumakartanoiden eli sätereiden omistus pysyi säädöstasolla aatelisten erioikeutena sen kumoamiseen saakka (1864).⁴¹

Kiinteistöt merkitsivät paljon aatelisten varallisuudessa. Ajanjakson 1810–1867 perukirjoista 54 prosenttia sisältää kiinteistövarallisuutta, jota omaavien suhteellinen osuus laski tarkastelujakson kuluessa lievästi: heitä oli vuosina 1810–1819 noin 60 prosenttia ja puoli vuosisataa myöhemmin 49 prosenttia. Kaikkien perukirjojen mukaan kiinteistövarallisuus kasvoi vuosina 1820–1867 vuotta kohti –1,1 prosenttia. Aineiston perusteella voidaan sanoa kaupunkilaisaatelien pienentäneen kiinteistöomaisuutensa arvoa keskimäärin 3,2 prosenttia vuotta kohti ja maalaisaatelien kasvattaneen kiinteistövarallisuuttaan samana aikana keskimäärin 3,4 prosenttia vuotta kohti. Jos rajataan tarkastelu vain niihin, joiden perukirjoissa on ilmoitettu kiinteää omaisuutta, kasvuprosenteiksi muodostuvat +3,2 maaseudulla ja +2,6 kaupungeissa.

Maataloustuotantoa nostettiin Suomessa 1800-luvun alkupuolella pääasiassa viljelypinta-alaa ja karjamääriä kasvattamalla eikä uusia tiloja perustamalla, mikä merkitsi maatilojen kasvua ja talollisten taloudellisen aseman suhteellista paranemista. Aateliston maaomaisuuden arvon kannalta potentiaalisten ostajien joukon

39. Jutikkala 1954, 113, 123; Jutikkala 1954, 123–124; Klinge 2007, 96.

40. Vuorinen 2010, 76, 79, 82, 184–186; Snellman 2012.

41. Keisarillisen Majesteetin Armollinen asetus, koskewa sen oikeuden kumoamista, joka Ritaristolla ja Aatelilla yksinensä on omistamaan ja pitämään allodio-säteriä ja muuta vapaa-maata säteri-vapaudella 2.4.1864; Laki ruplaveron lakkauttamisesta 293/29.11.1924; von Törne 1935, 129–131; Jutikkala 1954, 113–117; Eino Jutikkala, Kartanot. Teoksessa Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.) *Suomen maatalouden historia. 1, Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. SKST 914:1. SKS 2003, 385; Klinge 2007, 98–100; Vuorinen 2010, 261–263; Snellman 2012.

Taulukko 8.

Aatelisten kiinteistövarallisuuden jakautuminen eri läänien kesken 1820–1867

Ajanjakso	Lääni									
	Hämeen	Kuopion	Mikkelin	Oulun	Turun ja Porin	Uudenmaan	Vaasan	Viipurin	ei tietoa	Kaikki
1820–1829	12,3 %	3,3 %	8,0 %	6,0 %	32,6 %	32,1 %	5,8 %	0,0 %	0,0 %	100,0 %
1830–1839	15,4 %	1,9 %	2,4 %	0,0 %	48,5 %	23,7 %	1,2 %	6,8 %	0,0 %	100,0 %
1840–1849	12,9 %	0,4 %	4,1 %	0,0 %	30,0 %	36,0 %	6,0 %	10,8 %	0,0 %	100,0 %
1850–1859	6,9 %	0,5 %	7,6 %	0,0 %	25,1 %	37,7 %	8,7 %	12,7 %	0,9 %	100,0 %
1860–1867	25,2 %	0,1 %	2,8 %	0,0 %	18,6 %	42,2 %	0,8 %	10,3 %	0,0 %	100,0 %
1820–1867	14,5 %	0,7 %	4,68 %	0,2 %	29,4 %	35,4 %	4,6 %	10,2 %	0, %	100,0 %

laajeneminen todennäköisesti merkitsi rässiin suhteellisen hinnan kohoamista. 1700-luvun alkupuolella ostajina oli aatelin ulkopuolelta ennen muuta kaupunkien porvaristoa. Myöhemmin ostajajoukko laajeni vielä talonpojilla, joista moni käytti mahdollisuutta hyväkseen 1800-luvulla.⁴²

1800-luvun lopun rajoihin perustuvan selvityksen mukaan Turun ja Porin läänissä oli 44 prosenttia koko maan rässiin, jos kaakkoinen Suomi jätetään tarkastelun ulkopuolelle, ja 28 prosenttia varsinaisista sätereistä. Läänin rässi- ja säterimaasta kuului 1800-luvun alussa aatelisille 404 manttaalia, ei-aatelisille säätyläisille 265 manttaalia, talonpojille 52 manttaalia ja papistolle kahdeksan manttaalia. Säterituloista vain kolme viidesosaa kuului aatelisille.⁴³

Talonpoikaismaata oli 1700-luvulla siirtynyt aatelisille erityisesti Varsinais-Suomessa, Hämeessä ja Uudellamaalla. Vuosina 1800–1860 Turun ja Porin läänissä aatelisomistuksesta poistui 74 manttaalia ja talonpojille siirtyi 188 manttaalia. Toisaalta moni kartano laajensi 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa tilusalojaan, usein liittämällä lähellä olleita tiloja osaksi kartanon talouskokonaisuutta. Maaseudun eriarvoisuuden kannalta olennaista oli, että omaa tilaa viljelevien luku kasvoi vuosina 1815–1870 vain 0,2 prosenttia vuodessa. Lampuotien ja torppareiden määrä kasvoi vastaavasti 1,1 pro-

senttia.⁴⁴ Pelkästään manttaaleja tarkastelemalla ei saada oikeaa kuvaa maataloihin liittyneistä taloudellisista arvoista, sillä maatilat maksoivat 1800-luvun alkupuolella kolmenkymmenen ja loppupuolella sadan vuoden työpanoksen verran manttaalilta.⁴⁵ Aateliston kiinteistöömistuksessa on syytä ottaa huomioon, että aatelisten yksityisomaisuuteen luettiin ennen osakeyhtiötä monta ruukia. Perukirjoissa mainitaan muun muassa Björkboda (1842 ja 1858) ja Kauttua (1838, 1852 ja 1867).⁴⁶ (Taulukko 8.)

Perukirjojen mukaan säädyn kiinteästä omaisuudesta noin puolet kuului 1830-luvulla Turun ja Porin läänin ja vajaa neljäsosa Uudenmaan läänin aatelisille. 1860-luvulla kuva aatelisten kiinteistöömistuksesta on kokonaan toinen. Uudenmaan läänin jäämistöluetteloihin oli tuolloin kirjattu liki kolme kahdeksasosaa aatelisten kiinteistövarallisuudesta ja Hämeen läänin yksi neljäsosa. Turun ja Porin läänin aatelisilla säädyn

42. Soininen 1980, 386–387; Snellman 2012.

43. Jutikkala 1954, 124.

44. Jutikkala 1939, 3–39; Jutikkala 1954, 124–128.

45. Jaana Luttisen Sisä-Suomen perukirjoista keräämien tietojen mukaan. – Aatelisomistuksessa olleiden kiinteistöjen hintakehityksen selvittämiseksi pitäisi olla käytössä peräkkäisiä tietoja samoista kiinteistöistä. Turun maakunta-arkistossa olevan aateliston perukirjoissa mainittujen kiinteistöjen kortisto ei tunne kovin montaa useamman kerran mainittua kiinteistöä.

46. Em. kortisto.

Taulukko 9.

Aateliston keskimääräinen kiinteistövarallisuus ja sen keskittyminen 1820–1867, hopearuplaa

Ajanjakso	Kaupunki		Maaseutu		Kaikki	
	A	B	A	B	A	B
1820–1829 ka	2100	3700	2500	4400	2400	4200
n	19	11	51	29	70	40
G	0,78	0,62	0,76	0,59	0,77	0,60
1830–1839 ka	3800	7500	7400	12200	5800	10300
n	110	56	139	84	250	140
G	0,86	0,73	0,83	0,72	0,85	0,73
1840–1849 ka	4300	9700	6500	11500	5300	10600
n	141	62	115	65	256	127
G	0,88	0,72	0,80	0,65	0,84	0,68
1850–1859 ka	4800	9400	10400	16100	7200	12700
n	186	94	139	90	325	184
G	0,84	0,68	0,75	0,61	0,80	0,65
1860–1867 ka	3900	10000	14500	23100	8400	17200
n	119	46	88	55	207	101
G	0,85	0,62	0,78	0,64	0,83	0,66
1820–1867 ka	4200	9000	8700	14300	6300	11900
n	575	269	532	323	1107	592
G	0,86	0,70	0,80	0,68	0,83	0,69

A = Kaikki mukaan lukien, B = Vain kiinteää omaisuutta omistaneet mukaan lukien.

kiinteistövarallisuudesta oli perukirjojen mukaan enää vajaa viidesosa ja Viipurin läänin yksi kymmenesosa. Kuopion, Mikkelin ja Oulun läänin aatelisten suhteellinen osuus kiinteistövarallisuudesta supistui kyseisenä aikana. (Taulukko 9.) Kun kaupunkilaisaatelispesien keskimääräinen kiinteä omaisuus arvioitiin vuosina 1860–1867 pyöreän luvun 3 900 ruplaksi, arvioitiin vuonna 1860 tamperelaisen kuolinpesän kiinteä omaisuus keskimäärin 2000 markaksi eli reiluksi kahdeksasosaksi aatelisten vastaavasta.⁴⁷

Aateliston perukirjoissa esiintyvä kiinteistövarallisuus vaihteli vuosina 1820–1867 vuosikymmenittäin laskettuna koko aineistossa ja kaikista perukirjoista laskettuna 0,77–0,83, kaupungeissa 0,78–0,88 ja maaseudulla 0,75–0,83. Muutoksia, varsinkin jos 1820-luku jätetään huomioon ottamatta, ei voi pitää huomattavina. Kaupungeissa ei oikeastaan ollut minkäänlaista trendiä kiinteistöomistuksen keskittymisessä, mutta maaseudulla voidaan puhua keskittymisen pienentymisestä Turun palon jälkeisellä ajalla.

Aateliskuvauksiin kaupunkiasuminen tuli osana säädyn muuttumista virkamiessäädyksi eikä siihen liittynyt samanlaista säädyn oman erityisen yhteiskunnallisen aseman korostamista. Kasvaneen kaupunkiasumisen ohien kasvoi 1800-luvulla tarve hankkia kesäasuntoja maalta, mitä myös voidaan pitää yhdenlaisena eriarvoisuuden korostajana.⁴⁸

Käteisvarat

Aatelisten on katsottu suhtautuneen rahan käyttöön avaramielisemmin kuin esimerkiksi porvariston. Aatelisten perukirjoissa käteinen näyttää merkinneen huomattavan paljon suhteessa muihin. Havainto on siinä suhteessa mielenkiintoinen, että rahaa on pidetty statuksen vastakohtana yhteiskunnan muuttumisprosessissa. Aatelisten perukirjojen perusteella näyttää, että käteis-

47. Näreikkö 1983, 38.

48. Vuorinen 2010, 81.

Taulukko 10.

Aatelisten käteisvarojen jakautuminen eri läänien osalle 1820–1867

Ajanjakso	Lääni									Kaikki
	Hämeen	Kuopion	Mikkelin	Oulun	Turun ja Porin	Uudenmaan	Vaasan	Viipurin	Ei tietoa	
1820–1829	14,3 %	2,9 %	15,7 %	1,4 %	25,7 %	25,7 %	12,9 %	1,4 %	0,0 %	100,0 %
1830–1839	16,4 %	2,4 %	5,2 %	2,0 %	32,0 %	33,6 %	5,2 %	2,8 %	0,4 %	100,0 %
1840–1849	10,9 %	2,0 %	6,6 %	2,0 %	27,0 %	36,3 %	3,9 %	10,9 %	0,4 %	100,0 %
1850–1859	11,4 %	1,5 %	9,2 %	0,3 %	23,7 %	38,2 %	4,3 %	9,5 %	1,8 %	100,0 %
1860–1867	13,5 %	3,9 %	8,2 %	0,5 %	24,6 %	30,9 %	6,8 %	11,1 %	0,5 %	100,0 %
1820–1867	13,0 %	2,3 %	7,9 %	1,2 %	26,6 %	34,6 %	5,4 %	8,1 %	0,8 %	100,0 %

Taulukko 11.

Aatelisten käteisvarallisuus 1820–1867, hopearuplaa

Ajanjakso	Käteinen
1820–1829	300 0,88
1830–1839	700 0,91
1840–1849	1900 0,95
1850–1859	1000 0,91
1860–1869	1300 0,94
1820–1867	1200 0,93

varojen suhteellinen merkitys kasvoi säädyn piirissä tuntuvasti 1800-luvun toisen neljänneksen aikana.⁴⁹ (Taulukko 10.)

Aatelisten käteisomaisuus kasvoi tuntuvasti tarkastelujakson kuluessa ja se oli huomattavasti keskittyneempää kuin bruttovarallisuus. Samanlainen ilmiö tunnetaan Keski-Suomen perukirjoista. (Taulukko 11.)

Saatavat ja velat

Suomalainen maaseutu oli osa laajempaa vaihdannan monimutkaista järjestelmää, jossa oli paikallinen, alueellinen ja kansainvälinen ulottuvuutensa. Esiteollinen aika poikkesi myöhemmästä laajuutensa ja tapojensa puolesta osin

huomattavasti ja osin ei juuri lainkaan. Aatelisten asema suomalaisessa vaihdantajärjestelmässä oli oma lukunsa, sillä heitä eivät merkantilistisen aikakauden rajoitteet koskeneet samalla tavalla kuin talonpoikia ennen maakaupan asteittaista vapauttamista 1800-luvun kuluessa. Sitä ennen heidän tuli käydä kauppaa ennen muuta kaupunkien kanssa. Aatelin oli mahdollista hankkia oikeuksia kaupunkien porvarillisten ammattien harjoittamiseen. Säätö olikin enemmän mukana vaihdannassa kuin muut, mikä vaikutti sen varallisuuteen saatavien muodossa. Ne eivät olleet pelkästään vaihdannan seurausta, vaan olivat olennainen osa aateliston muussa kanssakäymisessä toistensa ja muiden kanssa.⁵⁰ (Taulukko 12.)

Aatelisten saatavat olivat tarkastelujakson alkupuolella selvästi läntiseen Suomeen keskittyneitä. 1840-luvulta alkaen Uudenmaan osuus kasvoi hallitsevaksi. Puhtaasti ruplamääräisesti saatavat menettävät suhteellista asemaansa. Ne ovat keskittyneempiä kuin bruttovarallisuus, mutta vähemmän kuin käteisvarat.

Perukirjat päättyivät lyhennysten osaan (Af-kortning). Niistä tärkeimmän muodostivat varmat ja epävarmat velat. Edelliset kirjattiin suhteellisen luotettavasti, toisinaan jopa velkakir-

49. Ruuskanen, Snellman & Widgrén 2010, 39; Vuorinen 2010, 106–107.

50. Ks. esim. Ojala 2010.

Taulukko 12.

Aateliston saatavien jakautuminen vuosikymmenittäin eri lääneihin 1820–1867

Ajankohta	Lääni									Kaikki yhteensä
	Hämeen	Kuopion	Mikkelin	Oulun	Turun ja Porin	Uudenmaan	Vaasan	Viipurin	Ei tietoa	
1820–1829	3,1 %	1,4 %	3,3 %	1,5 %	61,8 %	4,6 %	24,3 %	0,1 %	0,0 %	100,0 %
1830–1839	10,8 %	0,6 %	1,7 %	0,0 %	34,3 %	35,1 %	13,2 %	4,1 %	0,1 %	100,0 %
1840–1849	8,4 %	1,4 %	5,8 %	0,1 %	17,2 %	54,3 %	10,3 %	2,5 %	0,2 %	100,0 %
1850–1859	4,1 %	0,9 %	5,0 %	0,0 %	27,0 %	56,6 %	3,4 %	2,6 %	0,4 %	100,0 %
1860–1867	8,7 %	0,7 %	5,1 %	0,0 %	38,4 %	39,7 %	4,1 %	3,4 %	0,0 %	100,0 %
1820–1867	7,2 %	0,9 %	4,3 %	0,2 %	32,4 %	43,1 %	8,8 %	2,8 %	0,2 %	100,0 %

Taulukko 13.

Aatelisten velkojen jakautuminen eri vuosikymmeninä

Ajanjakso	Lääni									Kaikki yhteensä
	H	K	M	O	TP	U	Va	Vi	Ei tietoa	
1820–1829	14,3 %	2,9 %	15,7 %	1,4 %	25,7 %	25,7 %	12,9 %	1,4 %	0,0 %	100,0 %
1830–1839	16,4 %	2,4 %	5,2 %	2,0 %	32,0 %	33,6 %	5,2 %	2,8 %	0,4 %	100,0 %
1840–1849	10,9 %	2,0 %	6,6 %	2,0 %	27,0 %	36,3 %	3,9 %	10,9 %	0,4 %	100,0 %
1850–1859	11,4 %	1,5 %	9,2 %	0,3 %	23,7 %	38,2 %	4,3 %	9,5 %	1,8 %	100,0 %
1860–1867	13,5 %	3,9 %	8,2 %	0,5 %	24,6 %	30,9 %	6,8 %	11,1 %	0,5 %	100,0 %
1820–1867	13,0 %	2,3 %	7,9 %	1,2 %	26,6 %	34,6 %	5,4 %	8,1 %	0,8 %	100,0 %

joilla tai niiden kopioilla. Perunkirjoitusta koskevien ohjeiden mukaan uskotut miehet kirjasivat myös epävarmoja velkoja. Lyhennyksiin laskettiin niin ikään kuolinpesän kulut hautajaisista, perunkirjoituksista ynnä muista. Velkojen kohdalla ei yleensä tarvitse arvioida niiden suuruutta, koska ne selviävät sellaisinaan kirjoista tai asiapapereista.⁵¹ (Taulukko 13.)

Aatelisten perukirjoissa ilmoitetut velat olivat aateliston määrään suhteutettuna verrattain tasaisesti jakautuneet maan eri osien välillä. Saataviin verrattuna velkojen määrä oli kasvussa, mikä voidaan tulkita myös kasvaneeksi investointihalukkuudeksi. Sinänsä velkojen keskittyneisyys oli tutkimusjakson kuluessa kasvussa. (Taulukko 14.)

Karkeasti yleistäen aatelisten suhteellinen velkaantuminen suhteessa varallisuuteen väheni summamuuttujana Turun palon jälkeisistä ajoista vuosisadan puoliväliin ja kasvoi lievästi siitä eteenpäin. Tutkimusjakson kuluessa ylivel-

Taulukko 14.

Aateliston keskimääräiset velat ja saatavat 1820–1867, hopearuplaa

Ajanjakso	Velat	Saatavat
1820–1829	ka G	3700 0,75 0,89
1830–1839	ka G	4400 0,81 0,85
1840–1849	ka G	3700 0,82 0,87
1850–1859	ka G	4900 0,79 0,86
1860–1867	ka G	7500 0,85 0,86
1820–1867	ka G	4900 0,82 0,86

kaantuneiden aatelisten määrä pysyi perukirjojen avulla arvioituna noin viidenneksenä, mikä on muun väestön velkaantumiseen verrattuna

51. Markkanen 1993.

Taulukko 15.

Aatelisten velkaantumisasaste

Ajanjakso	Ei velkaa	< 20 %	20–60 %	60–100 %	> 100 %	Kaikki
1820–1829	5,7 %	24,3 %	35,7 %	14,3 %	20,0 %	100,0 %
1830–1839	11,2 %	30,5 %	19,7 %	18,5 %	20,1 %	100,0 %
1840–1849	9,0 %	35,5 %	19,1 %	17,6 %	18,8 %	100,0 %
1850–1859	5,2 %	37,8 %	20,0 %	19,4 %	17,5 %	100,0 %
1860–1867	3,4 %	41,5 %	20,8 %	15,5 %	18,8 %	100,0 %
1820–1867	7,1 %	35,5 %	20,9 %	17,7 %	18,8 %	100,0 %

paljon. Monikertaisesti varallisuuteensa nähden velkaantuneiden suhteelliset osuudet eivät nekään paljoa muuttuneet. Toki yksi kahdestoistaosa jäämistöistä kuului tähän kategoriaan. Velkaantumisasasteensa puolesta kaupunkilais- ja maalaisaateliset eivät poikenneet olennaisesti toisistaan. (Taulukko 15.)

Kirjallisuudessa viitataan usein säätyläisten ylelliseen elämäntapaan, mihin yhdistetään velkaantuminen. Kertomuksiin liitetään tavallisesti myös välttämättömyys säädynmukaiseen elämään. Lisäksi niissä kiinnitetään huomiota yli-velkaantumisen vaaroihin: se on saattanut johtaa omasta kartanosta luopumiseen. Puntanen on ottanut esimerkiksi Viipurin hovioikeuden ensimmäinen presidentin, hyönteistutkijana ja Suomen marsalkan isoisänä tunnetuksi tulleen kreivi Carl Gustaf Mannerheimin (1797–1854), jonka omaisuuden arvo arvioitiin vuonna 1855 noin 31 500 hopearuplaksi samalla, kun hänellä oli velkoja lähes 28 400 ruplaa. Aatelisten joukossa hän oli keskimääräistä enemmän velkaantunut, mutta ei kuitenkaan yli varojensa.⁵²

Velkaantuminen ja saatavat olivat vanhassa yhteiskunnassa sidoksissa toisiinsa. Oheiseen taulukkoon on laskettu vuosikymmenittäin velkojen ja saatavien välinen korrelaatio sekä koko aineistoissa että erikseen maaseudulla ja kaupungeissa. Tutkimusjakson alkupäässä saatavilla ja veloilla oli selkeämpi yhteys keskenään, minkä voidaan tulkita osoittavan rahatalouden tuolloista kehittymättömyyttä. Karkeasti ottaen korrelaatiot olivat pienemmän päin, varsinkin,

Taulukko 16.

Aatelisten saatavien ja velkojen välinen korrelaatio

Ajanjakso	Kaupunki	Maaseutu	Kaikki
1820–1829	0,96	0,29	0,46
1830–1839	0,19	0,51	0,34
1840–1849	0,09	0,36	0,18
1850–1859	0,12	0,30	0,16
1860–1867	0,31	0,04	0,22
1820–1867	0,23	0,27	0,27

jos jättää 1820-luvun tarkastelun ulkopuolelle. (Taulukko 16.)

Aatelitalouden reunaehdot

Perukirjojen luettelot ovat yksityiskohtaisia, ja niiden anti ihmisen esineellisestä ympäristöstä hyvä. Se ei silti ole täydellinen ajanjakson aatelisten elämän ja sen aineellisten ehtojen kuvaus. Vaikka varallisuusarvoihin ja vuosilukuihin painottuva esitys ei kerro aikakauden yleisestä luonteesta, se luo jonkinlaisen kuvan aatelitalouden reunaehdoista. Eri yhteisöjen elinolojen vertailu ei ole koskaan eikä missään kokonaan aukotonta käytännön tutkimuksen tasolla. Elin-tasoa tutkineet joutuvat tuon tuostakin myöntämään, että valitut mittarit eivät kuvaa kaikkea tai ne antavat joissakin olosuhteissa harhaisia tuloksia. Konkreettinen taloudellisen epätasa-ar-

52. Puntanen 2000; Vuorinen 2010, 80.

von tutkiminen edellyttää mahdollisimman luotettavaa mittaamista.⁵³ Näin siksi, että voidaan jäsentää empiiristä tietoa. Se on yksi, mutta ei ainoa eikä riittävä tapa saada tarpeellista tietoa eri yhteisöjen ominaisuuksista.⁵⁴

Jakson alkupään osalta on edelleen syytä painottaa Turun palon (1827) merkitystä tutkimukselle: Turun hovioikeuteen, jonka toimialueella suurin osa Suomen aatelisista asui, ennen paloa toimitetut perukirjat ovat haihtuneet savuna ilmaan ja tutkijoiden ulottumattomiin. Aatelisten suhteellinen osuus oli supistumassa samalla kun sääty edelleen säilytti huomattavan yhteiskunnallisen merkityksensä. Eikä sovi kiistä aateliston osuutta yhteiskunnallisissa ongelmissa 1860-luvun jälkeisessä Suomessa. Hannu Soikkasen toteamus, että ”tulonjaon epätasaisuus ei selity edes pääpiirteissään uuden yhteiskunnan mekanismeista, vaan vanhan yhteiskunnan tärkeimmän resurssin, maan, epätasainen jako loi pohjaa myös uuden yhteiskunnan vinolle tulonjaolle.”⁵⁵

Marja Vuorinen on väitöskirjassaan todennut, että kansallisesti suuntautuneessa suomalaisessa historiankirjoituksessa, jossa tasa-arvoiseksi oletettu talonpoikainen kansa on edustanut oikeaa suomalaisuutta, aateliin on liitetty ahneuden ja itsekkyyden leima. Kyse ei ollut mistään perisuomalaisesta ilmiöstä, vaan siitä löytyy lukuisia esimerkkejä antiikin ajoista alkaen. Vuorisen esimerkit ovat pikemmin ennen kuin jälkeen 1800-alun ja lähinnä läänityksiin ja verojen kokoamiseen liittyviä.⁵⁶ Tämän tutkimuksen ajanjaksolla niillä ei ollut merkitystä. Aateluuden mukanaan tuomien veroetujenkin merkitys jäi 1800-luvulla pieneksi alhaisen verotuksen vuoksi, ja voimassa olleet omistusoikeuden rajoitukset olivat todellisuudessa menettäneet merkityksensä ennen kuin säädöksiä muutettiin valtiopäivätoiminnan käynnistyttyä Aleksanteri II aikana.

Suomalainen aateli oli perukirjojen mukaan varakasta muuhun väestöön verrattuna, ja se vaurastui tarkastelujakson kuluessa, mikä sopii

huonosti yhteen autonomian ajan alkupuolen muuttumattomuutta korostavaan kerrontaan. Toisaalta säädyn sisällä elettiin myös vähemmällä varallisuudella, joka muun väestön piirissä saattoi silti edustaa jo kohtalaista varallisuutta. Aatelisten varallisuus oli jakautunut säädyn sisällä epätasaisesti, ei kuitenkaan olennaisesti toisin kuin muun väestön keskuudessa. Varallisuuden epätasainen jakauma ei sovi eliitille asetettuun yhtenäisyysvaatimukseen. Aatelisten perukirjatutkimusten mukaan Suomen autonomian ajan aatelistoa kokonaisuutena ei voi pitää eliittinä, huomattavaa osaa siitä kylläkin.

Aatelisvarallisuus kasvoi tarkastelujakson kuluessa nopeammin kuin työväestön reaali-palkat, mikä on lisännyt yhteiskunnallista eriarvoisuutta. Kun aatelin suhteellinen ja lukumääräisesti vähäinen osuus yhteiskunnassa oli supistumassa, aatelin vaurastuminen vaikutukset eivät olleet järjestyttäviä muualla kuin kertomuksissa ja niiden tulkinnoissa. Jahnukaisen kuva positiivisesta nosteesta autonomian ajan alkupuolella jää talouden puolesta heikosti perustelluksi.⁵⁷ Kun hallitsija myönsi tutkimusjakson kuluessa uusia aatelisarvoja ansioituneiksi katsomilleen henkilöille, jotka olivat jo ehtineet vaurastua tuntuvasti, ei enää ollut itsestään selvää, toiko aateluus vaurautta vai vauraus aateluutta. Samalla moni sätereissään kartanotaloutta pyritäneistä oli siirtynyt kaupunkeihin ja muuttunut siellä – kuopiolaisittain suomennettuna – kartanonomistajaksi.

53. Tämä ei tarkoita, että niitä ei voisi käyttää hyväksi tutkimuksessa. Kokonaan toinen asia on perustaa koko tutkimus niiden antamaan kuvaan.

54. Haapala 1989, 79–80.

55. Soikkanen 1981, 435–436.

56. Vuorinen 2010, 177–180.

57. Jahnukainen 2004. – *Nyt julkaistu Ilkka Nummelan artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Henrika Tandefelt ja Maria Vainio-Kurtakko

Aatelismiehen valinnat porvarillistuvassa yhteiskunnassa

TAITEILIJA ALBERT EDELFEIT JA
VAPAAHERRA VIKTOR MAGNUS VON BORN
N. 1870–1900

Aatelissäädyn yhteiskunnallinen asema muuttui 1800-luvun kuluessa. Artikkelissa analysoidaan kahta esimerkkitapausta, taiteilija Albert Edelfeltiä ja vapaaherra Viktor Magnus von Bornia, heidän elämänkulkuun ja elämäntavoihin, ja kysytään, millä tavoin he pyrkivät luomaan itselleen aseman ja säilyttämään sen muuttuvassa yhteiskunnassa. Tapausanalyysien pohjalta Henrika Tandefelt ja Maria Vainio-Kurtakko tarkastelevat aatelismiesten erilaisia mahdollisuuksia löytää paikkansa 1800-luvun lopun Suomessa ja osoittavat, etteivät muutokset ja ratkaisumallit olleet yksioikoisia.

Aateli mielletään usein perinteiden vaalijaksi, eikä syyttä. Kuitenkin sekä aatelismiehen että aatelinaisen ihanteet, valinnan mahdollisuudet ja rajoitukset ovat vaihdelleet vuosisatojen saatossa. Varsinkin aatelismiesten on ollut mahdollista toimia hyvin erilaisten mallien ja ihanteiden mukaan.¹ 1800-luvun yhteiskunnan muutokset, sääty-yhteiskunnan purkautuminen ja porvarillistuminen, asettivat aatelin uuteen asemaan. Aatelinisille murrosaika tarjosi uusia mahdollisuuksia yhteiskunnalliseen ja ammatilliseen toimintaan sekä taloudelliseen riippumattomuuteen. Kaikki aatelinaiset eivät kuitenkaan itsestään selvästi tarttuneet avautuneisiin mahdollisuuksiin, vaan heidän valintojensa

taustalla vaikuttivat monet seikat. Myös aatelismiesten oli löydettävä paikkansa uudessa yhteiskunnassa, jossa aatelin valta-asema kyseenalaistettiin ja jossa syntyperästä tuli vähemmän tärkeää kuin henkilökohtaisista ominaisuuksista ja omaisuudesta. Heillekin murroskausi tarjosi sekä mahdollisuuksia että haasteita. Aatelismiehet mukautuivat 1800-luvun lopulla yhteiskunnan muutoksiin ja omaksuivat uusia pelisääntöjä. Mukautuminen tapahtui kuten aikaisemminkin vuorovaikutuksessa säädyn itseymmärrystä leimaavien perinteiden kanssa.²

Tässä artikkelissa tarkastelemme aatelin, erityisesti aatelismiesten, toimintastrategioita 1800-luvun lopun suomalaisessa yhteiskunnassa. Tarkastelemme kahden esimerkin avulla, miten yksittäinen aatelismies keskusteli sukunsa ja säätynsä perinteiden kanssa, mistä asioista hän ei ollut valmis luopumaan ja mihin uuden ajan suomiin mahdollisuuksiin hän tarttui. Tarkastelemme myös olosuhteita, jotka määrittivät aatelismiehen valintoja ja vaikuttivat siihen, millainen vapaus tai pakko aatelismiehen valintoihin sisältyi.

Esimerkkihenkilömmme, taiteilija Albert Edelfelt (1854–1905) ja vapaaherra, kartanonomistaja, poliitikko Viktor Magnus von Born (1851–1917) olivat kotoisin Itä-Uudenmaan kartanoalueelta, ja heitä yhdisti sama paikallinen säätyläiskulttuuri. He edustivat myös samaa sukupolvea ja kuuluivat samaan suku- ja ystäväpiiriin. Nämä piirit kietoutuvatkin yhteen tavalla, joka tekee miehistä mielenkiintoisia verrattavia. Hei-

1. Vrt. Johanna Ilmakunnas, *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1277. SKS 2011.

2. Kaarlo Wirilander, *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. Suomen Historiallinen Seura 1974; Göran Norrby, *Adel i förvandling. Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhäll*, Studia Historica Upsalensia 217. Uppsala universitet 2005; Jaana Gluschkoff, *Murtuva säätyvalta, kestävä eliitti. Senaattori Lennart Gripenbergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuutos*. Bibliotheca Historica 112. SKS 2008.

dän vaimonsa Ellan de la Chapelle ja Hulda Berndtson olivat serkkuja, ystäviä ja toistensa uskottuja. V. M. von Bornin lanko, taiteilija Gunnar Berndtson, oli puolestaan Edelfeltin läheimpiä ystäviä.³ Juuri vaimojensa ja ystäviensä kautta von Born ja Edelfelt seurasivat toistensa elämää.

On ilmeistä, että moni ajatus sai yhteistä kauptohjaa yhteisessä säätyläiskulttuurissa, mutta säilynyt lähdeaineisto kertoo myös toisistaan poikkeavista aatteista ja elämänratkaisuista. Taustalla vaikuttivat osittain molempien perheiden ja sukujen tilanne ja traditiot, osin henkilökohtaiset arvostukset ja valinnat. Vaikka Edelfelt ja von Born elivät ja vaikuttivat ajallisesti ja paikallisesti lähellä toisiaan, heidän elämänsä lähtökohdat olivat varsin erilaiset. He edustivat kahta erilaista aatelismiehen tyyppiä, ja heitä on hedelmällistä verrata toisiinsa tarkasteltaessa aatelismiehelle mahdollisten valintojen kirjoa 1800-luvun lopun Suomessa. Edelfeltin ja von Bornin esimerkit kertovat 1800-luvun yhteiskunnasta mutta muistuttavat myös siitä, että aateli on aina ollut epäyhtenäinen ja että aatelissäädyn sisällä on ollut eriarvoisia ryhmiä.

Taiteilija Albert Edelfelt oli varakkaan porvoollaisen laivanvarustajan tyttären ja köyhän ruotsalaisen aatelismiehen poika. Suomalaisen kansankuvauksensa ja Pariisissa kansainvälisellä taidekentällä niitetyn maineensa ansiosta Edelfeltistä tuli taiteilijana lähes kansallissankari. Hän työskenteli ututterasti suomalaisen taidekentän uudistamiseksi. Edelfeltin sosiaalinen tausta näkyy hänen Pariisissa maalaamissaan muotokuvissa ja kepeissä 1700-luvun genremaalauksissa sekä varsinkin Haikossa, itäisellä Uudellamaalla maalatuissa omaa perhepiiriä ja herrasväen kesänviettoa kuvaavissa teoksissa.⁴ Tarkastelemme Edelfeltin aatelista identiteettiä, joka ohjasi hänen taiteilijanuraansa ja elämäntulkuaan mutta on aiemmassa tutkimuksessa saanut vain vähän huomiota.

Vapaaherra V. M. von Born puolestaan polveutui isoisänsä puolelta suuriruhtinaskunnan vir-

kamieseliitistä ja isoäitinsä puolelta Ruotsin ajan mahtisuvuista, etenkin Creutz-suvusta. Hän oli Suomen suurimpiin kartanoihin kuuluneen Sarvilahden (Sarvlaks) omistaja. Von Born on jättänyt leimansa Pernajan pitäjän historiaan, mutta ennen kaikkea hänet tunnetaan poliitikkona ja suomalaisten säätyvaltiopäivien viimeisenä maamarsalkkana.⁵ Hänen kotiseutunsa läpi elämän oli samainen suurten ja pienten kartanoiden leimaama itäinen Uusimaa kuin Edelfeltinkin.

Sekä Albert Edelfeltille että V. M. von Bornille aatelius oli oleellinen osa heidän minäkuvaansa ja sosiaalista profiiliaan. Molemmat käyttivät ja rakensivat aateluuttaan tietoisesti, mutta eri tavoin, ja molempien elämät on dokumentoitu hyvin. Käytämme lähteenämme Sarvilahden kartanon laajan arkiston kirjeitä ja muita aineistoja sekä Edelfeltin varsinkin äitinsä kanssa käymää kirjeenvaihtoa. Etenkin dramaattisimmissa elämänvaiheissaan V. M. von Born pohti ja kuvasi itselleen tärkeitä tapahtumia ja ihmisiä jälkipolville kirjoitetuissa omaelämäkerrallisissa teksteissä. Ne tarjoavat kiinnostavan lähteen, joka valaisee hänen maailmankuvaansa ja ihmiskäsitystään. Von Bornin perheen kirjeenvaihtoa on lisäksi säilynyt runsaasti. Erityisen tärkeä lähde on Hulda von Bornin ja Ellan de la Chapellen välinen kirjeenvaihto usean vuosikymmenen ajalta.

Seuraamme Edelfeltin ja von Bornin elämäntulkua alkaen suvusta ja sukutaustasta. Tämän jälkeen tarkastelemme heidän taloudellisia ja aineellisia lähtökoh tiaan ja uravalintojaan. Lopuksi analysoimme heidän avioliittostrategioitaan ja heidän jokapäiväisen elämänsä rakentumista. Näihin aatelissäädylle keskeisiin teemoihin pu-

3. Ks. Maria Väinö-Kurtakko, *Idyll eller verklighet. Albert Edelfelt och Gunnar Berndtson i det moderna genombrottets ambivalens*. FFT 117. Finska fornminnesföreningen 2010a.

4. Ks. Väinö-Kurtakko 2010a.

5. Ernst Estlander, *Friherre Viktor Magnus von Born. Hans person och politiska verksamhet skildrade i samband med svensk nationalitetsrörelse och fosterländsk försvarskamp i Finland*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 221. SLS 1931.

reutumalla selvittämme, miten aatelismiehet elämänvalinnoillaan pystyivät reagoimaan 1800-luvun yhteiskunnan muutoksiin.

Sääty, suku ja aineeton perintö

Aateli on aina ollut erittäin tietoinen omasta historiastaan ja merkityksestään historiassa. Tämä merkitys on vuorostaan legitimoinut aatelissäädyn olemassaolon ja privilegit. Yksittäisen aatelismiehen toiminta on luettu kunniaksi koko säädylle, etenkin miehen suvulle ja perheelle. Eurooppalaiselle aatelille on keskiajalta lähtien ollut tärkeää tuntea oma genealogiansa, tietää mistä suurmiehestä kukin polveutuu. Genealogialla aateliset ovat myös pystyneet todistamaan oman ylhäisen syntyperänsä. Sääty-yhteiskunnassa aatelius ja sen suoma korkea asema perittiin, joten historiallisen jatkumon sisäistäminen ja sen integroiminen suvun omaan itseymmärrykseen oli aatelille tärkeämpää kuin muille säädylle.⁶ Historian tiedostaminen ja painottaminen kuuluivat myös vahvasti 1800-luvun aatelin maailmankuvaan.

Aatelissäätö on koostunut erilaisista ja eriarvoisista pienemmistä ryhmistä: on ollut vanhaa sukua ja uudemmaa aatelia, ruotsalaista ja venäläistä aatelia, sotilasaatelia ja virka-aatelia, arvonimellisiä ja arvonimettömiä aatelisiä. Aatelisten keskinäisessä arvojärjestyksessä vanhemmat suvut arvostettiin aina korkeammalle kuin uudemmat. Oikea sukutausta, pitkät sukujuuret ja ansiokkaat esi-isät, ovat siksi aatelin keskuudessa olleet tärkeä pääoma sekä aatelismiehille että aatelin naisille.⁷ 1800-luvun yhteiskunnassa, missä aateliteon eliitti sai yhä enemmän valtaa, aatelisperheiden itseymmärryksessä ja esiintymisessä korostuivat hienot sukujuuret ja suvun historia. Loistavan menneisyyden korostaminen liittyi todennäköisesti myös 1800-luvulla lisääntyneeseen historiatietoisuuteen sekä haluun tallettaa ja restauroida historian muistomerkkejä ja dokumentteja.⁸

Aatelinen syntyperä ja suku takasivat tietyt lähtökohdat, mutta jokaisen sukupolven oli

myös lunastettava paikkansa. Albert Edelfeltin asema aatelismiehenä oli V. M. von Bornia heikompi vaikka hänen sukunsa oli aateloitu jo 1600-luvulla, kun sotapalveluksessa kunnostautunut ratsumestari Johan Palm 1680 nostettiin aatelissäätöön nimellä Edelfelt.⁹ Muutama sukupolvi aateloimisen jälkeen Edelfelt-suku joutui sosiaaliseen alamäkeen. Koko 1700-luvun jatkunut aseman aleneminen johtui epäedullisista naimakaupoista ja epäonnistuneista urista. Tämän vuoksi Albert Edelfeltin isä Carl Albert Edelfelt (1818–1869) lähetettiin lapsena syntymäkodistaan Ruotsista enonsa Erik Albert Benzelstiernan kasvatettavaksi Turkuun. Koska Edelfelt-suku ei esiintynyt Ruotsin historiassa merkittävässä tehtävissä tai viroissa eikä omistanut suuria kartanoita, nimi Edelfelt ei taannut C. A. Edelfeltille varmaa sosiaalista arvovaltaa. Hän saavutti sen sijaan yhteiskunnallisen aseman ammattiosaamisensa ja virkansa avulla. Hän kouluttautui arkkitehdiksi ja yleni 1867 yleisten rakennusten ylihallituksen johtajaksi eli Suomen rakennussuunnittelun korkeimmaksi virkamieheksi. C. A. Edelfelt kuitenkin teki vara-

6. Marcus Funck & Stephan Malinowski. *Masters of Memory: The Strategic Use of Autobiographical Memory by the German Nobility*. Teoksessa Alon Confino & Peter Fritzsche (toim.), *The Work of Memory. New Directions in the Study of German Society and Culture*. University of Illinois 2002, 86–89.

7. Angela Rundqvist, *Blått blod och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*. Carlsson 1989, 35–41.

8. Rundqvist, 31–35; Anna Ripatti, *Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa*, diss. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 118. Helsinki 2011, 23–30, 41–62; Matti Klinge, *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys. Historiankirjoitus ja historiankulttuuri keisariaikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1285. SKS 2010. Ks. myös Henrika Tandefelt & Maria Vainio-Kurtakko, *Ett storgods som historisk och modern konstruktion*. Viktor Magnus von Borns etablering på Sarvlaks i Pernå. *Historisk Tidskrift för Finland* 2, ilmestyy syksyllä 2013.

9. Tor Carpelan, *Åtartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna ättarna* 1. Frenckell 1954, 139–143; Bertel Hintze, *Albert Edelfelt*. WSOY 1953, 16.

rikon ja kuoli pian sen jälkeen vuonna 1869. Hänen vaimonsa ja neljä lastaan jäivät ilman varoja, ja 14-vuotiaasta Albert Edelfeltistä odotettiin pikimmiten perheen elättäjää.¹⁰

V. M. von Bornin elämän lähtökohdat olivat aivan toisenlaiset. Born-suku nostettiin Ruotsin aateliin nimellä von Born vasta 1700-luvun lopussa, kiitoksena tuesta, jota alkujaan pommerilainen kapteeni Carl Bernhard von Born oli osoittanut Kustaa III:lle vuoden 1772 vallankaappauksessa. Suomen sodan jälkeen, vuonna 1811, C. B. von Bornin vanhin poika, Samuel Fredrik von Born, asettui Suomeen, osti Gammelbackan kartanon ja nai Creutz-suvusta polveutuvan Catarina Elisabet von Morianin, joka puolestaan peri Sarvilahden kartanon 1820. S. F. von Born sai siis vankan sijan suomalaisessa aatelissa sekä avioliiton että omaisuutensa avulla.

S. F. von Bornista ja hänen kolmesta pojastaan tuli virkamiehiä. He tekivät merkittävän uran kehittyvässä suuriruhtinaskunnassa: isä ja keskimäinen poika nousivat senaattoreiksi asti. Pojista Johan August von Born, V. M. von Bornin isä, palkittiin keisarille uskollisena virkamiehenä suomalaisella vapaaherran arvolla 1864. Nuorimmalle veljelle oli suunniteltu upseerin uraa, mutta hän kuoli nuorena Pietarissa. Samaa sosiaaliseen virkamieseliittiin kuuluivat myös monet V. M. von Bornin äidin, Fanny von Haartmanin sukulaiset. J. A. von Bornin kuoltua 1878 hänen vanhin poikansa V. M. von Born peri Sarvilahden kartanon.¹¹ Suvun asema ja omaisuus antoivat pojalle hyvät lähtökohdat, ja isänsä suvun lisäksi hän korosti isänäitinsä vieläkin vanhempaa aatelista sukutaustaa. Näin hän painotti Ruotsin suurvallan perintöä ja häivytti keisarinajan merkitystä von Bornien menestykselle.¹²

Aatelin suuri kiinnostus omaa sukuaan kohtaan huvitti 1800-luvun yhteiskunnan kasvavaa aatelitonta sivistyneistöä. Suvun tunteminen ja tiedostaminen oli kuitenkin aatelmiehen itsemymmärryksen kulmakivi, jota yhteiskunnan muutokset eivät voineet häivyttää.¹³ V. M. von

Born ja Albert Edelfelt näkivät itsensä ja jälkeläisensä osana sukunsa jatkumoa. Aatelin perinteitä noudattaen Edelfeltin ja hänen vaimonsa Ellan de la Chapellen ainoa perillinen, Erik Johan Albert Edelfelt, nimettiin molempien vanhempiensa sukuja kunnioittaen.¹⁴ V. M. von Born yhdisti puolestaan lapsensa sukupolvien ketjuun nimeämällä heidät esi-isänsä ja esiäitiensä sekä elävien sukulaistensa mukaan, painottaen Sarvilahden omistajien nimiä.¹⁵ Tällä Sarvilahden kartanoon asettunut perhe halusi korostaa vaikutavinta sukulinjaansa. Von Bornille suku antoi turvaa ja itsetietoisuutta. Hän piti sukujuuriaan itsestään selvinä, vaikka ne olivat erilaisten, osin hyvinkin tietoisten valintojen lopputulos. Hänen esimerkinsä kertoo siitä, miten tärkeitä äitien, isoäitien ja muiden esiäitien kautta tulevat sukulaissuhteet olivat, varsinkin jos he edustivat merkittäviä ja vanhoja sukuja, kuten Creutzeja. Edelfeltille suku ja sukuun kuuluminen oli ongelmallisempaa. Hänellä ei ollut laajaa ja merkittävää sukuverkostoa, ja siksi hän joutui elinaikanaan määrittelemään aateluutensa vaihtelevin tavoin.

Aineellinen perintö

Eurooppalainen aateli toi monin tavoin esiin valta-asemansa, arvovaltansa ja juurensa. Mui-

10. Hintze 1953, 18–19, 33–34.

11. Carpelan 1954, 139–142; Olle Sirén, *Sarvlaks. Gårdshushållningen och gårdssamhället från 1600-talet till 1900-talet*. Folklivsstudier XII utgivna genom Folkkultursarkivet. SLS 1980, 88–89; Henrika Tandefelt, Herrar till Sarvlax – godsägare under sex sekel. Teoksessa Henrika Tandefelt (toim.), *Sarvlax. Herrgårdshistoria under 600 år*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 735. SLS 2010, 25–28.

12. Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013.

13. Henrika Tandefelt, Ett riddarhus blir till. Riddarhusets uppkomst som institution och byggnad i storfurstendömet Finland. Teoksessa *Adeln och dess hus*, toim. Johanna Aminoff-Winberg, Fontana Media ilmestyy syksyllä 2013.

14. Ellan de la Chapelle Hulda von Bornille 9.2.1889. Sarvlaks privatarkiv. SLS.

15. Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013; V.M. von Born, *Femton år av ett liv. Anteckningar till minne af friherrinnan Hulda von Born f. Berndtson* [1892]. Släktföreningen V.M. von Borns ättlingar 1993.

hin säätyihin verrattuna aateli pystyi visualisoimaan ja materialisoimaan asemansa huomattavasti monimuotoisemmin. Sukuvaakunat, muotokuvat, rakennukset ja puistot huvimajoineen ja puistokujineen ilmensivät sukujen ja yksilöiden asemaa. Kartano tarjosi 1800-luvulla oivallisen näyttämön suvun historian ja pitkien sukujurien esittämiselle.¹⁶

Sarvilahden kartano tarjosi von Borneille loisteliaat puitteet, jotka kertoivat sukupolvien vauraudesta ja arvovallasta. Sarvilahti edusti pitkää sukutaustaa, mikä oli tärkeää varsin nuorelle aatelissuvulle. Kartano oli 1400-luvun lopulta saakka periytynyt samassa suvussa, kaksi kertaa naislinjassa, mikä Creutzien jälkeen toi omistajiksi ensin von Morianit ja heidän jälkeensä von Bornit. Päärakennuksen oli rakennuttanut 1600-luvulla valtakunnanneuvos ja amiraali Lorentz Creutz vanhempi. Sarvilahden isännöisyys antoi V. M. von Bornille mahdollisuuden nähdä itsensä merkittävässä valtiollisissa tehtävissä toimineiden Creutzien seuraajana. Hänen tuntemansa velvollisuus ja oikeutus vaikuttaa maansa asioihin on nähtävä tätä taustaa vasten.¹⁷

Suvun historiaa ja edellisten sukupolvien toimintaa tuotiin esiin myös kartanon aineellisessa ympäristössä. Artefaktien avulla voitiin muistaa edelliset sukupolvet ja kertoa heistä. Suvun historiasta kertovat esineet ja rakennukset olivat tärkeitä nimenomaan niillä luotujen assosiaatioiden vuoksi, ja ne olivat myös väline, jonka avulla perheen lapset omaksuivat sukutraditiot. Näin aatelisperheen lapset oppivat, keitä he olivat ja mitä heiltä odotettiin. Suku ja historia nähtiin jatkumona, jossa uudet sukupolvet jatkoivat siitä, mihin edelliset lopettivat. Ne perivät aineellisen ja myös aineettoman perinnön, perheen aseman, kunnian ja tehtävät. Kaikki tämä oli elävien hallussa ja hallittavana, ja se piti välittää tuleville sukupolville.¹⁸

Sarvilahden kartanon sukumuotokuvat ja menneiden sukupolvien esineet, kirjasto ja arkisto ilmensivät omistajien pitkää historiaa ja heidän asemaansa osana yhteiskunnan eliittiä.

Myös V. M. von Born kirjoitti itsensä Sarvilahden historiaan. Näkyvin esimerkki tästä on von Bornien vaakuna, jonka hän kiinnittytti pääoven yläpuolelle Lorentz Creutzin ja tämän puolison Elsa Duwallin vaakunoiden viereen. Vaakunoiden yhteyteen von Born kaiverrutti rakennuksen historiallisen taipaleen tärkeät vuosiluvut, joista viimeinen oli hänen omana aikanaan, suuren palon jälkeen suoritetun mittavan kunnostustyön valmistumisvuosi 1883.¹⁹

Edelfelt-suvulla ei ollut kartanoa, mutta Albert Edelfeltin äidinäiti Augusta Brandt omisti Kiialan kartanon Porvoon lähistöllä. Augusta Brandtin sukulainen, vauras porvoolainen laivanvarustaja, oli ostanut Kiialan kenraali C. J. Adlercreutzilta, minkä jälkeen kartano kulki perintönä Brandtin suvussa.²⁰ Albert Edelfelt vietti siellä lapsuutensa ja nuoruutensa kesät ja piti sitä sukukartanonaan. Kun hänen enonsa Gustaf Brandt myi Kiialan 1875 huonojen kauppjensa takia, nuori Edelfelt kirjoitti Pariisista su-

16. Ks. Funck & Malinowski 2002; Fredrik Bedoire, *Guldålder. Slott och politik i 1600-talets Sverige*. Bonnier 2001; Signe Steen Boeskov, *Herregårdsherskab. Distinktioner og iscenesættelser i danske herregårdsmiljøer, 1850–1920*. Julkaisematon väitöskirja. Institut for Historie og Områdestudier. Aarhus universitet 2010, 111–153.

17. V. M. von Bornin julkisesta ja poliittisesta toiminnasta. Estlander 1931. Ks. myös Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013. Creutzeista, ks. Mirikka Lappalainen, *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. WSOY 2005.

18. Anna-Maria Åström, *Heritage as a Cornerstone in Aristocratic Lifestyles. Landowning, Family, Manors and Artefacts as Means of Maintaining Noble Credibility in Finland*, paper in workshop "Nobility in Europe during the 20th Century", European University Institute, Florence 15–16 June 2009. <http://www.eui.eu/Personal/Dronkers/nobilityworkshop/papersnobilityworkshop.htm> (30.10.2012); Funck & Malinowski 2002; Ilmakunnas 2010, 21, 23; Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013.

19. V. M. von Born, *Beskrivning och historia om Sarvlaks egendom i Perno socken*. 2:a tillökta uppl. omakustanne 1898, 60–66; Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013.

20. Berta Edelfelt, *Alexandra Edelfelt. En levnadsteckning byggd på traditioner, minnen och brev*. Schildts 1921, 9–10; Hintze 1953, 19.

rustaan.²¹ Edelfeltit asettuivat viettämään kesäänsä Haikkoon vuonna 1879. Huvila sisustettiin kenraali Adlercreutzin kustavilaisen ajan kalusteilla, jotka olivat olleet Kiialassa ja jotka äiti Alexandra Edelfelt oli ostanut veljensä konkurssia seuranneessa huutokaupassa.²² Näin Edelfeltit rekonstruoivat menetetyt kartanonsa tunnelmaa Haikkoon ja loivat linkin omaan menneisyyteensä.

Adlercreutzin kalusteet linkittyivät myös vanhempaan aateliin ja kartanokulttuuriin, jotka haluttiin liittää Haikon kesähuvilaan. Toisaalta ne symboloivat Edelfeltien kesäkodissa patriotista ja urheaa aatelista upseerikunniain, J. L. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoissa* (1860) luomaa Suomen sodan sankarimaailmaa, jossa kenraali Adlercreutzkin esiintyy. Adlercreutzin valkoiset kalusteet – sänky, sohva, ruokapöytä ja tuoleja – olivat myös tärkeä elementti Haikkoon luodussa kustavilaisen ajan monumentissa. Ranskalaisen porvariston tavoin Edelfelt jäljitteli 1700-lukua luodessaan itselleen kuvitteellisia sukujuuria ja linkin *ancien régimeen*.²³

1800-luvun loppupuolelle tultaessa Suomen aateli oli nopeasti asettumassa kaupunkeihin, suuriruhtinaskunnan virkamiesten kasvavaan joukkoon, jossa moni aatelismies teki elämänsä.²⁴ Sekä V. M. von Bornin että Albert Edelfeltin esimerkit kuitenkin kertovat, kuinka tärkeänä kartanon omistamista yhä pidettiin. Maaomaisuuden tuoma vauraus ja riippumattomuus sekä kartanorakennuksen säädynmukainen arkkitehtuuri ja sisustus olivat aina olleet ylhäisäatelin tunnusmerkkejä ja säädyn sisällä käytettyjä sosiaalisen statuksen osoituksia. Niin aiempina vuosisatoina kuin 1800-luvulla menestyneet ja vaurastuneet aatelissuvut sijoittivat varallisuuttaan myös kartanorakennuksiin. Itä-Uudenmaan kartanoalueella muutkin kuin Sarvilahden von Bornit kohensivat ja rakensivat säädynmukaista kartanoympäristöä. Esimerkiksi prokuraattori Frans Richard de la Chapellen aikana Tjusterby oli 1860-luvulla saanut uuden päärakennuksen, jota koristi englantilaistyyppinen

torni, ja Creutzien Malmgårdiin rakennettiin vuosina 1882–1885 valtava linnamainen kartanorakennus, jonka puutarha suunniteltiin englantilaisen maisemapuutarhan ihanteiden mukaisesti.²⁵ Samaan aikaan moni suomalainen kartano siirtyi aatelittomien omistajien käsiin. Heillekin näyttävä kartano toi statusta. Pernajassa puutavarakauppiaina ja sahatehtailijana vaurastunut kauppaneuvos Johannes Askolin hankki monta kartanoa, muun muassa vuonna 1884 Koskenkylän kartanon, jonne hän vuosina 1906–1908 rakennutti suuren jugendlinnan.²⁶

Haikon Villa Edelfelt edusti porvarillistuvaa kesähuvilakulttuuria, mutta Edelfelt ja hänen perheensä pyrkivät luomaan siitä vanhaa kartanoa muistuttavan miljöö. Villa Edelfeltin hienostuneella kustavilaisuudella Edelfelt rakensi itselleen taustan, jota hänen varhaisessa vaiheessa köyhtynyt sukunsa todellisuudessa ei pystynyt tarjoamaan.

21. Albert Edelfeltin kirjeet Alexandra Edelfeltille 13.3, 9.6, 14.6, 22.6, 15.7.1875. Edelfeltska släktarkivet. SLS; ks. myös Edelfelt 1921, 170–172.

22. Edelfelt 1921, 205.

23. Vainio-Kurtakko 2010a, 205–213.

24. Wirilander 1974, 312–314; Matti Peltonen, Aatelisto ja eliitin muodonmuutos. Teoksessa Pertti Haapala (toim.), *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino 1990; Marja Vuorinen, *Kuviteltu aatelismies. Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 128. SKS 2010, 24.

25. Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013; C. J. Gardberg & Kaj Dahl, *Suomen kartanoita*. Otava, 1989, 162–169.

26. Aatelin suurmaaomistuksesta 1800-luvulla, Alex Snellman, Suurtilat ja Suomen aateli 1800–1900-luvulla, *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat*. <http://www.ennenjanyt.net/?p=605>, 5.10.2012 (30.10.2012); Tanja Hellsten, Kauppaneuvos Johannes Askolin (1843–1912). Teoksessa Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997–. URN:NBN:fi-fe20051410 (9.2.2013); Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013. Vrt. Anna-Liisa Amberg, "Kotini on linnani". *Kartano ylemmän porvariston omanakuvana. Esimerkinä Geselliuksen, Lindgrenin ja Saarisen suunnittelema Suur-Merijoki vuodelta 1904*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 111. Suomen muinaismuistoyhdistys 2003.

Koulutus ja uravalinnat

Aatelin perinteiset privilegiot liittyivät hallitsijan ja kruunun palvelemiseen sotilaallisissa tai hallinnollisissa tehtävissä. Tämä muokkasi aatelmiehen karrääriin liittyneitä odotuksia vielä silloinkin, kun privilegioita alettiin poistaa.²⁷ Vuosisatojen saatossa valtion virka oli monelle aatelmiehelle myös taloudellinen välttämättömyys. Virkaan sisältyi yhteiskunnallisen aseman suoma arvovalta, joka oli yhtä tärkeä, joskus tärkeämpikin, kuin rahapalkka.²⁸ Upseerin virkaura oli edelleen säädynmukainen vaihtoehto vaikka sen edellytykset muuttuivatkin vuoden 1809 jälkeen Venäjän keisarikunnan yhteydessä. Suuriruhtinaskunnan kehittyvä hallinto- ja valtakoneisto tarjosivat uusia mahdollisuuksia vuodesta 1809. Monet maaherrat ja kuvernöörit olivat aatelisia sekä melkein puolet senaattoreista 1860-luvulle asti.²⁹

Kehittyvä virkakoneisto saattoi tarjota pelastuksen sosiaalisessa hierarkiassa vajoamassa oleville aatelmiehille ja heidän perheilleen. He hoitivat 1800-luvulla muun muassa postimestarin, tullivirkailijan ja maanmittarin virkoja, jotka aikaisemmin olisivat olleet aatelmiehen arvolle sopimattomia. Matti Peltosen sanoin Suomen aatelin elämänehdot porvarillistuiivat, kun yhä suurempi osa aatelmiehistä teki siviiliuran. Niinpä elämän puitteiksi valikoitui yhä useammin kaupunkiasunto aiemmin tyyppillisten upseerinpuustellin tai kartanon sijasta.³⁰

Mihin V. M. von Born ja Albert Edelfelt sijoituivat tässä aatelin murroksessa? Molemmat olivat sukunsa tulevia päämiehiä, minkä lisäksi Edelfelt oli perheensä ainoa poika. Von Bornilla oli nuorempi veli, joka sairastui tuberkuloosiin nuorena eikä hänestä voinut odottaa suvun jatkuvuuden takaajaa. Molemmissa perheissä esikoispoikien tulevaisuudelle asetettiin suuria toiveita, ja vahvat perhetraditiot toimivat malleina, jotka loivat lisää odotuksia. V. M. von Bornin isän- ja äidinpuoleiset sukulaiset – von Bornit ja von Haartmanit – tekivät virkauran ja rakensivat suuriruhtinaskuntaa siviilihallinnossa. Sukujen

menestys 1800-luvulla liittyi vahvasti uuteen valtaan ja hallintoon, keisari-suuriruhtinaan uuden Suomen rakentumiseen.³¹ Heidän virkansa edustivat usein hallinnon huippua, ja moni teki myös poliittisen uran. V. M. von Bornin isä oli koulukseltaan lakimies, lojaalin virkatien tehnyt palkittu senaattori. Albert Edelfeltin isä puolestaan edusti arkkitehtina 1800-luvun professionalisoituvaa, luovassa työssä toiminutta virkamiestä. Sekä V. M. von Born että Albert Edelfelt aloittivat opintonsa isänsä tapaan virkamiesura tähtäimessään. Von Bornista olisi perhetraditioiden mukaisesti pitänyt tulla senaattori. Edelfeltin sukutausta ei sen sijaan tarjonnut yhtä vakiintunutta mallia. Molemmat kuitenkin päätyivät eri poluille kuin isänsä.

Kotiopetuksen jälkeen von Born kävi Privata Svenska Läroverket -koulua Helsingissä, osallistui ainakin viimeisten luokkien opetukseen ja kirjoitti ylioppilaaksi 19-vuotiaana vuonna 1871. Isänsä tavoin hän suoritti oikeustieteen tutkinnon, minkä jälkeen hän työskenteli Helsingissä erilaisissa luottamustehtävissä, muun muassa Ritarihuoneella. Vuonna 1878, perittyään Sarvilahden kartanon, hän kuitenkin siirtyi perheensä kanssa Pernajaan hoitamaan maomaisuuttaan,

27. Anna-Maria Åström, *Continuity and Change. The Case of the Savo Gentry in Finland*. Teoksessa Didier Lancien & Monique de Saint Martin (toim.) *Anciennes et nouvelles aristocraties de 1880s à nos jours*. Éditions de la Maison de sciences d l'homme 2007, 191; Wirilander 1974, 105–109.

28. Ilmakunnas 2011, 70–73.

29. Keisari myös aateloit useita senaattoreiksi nousseita aatelittomia virkamiehiä. Peltonen 1990; Åström 1993, 163–172 Göran Norrby, *Ordnade eliter. Organiseringen av Nordens statsbärande skikt 1660–1920*. Atlantis 2011, 213–214, 250.

30. Wirilander 1974, 183–190; Peltonen 1992, 122; Åström 1993, 163. Ks. myös Kirsi Vainio-Korhonen, *Sofie Munsterhjelm in aika. Aatelin naisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1383. Tieto, SKS 2012, 152–156.

31. Vrt. Raimo Savolainen, *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809–1892*. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 14. Painatuskeskus 1994.

joka kuului Suomen suurimpiin. Von Born sai tämän jälkeenkin tärkeitä sivutuloja ajoittaisista luottamustehtävistään, mutta luopui virkaurasta.³² Poliittisesta vaikuttamisesta hän ei luopunut, vaan harjoitti sitä toisilla näyttämöillä. Aatelismiehenä ja sukunsa päämiehenä hän toimi aktiivisesti ritarihuoneessa aina vuoden 1906 valtiopäivävuodistukseen saakka. Lisäksi hän hyödynsi kasvavan porvarillisen julkisuuden tarjoamia uusia mahdollisuuksia: hän toimi Pernajan kunnallishallinnossa ja monissa yhdistyksissä tärkeissä tehtävissä ja otti myös osaa poliittisiin keskusteluihin lehdistössä. Vuonna 1881 hän perusti Kasten Antellin kanssa *Östra Nyland*-lehden.³³

Kartano oli aina ollut tärkeä ja säädynmukainen tulonlähde aatelille, vaikka ennen 1800-luvun loppua harva aatelismies oli jättäytynyt kokonaan ilman virkaa.³⁴ Valitessaan kartanoheran ja suurtilallisen roolin V. M. von Born ei kuitenkaan ollut täysin poikkeuksellinen, eikä hänen valintansa ollut sosiaalisesti yhtä poikkeava kuin se olisi aikaisemmin ollut. 1800-luvun lopulla yhä useampi suomalainen aatelismies teki saman päätöksen. Syyksi on esitetty suuriruhtinaskunnan uutta poliittista tilannetta ja kiristyneitä välejä keisariin ja venäläiseen virkakoneistoon.³⁵ Tämä selittää osin ainakin V. M. von Bornin valintaa. Myöhemmällä iällä hän vastusti aktiivisesti venäläistämislakeja ja joutui jopa maanpakoon Ruotsiin vuosiksi 1903–1905. Toisaalta maatalouden merkitystä kansantaloudelle oli painotettu jo kauan, ja vuodesta 1845 alan koulutusta oli ollut Suomessa tarjolla myös aatelismiehille.³⁶ Von Born ei kuitenkaan saanut tai hankkinut maanviljelyskoulutusta, todennäköisesti koska perheen ja isän asema viitoittivat alun perin toisenlaista polkua perheen pojille. Aateliselta kartanonomistajalta ei 1870-luvulla odotettu agronomin tutkintoa, eikä aatelin poikia yleensäkään koulutettu enempää kuin mitä virkauraa varten oli tarvetta.³⁷

Albert Edelfelt ei hänkään seurannut isänsä jalanjälkiä virkamiehenä. Myös hänellä suhde

Venäjään on saattanut vaikuttaa asiaan. Toinen syy olivat varhain aloitetut ja menestyksekkäät taideopinnot. Vanhemmat tukivat poikansa taiteellista lahjakkuutta lapsesta alkaen, ja Hämeenlinnasta pääkaupunkiin muuton jälkeen Edelfelt aloitti opintonsa Taideyhdistyksen piirustuskoulussa, valtiolisessa Svenska normallyceumissa suorittamiensa kouluopintojen ohessa. Edelfelt kirjoitti ylioppilaaksi 1871, samana vuonna kuin von Born. Edelfelt oli tuolloin 16-vuotias, ja perheen taloudellinen tilanne oli muuttunut ratkaisevasti isän kuoltua kaksi vuotta aikaisemmin. Oli selvää, että hänen tuli ryhtyä elättämään äitiään ja kolmea sisartaan niin nopeasti kuin mahdollista. V. M. von Bornin tavoin Albert Edelfelt valitsi ensin Keisarillisen Aleksanterin-yliopiston virkamiehen ura tähtäimessään.³⁸

Kaikesta huolimatta Edelfelt päätti ryhtyä taiteilijaksi. Päätös kypsyi kesällä 1874, Ruotsiin tehdyn matkan aikana.³⁹ Alexandra Edelfelt näyttää hyväksyneen poikansa unelman ristiriidoista. Miten oli mahdollista, että leski, joka olisi tarvinnut poikansa taloudellista apua, niin varauksetta tuki pojan päätöstä ryhtyä taloudellisesti hyvin epävarmalle uralle? Ehkä porvarillista syntyperää ollut Alexandra Edelfelt näki taiteilijuuden suoman sosiaalisen aseman parempana kuin alemman virkamiehen aseman. Taide oli kuulunut aatelismiehen sivistykseen jo renessanssista alkaen, joskaan ei varsinaisena toi-

32. V. M. von Born Personliga handlingar 35.1 Biografiska uppgifter om V. M. von Born sammanställda 1915. Sarv-laks arkiv. SLS.

33. Sirén 1980, 88–89; Estlander 1931, 16–76, 89–142.

34. Norrby 2005, 160–162; Ilmakunnas 2010, 70–73.

35. Snellman 2012; Eino Jutikkala, *Ståndssamhällets upplösning i Finland*. Turun historiallinen arkisto XII. 1954, 123–127.

36. Tero Halonen, *Maaseutuopistosta yliopistoon. Maatalous- ja metsätieteiden tutkimus- ja opetustoiminnan akatemisoitumisprosessi Helsingin Yliopistossa vuoteen 1945*. Helsingin yliopisto 2010, 44–56.

37. Vrt. Norrby 2005, 141, 148–149.

38. Hintze 1953, 24–40.

39. Hintze 1953, 44–46.

Gunnar Berndtsonin vuonna 1890 maalaama vapaaherra Viktor Magnus von Bornin perhemuotokuva. Öljy kankaalle. 53 x 63 cm. Svenska litteratursällskapet i Finland. Kuva: Katja Hagelstam.

meentulon lähteenä.⁴⁰ Edelfeltin aikalaisten joukossa oli yhä aatelisten *connaissanceur*-perinteen mukaan eläviä aristokraattitaiteilijoita, esimerkiksi häntä kannustanut ruotsalainen taiteilija, kreivi Georg von Rosen. Edelfeltkin jäljitteli samaa perinnettä, näennäisesti maalaustyön tuotosta riippumattomana. Arkkitehti-isänsä tavoin hän oli kuitenkin kouluttautunut porvarillistuvaan moderniin ammattiin – taidemaalariksi, joka tuloillaan elätti itsensä ja perheensä.⁴¹

Vaikka V. M. von Born ja Albert Edelfelt syntyivät yhteiskuntaan, jossa suvun perinteet sekä isän esimerkki ja päätös vaikuttivat yhä vahvasti poikien uraan ja ammattiin, he seurasivat vain osittain isiensä jalanjälkiä.⁴² Suuriruhtinaskunnan muuttunut poliittinen tilanne, mutta myös muuttuvan yhteiskunnan tarjoamat uudet mah-

dollisuudet ja ihanteet avasivat heille uusia urapolkuja.

40. Jessica Parland-von Essen, "Okunnigheten är den olycka som störter folk och länder i yttersta förderf". Kultur och kompetens på Sveaborg under svenska tiden. Teoksessa Sophie Holm & Magdalena af Hällström (toim.), *Viapori – Sveaborg. Linnoitus, lähiseutu ja maailma*. Ehrensvärdseura 2012, 93–95; ks. myös Liisa Lagerstam & Jessica Parland-von Essen, Aatelin kasvatusta. Teoksessa Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Huoneentaulun maailma – Kasvatusta ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:1. SKS 2010, 209.

41. Moderni taiteilija toimi ikään kuin yrittäjänä vapailta markkinoilla. Ks. Anna Kortelainen, *Albert Edelfeltin fantasmagoria: nainen, "Japani", tavaratalo*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 886. SKS 2002, 247, 250–257; Mikael Ahlund, *Landskapets röster. Studier i Elias Martins bildvärld*. Atlantis 2011, 171–201.

42. Vrt. Norrby 2005, 151.

Avioliiton merkitys

Puolison valinta oli aatelisten strategioista keskeisimpiä. Siitä riippui usein suvun menestys. Avioliitto ei koskenut ainoastaan sulhasta ja morsianta, vaan koko sukupiiriä, koska se merkitsi uusien verkostojen luomista ja vanhojen vahvistamista. Moni aatelismies sai viran sukupiirinsä suhteiden myötä. Avioliittojen avulla keskitettiin valtaa, liitettiin yhteen maaomaisuutta ja kasvatettiin jälkeläisille siirtyvää perintöä, minkä vuoksi avioliitto oli ennen kaikkea kahden suvun taloudellinen sopimus.⁴³ 1800-luvun mittaan rakkauden merkitys avioitumispäätökselle nousi kuitenkin myös aatelisissa avioliitoissa yhä keskeisempään asemaan.⁴⁴

V. M. von Bornin sukupiirin esimerkki osoittaa, kuinka avioliitot siivittivät aatelissuvun menestystä. Edelfelt-suvun esimerkki kertoo puolestaan sekä menestyksestä että tappiosta. Kuten edellä on kuvattu, sivistyneestä ja aikoinaan vaikutusvaltaisesta piispansuvusta polveutuva Johanna Benzelstierna onnistui kääntämään suvun alamäen uuteen nousuun lähettämällä vuonna 1832 vanhimman poikansa C. A. Edelfeltin Turkuun veljensä Erik Benzelstiernan kasvatettavaksi. Hyvä kasvatusta oli aatelislasten välttämätön resurssi ja usein edullisen avioliiton solmimisen edellytys.⁴⁵ Tämä koskee yhtä hyvin 1800-luvun yhteiskuntaa kuin edellisiä vuosikatoja. C. A. Edelfelt solmikin vuonna 1851 edullisen liiton hyvin varakkaan porvoolaisen kauppiaan ja laivanvarustajan tyttären Alexandra Brandtin kanssa. Alexandra Brandt toi uuteen sukuunsa paitsi huomattavan omaisuuden myös kulttuurista pääomaa ja suhteita kulttuuriipiireihin – hän oli muun muassa usein nähty vieras Fredrika ja J. L. Runebergin kodissa. Alexandra Brandtin varakkuuden turvin perhe saattoi tehdä ulkomaanmatkoja ja koota kirjaston, joiden avulla C. A. Edelfelt syvensi ammattitaitoaan arkkitehtina.⁴⁶

Aatelilapset kasvatettiin kunnioittamaan perinteitä ja ajattelemaan suvun etua myös avioliittoa solmiessaan. 1800-luvun muuttuva sosiaali-

nen hierarkia heijastuu kuitenkin V. M. von Bornin neljän sisaren rakkaustarinoista ja avioliitoista. Vanhin sisar Fanny von Born avioitui 18-vuotiaana vuonna 1865 vanhempiensa toiveesta mineralogi ja kenraali Axel Gadolinin kanssa. Liitto päättyi kuitenkin yhdeksän vuotta myöhemmin suvun syvästi paheksumaan eroon, kun Fanny halusi avioitua nuoruudenrakastetunsa eversti Willus von Wendtin kanssa. Nuorena kuollut Naema von Born avioitui aliluutnantti Georg Munsterhjelman kanssa. Héléne von Born olisi nuoruudessaan halunnut solmia epäsaatyisen rakkausavioliiton, jota perhe ei hyväksynyt. Hän avioitui 1880 sotilas- ja virkamiessuvun vesan, varatuomari Alexis Gripenbergin kanssa.

Nuorin sisar Hanna von Born ei näytä kyselleen perheensä mielipidettä kihlautuessaan ruotsalaisen Sven Palménin kanssa.⁴⁷ Isä J. A. von Born oli tuolloin jo kuollut, mutta vakuutusyhtiössä työskentelevä Sven Palme olisi todennäköisesti kelvannut vävyksi. Palme edusti uutta porvarillista eliittiä, joka pyrki tavoittelemaan aatelista elämäntapaa, vaikka ei itse aateliin kuulunutkaan. Toisin kuin Albert Edelfeltin, V. M. von Bornin ei tarvinnut kantaa huolta sisartensa toimeentulosta. Vaikka sisaret eivät olisikaan avioituneet, suvun maaomaisuus olisi taannut heille säädynmukaiset puitteet. Tämä tosiasia tarjosi V. M. von Bornille itselleen suuremmat valinnan mahdollisuudet avioliittomarkkinoilla.

Albert Edelfeltin sisaret Annie ja Berta Edelfelt jäivät naimattomiksi. Annie Edelfelt koulutautui aatelisnaisen säädylle sopivaan ammattiin, opettajaksi, ja piti yhdessä Berta Edelfeltin kanssa säätyläisperheiden lapsille pikkulasten-

43. Ks. esim. Ilmakunnas 2011, 53; Lappalainen 2005, 82–87, 104–107, 158–160, 211–214.

44. Ks. esim. Hulda von Born Ellan de la Chapellelle 5.10.1884. Sarvlaks privatarkiv. SLS.

45. Vainio-Korhonen 2012, 31; Ilmakunnas 2010, 32–34.

46. Hintze 1953, 15–24.

47. Lilli von Wendt, *Fanny och Naema von Born*. Söderström 1962; Eric von Born, *Den siste lantmarskalken*. Söderström 1962, 21–23.

koulua.⁴⁸ Sisarusten työstä puhuttiin ajan tavan mukaan kutsumuksena, mutta taustalla olivat perheen taloudelliset realiteetit.⁴⁹ Pikkulastenkoulu toi Annie ja Berta Edelfeltille todennäköisesti niukan tulon. Siten he ja Alexandra Edelfelt olivat aina jossakin määrin riippuvaisia Albert Edelfeltin tuloista. Tämä tosiasia sai Edelfeltin empimään pitkään, ennen kuin hän solmi oman avioliiton.

Rakkaus ja suvun etu

Ensi silmäyksellä näyttää siltä, että V. M. von Born teki poikkeuksellisen valinnan, kun hän vuonna 1876 avioitui 19-vuotiaan Hulda Berndtsonin kanssa. Hulda Berndtson ei tuonut pesään minkäänlaista omaisuutta. Hänellä oli kuitenkin sivistyksellistä pääomaa. Hänen isänsä Fredrik Berndtson oli Ruotsista kotoisin ollut kirjailija ja toimittaja sekä Keisarillisen Aleksanterin-yliopiston estetiikan dosentti. Veli Gunnar Berndtson oli lupaava taiteilijanalku ja Albert Edelfeltin hyvä ystävä. Hulda Berndtsonin aateliset sukujuuretkaan eivät olleet kaukana: hänen äitinsä Augusta Berndtson oli omaa sukuaan de la Chapelle ja kotoisin läntiseltä Uudeltamaalta, Lindön kartanosta. De la Chapelle -suvun miespuoliset jäsenet olivat muutaman sukupolven ajan tietoisesti rakentaneet itselleen sekä virkamiesettä maanomistaja-asemaa. Heillä oli hyvät yhteydet valtionhallintoon, mikä varmasti oli nuorelle poliitikolle V. M. von Bornille tärkeää.

Hulda von Born kuoli 33-vuotiaana vuonna 1891, ja V. M. von Born jäi yksin yhdeksän lapsen kanssa. Von Bornin seuraava vaimo oli hänen pikkuserkkunsa, 19-vuotias ruotsalainen Clara Grafström. Huldan tavoin tukholmalainen Clara tuli sivistyneistöperheestä. Hänen jo edesmennyt isänsä oli Fritiof Grafström, kirkkoherra, kuninkaallinen ylihovisaarnaaja ja ritarikuntapiispa, teologian ja filosofian tohtori sekä ensimmäisen kamarin valtiopäiväedustaja vuosina 1874–1883. Lisäksi Fritiof Grafström oli V. M. von Bornin äidin serkku, ja heillä oli merkittävä yhteinen esi-isä, piispa ja runoilija Frans Michael Franzén.⁵⁰ Clara Grafströmin eno oli Nordiska Museetin ja

Skansenin ulkomuseon perustaja Artur Haze-lius.⁵¹

V. M. von Bornin kaksi ensimmäistä avioliittoa heijastavat aatelissäädyn murrosta. Kaarlo Wirilander puhuu säätyläistön muuttumisesta 1800-luvun loppupuolella sivistyneistöksi, johon kuuluivat sekä aateli että vanha aateliton säätyläistö. Sivistyneistön osana aateli omaksui uusia arvoja, mutta myös aatelittoman sivistyneistön keskuudessa omaksuttiin aatelin perinteitä.⁵² Hulda Berndtson ja Clara Grafström kuuluivat uuden keskisäädyn ja sivistyneistön ylimpään kerrostumaan, jolla oli kiinteät siteet aateliin. Heillä oli sukulaissuhteita sekä aatelisiin että aatelittomiin perheisiin, ja tuttavaverkostojensa kautta heillä oli läheiset yhteydet Helsingin ja Tukholman seurapiireihin ja virkamieseliittiin. He olivat myös saaneet saman koulutuksen kuin aikansa aatelisneidit ja seurustelivat samoissa piireissä. Uudessa sivistyneessä luokassa tyttäret koulutettiin salonkikelpoisiksi kuten ennenkin, mutta uudenlainen sisäinen sivistys sai merkittävemmän aseman kuin aatelin perinteinen, 1800-luvun lopulla pinnalliseksi mielletty muodollisuus ja *esprit*.⁵³ V. M. von Born näyttää arvostaneen juuri tällaista sivistystä.

48. Ks. esim. Anne Ollilla, *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 711. SKS 1998.

49. Annie Furuhjelm, *Den stigande oron*. Söderström 1935, 227–228.

50. ”Frih. v. Born och hans friherrinna äro syslingar, båda barnbarns barn till Frans Mikael Franzén”, *Dagligt Allehanda* 3.11.1893.

51. Carpelan 1954, 142; Ragnar Amenius, T Fritiof Grafström, *Svenskt biografiskt lexikon*, Riksarkivet 1967–69, 206.

52. Wirilander 1974, 356–409. Tämä kehitys tapahtui samanaikaisesti kun toinen ryhmittymä aatelitonta keskisäätyä ja sivistyneistöä loi kielteisiä mielikuvia aatelista ja varsinkin aatelismiehistä. Kielteisiä mielikuvia käytettiin aseina uuden ja vanhan eliitin valtataistelussa. Vuorinen 2010; Marja Jalava, Keskiluokan nousu 1800-luvun alun Suomessa. *1800-luvun tutkimuksenverkoston 3.vuosiseminaari*. 28.1.2011.

53. Maria Vainio-Kurtakko, En episod ur ett äktenskap – Friherrinnan Hulda von Borns självbiografiska text ”En

V. M. von Born itse korosti avioliittojensa tunnepohjaa. ”Hulda Berndtson – vilken klang i dessa ord!” hän kirjoitti Huldan kuoleman jälkeen omaelämäkerrallisessa tekstissään, jossa hän kertoi, miten rakkaus oli johdatellut kaksi nuorta ihmistä avioliittoon.⁵⁴ Vuonna 1907 V. M. von Born kirjoitti avioliitostaan Claran kanssa. Myös tässä tekstissä nimenomaan rakkaus ja rakastuminen ovat tärkeässä asemassa, vaikka siitä selviää myös, että yhdeksän lapsen isä tarvitsi uuden vaimon ja äidin lapsilleen.⁵⁵

Edelfeltin tie aviosäätyyn ei ollut yhtä mutkaton kuin von Bornin. Pariisissa Edelfelt näki köyhien taiteilijaystäviensä solmivan rakkausavioliittoa. Tällaisille liitoille Edelfelt pudisteli päätään ja ennusti avioparien vielä syvemmän köyhyyden olevan vain nurkan takana.⁵⁶ 29-vuotiaan Edelfeltin ensimmäinen puoliso kandidaatti oli pietarilainen aatelisneiti Sophie Manzey, joka oli valtaavan omaisuuden tuleva perijätär. Hän vastasi Edelfeltin kosintaan myöntävästi. Liitto Sophie Manzeyn kanssa olisi ollut köyhälle aatelmiehelle ja taiteilijalle mitä edullisin. Edelfelt hyväksyi tulevien appivanhempiensä vaatimuksen siitä, että heidän tyttärensä omaisuus pysyisi tämän hallinnassa, mutta heidän toiveensa nuoren parin asettumisesta Pietariin oli Edelfeltille liikaa. Edelfelt päätyi purkamaan kihlauksen.⁵⁷ Hän valitsi elämän Pariisissa, jonka hän koki välttämättömäksi taiteelliselle kehitykselleen, ja asetti perheensä ja sukunsa taloudellisen edun toiselle sijalle. Toisaalta kihlauksen purkaminen merkitsi sitä, että Edelfelt-suku välttyi joutumasta Manzey-suvun varjoon. Pietarissa Sophie Manzeyn sukulaisten ympäröimänä Edelfeltin itsenäinen asema aatelmiehenä olisi ollut uhattuna. Manzey-suvun vävynä Edelfeltillä ei olisi ollut samaa selvää asemaa perheensä arvovaltaisena päänä ja sukunsa päämiehenä kuin Suomessa. Manzey-nimi olisi aina ollut Pietarissa Edelfelt-nimeä merkittävämpi ja hänen jälkeläisensä olisi aina liitetty ensisijaisesti äitinsä sukuun.

Neljä vuotta myöhemmin, vuonna 1888, Edelfelt solmi avioliiton kauniin suomalaisen vapaa-

herrattaren Ellan de la Chapellen kanssa. Tällä avioliitolla Edelfelt vakiinnutti asemansa aatelmiehenä ja takasi jälkeläisilleen vahvemman aseman säädyssään. Sekä Edelfelt että Ellan de la Chapelle vierastivat Helsingin seurapiirejä, jotka he kokivat pieniksi ja juoruileviksi. He halusivat molemmat elää kosmopoliittista elämää laajemmissa kulttuuripiireissä. Edelfeltin puolisonvalintaan vaikutti todennäköisesti myös se, että Ellan de la Chapelle maalasi, oli opiskellut taidetta ja viihtyi Pariisin taiteilijapiireissä.⁵⁸ Vaikka Ellan de la Chapellen suku oli selvästi Edelfelt-sukua vauraampi, hänen varansa eivät kuitenkaan riittäneet avioparin Pariisin-elämään. Säätyidentiteetistään epävarma Edelfelt tunsi lisäksi alemmuudentunnetta vaimonsa vapaaherrallisen suvun rinnalla. Siksi hän luonnosteli pojalleen uutta aatelisvaakunaa nimelle Edelfelt-Benzelstierna, korostaakseen oman sukunsa vanhoja ja sivistyneitä juuria.⁵⁹

Rakkaus nähtiin 1800-luvun lopulla entistä tärkeämpänä avioliiton perustana, mutta sekä V. M. von Bornin että Albert Edelfeltin esimerkit

nutids lögn” sedd i en privat, en litterär och en samhällelig kontext. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 87. Svenska litteratursällskapet i Finland 2012a, 161–163. Vrt. Wirilander 1974, 356–409.

54. Von Born [1892] 1993.

55. Clara von Borns samling 3, ”De femton följande åren”. Sarvla ks privatarkiv, SLS..

56. Albert Edelfelt Alexandra Edelfeltille ks. mm.12.4 1882, päiväämätön katkelma [huhtikuu – toukokuu 1882], 16.4, 18.6 1885, 16.3, 27.1 1886. Edelfeltska släktarkivet. SLS.

57. Rainer Knapas & Maria Vainio, *Albert Edelfelt och Ryssland. Brev från åren 1875-1905*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 668. SLS & Atlantis 2004, 267–311.

58. Maria Vainio-Kurtakko, Ellan de la Chapelle – ambivalentti radikaali 1800-luvun loppupuolen Helsingiläisseurapiireissä. Teoksessa toim. Anna Biström & Rita Paqvalen & Hedvig Rask *Naisten Helsinki – kulttuurihistoriallinen opas*. Schildts 2010b; Maria Vainio-Kurtakko, På tröskeln till Utopia – två finländska adelsdamer läser det moderna genombrottets emancipationslitteratur. *Historisk tidskrift för Finland* 4/2011. 2012b, 372.

59. Matti Klinge, *Rooma, Moskova, Sesenheim. Päiväkirstani 2004–2005*. Otava, 2005, 86.

osoittavat, että aatelin perinteiset avioliittokriteerit vaikuttivat yhä puolison valintaan. Rakkaus ei kummassakaan tapauksessa ohjannut aatelismiestä solmimaan avioliittoa, joka ei olisi tukenut suvun etua.⁶⁰ Avioituessaan von Born ja Edelfelt siirtyivät nuorten poikamiesten ryhmästä vakiintuneiksi miehiksi, joilta vaadittiin vastuun kantamista ja jotka nähtiin säätynsä täysivaltaisina jäseninä.⁶¹

Aatelismiehen identiteetin ja aateluiden rakentaminen

V. M. von Bornin ja Edelfeltin arjen valinnat juonsivat juurensa suvun ja perheen lähtökohdista. Se, miten he hyödynsivät lähtökohtiaan, kertoo heidän suhteestaan muuttuvaan yhteiskuntaan. Molempien aatelinen identiteetti ja elämäntapa rakentuivat melko erilaisista elementeistä: Von Bornista tuli kartanomistaja, poliittinen vaikuttaja ja suuren perheen isä. Edelfelt puolestaan loi menestyksekkään taiteilijanuran ja avioitui varakkaan aatelisnaisen kanssa.

V. M. von Bornin elämän pääasialliset näyttämöt olivat poliittisia. Valtiopäivät, ritarihuone, kunnallispolitiikka ja aktiivinen kirjoittaminen lehdistöön olivat elämänavaluita, joilla hän toimi aktiivisesti. Niiden lisäksi Sarvilahden kartano oli von Bornille tärkeä elämäntehtävä ja paikka, jossa hän vahvisti omaa ja sukunsa aatelista identiteettiä. Kartanosta tuli hänen aikanaan suvun kunniaakaan historian ja sukudynastian monumentti. Samalla se oli yli kolmen vuosikymmenen ajan von Bornille koti jossa hän eli perheensä ympäröimänä. 1800-luvun lopun porvariston tavoin hän loi kartanostaan ihanteellisen kodin mielikuvan.⁶² Sarvilahden kartanosta kertovassa kirjassaan von Born nimesi porvarillisen ihanteen mukaan vaimonsa Hulda von Bornin perheen hyväksi haltijaksi. Hän itse oli kuitenkin vähintään yhtä tärkeä kodin ja perheen tukipilari.⁶³ Sarvilahdessa V. M. von Born kasvoi patriarkaaliseen perheen pään rooliin, johon yhdistyi vaimon, lasten ja kartanonväen isällinen ohjaaminen. Koska von Born ei ollut

virkamies, vaan hoiti kartanon maataloutta itse, hän oli vahvasti läsnä kartanon arjessa.

Hulda von Bornin elinaikana aviopuolisosta ei tehty perinteisiä muotokuvia jatkamaan Sarvilahden suuren salin sukumuotokuvien sarjaa. V. M. von Bornin muotokuva Sarvilahdessa on myöhemmältä ajalta, ja Hulda von Bornin muotokuva on postuumi. Yhdessä he kuitenkin esiintyvät von Bornin Gunnar Berndtsonilta tilaamassa perhemuotokuvassa (1890). Perhemuotokuva kertoo samasta kodin ja perheen ihannoimisesta, joka kuvastuu V. M. von Bornin kirjeistä, hänen muistelmistaan Hulda von Bornista ja hänen Sarvilahti-kirjastaan. Perhemuotokuvassa Sarvilahden kartano ja sen asukkaat on kuvattu vaatimattoman arvokkaasti. Von Born toisti usein, ettei hän pitänyt kerskailevasta mahtipontisuudesta,⁶⁴ ja muotokuvan rauhallinen arkisuus, kunniamerkkien ja gaalapukujen puuttuminen, viestii tästä. Vapaaherra von Born oli kuitenkin tarkka siitä, että hänen perheensä liitettiin sen aateliseen kontekstiin. Maalauksen ikkunasta näkyvä maisema on tunnistettavissa oleva osa Sarvilahden kartanosta. Vaikka von Born teki porvarillisesta kodin ihanteesta moraalisen ohjenuoran, hän oli ennen kaikkea Sarvilahden paroni.

Edelfelt vietti suurimman osan elämästään Pariisissa, osan Haikon huvilassaan ja osan Helsingin kaupunkikodissaan. Kartanoa vaille ollut Edelfelt toteutti aatelismiehen rooliaan eri tavalla kuin V. M. von Born, mutta hänenkin valintoi-

60. Rakastajattaret, kuten Edelfeltin malli Virginie, eivät olleet hyväksyttäviä aviokumppaneita. Ks. Anna Kortelainen, *Virginie! Albert Edelfeltin rakastajattaren tarina*. Tammi 2002.

61. Vrt. Henry French & Mark Rothery, *Man's Estate. Landed Gentry Masculinities 1660–1900*, Oxford University Press 2012, 190–198; John Tosh, *A Man's Place. Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, Yale University Press, paperback edition 2007, 2–3.

62. Ks. Karin Johannisson, *Nostalgia. En kånslas historia*. Bonnier 2001, 35–36.

63. Tandefelt & Väinö-Kurtakko 2013.

64. Esim. V. M. von Born Ellan de la Chapellelle 9.2.1907. Sarvlaks arkiv. SLS.

hinsa liittyi sekä porvarillisia arvoja että vanhoja aatelisiä perinteitä. Pariisi oli täynnä köyhiä nuoria taiteilijoita, jotka halusivat menestyä. Suomalainen aatelisarvo ei itsessään merkinnyt Pariisissa paljon, mutta jos sitä osasi käyttää oikein, siitä oli hyötyä.⁶⁵ Edelfelt ja samaan aikaan Pariisissa opiskellut Gunnar Berndtson olivat yhtä mieltä siitä, että vaatteet tekevät miehen.⁶⁶ Moitteettomaan ja tilanteeseen sopivaan pukeutumiseen Edelfelt yhdisti käyntikortin, johon oli painettu nimi *d'Edelfelt*. Näin ranskalaisille ei voinut jäädä epäselväksi, että hyväkäyttöinen nuori taiteilija tuli aatelissuvusta.

Pukeutumisen lisäksi on tärkeää kenen seurassa näyttäytyy. Edelfeltin ystäväpiiriin valikoitui taiteilijoita, jotka esiintyivät *juste milieu* -taiteen käsitteen alla. *Juste milieu* -taiteilijoita on luonnehdittu aikansa poliittisiksi liberaaleiksi, jotka asettuivat edellisen vuosisadan aristokraattisten ja absolutististen arvojen ja oman vuosisatansa demokratiaprosessin väliin. Tämä luonnehdinta sopii enemmän kuin hyvin Edelfeltiin – tasavaltalaiseen joka ihaili kustavilaista aikaa. *Juste milieu* -taiteilijat olivat moderneja, mutteivät liian radikaaleja.⁶⁷

Vierasmaalaisen aatelismiehen matka Ranskan aristokratian salonkeihin on aina kulkenut olemassa olleiden suhteiden kautta.⁶⁸ Niin myös Edelfeltin, joka sai Pariisiin lähtiessään vanhemmalta ystävältään Gustaf Philip Armfeltilta suosituskirjeen. Toinen tärkeä tie ylhäisiin seurapiireihin kulki skandinaavisen diplomaattikunnan kautta. Se koostui vapaaherroista ja kreiveistä, jotka mielellään seurustelivat suomalaisen aatelismiehen kanssa. Huomattavasti kauempana salongeista oli Edelfeltin kuvanveistäjäystävän Walter Runebergin perustama Skandinaviska Klubben, jonka tilaisuuksiin Edelfelt aina kutsuttiin, mutta joita hän diplomaattikunnan tavoin vältti. Skandinaviska Klubben nimittäin toivotti tervetulleiksi Pariisissa asuvat pohjoismaalaiset säätyyn katsomatta. Siten siellä sekoittuivat yhteiskuntaryhmät, jotka kotimaassa eivät olisi seurustelleet keskenään.⁶⁹ Tasavaltalaiset aja-

tuksensa Edelfelt kuitenkin paljasti norjalaisten kirjailijoiden Bjørnstjerne Bjørnsonin ja Jonas Lien seurassa, vaikka hän moittikin Bjørnsonin ”punaista demokraattisuutta”.⁷⁰

Edelfelt ymmärsi myös, että taiteilijan ateljee toimi kuin näyteikkuna tai käyntikortti. Sen tuli houkutella ostajia oikeista piireistä. Ateljeen tuli olla sisustettu hyvällä maulla ja muodikkaasti, siellä tuli olla arvokkaita keräilyesineitä sekä omia ja taiteilijaystävien teoksia. Edelfelt ei säästellyt aikaa eikä rahaa sisustaessaan ateljeetaan.⁷¹ Tässä Edelfelt käytti aatelin vanhaa connoiseur-keräilijäperinnettä ja loi ateljeestaan ympäristön, joka liitti hänet ranskalaisiin vertaisiinsa. Samalla tavalla kuin hänen pukeutumisensa ja hänen taiteensa, kertoi ateljee hänen sosiaalisesta taustastaan ja hienostuneesta maustaan. Kun Edelfelt ja Ellan de la Chapelle 1890-luvulla sisustivat yhteistä kotiaan Pariisissa, he noudattivat samaa periaatetta. Ellan de la Chapelle kirjoitti Hulda von Bornille, ettei Edelfeltin taiteilijamaine kestänyt muuta kuin ”äka saker” eli antiikkihuonekaluja ja -esineitä.⁷²

Ehkä juuri arjen valinnat johtivat siihen, että Edelfelt ja von Born päätyivät vieroksumaan toistensa ajatusmaailmaa. Edelfeltin mielestä von Born oli nurkkakuntainen mies, joka ei ymmärtänyt taidetta eikä osannut nähdä maailmaa

65. Ks. Kortelainen 2002, 28–29.

66. Albert Edelfelt Alexandra Edelfeltille 5.4.1877. Edelfeltska släktarkivet. SLS.

67. Robert Jensen, *Marketing Modernism in Fin-de-Siècle Europe*. Princeton University Press 1994, 154–155; Kortelainen 2002, 247, 250–257.

68. Vrt. Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 676. SLS 2005.

69. Ks. esim. Albert Edelfelt Alexandra Edelfeltille 13.2.1883. Edelfeltska släktarkivet. SLS.

70. Albert Edelfelt Alexandra Edelfeltille 24.12.1882: ”Naturligtvis är han [Bjørnson] förfärligt norsk och röd demokrat [– –]”. Edelfeltska släktarkivet. SLS.

71. Ks. Kortelainen 2002.

72. Ellan de la Chapelle Hulda von Bornille 8.12.1889. Sarvlaks privatarkiv. SLS.

veljeys, vapaus ja tasa-arvo -tunnuslauseen mukaisesti.⁷³ Von Born puolestaan luonnehti Edelfeltiä ”som en framstående och flitig målare med mycket ambition och ännu större fåfänga”. Hän piti selvästi tätä pinnallisena eikä riittävän luja-luonteisena.⁷⁴

Modernisoituvaa aatelua

Elämänvalintoja tehdessään Albert Edelfelt turvautui vanhaan aateliseen perinteeseen, taiteentuntijuuteen, josta tuli hänelle porvarillisen yhteiskunnan mahdollistama professio. Jälkimaailma on ensisijaisesti nähnyt Edelfeltin yksilönä ja taiteilijana, modernin yhteiskunnan tuotteena. Demokratisoituvassa maailmassa hänelle on annettu kansallistaiteilijan status, mutta käytökseltään ja ajatusmaailmaltaan hän kuului kiinteästi vanhaan aatelistuuteen. Aviopuolisoa Edelfelt etsi ennen kaikkea Pietarin ja Helsingin aatelistiireistä. Kesähuvilallaan Haikossa hän seurusteli mielellään naapureidensa, venäläisten von Etterien kanssa. Heidän ystävytyensä avasi Edelfeltille mahdollisuuden oleskella Pietarissa, mikä puolestaan osoittautui pääsilypuksi keisarilliseen hoviin.

Taiteilijana Edelfelt hyödynsi aateluuttaan ja sen tuomaa statusta erityisesti Pietarissa ja Pariisissa, joissa hän loi mainetta maalamalla muotokuvia Venäjän keisariperheestä ja aristokratian jäsenistä. Tästä huolimatta Edelfeltin itsensä mukaan hänen suurin menestyksensä oli tiedemies Louis Pasteurin muotokuva. Enemmän kuin useimmat muut Pasteur edusti uuden sivistyksen ideaalia. Edelfeltin ystäväpiiri koostui pohjoismaisista ja ranskalaisista aristokraateista ja boheemeista. Taiteilijauransa aikana hän sai Suomessa ja ulkomailla vaikutteita erilaisista taiteilijarooleista nuoresta radikaalista aina hovimaalariin ja kansankuvaajaan saakka. Taiteilija-aristokraattina hän ei lakannut idealisoimasta kustavilaista aikaa teoksissaan. Samaan aikaan hän ylisti läpi elämänsä vapautta, veljeyttä ja tasa-arvoa, elämännäkemyttä, jonka hän oli omaksunut nuorena ja köyhänä opiskelijana to-

vereidensa kanssa Pariisiin École des Beaux-Artsissa.

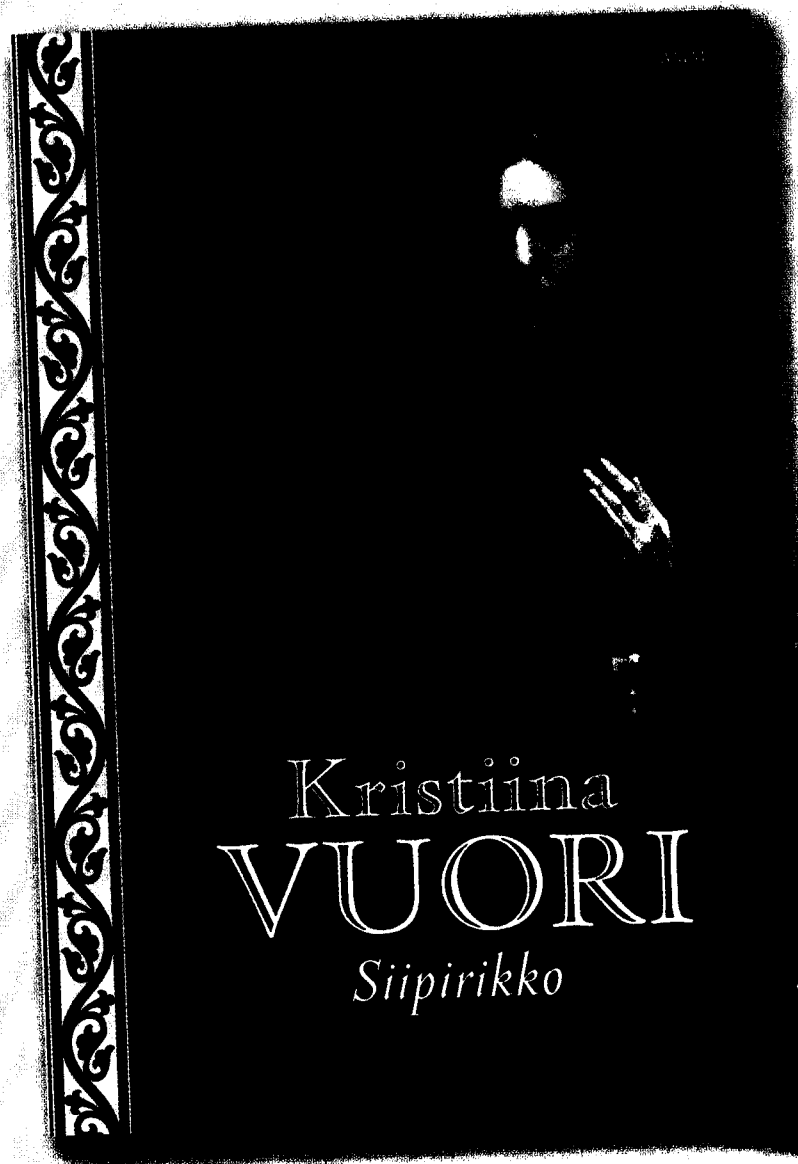
Viktor Magnus von Bornia ovat jälkipolvet puolestaan luonnehtineet yhdeksi viimeisistä todellisista aristokraateista, ja sellaisena hän mielellään esiintyikin. Maamarsalkkana valtiopäivillä 1905–1906 hän piti tunteisiin vetoavan jäähvyäispuheen monisatavuotiselle instituutiolle, joka oli kohdannut loppunsa juuri hyväksytyssä eduskuntauudistuksessa. Puolustaesseen kartanonomistajien oikeutta maahansa ja riippumattomien kartanonomistajien merkitystä valtiolliselle elämälle von Bornin argumentoinnin taustalla oli traditionaalinen käsitys aateluudesta ja aatelin maanomistuksesta.⁷⁵ Muilla elämänaueilla von Born oli sitä vastoin uuden aikakauden edustaja. Hänen perheihanteensa ja naiskuvansa ilmensivät nimenomaan 1800-luvun porvarillisen kulttuurin ihanteita, eivät aatelin traditionaalisia perhekäsityksiä. Poliittisena vaikuttajana hän hyödynsi porvarillisen julkisuuden tarjoamia mahdollisuuksia toimimalla kunnallishallinnossa ja yhdistyksissä sekä debatoimalla lehdistössä.

Sekä V. M. von Bornin että Albert Edelfeltin elämässä ja valinnoissa vanha aatelin perinne yhdistyi modernisoituvan yhteiskunnan tarjoamiin mahdollisuuksiin ja porvarillisiin arvoihin tavalla, joka osoittaa, että he molemmat olivat siirtymässä uuteen sivistyneeseen luokkaan. Edelfeltin ja von Bornin esimerkit osoittavat, että muutokset tapahtuivat eri tahtiin elämän ja yhteiskunnan eri alueilla.

73. Albert Edelfelt Alexandra Edelfeltille, 2 päiväamätöntä katkelmaa [helmikuu 1880]. Edelfeltska släktarkivet. SLS.

74. Viktor Magnus von Borns samling, 33, Manuskript, skrivelser och tryckt material av V. M. von Born, Ett-hundra Landtdagsprofiler Åren 1863–1913, Sedda från läktaren, nedifrån och uppifrån; af V. M. von Born 1914. Sarvlaks arkiv. SLS.

75. Thomas Westerborn, von Born, Viktor Magnus. Teoksessa *Biografiskt lexikon för Finland* 2. SLS 2009; Sirén 1980, 240–243. – *Nyt julkaistu Henrika Tandefeltin ja Maria Vainio-Kurtakon artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

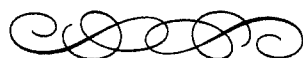

Ylistetty
Näkijän tytär
nyt pokkarina!

Kristiina
VUORI
Siipirikko

Kristiina
VUORI
Näkijän tytär

*Näkijän tyttärellä valloittanut
Kristiina Vuori lumoa jälleen
– uusi huikea seikkailu keskiajan pyörteissä!*

Odotettu uutuus nyt kauppoissa!

Biografi internetin ihmemaassa

Kirsi Vainio-Korhonen
on Turun yliopiston Suomen historian professori.

Ruotsalaisen historian professorin Yvonne Hirdmanin palkittu tutkimus *Den röda grevinnan* kertoo hänen äitinsä elämänvaiheista eurooppalaista taustaa vasten.¹ Hirdman käytti internetiä tutkimusvälineenä, kun hän etsi tietoja äitinsä pitkäaikaisesta miesystävästä Heinrich Kurellasta:

”Metsästä edelleen ja netistä löydän Kurellan – hän suorastaan hyppää silmilleni. Mutta se ei ole Heinrich. Se on Alfred, hänen vanhempi veljensä, syntynyt toukokuussa 1895, kuollut kesäkuussa 1975 Itä-Berliinissä. Onnenkantamoinen siis. Saksalainen kommunisti, joka oli asunut Moskovassa ja jäänyt henkiin, joka on jopa Wikipediassa [– –] Isän nimi oli Hans Kurella. Hänkin on netissä. Hän oli psykiatri, ylilääkäri Briegin mielisairaalassa.”

Yvonne Hirdman ei selvästikään kärsi useaa historiantutkijaa yhä vaivaavasta nettikammosta, jota uusinnetaan myös tuleville tutkijasukupol-

ville osoittamalla heille vähintään Wikipedian käyttöön liittyviä varoituksen sanoja. Epäilijöiden on syytä tarttua vaikkapa Kate Theimerin 2011 toimittamaan *A Different Kind of Web: New Connections Between Archives and Our Users* -teokseen.² Se kertoo arkistoammattilaisten ja historiantutkijoiden kokemuksista sosiaalisesta mediasta, Flickristä, YouTubesta ja Wikipediasta: uusi, ”erilainen netti” syntyy nyt ja tulevaisuudessa käyttäjien ja sisällöntuottajien vuorovaikutuksesta. Myös omat kokemukseni internetistä saatavissa olevasta tiedosta ovat positiivisia.

Olen itse juuri julkaissut vuonna 1801 syntyneen suomalaisen aatellisnaisen Sofie Munsterhjelmin elämäkerran *Sofie Munsterhjelmin aika. Aatellisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*.³ Kaksi vuotta sitten kesällä luin ja käänsin samalla Sofien vuonna 1814 pitämää ranskankielistä oppimispäiväkirjaa. Neiti Munsterhjelmin vietti vuoden Hämeenlinnassa rouva Ahlbergin täysihoitolakoulussa. Päiväkirjan sivuilla vilisi ystävättärien, sukulaisten ja tuttujen nimiä: Gripenberg, Furuhjelm, Nordenswan, Ammilon, Uschakoff. Käännöksen edetessä vierailin koko ajan myös netissä etsimässä tietoja. Löysin Suomalai-

1. Yvonne Hirdman, *Den röda grevinnan. En europeisk historia*. Ordfront Förlag 2010.

2. Kate Theimer (toim.) *A Different Kind of Web: New Connections Between Archives and Our Users*. The Society of American Archivists 2011.

3. Kirsi Vainio-Korhonen, *Sofie Munsterhjelmin aika. Aatellisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. SKS 2012.

sen Kirjallisuuden Seuran Biografiakeskuksen sivuilta helsinkiläisen kauppaneuvos Jegor Uschakoffin elämäkerran. Sain nopeasti selville, miksi juuri hän vilahti Sophien päiväkirjassa: Suomen sodan alettua Uschakoff seurasi etenevien venäläisjoukkojen vanavedessä Suomeen ja asettui sodan jälkeen veljensä kanssa aluksi Hämeenlinnaan.

Kun naputin Googleen Gripenberg-nimen, löysin Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkelistä kiintoisan tiedon siitä, miten pedagogisia opintoja Pestalozzin luona Sveitsissä harjoittanut Odert Henrik Gripenberg perusti ensimmäisen oman oppilaitoksensa, yksityisen internaattikoulun juuri Hämeenlinnaan vuonna 1812. Samaan aikaan kaupungissa opiskeli hänen serkkunsa Margareta Charlotta Gripenberg, Sofie Munsterhjelmin koulutoveri. Entä keitä olivat Sofien ystävättäret Johanna ja Elisabeth Nordenswan? Avasin Suomen sukututkimusseuran HisKi-tietokannan ja naputtelin nimet hakuohjelmaan, josta löysin hetkessä heidän kaste- ja vihkitietonsa Janakkalan historiakirjoista. Saatoin vielä nopeasti varmistaa niiden oikeellisuuden Suomen sukuhistoriallisen yhdistyksen digiarkistosta.

Sofie Munsterhjelmin Armfeltien köyhään sukuhaaraan kuulunut kosija paljastui melkoiseksi seikkailijaksi ja onnenonkijaksi, kun Google-haku ohjasi tutkijan Kansallisarkistossa säilytettävän Biografica Munsterhjelmin ja sen osana Otto Fredrik Armfeltin muistelmien äärelle. Suomen valokuvataiteen museon *Kuka kuvasi? – suoma-*

laiset valokuvaajat 1842–1950 -palvelu ja Sofie Munsterhjelmin tilikirja auttoivat yhdessä selvittämään, kuka valokuvasi kohta 66 vuotta täyttävän Sofien Hämeenlinnassa tammikuussa 1867.

Internet on aarreaitta, joka on avannut myös ammattitutkijalle mahdollisuuden aivan uudelleenlaiseen tiedonhakuun: netistä löytyy asioita, joiden olemassaoloa tutkija ei ole osannut edes arvata, saati kysyä tai etsiä. Pelkkien nimihakujen avulla nuoren tytön päiväkirjan sivut ja koko Sofie Munsterhjelmin tarina yhdistyivät reaaliajassa tuon ajan poliittiseen, yhteiskunnalliseen, taloudelliseen ja kulttuuriseen historiaan tavalla, joka paperimaailmassa ei olisi ollut mahdollista.

Wikipedian vanavedessä kymmenen vuotta sitten syntyneen nettikammon saa jo unohtaa, sillä nykyisessä sähköisessä maailmassa tutkijaa odottavat internetin ihmemaassa alati runsastuvat kansalliset ja kansainväliset digitoidut asiakirjakokoelmat, tietokannat ja hakupalvelut. Nämä apuvälineet eivät ainoastaan johdata tutkijaa tekemään odottamattomia löytöjä. Ne myös nopeuttavat tutkimusprosessia ja säästävät siten silkkaa rahaa: työlääät ja aikaa vievät matkat toisella paikkakunnalla ja jopa toisessa maassa sijaitseviin arkistoihin voi ainakin osittain korvata nopealla naputtelulla kotikoneen ääressä. Viime vuosisadalla olisin lähtenyt Kansallisarkiston tutkijasaliin etsimään Nordenswanin neitejä Janakkalan kirkonarkiston mikrofilmeistä. Reissuun olisi kulunut tunteja. Nyt löysin saman tiedon muutamassa minuutissa.

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:

<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Johanna Ilmakunnas – Marko Hakanen –
Anu Lahtinen – Alex Snellman

Aatelin tutkimus Suomessa

Miten aatelin historiaa Suomessa on tutkittu ja esitetty? Kirjoittajat taustoittavat teemanumeron artikkelieita ja tarjoavat katsauksen aatelin historiaan ja aatelin tutkimukseen Suomen alueella ennen ja nykyään. Maantieteelliset ja valtiolliset rajat tarjoavat suuntaviivoja, mutta eivät rajoita esiin nostettavaa tutkimusta. Katsaus tutkimustilanteeseen liittyy laajempaan hankkeeseen, jonka tavoite on luoda tieteellisen yleisesitys aatelin historiasta Suomessa.

Suomessa nationalistisen historiankirjoituksen sankari on ollut vapaa suomalainen talonpoika. Tähän paradigmaan on ollut vaikea sovittaa aatelisia ja aatelin tai muiden eliittien tutkimusta, lukuunottamatta Klaus Flemingin tai Göran Magnus Sprengtportenin kaltaisia ”poikkeushenkilöitä”, jotka on toisinaan tulkittu ”Suomen asian” varhaisiksi puolustajiksi. 2010-luvulla aatelin ja muiden eliittien tutkiminen on kuitenkin ollut jo joitakin vuosikymmeniä nousussa. Tähän suuntaukseen liittyy *Historiallisen Aikakauskirjan* aateli-teemanumero, tutkimuskatsauksemme ja 2011 käynnistetty hanke, jossa kirjoitetaan uusimpaan tutkimukseen perustuva yleisesitys otsikolla *Aatelin historia Suomessa*. Teos ilmestyy, kun Suomen Ri-

tarihuoneen perustamisesta tulee kuluneeksi kaksisataa vuotta.

Aateli on aina muodostanut häviävän pienen osuuden väestöstä. Se on kuitenkin ollut säätyä niin voimakas ja vaikutusvaltainen, että se on vaikuttanut merkittävästi, usein ratkaisevasti, yhteiskunnalliseen kehitykseen. Sen toiminta ja toiminnan seuraukset ovat ulottuneet yhteiskunnan eri osa-alueille ja muiden yhteiskuntaryhmien elämään: hallintoon ja poliittiseen kulttuuriin, taloudelliseen ja sosiaaliseen elämään sekä tieteisiin ja taiteisiin. Tämän vuoksi aatelin historia tukee myös muiden yhteiskuntaryhmien ja elämänalueiden tutkimusta.

Aateli on luonteeltaan kosmopoliittinen maantieteellisiä ja nationalistisia rajoja ylittävä ryhmä. Siksi on ollut haastavaa rajata katsauksemme kuuluvaa tutkimusta. Varhaisimpien vuosisatojen osalta on vaikeaa määritellä edes aatelia, sillä sääty muodostui vähitellen keskiajalla. Aateliin kuului yhtäältä vanhoja ylimyssukuja, toisaalta asepalveluksella verovapauden saanutta rälssiä. Tulkinat oikeuksien periytymisestä mies- ja naislinjassa vaihtelivat. Aateli-sana vakiintui käyttöön 1500-luvun jälkipuoliskolla, kun Juhana III vahvisti säätyprivilegiot ja niiden periytyvyyden. Suomen alueeseen tavalla tai toisella liittyvä aateli on pyrkinyt toisinaan toimimaan ryhmänä tai osoittanut tiettyjä alueellisen identiteetin merkkejä; 1500-luvun lopullakin tietyissä yhteyksissä puhuttiin erikseen ”Suomen aatelista”. Vuoden 1626 ritarihuonejärjestys institutionalisoi aatelissäädyn, minkä

vuoksi aatelin määrittely 1600-luvulta alkaen on yksinkertaisempaa. Ruotsin ja Suomen alueen aateli ymmärrettiin nyt yhtenäiseksi Ruotsin valtakunnan ritaristoksi ja aateliksi, joka oli kirjatuna nimenomaan Ruotsin Ritarihuoneeseen. Tosin ritarihuonejärjestyskin mainitsi useassa kohdassa erikseen Ruotsin ja Suomen aatelin.

Suomen aateli eriytyi Ruotsin valtakunnan aatelista vasta 1809, kun Suomessa asuvien aate-lissukujen edustajia kokoontui Porvoon maapäi-ville säätykokoukseen. He esiintyivät siellä ni-menomaan Suomen ritaristona ja aatelina. Kei-sari vahvisti säätyjen erioikeudet hallitsijanva-kuutuksessaan. Erillisen Suomen Ritarihuoneen perustamisesta tehtiin suunnitelma, ja ennen kaikkea annettiin ensimmäiset aatelisarvot, jot-ka eivät enää olleet ruotsalaisia, mutta eivät ve-näläisiääkään.¹

Koko Suomen alueella vaikuttanut aateli ei kuitenkaan rajaudu Ruotsin Ritarihuoneeseen introdusoituihin sukuihin. Suomeen ja Suomes-sa vaikutti monia introdusoimattomia aatelissu-kuja (joilla ei ollut oikeutta lähettää edustajaa valtiopäiville) sekä aatelisia Baltiasta, Venäjältä ja muualta Euroopasta. Aatelin toiminta ei myöskään rajautunut ainoastaan Suomen alueelle, vaan ulottui moninaisten kytkösten vuoksi maantieteellisesti Eurooppaan, Aasiaan ja uuteen maailmaan.

Aateli tutkimusteemana on suomalaisen his-torian tutkimuksen kentässä 2000-luvulla suos-i tumpaa kuin koskaan. Tosin suosio on myös suh-teellista ja edelleen vähäistä verrattuna muihin kysymyksenasetteluihin.² Kun tarkastellaan *Historiallisen Aikakauskirjan* ja *Historisk Tidskrift för Finlandin* tutkimusartikkeleita lehtien perusta-misesta (1902 ja 1916) alkaen, löytyy niistä aate-lia käsitteleviä artikkeleita vain muutamia kym-meniä. 1900-luvulla *HAikissa* ilmestyneissä ar-tikkeleissa aateli mainitaan 618 kertaa. Vain vii-tenä vuonna aateli ei esiinny yhdenkään lehden numeron sivuilla. Vastaavasti kolmessatoista vuosikerrassa aateli on esillä joka numerossa, ja lähes jokaisessa vuosikerrassa aateli on ollut

esillä kahdessa tai kolmessa numerossa. Kuiten-kaan *HAikissa* ei julkaistu yhtään aatelialieista artikkelia vuosien 1952 ja 2002 välillä, ja lehden ainoa katsausartikkeli aatelitutkimuksesta on vuodelta 2001. *HTF:ssä* puolestaan Gustaf Mau-ritz Armfelt sai lehden alkuvuosikymmeninä runsaasti huomiota, mikä toistui teemanume-ron muodossa vuonna 1997. Uudelleen virinnyt kiinnostus aatelia kohtaan painottuu molem-missa lehdissä 2000-luvun alkuun, jolloin *HTF:ssä* julkaistiin enemmän aatelialieista tut-kimusta kuin *HAikissa*.³ Yksinkertainen selitys tähän lienee ruotsinkielisen *HTF:n* tarjoamassa mahdollisuudessa tuoda aatelitutkimus suo-menkielistä *HAikia* laajemmän lukijakunnan ulottuville. 2000-luvulla tutkijat ovat myös jul-kaisseet koko ajan enemmän kansainvälisillä foorumeilla, mikä näkyy kotimaisissa aikakaus-kirjoissa julkaistujen artikkelien määrässä. Tässä katsauksessa mainituista tutkijoista ja teemois-ta moni on esitelty vaikkapa *Scandinavian Jour-nal of Historyssa* sekä lukuisilla muilla kansain-välisillä ja kotimaisilla foorumeilla.

Aateli Ruotsin valtakunnassa ja aateli Suomen suuriruhtinaskunnassa – genealoginen traditio

Genealoginen tutkimustraditio on kiinteä osa aatelin omaakuvaa ja itseymmärrystä. Sillä oli myös tärkeää käytännöllistä merkitystä, koska esipolvien tuntemusta voitiin tarvita aatelis- tai perintöoikeuksien puolustamiseen. Jo 1500-lu-

1. Alex Snellman, *Aateliskorotetut yhteiskuntaryhmänä. Suomalaista virka-aatelia 1809–1912*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2006, 44–45; ks. myös Henrika Tandefelt, *Borgå 1809. Ceremoni och fest*. SLS 2009.

2. Vrt. Petri Karonen, Ruotsin ajan tutkimuksen nykytila ja resurssit. *Historiallinen Aikakauskirja* 108 (2010), 481–489. Tutkimusaiheiden luokittelusta ei suoraan ilmene, miten moni tutkimuksista käsittelee aatelia.

3. *Historiallinen Aikakauskirja* 99 (2/2001); 100 (4/2002); 106 (4/2008); 107 (1/2009); *Historisk Tidskrift för Finland* 85 (1/2000, kaksi artikkelia); 86 (2/2001, kaksi artikkelia); 87 (1/2002); 87 (2/2002); 89 (2/2004, kaksi artikkelia); 96 (4/2011); 97 (4/2012).

vulla ja 1600-luvulla pohjoismainen aateli kokosi sukukirjoja, joissa alkoi korostua *seize quartiers*-asetelma eli yhden henkilön 16 aatelisen esivanhemman symmetrisen sukupuun esittäminen.⁴ Aatelissuvun historia, vaakunat ja heraldiikka, traditiot, miespuolisten jäsenten elämänurat sekä sukujuurten esiintuominen olivat erityisen näkyviä 1800-luvulla, jolloin historiasta kiinnostuneet aatelismiehet järjestivät, dokumentoivat ja julkaisivat yhä edelleen asemansa säilyttäen sukuselivityksiä, sukuhistorioita ja sukutauluja.

Pontus E. Fahlbeck julkaisi 1800- ja 1900-luvun vaihteessa kaksiosaisen tilastollisen teoksen Ruotsin ja Suomen introdusoiduista aatelissuvuista.⁵ Gustaf Elgenstiernan 1925–1936 ilmestynyt yhdeksänosainen *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* on ohittamaton käsikirja. Se sisältää myös Suomessa vaikuttaneita aatelissukuja, tosin sillä varauksella, että mukana ovat vain Ruotsin Ritarihuoneeseen introdusoidut suvut, ei kaikkia aateloituja sukuja, ja varsinkin keskiajan ja 1500-luvun sukutauluissa on tietoja, jotka ovat virheellisiä tai joita on mahdoton todentaa.⁶ Bernhard Schlegel ja Carl Arvid

Klingspor kokosivat puolestaan jo 1875 Ritarihuoneeseen introdusoidut suvut yhteen teokseen.⁷ Jully Ramsayn 1900-luvun alussa koostama *Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden*-teos on virheistään huolimatta korvaamaton apu keskiaikaisten ja 1500-luvun sukujen tutkijalle.⁸ Tor Carpelanin sukutaulut kattavat Suomen Ritarihuoneeseen kirjatun aatelin, ja ne korvasivat ilmestyessään 1940–1950-luvulla Oskar Wasastiernan sukutaulut.⁹ Yrjö Blomstedtin sukutauluissa puolestaan esitellään ne Suomesa keisariaikana aateloitua ja korkeampaan arvoon korotetut suvut, joita ei kirjattu maan Ritarihuoneeseen.¹⁰

Suomen Ritarihuone on julkaissut *Gentes Finlandiae*-sarjan, jossa on ilmestynyt artikkeleita sukututkimuksesta ja muista aatelialueilla olevista teemoista, kuten Venäjän ruotsalaisesta poikkeavasta aatelijärjestelmästä.¹¹ Suomen sukututkimusseuran *Genos*-aikakauskirjassa sekä seuran muissa julkaisusarjoissa on 95 vuoden aikana julkaistu runsaasti laadukkaita sukututkimuksia.¹² Genealogiseen tutkimustraditioon liittyvät myös yksittäisten sukujen tai sukupiirien sekä niiden vaiheiden tutkimus.¹³

4. Tiina Miettinen, Vaakunat ja aateliston varhainen genealogia. Teoksessa Antti Matikkala & Wilhelm Brummer (toim.) *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa*. SKS 2011.

5. Pontus E. Fahlbeck, *Sveriges adel. Statistisk undersökning öfver de å Riddarhuset introducerade ätterna. I Ätternas demografi. II Den lefvande adeln i Sverige och Finland*. C. W. K. Kleerup 1898, 1902.

6. Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* I–IX. Sveriges släktforskarförbund 1925–1936. Ks. myös Carl Szabad, *Supplement till Den introducerade svenska adelns ättartavlor*. Sveriges släktforskarförbund 2008.

7. Bernhard Schlegel & Carl Arvid Klingspor, *Den med sköldebref förlånade men ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättar-taflor*. Norstedt 1875.

8. Jully Ramsay, *Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden*. Förlagsaktiebolaget Söderström & C:o 1909–1916; Myös ruotsalainen *Äldre svenska frälsesläkter ättartavlor*. Riksarkivet 1957–2001 on tärkeä lähde perehdyttäessä sukuihin, jotka ovat sammuneet ennen Ruotsin Ritarihuoneen perustamista.

9. Tor Carpelan, *Ättartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna efter 1809 adlade, naturaliserade eller adopterade ätterna*. 1942; Tor Carpelan, *Ättartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna ätterna* 1–3. 1954–1965; Arne Ekman, *Ättartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna ätterna*. *Personregister*. 1966; Oskar Wasastjerna, *Ättar-taflor öfver den på Finlands Riddarhus introducerade adeln*, I–II & supplement band. 1879–1880.

10. Yrjö Blomstedt, *Ättartavlor för de på Finlands riddarhus icke inskrivna efter 1809 i finskt adligt, friherrligt eller grevligt stånd upphöjda ätterna*. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja 23. Suomen sukututkimusseura 1960.

11. *Gentes Finlandiae* I–X. 1966–2007; venäläisestä aatelijärjestelmästä ks. *Gentes Finlandiae* IX. Finland och Ryssland under tiden fram till 1918. Finlands Riddarhus 2001.

12. *Genos* 1930–; *Suomen Sukututkimusseuran vuosikirja* 1917–.

13. Ks. esim. Bo Lönnqvist, *En finsk adelssläkts öden. Standertskjöld–Standertskjöld–Nordenstam*. SLS 2007; Joachim Mickwitz (toim.) *Familjen Carpelan. En adelsätt i 600 år*. Åbo landskapsmuseum 2007.

1800- ja 1900-luvun vaihteessa julkaistiin huomattava määrä kartanoita, kartanokulttuuria ja aatelissäädyn elämäntapaa ikuistaneita muistelmia ja kirjoituskokoelmia. Huoli oman elämäntavan ja kulttuurin katoamisesta muuttuvassa maailmassa sai aatelin dokumentoimaan sitä aiempaa tiiviimmin. Muistelmien pitkään traditioon kuuluvia teoksia julkaistiin koko 1900-luvun ajan.¹⁴

Yleiskatsaukset aatelin ja Ritarihuoneen historiaan

Laajimmin keskiajan ja 1500-luvun rälsissä ja aatelista lienee kirjoittanut Eric Anthoni erityisesti suurteoksessaan *Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel* mutta myös lukemattomissa artikkeleissa, joita hän julkaisi 1930-luvulta lähtien erityisesti aikakauskirjoissa *Genos* ja *Historisk Tidskrift för Finland*. Yleisesityksessään Anthoni kävi laajasti läpi niin aatelin sukulaisuussuhteita kuin omaisuusstrategioitakin ja totesi, että virkatulot olivat tärkeitä esimodernin rälsin ja aatelin vauraudelle ja että Suomen alueen aatelilla oli usein vain muutamia tiloja, kun taas nykyisen Ruotsin alueella oli enemmän suurmaanomistaja-aatelia.¹⁵ Myöhemmin tärkeän yleistutkimuksen 1500-luvusta on tehnyt Jan Samuelson, joka väitöskirjassaan otti harvinaisen hyvin huomioon Suomenkin alueen aatelin olot ja merkityksen.¹⁶

Ruotsin Ritarihuoneesta on julkaistu kaksi yleisesitystä.¹⁷ Erillisen, vuonna 1809 luodun Suomen aatelin perusteoksia on edelleen P. O. von Törnen kaksiosainen teos *Finlands Riddarhus 1818–1918*, joka pohjautuu valtiopäiväasiakirjoihin ja ritarihuonejohtokunnan pöytäkirjoihin.¹⁸ Vuoden 2013 lopulla on määrä ilmestyä Ritarihuoneen juhlakirjan, kun tulee kuluneeksi 150 vuotta valtiopäivätoiminnan alusta 1863. Teos täydentää historiallista kokonaiskuvaa 1800-luvun osalta ja kertoo Ritarihuoneen toiminnasta nykyaikaan asti.

Alex Snellman on tehnyt sosiaalishistoriallisen perusselvityksen 1800–1900-luvun aateloiduista

ja korkeampaan arvoon korotetuista henkilöistä.¹⁹ Antti Koivumäki on koonnut tiedot aatelin valtiopäiväedustajista vuosilta 1863–1906.²⁰ Antti Matikkalan ja Wilhelm Brummerin toimittama *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa* on puolestaan heraldiikan ja vaakunatutkimuksen perusteos, joka tarjoaa uusimpaan tutkimukseen perustuvan katsauksen aatelisvaakunoihin 1200-luvulta alkaen.²¹ Jyrki Paaskoski on tutkinut Vanhan Suomen venäläistä aatelia.²² Ruotsissa on 2000-luvulla ilmestynyt kaksi Ruotsin aatelin populaaria yleisesitystä. Ne keskittyvät aatelin historiaan nykyisen Ruotsin alueella. Suomessa elänyt ja vaikuttanut aateli jää muutamainkin mainintoihin. 1800-luvun erillisen Suomen aatelin osalta teokset ovat jo vanhentuneita.²³

Keskeisiä Suomen aatelia ja säätyläisiä käsitteleviä tutkimuksia ovat Kaarlo Wirilanderin

14. Ks. esim. Nils G. Grotenfelt, *En bärettelse från Savolax. Söderströms* 1994; Nils G. Grotenfelt, *Herrgården. Wehmais under självständighetens tillblivelse*. Söderströms 1997.

15. Eric Anthoni, *Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel*. SLS 1970.

16. Jan Samuelson, *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611*. Lund University Press 1993.

17. Carl Hallendorff (toim.) *Sveriges Riddarhus. Ridderkapet och Adeln och dess Riddarhus*. Historiska förlaget 1926; Alf Åberg & Claes Ellehag & Anna Hamilton, *Riddarhuset*. Byggförlaget 1999. Edellinen sisältää laajat tekstiosuudet, joilla on edelleen arvonsa, kun taas jälkimmäisessä korostuu kuvitus.

18. P. O. von Törne, *Finlands riddarhus 1818–1918 I. Tiden intill 1845*. Skrifter utgivna av Finlands adels förbund. Söderström 1926; P. O. von Törne, *Finlands riddarhus 1818–1918 II. 1845–1918*. Skrifter utgivna av Finlands adels förbund. Söderström 1935.

19. Snellman 2006.

20. Antti Koivumäki, *Suomen aatelin edustus autonomian ajan säätyvaltiopäivillä 1863–1906*. Turun yliopiston Suomen historian laitos 1968.

21. Antti Matikkala & Wilhelm Brummer, *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa*. SKS 2011.

22. Jyrki Paaskoski, Suomen kuvernementin aatelisnimikirja. Teoksessa Antti Matikkala & Wilhelm Brummer (toim.) *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa*. SKS 2011.

23. Bo Eriksson, *Svenska adelns historia*, Norstedts 2011; Jan von Konow, *Sveriges adels historia*. Axel Abrahamsons Förlag 2005.

teokset *Suomen upseeristo 1700-luvulla* ja ruotsiksikin käännetty *Herrasväkeä: Suomen säätyläistä 1721–1870. Herrasväkeä* on laaja sosiaalhistoriallinen synteesi säätyläistöstä, sen määritelmästä, rakenteesta ja muutoksesta sivistyneistöksi 1800-luvun kuluessa. Kirja on edelleen ajankohtainen yleisesitys Suomen aatelin historiasta vapaudenajan alusta sääty-yhteiskunnan murtumiseen.²⁴ Säätyläistön eli aatelin ja aatelittomien säätyläisten tarkastelu on usein ollut mielekkäämpää kuin tiukasti aatelissäätyn rajaaminen, sillä Suomen aateli oli määrällisesti pieni ja tyyppillisesti provinsiaalinen sosiaalinen ryhmä, jonka jokapäiväiseen kanssakäymiseen ja seurustelukulttuuriin aatelittomat säätyläiset kuuluivat tärkeänä osana.

Aateli ja kartanot

Aatelissäätö ja kartanokulttuuri kuuluvat elimellisesti yhteen, vaikka viimeistään 1700- ja 1800-luvun vaihteesta lähtien moni kartano oli aatelittomien henkilöiden omistuksessa. Esimodernin ajan kartanotutkimus on paljolti maanomistustutkimusta, sillä aiheesta on enemmän lähteitä kuin kartanoiden materiaalisesta kulttuurista. Erityisen paljon mielenkiintoa ovat herättäneet 1700- ja 1800-luvun kartanot ja kartanokulttuuri.

Keskiajan ja 1500-luvun kartanoelämästä on melko vähän lähteitä, joten arkeologinen tutkimus tarjoaa tärkeää lisätietoa asuinympäristöjen hahmottamiseksi. 1990-luvulla toteutettu Suomen keskiaikainen kartanolaitos (SUKKA)-projekti teki tältä osin tärkeää työtä. Kartanoelämää kulutuksen ja materiaalisen maailman näkökulmasta ovat analysoineet Ulla Koskinen sekä Georg Haggren, joista jälkimmäinen yhdistää ansiokkaasti kirjalliset ja aineelliset johtolangat.²⁵ Kartanoelämää ovat arkeologian näkökulmasta valottaneet Marianne Niukkanen, Ulrika Rosendahl ja Kari Uotila.²⁶ Ahvenanmaan rälssisukuja ja kartanoita tutki historian monitaitaja Reinhold Hausen.²⁷ Vielä 1500-luvulla paikallisuus oli aatelin kannalta merkittävä tekijä, sillä isänmaan lisäksi kotiseutu ja asuinpaikka

määrittivät aatelin identiteettiä. Varakkaimmat aateliset rakennuttivat tai hankkivat omistukseensa useitakin kartanoita helpottamaan arjen elämää, sillä virkatehtäviään hoitaessa he joutuivat liikkumaan laajoilla alueilla, jolloin omat kartanot muodostivat heille tukikohtia.²⁸

Aatelin paikallinen merkitys väheni Ruotsin suurvaltakaudesta ja Suomen alueelle rakennettiin 1600-luvulla vähän kartanoita. Säilyneet lähteet ovat fragmentaarisia, mikä asettaa haasteensa myös aateli- ja kartanotutkimukselle. Kartanotutkimuksen pitkään traditioon kuuluvat Eino Jutikkalan ja Gabriel Nikanderin perustutkimukset Suomen kartanoista.²⁹ Olle Sirén on

24. Kaarlo Wirilander, *Suomen upseeristo 1700-luvulla. Sosiaalhistoriallinen tutkimus Suomen armeijan jakopalkkaisuudesta upseeristosta*. 1950; Kaarlo Wirilander, *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870*. SHS 1974.

25. Georg Haggren, Frälset, kolonisationen och sockenbildningen i Västra Nyland, *Finskt museum* 2006, 55–68; Georg Haggren, Kartanolääniä ketju keskiaikaisessa ”Pohjois-Suomessa”. Suomen keskiajan arkeologian seura. SKAS 3/2004, 4–19; Ulla Koskinen, Aatelin aineellinen kulttuuri 1500-luvun lopulla. *Ennen ja nyt* 1:2009.

26. Marianna Niukkanen, ”Ål Ting aer forgaenglich...” Excavations at the Medieval Manor of Svidja in 1996–1997. *Fennoscandia archaeologica* XV (1997); Kari Uotila (toim.) *Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti*. Suomen keskiajan arkeologian seura 2000; Ulrika Rosendahl, Who requires a stone manor. Manifestation of power among the 16th-century nobility in Southern Finland. Teoksessa Visa Immonen, Mia Lempiäinen, Ulrika Rosendahl (toim.), *Hortus novus. Fresh approaches to medieval archaeology in Finland*. The Society for Medieval Archaeology in Finland 2007.

27. Ks. julkaisusarja *Åland. Bidrag till kännedom af hembygden*. Föreningen Ålands vänner 1910–1946.

28. Ulla Koskinen, *Hyvien miesten valtakunta. Arvid Henrikinpoika Tawast ja aatelin toimintakulttuuri 1500-luvun lopun Suomessa*. SKS 2011, 51, 59–60; Mirikka Lappalainen, Regional Elite Group and the Problem of Territorial Integration. The Finnish Nobility and the Formation of the Swedish ”Power State”, c. 1570–1620. *Scandinavian Journal of History* 26 (2001), 1–24.

29. Gabriel Nikander et al. (toim.) *Herrgårdar i Finland* 1–3. 1928–1929; erillinen teossarja Eino Jutikkala & Gabriel Nikander (toim.) *Suomen kartanot ja suurtilat* 1–3. 1939–1945, josta kaksi osaa ilmestynyt ruotsiksi nimellä *Säterier och storgårdar i Finland*; Eino Jutikkala, *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana*. SHS 1932.

paneutunut kartanotalouteen ja sen merkitykseen Malmgårdin ja Sarvilahden omistajasuvulle Creutzeille 1600-luvulta 1900-luvulle.³⁰ Bo Lönnqvistin toimittama *Finländskt herrgårdsliv* tarjoaa perspektiivin kartanoiden arkeen 1800-luvulta 1970-luvulle.³¹ Anna-Maria Åströmin ”*Sockenboarne*” on puolestaan laaja tutkimus Savon kartanokulttuurista ja herrasväen elämäntavasta 1700-luvulta 1900-luvun alkuun.³² Alex Snellmanin yleiskatsaus aatelin ja suurtilojen suhteesta 1800–1900-luvulla edustaa tuoretta sosiaalishistoriallista kartanotutkimusta.³³

Viime vuosina tyypillisimpiä ovat olleet yhtä kartanoa koskevat kulttuurihistoriaan painottuvat tutkimukset, jotka liittyvät myös aatelissukujen historian tutkimustraditioon painottamalla kartanoiden omistajasukujen vaiheita. Näihin kuuluvat muun muassa Irma Lounatuoren toimittama teos Fagervikin kartanon puutarhoista, Lounatuoren ja Marja Terttu Knapaksen toimittama Louhisaaren historia, Henrika Tandefeltin toimittama teos Sarvilahdesta, Marjut Popelkan kirja Olkkalan kartanosta, Hanna Nurminen toimittama teos Saaren kartanosta Mynämällä, Liisa Suvikummun tutkielma Tammelan Saaren kartanosta tai Björn Wahlroosin julkaisema kirja Åminnesta ja sen restauroinnista.³⁴

Biografinen tutkimus

Koska niin monet Suomen historian tärkeät tai historiankirjoituksen tärkeinä pitämät henkilöt olivat aatelisia, figureeraavat aateliset lähes kaikessa tutkimuksessa, vaikkakin harvemmin säätynsä edustajina kuin vaikkapa Suomen hallinnollisen, sotilaallisen tai taloushistorian toimijoina. Kiinnostus aatelisiin yksilöihin näkyy elämäkertoina, joiden kohteiksi ovat usein valikoituneet aateliset (miehet). Erityisen vilkkaasti elämäkertoja on kirjoitettu keisariajan ja itsenäisyyden ajan Suomessa toimineista aatelisista. Uusin tutkimus on tarkastellut aatelisten henkilöiden avulla monia ilmiöitä, joissa juuri aateisuus oli merkittävä kohdehenkilön elämäntulkua määrittänyt tekijä. Laajoissa biografiapro-

jekteissa kuten *Kansallisessa elämäkerrastossa*, *Suomen kansallisbiografiassa*, *Biografiskt Lexikon för Finlandissa* ja *Svenskt Biografiskt Lexikonissa* esiin on nostettu aatelisia toimijoita, jotka muutoin olisivat jääneet vähälle huomiolle.³⁵

Laajat biografiat varhaisista ajoista ovat vähissä. Keskiajan osalta tätä selittää lähdetilanne, sillä usein aatelista on säilynyt aineistoa korkeintaan lyhyen biografia-artikkelin tarpeisiin. Ari-Pekka Palolan väitöskirja aatelisista Turun piispoista, Maunu II Tavastista ja Olavi Maununpojasta, on poikkeus, joka samalla nostaa esiin keskiajan aateliset kirkon vallankäyttäjänä.³⁶ 1900-luvun alussa Bielke-suvun yhteydet suoma-

30. Olle Sirén, *Malmgård. Grevliga ätten Creutz' stamgods*. SLS 1985; Olle Sirén, *Sarvlaks. Gårdshushållningen och gårdssamhället från 1600-talet till 1900-talet*. SLS 1980; Olle Sirén, *Godsekonomi och godssamhälle från 1600-tal till 1900-tal*. Teoksessa Henrika Tandefelt (toim.) *Sarvlax. Herrgårdshistoria under 600 år*. SLS 2010, 175–226.

31. Bo Lönnqvist (toim.), *Finländskt herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800–1970*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 121. Finska vetenskaps-societeten 1978.

32. Anna-Maria Åström, ”*Sockenboarne*”. *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*. SLS 1993.

33. Alex Snellman, *Suurtilat ja Suomen aateli 1800–1900-luvuilla. Ennen ja nyt 2/2012*.

34. Irma Lounatuori, *Fagervikin puutarhojen vuosisadat*. SKS 2004; Irma Lounatuori & Marja-Terttu Knapas, Merja Nieminen & Irma Lounatuori, *Louhisaaren kartano. Suku ja rässi – säteri ja kirkko*. Museovirasto 2005; Åminne. *Kartanon historia ja päärakennuksen restaurointi*. Björn Wahlroos 2009; Hanna Nurminen, *Saaren kartano Mynämällä*. SKS 2008; Marjut Popelka, *Olkkalan kartano. Ihmisiä ja elämää vihtiläisessä herraskartanossa*. SKS 2008; Liisa Suvikumpu, *Kartano pienoismallina. Tammelan Saaren kartano kulttuurihistoriallisena tutkimuskohteena*. Licensiaatintyö, Helsingin yliopisto 2008; Henrika Tandefelt (toim.) *Sarvlax. Herrgårdshistoria under 600 år*. SLS 2010.

35. Kaarlo Blomstedt & al. (toim.) *Kansallinen elämäkerrasto*. WSOY 1927–1934; Matti Klinge & al. (toim.) *Suomen kansallisbiografia* 1–11. SKS, 2003–2008, www.kansallisbiografia.fi; Henrik Knif & al. (toim.) *Biografiskt Lexikon för Finland* 1–4. SLS 2008–2012, www.blf.fi; *Svenskt Biografiskt Lexikon*, 1917–, www.nad.riksarkivet.se/sbl/.

36. Ari-Pekka Palola, *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika. Turun piispat 1412–1460*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 178. SKHS 1997.

laisiin Hogenskildeihin, Totteihin ja Horneihin innostivat värmlantilaista opettajaa ja historioitsijaa Fridolf Ödbergiä julkaisemaan useita ansiokkaita tutkielmia 1500-luvun suomalaissyntyisestä aatelista.³⁷ Varhaisia laajoja biografoita edustaa Kaarlo Blomstedtin teos Henrik Klaunpoika Hornista.³⁸ Arvi Korhosen tutkimus sotakomissaari Erik Andersson Tranasta on poikkeuksellisen perinpohjainen henkilöhistoriallinen teos 1600-luvun aateloidusta nousukkaasta.³⁹ Suomalaisiin lähtemättömän vaikutuksen tehneestä kreivi Per Brahe nuoremasta on kirjoitettu kaksi elämäkertaa: Petrus Nordmann käsittelee Brahen toimintaa Suomessa laajasti, kun taas Erik Petersson jättää Brahen roolin Suomen kenraalikuvernöörinä ja suurmaanomistajana vähemmälle huomiolle.⁴⁰

Uusi tutkimus on nostanut elämäkertojen kohteeksi tavalliset ihmiset, aatelitutkimuksessa tyypilliset säätynsä edustajat, joiden elämänvaiheita tarkastelemalla voidaan sanoa jotakin yleisempää myös muiden aatelisten elämästä ja koko säädyn historiasta. Liisa Lagerstam on tarkastellut Gabriel Kurckin elämänvaiheiden avulla laajemminkin 1600-luvun aatelisten tyyppillisiä elämänkohtaloita ja kokemusmaailmaa, kasvatusta, koulutusta ja virkauraa.⁴¹ Kirsi Vainio-Korhonen puolestaan avaa yhden aatelisten elämänvaiheiden avulla laajan näkyvän 1700-luvun suomalaisen ja eurooppalaisen eliitin naisten elämään ja sukupiiriin teoksessaan *Sophie Creutzin aika*.⁴²

Elämäkerrallisen tutkimuksen tarkastelu paljastaa, miten vaikea aatelistia on asettaa tiettyyn kategoriaan ja miten luonnehdinnat ja tutkimuksen painopisteet muuttuvat eri aikoina. Esimerkiksi Gustaf Mauritz Armfeltia ja Göran Magnus Sprengtporten on hankala sijoittaa yhteen lokeroon. Armfelt on nähty yhtäältä rappeutuneena vanhan vallan edustajana ja Kustaa III:n suosikkina, toisaalta dynaamisena itsenäisen Suomen luojana jo sata vuotta ennen itsenäistymistä. Sprengtporten on puolestaan esitetty sekä maanpetturina että patrioottina, joka

niin ikään hahmotteli suomalaista Suomea 1800-luvun alkuvuosina.

Suomessa 1700-luvulla syntyneistä tai vaikuttaneista henkilöistä on elämäkertoissa nostettu esiin yksilöitä, joiden toimintaa on tarkasteltu enemmän päähenkilöidensä elämänuran näkökulmasta kuin heidän säätyasemansa vuoksi. Gunnar Castrénin elämäkerta kosmopoliittisesta Gustav Philip Creutzista on tutkielma Creutzin kirjallisesta ja diplomaattisesta urasta, Carl von Bonsdorffin neliosainen elämäkerta Gustaf Mauritz Armfeltista maalaa laajan kuvan keskushenkilön elämänvaiheista, ja Oscar Nikulan elämäkerta Augustin Ehrensvärdistä on ennen kaikkea kuvaus aatelistupseerista ja Ehrensvärdin vaikutuksesta Suomenlinnan rakennuttajana.⁴³ Stig Ramel on julkaissut suomeksikin käännetty elämäkerrat sekä Armfeltista että Sprengtportenista. Ramel nostaa esiin sen, että molemmat ovat olleet ristiriitaisia hahmoja historian-

37. Fridolf Ödberg, *Fru Anna Hansdotter Tott och hennes tid (1478–1559)*. *Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift* 2:6–7/1907; *Om Hogenskiöld Bielkes moder, fru Anna Hogenskiöld till Dala och Åkerö, och hennes tid (1513–1590)* I–II. *Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift* 2:8–10/1908–1909.

38. Kaarlo Blomstedt, *Henrik Klaunpoika Horn. Ajankuvaus. Osa 1: Kustaa Vaasan ja Juhana herttuan palveluksessa*. Historiallisia tutkimuksia III:1. Suomen historiallinen seura 1921.

39. Arvi Korhonen, *Eerikki Antinpoika*. WSOY 1953.

40. Petrus Nordmann, *Per Brahe, greve till Visingsborg, friherre till Kajana, herre till Rydboholm, Lindholmen, Brahelinna och Bogesund, Sveriges rikets råd och drots samt lagman öfver Västmanland, Bergslagen och Dalarna*. SLS 1904; Erik Petersson, *Vicekungen. En biografi över Per Brahe den yngre*. Natur & Kultur 2009.

41. Liisa Lagerstam, *A noble life. The cultural biography of Gabriel Kurck (1630–1712)*. Suomalainen Tiedeakatemia 2007; Liisa Lagerstam, *Laukon herra. Gabriel Kurki (1630–1712)*. Laukko Historicum 2008.

42. Kirsi Vainio-Korhonen, *Sophie Creutzin aika. Aatelisten elämää 1700-luvun Suomessa*. SKS 2008.

43. Gunnar Castrén, *Gustav Philip Creutz*. Albert Bonnier & Holger Schildt 1917; Carl v. Bonsdorff, *Gustav Mauritz Armfelt. Levnadsskildring* 1–4. SLS 1930–1934; Oscar Nikula, *Augustin Ehrensvärd 1710–1772*. SLS 1960.

kirjoituksessa.⁴⁴ Henrik Knif on tarkastellut esseekokoelmassaan *Leva och låta leva i gamla Europa* Johan Gabriel Oxenstiernan ja Carl Fredric Fredenheimin paralleleja elämänkohtaloita, joissa oli merkityksensä sillä, että Oxenstierna oli syntynyt vanhaan, kuuluisaan valtiomiessukuun, kun taas Fredenheim oli vaikutusvaltaisen piispan vasta-aateloitu poika.⁴⁵

Biografioita on julkaistu 1800–1900-luvun henkilöistä moninkertaisesti enemmän kuin edeltävillä vuosisadoilla eläneistä ihmisistä. Ni-mihenkilön aateluus jää kuitenkin usein sivuosaan tai pienen esipolvikatsauksen varaan. Tällä Ranskan vallankumouksen jälkeisellä ajanjak-solla eivät aikalaisetkaan enää usein tuoneet aateluutta kovin voimakkaasti esiin. Osin biografien aateluudelle antamaa vähäistä huomiota voi selittää myös yksipuolinen käsitys ”uusim-man ajan” luonteesta. Kansainvälisessä tutki-muksessa aatelin väijäämätön tuho vallanku-mouksen jälkimaininneissa ja 1800-luvun luon-ne ”porvariston vuosisatana” on asetettu kyseen-alaiseksi.⁴⁶

Lukuisista elämäkertoista voi nostaa esiin johtavien aristokraattien biografiat puutteineen. Gustaf Mauritz Armfeltin pojasta, ministerival-tios sihteeri Alexander Armfeltista on pitkään ol-lut saatavana vain Hans Hirnin elämäkerta, joka loppuu Armfeltin varsinaisen uran alkuun. Ro-bert Schweitzer on kuitenkin lähiaikoina julkai-semassa sille jatkoa.⁴⁷ Myös Bruno Leschin Carl Erik Mannerheim -elämäkerta päättyy ennen kohdehenkilön kuolemaa.⁴⁸ Ministerivaltiosih-teeri Robert Henrik Rehbinderistä ei ole kirjoj-tettu laajempaa biografiaa, mutta sellainen on suunnitteilla. Aristokraattien elämäkertojen yh-teydessä lienee paikallaan mainita myös Gustaf Mannerheim. Valtavasta valikoimasta voi nostaa esiin laajimman häntä koskevan elämäkerran: Stig Jägerskiöldin kunnioitettava teos kuvaa ensimmäisissä osissaan Mannerheimin kautta myös suuriruhtinaskunnan aatelin elämää eri-tyisesti suhteessa Venäjän tarjoamiin mahdolli-suuksiin ja uhkiin.⁴⁹ 1800- ja 1900-luvun vaihteen

aatelisen elämäkertoista voi esimerkkinä mainita vaikkapa Sophie Mannerheimin biogra-fian. Tyyne Tuulio kuvaa tämän uraa Yhdyspan-kin virkanaisena ja kirurgisen sairaalan johto-hahmona, jonka aateluus ei jää huomaamatta.⁵⁰

Monissa 1800–1900-luvun merkkihenkilöi-den biografioissa aateluus jää kuitenkin taka-alalle. Ni-mihenkilöt nähdään poliittisina toimi-joina tai kansakunnan rakentajina, joiden aate-luuteen ei kiinnitetä huomiota. Niinpä Rafael Koskimiehen kirjoittamassa Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen elämäkerrassa aateloitiin (1884) ja vapaaherran arvoon (1897) viitataan vain muu-tamalla lauseella. Edellinen oli päähenkilön mie-lestä käytännöllistä, koska kirjailijanimestä tuli samalla ainoa sukunimi. Vapaaherran arvoon liittyvä korkea kirjoittautumismaksu taas ikävästi lykkäsi huvilan rakennustöitä, vaikka hyvänä

44. Stig Ramel, *Gustaf Mauritz Armfelt 1757–1814. Dödsömd kungagunstling i Sverige, ärad statsgrundare i Finland*. Atlantis 1997; Stig Ramel, *Kustaa Mauri Armfelt, 1757–1814. Ruotsissa kuolemaantuomittu kuninkaan suosikki, Suomessa kunnioitettu valtion perustaja*. Suom. Ilkka Pastinen. Otava 1998; Stig Ramel, *Göran Magnus Sprengtporten. Förrädaren och patrioten*. Atlantis 2003; Stig Ramel, *Yrjö Maunu Sprengtporten. Maanpeturi ja patriootti*. Suom. Iiro Kuuranne. Otava 2005.

45. Henrik Knif, *Leva och låta leva i gamla Europa. Saint-Évremond, Metastasio, Fredenheim och Oxenstierna*. Atlantis 2010.

46. Uudelleenarvion lähtökohtana mainitaan toistuvasti Arno J. Mayerin poleeminen teos *The Persistence of the Old Regime. Europe to the Great War*. Pantheon 1981. Merkittäviä yleiskatsauksia ovat myös Dominic Lieven, *The Aristocracy in Europe 1815–1915*. Columbia University Press 1992 ja Ellis Wasson, *Aristocracy and the Modern World*. Palgrave Macmillan 2006.

47. Hans Hirn, *Alexander Armfelt. Ungdom och läroår intill 1832*. SLS 1938; Hans Hirn, *Alexander Armfelt. Början av en statsmannabana 1832–1841*. SLS 1948.

48. Bruno Lesch, Carl Erik Mannerheim. *Ämbetsmannen och statsmannen. 1. Intill 1816 jämte inledande släkthistorik*. Söderström 1924.

49. Kahdeksan osaa. Ensimmäinen osa Stig Jägerskiöld, *Den unge Mannerheim*. Schildt 1964; viimeinen osa Stig Jägerskiöld, *Från krig till fred. Gustaf Mannerheim 1944–1951*. Schildt 1981. Koko sarja on julkaistu myös suomeksi.

50. Tyyne Tuulio, *Vapaaherratar Sophie Mannerheim. Ihminen ja elämäntyö*. WSOY 1966.

puolena oli toki se, että arvo osoitti kielipuolueille, kuka nautti keisarin luottamusta.⁵¹ Aateluiden ja suomalaiskansallisen suuntauksen yhteensovittamisen ongelmallisuus näkyy poliittisesti orientoituneessa populaaribiografiassa, jossa P. E. Svinhufvud af Qvalstad esitellään otsikolla *Ukko-Pekka, kansanmies*.⁵²

Uudemmissa tieteellisistä aateliselämäkerroista voi nostaa esiin Kristiina Kalleisen Lars Gabriel von Haartman -tutkimuksen, jossa kuva arkkikonservatiivista hieman pehmenee.⁵³ Jouni Yrjänä ja Teemu Keskisarja taas ovat perehtyneet ”suomikiihkoisen ylimyksen ja kulturellin kenraalin” Alexander Järnefeltin elämään.⁵⁴ Kirsi Vainio-Korhonen on tutkimuksessaan nostanut esiin 1801 syntyneen Sofie Munsterhjelmin ja hänen myötään suhteellisen tavanomaisen ja vaatimattoman aateliselämän, joka usein unohtuu loisteliäiden kuvausten kerätessä suurimman huomion.⁵⁵ Myös Aurora Karamzinia kuvaava artikkelikokoelma tarkastelee nimihenkilönsä avulla aristokratian elämää 1800-luvulla puolimaissa.⁵⁶ Vuosisadan vaihteen vaurasta aatelia kuvaa puolestaan Esa Koskinen tutkimuksessaan Hjalmar Linderistä.⁵⁷

Aateli, valta ja politiikka

Aatelin, vallan ja politiikan sekä erilaisten verkostojen problematiikka ei luonnollisestikaan ole uusi tutkimuskohde. Esimerkiksi Ruotsin valtakunnan 1590-luvun sisäiset valtataistelut, suomalaisena episodina nuijasota, sekä Turun ja Viipurin aatelin teloitukset vakiintuivat jo 1800-luvun puolimaissa yhdeksi Suomen historian kipupisteistä, johon on peilattu monenlaisen aikakausien muutoksia ja aatesuuntia, ja jossa aatelisten toimijoiden rooleja on tarkasteltu eri näkökulmista.⁵⁸

2000-luvun vaihteessa tutkijat kyseenalaistivat yhä useammin vallan, politiikan ja poliittisen vallan aiemmat määritelmät. He tutkivat uusia aatelisryhmiä, kuten naisia tai lapsia vallankäyttäjinä ja vallan kohteina sekä erilaisia poliittisia tai sosiaalisia verkostoja. Aatelia alettiin tarkas-

tella koko Ruotsin valtakunnan perspektiivistä ja sittemmin se nähtiin osana Venäjän imperiumin aatelista virkamieskoneistoa. Aateli alettiin mieltää osaksi kosmopoliittista eurooppalaista aateliskulttuuria keskiajalta alkaen, aina aatelisten erioikeuksien eri maissa eri aikaan tapahtuneeseen lakkauttamiseen asti. Aateliskulttuurin jatkuvuus privilegioiden lakkauttamisen jälkeen on niin ikään kiinnostanut tutkijoita. Tähän suuntaukseen voi lukea monet 2000-luvulla aatelista väitelleet suomalaistutkijat ja heidän aihepiirinsä. Aatelsaiheisten väitöskirjojen lisäksi tutkijat ovat käsitelleet aatelia lukuisissa tieteellisissä artikkeleissa, joita on julkaistu sekä suomalaisissa että kansainvälisissä aikakauskirjoissa ja antologioissa.

51. Rafael Koskimies, *Y. S. Yrjö-Koskisen elämä III. Taipua-ko vai taittua 1882–1903*. Otava 1974, 35, 134.

52. Erkki Räikkönen, *Ukko-Pekka, kansanmies. Pieniä päätteitä Pehr Evind Svinhufvudin suuresta elämäntyöstä ja kuvaus Suomen kansan hänen merkkipäivinä hänelle esittämistä kunnianosoituksista*. Sanatar 1937.

53. Kristiina Kalleinen, ”*Isänmaani onni on kuulua Venäjälle*”. *Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä*. SKS 2001.

54. Jouni Yrjänä & Teemu Keskisarja, *Alexander Järnefelt. Kenraali ja suomalaisuustaielija*. SKS 2009.

55. Kirsi Vainio-Korhonen, *Sofie Munsterhjelmin aika. Aatelnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. SKS 2012.

56. Jyrki Paaskoski & al., *Aurora Karamzin. Aristokratian elämää*. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 7. Otava 2006.

57. Esa Koskinen, *Kullalla kirjailtu elämä. Kamariherra Hjalmar Linder 1862–1921*. Lohjan kotiseutututkimuksen ystävä 2005.

58. Ks. esim. Yrjö Koskinen, *Nuijasota. Sen syyt ja tapaukset*. Toinen, uudistettu painos. Tekijä 1877; Eric Anthoni, *Till avvecklingen av konflikten mellan hertig Carl och Finland. I Konfliktens uppkomst och hertigens seger*. 1935; Eric Anthoni, *Konflikten mellan Hertig Carl och Finland. Avvecklingen och försoningen. Finland under striderna mellan Sigismund och hertig Karl I: Klaus Flemings tid*. SLS 1935; Pentti Renvall, *Klaus Fleming und der Finnische Adel. In der Anfangsphasen der Krise der Neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts*. Annales Universitatis Turkuensis Ser. B, Tom. XXIV 1939; Yrjö Blomstedt, 1590-luvun kuva. *HArk* 71 (1978) s. 225–332; Mirkka Lappalainen, *Susimessu. 1590-luvun sisällissota Ruotsissa ja Suomessa*. Siltala 2009.

Tuula Hockmann on tarkastellut 1400-luvun ylimmän aristokratian, erityisesti Tottin sukupiirin, valta- ja omaisuusstrategioita.⁵⁹ Anu Lahtinen on puolestaan tutkinut Fleming-suvun naisten toimijuutta 1500-luvulla koko Ruotsin valtakunnan perspektiivistä.⁶⁰ Ulla Koskisen väitöskirjassaan 1500-luvun aatelismiehet ja heidän toimintakulttuurinsa ovat keskiössä.⁶¹

Mirkka Lappalainen on analysoinut väitöskirjassaan *Suku, valta, suurvalta* aatelin osuutta modernin valtion syntyyn ja länsiusimaalaisen Creutz-suvun nousua Ruotsin valtakunnan vaikutusvaltaisimpiin virkoihin 1600-luvulla.⁶² Myös Marko Hakanen on tarkastellut aatelia koko valtakunnan tasolla tutkimuksessaan *Per Brahesta* ja hänen klienteistään 1600-luvulla.⁶³ Janne Haikari on tutkinut 1600-luvun virkamiehen vallankäyttöä Satakunnassa ja tuonut esiin paikallistason aatelisten toimintaympäristöä suurvalta-ajan Ruotsissa.⁶⁴ Charlotta Wolff on analysoinut 1700-luvun osalta Ruotsin kosmopoliittisen aatelin omaakuvaa ja itseymmärrystä useissa tutkimuksissaan.⁶⁵

Jan Samuelson tarkastelee Ruotsin ja Suomen eliittien sosiaalisia verkostoja, kontakteja ja maantieteellistä liikkuvuutta 1720-luvulta 1820-luvulle. Vuoden 1809 jälkeen moni aatelisuku oli joutunut valitsemaan asuinpaikkansa Ruotsin ja Suomen välillä.⁶⁶ Kati Katajisto on tutkinut väitöskirjassaan sitä, miten ”paikallinen provinssiaateli” sopeutui poliittiseen muutokseen Suomessa 1808–1809 ja minkälaista alueellista identiteettiä se uudessa tilanteessa itselleen rakensi.⁶⁷ Ranskan vallankumouksen jälkeisen aatelin tutkimuksessa korostetaan poliittisten muutosten ohella erityisen vahvasti yhteiskunnallista muutosta. Sääty-yhteiskunta ja *ancien régime* olivat katoamassa. Ajoituksesta voidaan kiistellä – ja kiistelläänkin – mutta tuskin itse ilmiöstä. Alex Snellman on luonnostellut tätä 1800–1900-luvun yhteiskuntamuutoksen pitkää linjaa aatelin osalta.⁶⁸ Aatelin muuttuva rooli näkyy myös Marja Vuorisen väitöskirjassa, jossa tarkastellaan aatelin esittämistä 1800-luvun

kaunokirjallisuudessa, historiateoksissa, lehdistössä ja valtiopäiväkeskusteluissa. Sääty asetetaan niissä usein ”kansanvaltaisen” sivistyneistön vastapuoleksi, josta luodaan kuvaa kaikin tavoin vastakkaisena, kuten konservatiivisena, epäkansallisena ja epädemokraattisena. Kyse oli ideologis-kulttuurisesta kamppailusta.⁶⁹ Raimo Savolainen on tarkastellut Suomen 1800-luvun virkamieseliitin sukuverkostoja ja niiden aristokraattista luonnetta.⁷⁰ Jaana Gluschkoff on puolestaan valaissut Lennart Gripenbergin sukupiirin avulla aatelin sopeutumista sääty-yhteiskunnan hajoamiseen, samoin kuin aatelin uudensai-

59. Tuula Hockman, *Kolmen polven perilliset. Ingeborg Aakentytär (Tott) ja hänen sukunsa (n. 1460–1507)*. SKS 2006.

60. Anu Lahtinen, *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*. SKS 2007.

61. Koskinen 2011.

62. Mirkka Lappalainen, *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. WSOY 2005.

63. Marko Hakanen, *Vallan verkostoissa. Per Brahe ja hänen klienttinsä 1600-luvun Ruotsin valtakunnassa*. Jyväskylän yliopisto 2011.

64. Janne Haikari, *Isännän, Jumalan ja rehellisten miesten silmien edessä. Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla*. SKS 2009.

65. Esim. Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*. SLS & Atlantis 2005; Charlotta Wolff, *Noble conceptions of politics in eighteenth-century Sweden (ca 1740–1790)*. SKS 2008.

66. Jan Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Sverige och Finland 1720–1820*. SLS & Atlantis 2008.

67. Kati Katajisto, *Isänmaamme keisari. Eliitin kansallisen identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentumisen autonomian ajan alussa*. Topelius-seura 2009.

68. Olli-Pekka Ruuskanen & Alex Snellman, *Yhteiskunnan huipulla. Eliittirakenne muutoksessa 1809–2009*. Teoksessa Petteri Pietikäinen (toim.) *Valta Suomessa*. Gaudeamus 2010.

69. Marja Vuorinen, *Kuviteltu aatelismies. Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. SKS 2010.

70. Raimo Savolainen, *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809–1892*. Painatuskeskus 1994

sia koulutusvalintoja ja suuntautumista liiketoimintaan 1800-luvun Suomessa.⁷¹

Aateliskulttuuri ja aatelin materiaallinen maailma

Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkuvuosien laaja kiinnostus 1700-luvun kulttuurihistoriaa kohtaan ilmeni kaikkein voimakkaimmin historian tutkimuksessa ja kirjallisuudentutkimuksessa. Samaan aikaan julkaistiin lukuisia lähdeaineistoja, päiväkirjoja, muistelmia ja kirjeenvaihtoa. Niissä aatelilla ja aatelisilla oli merkittävä rooli joko tutkimuskohteina tai aineistojen tuottajina, ja useimmiten julkaistut teokset keskittyivät hovin ja ylhäisön elämään Tukholmassa ja suurissa kartanoissa.⁷² Tutkimuksista yhä ajankohtaisia, erityisesti Suomen aatelia tarkastelleita teoksia ovat muun muassa Gunnar Suolahden 1910-luvulla julkaistamat kirjoituskokoelmat rokokooajasta, *Elämää Suomessa 1700-luvulla* ja *Vuosisatain takaa*, joissa hän tarkasteli epookkia ja tyyppiä eurooppalaisessa kontekstissa. Suolahti pyrki löytämään tyyppillisen 1600- ja 1700-luvun aatelismiehen tai aatelin naisen esimerkiksi esseissään ”Vähän entisaikain keikareista” ja ”Keimailijat”.⁷³

Aateliskulttuurin ilmenemismuodot, avioliittostrategiat, kasvatusta ja koulutus sekä säädynmukaisen elämäntavan manifestoiminen aineellisesti ovat olleet myös myöhemmin vilkkaan tutkimuksen kohteena, ja suomalaiset tutkijat ovat julkaisseet niistä monografoita sekä tieteellisiä artikkeleita aikakauskirjoissa ja antologioissa Suomessa ja muualla. Teoksen *Huoneentaulun maailma: kasvatusta ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* monissa artikkeleissa valotetaan pitkällä aikavälillä aatelin kasvatusta ja koulutusta, jotka loivat pohjan säädyn aineettomalle ja aineelliselle kulttuurille.⁷⁴ Jussi Nuorteva on tarkastellut väitöskirjassaan aatelinuoruksien opintoja ennen Turun akatemian perustamista.⁷⁵ Jessica Parland-von Essen on tutkinut aatelistyttöjen kasvatusta ja aateliskulttuuria 1700–1800-luvun vaihteessa.⁷⁶ Tuija Tuhkanen

on analysoinut aatelin maineenhallinnan suhdetta aineelliseen kulttuuriin ja erityisesti kirkollisiin suhteisiin 1400-luvulta 1700-luvulle.⁷⁷

Kulutushistorian ja elämäntavan näkökulmista 1700- ja 1800-luku ovat kiinnostaneet tutkijoita jo useita vuosikymmeniä. Eva-Christina Mäkeläinen tarkasteli väitöskirjassaan Turun, Viaporin ja Savon kartanoalueen seuraelämää ja säätyläisten elämäntapaa.⁷⁸ Riitta Pykkänen urauurtavat pukuhistorialliset tutkielmat naisten, miesten ja lasten pukeutumisesta 1500–1700-luvun Suomessa liittyvät aatelin ja säätyläistön materiaalliseen maailmaan ja tapakulttuuriin.⁷⁹ Johan-

71. Jaana Gluschkoff, *Murtuva säätyvalta, kestävä eliitti. Senaattori Lennart Gripenbergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuutos*. SKS 2008.

72. Katsaus tutkimustilanteeseen ks. esim. Johanna Ilmakunnas, *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. SKS 2011, 379–382; Henrika Tandefelt, *Konsten att härska. Gustaf III inför sina undersåter*. SLS & Atlantis 2008, 21–26; Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*. SLS & Atlantis 2005, 24–28.

73. Gunnar Suolahti, *Elämää Suomessa 1700-luvulla I–II*. WSOY 1909, 1917; Gunnar Suolahti, *Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1700-luvuilta*. WSOY 1913.

74. Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatusta ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. SKS 2010.

75. Jussi Nuorteva, *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1997.

76. Jessica Parland-von Essen, *Behagets betydelse. Dötternas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*. Gidlunds 2005.

77. Tuija Tuhkanen, ”In memoriam sui et suorum posuit.” *Lahjoittajien muistokuvat Suomen kirkoissa 1400-luvulta 1700-luvun lopulle*. Åbo Akademis förlag 2005; Tuija Tuhkanen, *Kirkon kaunistukseksi ja lahjoittajan kunniaksi. Henrik Flemingin lahjoitukset Suomen kirkoissa*. SKS 2008.

78. Eva-Christina Mäkeläinen, *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*. SHS 1972.

79. Esim. Riitta Pykkänen, *Barokin pukumuoti Suomessa 1620–1720*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 71. Suomen muinaismuistoyhdistys 1970; Riitta Pykkänen, *Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 84. Suomen muinaismuistoyhdistys 1982.

Kansalliskirjasto

Magnus von Wrightin piirros Tyrvännön Lepaan kartanosta vuodelta 1845. Taustalla on Tyrvännön eli Kulsialan kirkon keskiaikainen sakasti. Hämeen vanhimpiin kartanoihin kuuluva Lepaan räällisäteri mainitaan lähteissä Tavastien omistamana asuinkartanona jo 1460-luvulla. Sittemmin kartano kuului muun muassa Beurraeus- ja Boije-suvuille. Näiden jälkeen kartanoa kutsuttiin Stjernsundiksi Stjerncrantz-sukuun kuuluneiden omistajien mukaan. Päärakennus on perimätiedon mukaan 1600-luvulta, ja empiretyylisen ulkoasun se sai 1800-luvun alkupuolella. Kartanon puutarha istutettiin 1760-luvulla ja englantilaistyylinen puisto 1840-luvulla. Kuva: Kansalliskirjasto.

na Ilmakunnas on tutkinut Ruotsin ylhäisaatelin elämäntapaa ja kuluttamista sekä yksityistaloutta ja velkaantumista.⁸⁰ Birgitta Stjernvall-Järvi on tarkastellut kartanoarkkitehtuurin ja aatelisten elämäntavan merkityksiä hämäläisissä kartanoissa 1700-luvulta 1900-luvulle.⁸¹ Riitta Koskinen tutkimus puolestaan paljastaa, miten 1700-luvun nouseva keskiluokka pyrki manifestoitamaan statustaan säädynmukaisen rakennuttamisen ja elämäntavan avulla vanhan aatelin tyytyessä vähemmän näyttävään rakennuttamiseen.⁸²

Muuttuva maailma haastoi 1800-luvulla aatelin totunnaisia elämänvalintoja, mutta tarjosi myös uusia mahdollisuuksia vaikkapa ammatilliselle uralle. Maria Vainio-Kurtakko on analysoi-

nut taiteilija Albert Edelfeltin aatelisten roolissa ja taiteilija Gunnar Berntsonia von Bornien aatelisten sukupiirin jäsenenä sekä tarkastellut

80. Esim. Johanna Ilmakunnas, *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelistuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. SKS 2011.

81. Birgitta Stjernvall-Järvi, *Kartanoarkkitehtuuri osana Tandefelt-suvun elämäntapaa*. Jyväskylän yliopisto 2007; Birgitta Stjernvall-Järvi, *Kartanoelämä Itä-Hämeessä*. Sysmän kirjakylä 2009.

82. Riitta Koskinen, *Kartanot ja virkatalot Turun kaupunginarkkitehti Christian Friedrich Schröderin tuotannossa*. Turun yliopisto julkaisuja C 336. Turun yliopisto 2012; Riitta Koskinen, *Suomalainen kartano. Kustavilaisen ajan säätilyelämää*. SKS 2013.

aatelisia modernin läpimurron kynnyksellä.⁸³

Uusia avauksia tulevalle tutkimukselle

Viime vuosikymmenien vilkas tutkimus on täydentänyt tietoja Suomessa eläneestä ja vaikuttaneesta aatelista monin tavoin. Paradigmojen muutokset paljastavat aina myös, että paljon jää tutkimatta ja paljon uusia kysymyksiä versoo jokaisesta vastauksesta.

Toivottavasti tulevalla tutkimuksella on resursseja pyrkiä muodostamaan kattava kuva paitsi paikallistason – kuten Suomen – aatelista, myös Ruotsin valtakunnan aatelin historiasta. Olisi tärkeää tarkastella vaikkapa aatelin määrää, demografiaa, virkauraa ja lainsäädännöllistä asemaa kokonaisuutena kunkin aikakauden omista lähtökohdista.

Keskiajan ja uuden ajan alun aatelitutkimus hyötyisi monitieteisestä yhteistyöstä, jossa historiantutkimuksen perinteisiin lähteisiin yhdistettäisiin entistä kiinteämmin arkeologian, kartta-analyysin ja sukututkimuksen tuloksia. Tällä tavoin voitaisiin nykyistä paremmin tavoittaa esimerkiksi kartanoelämää, aatelin taloudellisia reunaehtoja sekä maanomistus- ja perhestrategioita kokonaisuutena. Tutkimusta on tehty eri aloilla, mutta varsinainen synteesi puuttuu. Aatelin toimintaa tutkittaessa ei ole aina ymmärretty perhesuhteiden bilateraalisuutta eli sukupiiriin laajuutta ja naisten merkitystä sen jäseninä. Tämän näkökulman huomioon ottaminen voisi avartaa myös keskiajan ja uuden ajan aatelin poliittisten ja taloudellisten verkostojen analyysiä.

Aateli Suomessa ja aateli Euroopassa tarjoavat 1700-luvun tutkijoille vielä monia uusia ja kiinnostavia tutkimusaiheita. Esimerkiksi aatelisten taloudellisessa toiminnassa on paljon selvittävää, eikä vähiten siinä, tarjosivatko esimerkiksi aatelisprivilegiot ja etuoikeutettu yhteiskunnallinen asema aatelisille mahdollisuuksia, joita muilla ei ollut. Markku Kuisma on sivunnut tätä aspektia saha- ja metsäteollisuutta

käsittelevissä tutkimuksissaan.⁸⁴ Myös sukupuolihistoria tarjoaa kiinnostavia mahdollisuuksia vaikkapa sen pohtimiseen, kummalla oli aateli-kulttuurissa suurempi merkitys, säädyllyä vai sukupuoliella ja milloin säädyn merkitys ihmisten elämänvalinnoille väistyi sukupuolen merkityksen korostuessa. Niin ikään kiinnostava tulevan tutkimuksen aihe olisi millaisia strategioita Suomessa 1700-luvulla toimineella aatelilla oli suhteessa yhä laajenevaan aatelittomien säätyläisten joukkoon ja sen kasvavaan taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen valtaan.

1800–1900-luvun Suomen aatelista tiedetään vähän. Itsenäisyyden ajalta ei ole käytännössä lainkaan julkaisuja. Keisariajan osalta niinkin keskeinen teema kuin privilegioiden purkaminen on vailla perusteellista tutkimusta: missä määrin jäljellä olevia privilegioita todellisuudessa sovellettiin, missä suhteessa ne olivat muuhun lainsäädäntöön ja miten niiden purkaminen vaikutti aatelisten asemaan. Esimerkiksi säte-riyksinoikeuden kumoamisen ja sääntöperintötilajärjestelmän poistamisen kohdalla on viitattu siihen, että muutokset olivat itse asiassa aatelisten kannalta ainakin osin hyödyllisiä.⁸⁵

83. Maria Vainio-Kurtakko, *Idyll eller verklighet? Albert Edelfelt och Gunnar Berndtson i det moderna genombrottets ambivalens*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 117. SMY 2010; Maria Vainio-Kurtakko, *På tröskeln till Utopia. Två finländska adelsdamer läser det moderna genombrottets emancipationslitteratur. Historisk tidskrift för Finland* 96:4 (2011), 361–391; Maria Vainio-Kurtakko, *En episod ur ett äktenskap. Friherrinnan Hulda von Borns självbiografiska text ”En nutids lögn” sedd i en privat, litterär och samhällig kontext. Historiska och litteraturhistoriska studier* 87 (2012), SLS, 159–192.

84. Esim. Markku Kuisma, *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. SKS 2006. Tähän aiheeseen liittyy myös Markku Kuisman Helsingin yliopistossa 2008–2012 johtama projekti ”Business Elite – Roots and Roles in Modern Society. The Finnish case in the European context 1750–2000”.

85. Tuomas Tuloiselan oikeushistorian tutkielmassa *Sääty-yhteiskunnan hajoaminen ja aateliston privilegioiden purkaminen Suomessa* (Helsingin yliopisto 1992) näitä teemoja on käsitelty, mutta perusteellinen tutkimus puuttuu edelleen.

Ulla Koskinen

Rauhantahtoinen soturiaateli?

HISTORIAN YLEISESITYSTEN KUVA SUOMEN RÄLSSISTÄ 1500-LUVULLA

Näinkö se meni: Suomen aateli oli 1500-luvulla sotaista ja köyhää, riisti omavaltaisesti talonpoikia ja yritti ajaa itsenäistä ulkopoliittikkaa. Vähäpätöinen ja -väkinen aateli kunnostautui sotakentillä ja kasvatti sitä kautta merkitystään, mutta pahaksi onnekseen pysyi kuninkaalle uskollisena loppuun saakka ja kukistui verisesti vuonna 1599 Kaarle-herttuan noustessa valtaan. Mitä historian yleisteoksissa tarkalleen ottaen kerrotaan 1500-luvun aatelista? Ulla Koskinen analysoi artikkelissaan aatelista luotua historia-kuvaa ja selvittää, miten eri teemat ovat kehittyneet Suomessa laadituissa historian yleisesityksissä vuosikymmenten saatossa.

Historian yleisesitykset ovat kiintoisia katsauksen kohteita. Ne ovat synteesejä, joissa aiemman tutkimuksen tulokset sovitetaan yhteen historiallisen yleiskuvan kanssa. Vaikka uusimmat tulkinnat ja pohdinnat päätyvät niihin tavallisesti viiveellä, ne on tarkoitettu laajalle lukijakunnalle ja asiat esitetään lyhyesti ja selkeästi, jopa opettavaisesti. Tällöin tulkinnat tiivistyvät kuin itsestään muutamien keskeisiksi koettujen teemojen ja vastakohtaparien ympärille. On myös yleisesityksiä, joista on tullut uusien tutkimusurien avajaisia; tällainen on etenkin *Suomen historian käsikirja* vuodelta 1949.¹

Tätä katsausta varten on käyty läpi 31 Suomen historian yleisesitystä vuosilta 1858–2012. Niistä suurin osa on nimetty asiallisen toteavasti Suomen historiaksi. Teokset on laadittu suurelle yleisölle, ja monet niistä ovat olleet myyviä pe-

rusteoksia. Joukossa on sekä moniosaisia suurteoksia (esim. *Suomen historiat* 1900-, 1960- ja 1980-luvulta, *Suomen kansan aikakirjat* 1920-luvulta ja *Finlands historia* 1990-luvulta) että tiukoja tiivistyksiä (esim. *Jokamiehen Suomen historia* 1952, *Suomen historian pikkujättiläinen* 1987). Monesti vanhemmat teokset ovat antoisampia analyysin kohteita, sillä niissä varhaisempien vuosisatojen aatelille on omistettu enemmän sivuja ja käsittely on mehukkaampaa.

”Suomen aateli” on kiinnostava sanapari 1500-luvusta puhuttaessa, koska kumpaakaan ei oikeastaan ollut olemassa. Suomi ei ollut oma valtionsa vaan Ruotsin valtakunnan osa, eikä aateli etenäkään tällä alueella ollut se tarkkarajainen sääty, joka tunnetaan 1600-luvulta, vaan pikemmin joukko eri asemissa olevia, rälssivapauden saaneita henkilöitä ja sukuja. Historian yleisesityksissä sanaparin rinnalla käytetään muunnelmia suomalaisen aateli, Suomen aatelisto tai Suomen herrat. Rälssi-termi tulee mukaan uudemmissa teoksissa.

Rauhantahtoinen soturiaateli

Kuva rauhanajan paluuta toivoneesta soturiaatelista on ehkä erikoisin yleisteoksista hahmotettava aatelia koskeva paradoksi. Aatelin usein toistetun sotahalun perusteeksi on esitetty perimmiltään ahneutta: sodan tuomia etuja, virkoja, maaomaisuutta ja voittosaalista. Historiantutkija ja fennomaani valtiomies Yrjö Koskinen (Georg Zacharias Forsman) loi näkemykselle pohjan teoksessaan *Oppikirja Suomen kansan historiassa* vuodelta 1869. Aikansa kansallisaatteen läpäisemässä teoksessaan hän kuvasi 25-vuotisen sodan alkua: ”Rauhan miehet Suomessa, niin kuin Paawali Juusten, tosin surkutellivat isänmaatansa, joka näin oli joutunut sodan jalkoihin. Mutta aatelistomme näkyy paremmalla luottamuksella katsoneen syttyvää miekan-

1. Päiviö Tommila, *Suomen historiantkirjoitus. Tutkimuksen historia*. WSOY 1989, 279–280.

melskettä, josta toivoivat itsellensä mainetta ja voittosaalista.”²

Vastavetona Koskisen suomenmieliselle teokselle senaatti tilasi ruotsinkielisen kaksiosaisen teoksen *Finlands historia* 1880-luvulla.³ Kirjoittaja, professori M. G. Schybergson, käänsi Koskisen voittopuolisesti hyväksyvän näkemyksen päällelleen. Hänen kauttaaltaan kielteinen käsityksensä aatelista näkyy muun muassa siinä, että hän paheksuen katsoi aatelin itse valinneen sotoitoimet rauhantöiden sijaan. Toisaalta Schybergson loi myös perustan ajatukselle aatelin rauhantahdosta esittäessään, että 25-vuotisen sodan vaikeina aikoina Suomen johtomiehet toivoivat sotoitoimien lopettamista.⁴

”Lämminhenkiseksi patriootiksi”⁵ luonnehdittu ja itsekin aatelissäätyn kuuluneen Kustavi Grotenfeltin merkitys aatelin historiakuvaava luonneena tutkijana on perustavanlaatuinen. Hänet nimitettiin vuonna 1905 Pohjoismaiden historian ylimääräiseksi professoriksi ja tunnetaan erityisesti kameraalihistorian edistäjänä. Grotenfeltin pääteokseksi katsotaan uskonpuhdistusta käsittelevä osa *Kuvallisessa Suomen historiassa* vuodelta 1902. Suurelle yleisölle tarkoitettu teossarja pyrki laajaan synteesiin ja uusien tutkimustulosten esittelyyn.⁶ Toinen laajalevikkoinen teos, johon Grotenfelt kirjoitti aatelista, oli kotien tietokirjaksi laadittu moniosainen *Oma Maa* (1908). Grotenfeltin nostalgiselle asenteelle antaa taustan vuonna 1906 säädetty uusi kansanedustuslaitos, joka päätti aatelin merkityksen valtiosääntynä: ”Täten on Suomenkin aatelitolla ollut – nythän se on mennyt – tärkeä tehtävänsä historiassamme.”⁷

Grotenfelt kirjoitti ensimmäistä kertaa suoraan myös ”Suomen herrain sotahalusta”.⁸ Tästä huolimatta *soturiaatelisto*-termi ei ole yleisteoksissa tavallinen, vaan sen otti käyttöön vasta Petri Karonen lähes sata vuotta myöhemmin.⁹ Kautta vuosien sotaisuus kuitenkin liitettiin itsestään selvästi Suomessa asuneeseen aateliin, joka vastasi pitkälti sodan johtotehtävistä 1500-luvun loppupuolen jatkuvina sota-aikoina.

Vähintäänkin mainitaan Suomen aatelin hoitaneen velvollisuutensa hyvin, ruotsalaisia paremmin, ja olleen sodan johtotehtävissä eturintamassa. Useimmat päälliköt olivat suomalaisia, ja Tauno Kuosa esimerkiksi omisti *Jokamiehen Suomen historiastaan* (1952) kokonaisen alaluvun aiheelle *Suomalaisia sotamarskeja ja amiraaleja*.¹⁰

Vaikka Petri Karonen myönsi Suomen ja Ruotsin yhteistä aikaa käsittelevässä teoksessaan *Pohjoinen suurvalta* aatelin hyötynneen sodasta ja parantaneen asemaansa laajentuneiden privilegioiden muodossa, hän ei hyväksynyt ajatusta aatelista sodanlietsojana. Useat säädyn jäsenet puhuivat hänen mukaansa sotapolitiikkaa vastaan. Voittomaiden virat levottomilla syrjäseuduilla eivät houkutelleet ja aatelisto itsekin joutui osallistumaan sotaponnistuksiin ratsupalveluksen muodossa. Karosen mukaan varsinaisen sotaa valmistellut aateli syntyi vasta suurvalta-ajalla, sillä 1500-luvulla sodankäynti merkitsi aatelille lähinnä omia rasituksia.¹¹

2. Yrjö Koskinen, *Oppikirja Suomen kansan historiassa*. SKS 1869, 137.

3. Osmo Jussila, *Suomen historian suuret myytit*. WSOY 2007, 36.

4. M. G. Schybergson, *Finlands historia I*. Finska Litteratursällskapet 1887, 310, 330, 337.

5. Helge Pohjolan-Pirhonen, Kustavi Grotenfelt. Teoksessa Päiviö Tommila et al. (toim.) *Suomalaisia historiantutkijoita. Historiallisen yhdistyksen 75-vuotisjuhlakirja*. WSOY 1965, 61.

6. Tommila 1989, 144.

7. Kustavi Grotenfelt, Suomen aatelisto keskiajalla ja uuden ajan alulla. Teoksessa E. G. Palmén et al. (toim.) *Oma Maa: tietokirja Suomen kodeille II*. WSOY 1908, 362.

8. Kustavi Grotenfelt, Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella 1521–1617. Teoksessa *Kuvallinen Suomen historia vanhimmista ajoista nykyaikaan saakka 3: uskonpuhdistuksen aikakauden historia*. K. J. Gummerus 1902, 93, 110, 117, 239.

9. Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta: Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. WSOY 1999, 104.

10. Tauno Kuosa, *Jokamiehen Suomen Historia*. WSOY 1952, 348–352.

11. Karonen 1999, 55, 137.

Sodankäynnin todellisuutta pohti myös emeritusprofessori Pentti Virrankoski vuonna 2001 julkaisemassaan kaksiosaisessa *Suomen historiassa*. Hän kuvaili moneen otteeseen suomalaisen käymää totaalista ja julmaa hävityssotaa, joka tuhosi suuren osan Viron, Inkerin ja Karjalan väestöstä. Suorana vastavetona vanhempien tutkimusten kansallismieliselle retoriikalle Virrankoski kirjoitti vanhan vihan ajaksi kutsumastaan 25-vuotisen sodan kaudesta: ”Historian harrastajalle, joka on eläytynyt siihen mielikuvaan, että Suomen menneisyys on ollut rauhaa rakastavan kansan puolustustaistelua perivihollista vastaan, vanhanvihan tapahtumat avartavat hieman näköalaa. Suomalaiset kävivät silloin etupäässä hyökkäyssotaa, yleensä hyvin sääli-mättömästi.”¹²

Kuninkaiden suosimat köyhät rälssimiehet

Toisen maailmansodan jälkeisissä yleisteoksissa Suomen aatelin köyhyys ruotsalaisiin verrattuna esitetään lähes itsestäänselvyytenä. Professori Jalmari Jaakkolan johdolla laaditun *Suomen historian* vuosia 1523–1617 käsitelleen osan (1960) kirjoittaneen apulaisprofessori Helge Pohjola-Pirhosen sanoin ”oli monien tyydyttävä vain asu-makartanoonsa, joka ei usein paljonkaan kohonnut tavallisen talonpoikaistalon yläpuolelle ja joka tarjosi vain vaatimattoman toimeentulon aatelisherran perheelle ja palveluskunnalle”.¹³

Voimakas näkemys köyhyydestä ja vähäpätöisyydestä puuttuu vanhimmissa Suomen historioista. Niissä pikemminkin muistutetaan, kuinka aateli 1500-luvulla ”paisui entistään paljon mahtawammaksi” ja paransi asemiaan rahvaan kustannuksella.¹⁴ Utta näkemystä edustivat Eino Jutikkala ja Gunnar Suolahti, jotka ottivat vuonna 1934 *Suomen kulttuurihistoriassa* käyttöön termin *maakunnallinen aateli*. Sitä oli erityisesti valtakunnan itäosassa: ”Ei mikään Ruotsin osa ollut niin rikas tästä alemmasta aatelista kuin Suomi”. Kirjoittajat tekivät eron aatelin eri ryhmittymien välille ja muistuttivat,

että ”[m]aakunnallisen aatelin alin kerros eli olo-suhteissa, jotka eivät suuresti poikenneet talonpoikaisista oloista”.¹⁵

Uudempiä tutkijoita, kuten Rainer Fagerlundia, on kiinnostanut Suomen aatelin erikoinen asema hallitsijoiden suosiossa. Juhana III ja Sigismund myönsivät heille avokätisesti etuuksia, jotka itse asiassa ylittivät ruotsalaisen rälssin nauttimat privilegiot 1500-luvun lopulla.¹⁶ Suomalaisen aatelin on tulkittu olleen sodankäynnin kannalta avainasemassa. Kuninkaasivat olivat riippuvaisia heidän palveluksistaan, ja siksi aateli onnistui oma-aloitteisesti hankkimaan huomattavia etuja.

Jo Pentti Renvall 1940-luvulla ja Mikko Juva 1960-luvulla perustelivat aatelin eduntavoittelua oikeudenmukaisella korvauksella tärkeistä tehtävistä ja vaikeasta asemasta. Saavutetuista eduista huolimatta Suomessa oli edelleen paljon vähemmän rälssimaata kuin Ruotsissa. Täällä oli myös suhteellisesti enemmän alemmpaa sotilasaatelistoa ja rälssin rajoilla liikkuneita ryhmiä, kuten muiden muassa Rainer Fagerlund ja Petri Karonen ovat todenneet.¹⁷ Uusimmissa tulkinnoissa köyhyys ja tavallista paremmat edut näytettyvätkin kolikon kääntöpuolina. Jouko Vahtola esitti vuonna 2003 laajalle lukijakunnalle suunnatussa *Suomen historiassaan* selvästi positiivisen käsityksen aatelin vauraudesta, vallasta ja eduista: ”Kun Juhana pitkässä Venäjän sodassa joutui paljon turvautumaan aatelin palveluk-

12. Pentti Virrankoski, *Suomen historia I*. SKS 2001, 159.

13. Helge Pohjolan-Pirhonen, *Suomen historia VII 1523–1617*. WSOY 1960, 110.

14. Kaarlo Blomstedt, Nuijasodan ajoista Suomessa. Teoksessa Gunnar Suolahti (toim.) *Suomen historia aikakausittain*. WSOY 1906, 8.

15. Eino Jutikkala & Gunnar Suolahti, Johtavat säädyt. Teoksessa Gunnar Suolahti et al. (toim.) *Suomen kulttuurihistoria II: Sääty-yhteiskunnan aika*. K. J. Gummerus osakeyhtiö 1934, 39–40.

16. Rainer Fagerlund, Den äldre Vasatiden. Teoksessa Märtha Norrback (toim.) *Finlands historia 2*. Schildts 1993, 111.

17. Fagerlund 1993, 112; Karonen 1999, 55.

milloinkaan ennen kuultu Jerusalemin hävityksen ajoista asti», sanoo eräs aikalainen.

Rauhaa ei nytkään saatu, sillä kuninkaan ja herttuan väli oli vielä ratkaisematta. Klaus Fleming tosin kuoli pian Santavuoren tappelun jälkeen (huhtikuussa 1597), ja silloin tuli hänen tilallensa *Arvid Stålarm*, joka oli Sigismundille yhtä uskollinen kuin hänkin.

Kuva 131.. Arvid Stålarm.

Kaarle herttua tuli Suomeen syyskuussa v. 1597 ja alkoi piirittää Turun linnaa, jota Klaus Flemingin leski Ebba Stenbock puolusti. Linnan puolustusväki teki huonosti tehtävänsä, ja monet siitä karkasivat herttuan puolellekin; sen sai aikaan eräs ruotsalainen ylioppilas Daniel Hjort, joka oli aikaisemmin ollut Klaus Flemingin perheessä opettajana, mutta nyt toimi herttuan salaisena asianajajana. Saatuaan näin linnan haltuunsa herttua käyskellen sen huoneissa tapasi kappelissa arkussaan lepäämässä Klaus Flemingin ruumiin. Vanhan katkeran vihan kiihottamana hän ei saattanut olla sitä häpäisemättä,

vaan parrasta nykien lausui: »Eipä pääsi nyt pysyisi kaulassa lujana, jos vielä eläisit». Mutta silloin Ebba Stenbock kopeasti vastasi, ettei herttua milloinkaan linnaan olisi päässytäkään, jos hänen herravainajansa olisi ollut elossa. — Kaarle ei kuitenkaan saanut valtaansa vakaannutetuksi täällä, sillä hänen täytyi pian jättää Suomen asiat siksensä ja palata takaisin Ruotsiin. Siellä oli nyt ratkaiseva taistelu odotettavissa.

Sigismund ei enää arvellut voivansa pyrkiä sovinnontietä valtakuntaansa, vaan hän tahtoi voittaa sen sotavoimalla, jonka jälkeen hän voisi mielensä mukaan siellä hallita. Hänen luokseen Puolaan

siin, merkitsi Juhanan aika Suomen aatelille erityisasemaa ja kasvavan voiman ja vallan aikaa.”¹⁸ Sen sijaan Henrik Meinander painotti alun perin ruotsiksi ilmestyneessä teoksessaan toista puolta: ”Vuoden 1600 paikkeilla puolet valtakunnan aatelmiehistä asui Suomessa, mutta he olivat lähinnä köyhää alhaisaatelia, joten heidän poliittinen vaikutusvaltansa ei vastannut heidän lukumääräänsä.”¹⁹

Suomalaisen ulkopoliitiikan synty

Mieltä kiehtovin aateliin liitetty mielikuva on kansallismielinen ajatus varhaisesta suomalaisuuspolitiikasta. Ajatus perustuu siihen erityisasemaan, jonka Suomi sai Ruotsin valtakunnassa 1500-luvun jälkipuoliskon sota-ajalla. Oma käskynhaltija, verokamari ja aatelisille viranhaltijoille uskottu itsenäinen toimivalta sai kirjoittajien mielestä aikaan, että ”Suomenmaan hallitus moneksi vuodeksi erkani Ruotsin esivaltiuuden alta”²⁰. Autonomian ja säätyvaltiopäivien ajalla laadituissa tutkimuksissa aatelia pidettiin itsestään selvästi yhteiskunnan voimatekijänä. Yrjö Koskisen hahmottelema ajatus ”kansallisen itsenäisyyden harrastuksesta”²¹ terävöityi maailmansotien myötä käsitykseksi suomalaisen aatelin erityisestä ulkopoliittisesta linjasta.

Jo Kustavi Grotenfelt painotti edeltäjiään voimakkaammin Suomen aatelin ruotsalaisista erillistä yhteishenkeä ja näki aatelin historiallisen roolin kansallisena johtoryhmänä. Itsenäisen Suomen alkuaikoina suurteoksensa *Suomen kansan aikakirjat* kirjoittaneelle Einar Juvalle erillisuus Ruotsista oli selviö. 1920–1930-luvulla ilmestynyttä työtä on pidetty suomalaiskansallisen historiakuvan perusteoksena ja aikanaan se kuului jokaisen sivistyskodin kirjahyllyyn.²² Professori, sotahistorioitsija ja suojeluskuntamies Juva kirjoitti suomalaisesta aatelista, joka ei ollut halukas olemaan Ruotsin aatelin käskettävänä, jolla oli itsenäinen asenne ja joka tunsii tehneensä valtakunnan hyödyksi enemmän kuin emämaan säätyveljet. Aikakirjojen esikuvana oli Carl Grimbergin populaari Ruotsin historia ja se oli

muutenkin kooste aiemmasta tutkimuksesta. Niinpä Juva kehitteli myös Yrjö Koskisen kuusikymmentä vuotta vanhoja ajatuksia todeten, että aatelissa oli heikkona jo havaittavissa kansallisen itsenäisyyden tunto.²³

Samaan grimbergiläiseen traditioon liittynyt poliitikko, kirjailija ja historianutkija Eirik Hornborg edusti teoksellaan *Finlands hävder* (1929–1933) Juvan vastakohtaksi ruotsinmielistä ääripäätä. Hornborg ei hyväksynyt käsitystä 1500-luvulla esiintyneestä ”suomalaisesta separatismista” ja saikin suomalaiskansallisten tutkijoiden jyrkän tuomion. Hornborg kyllä myönsi, että käskynhaltija Claes Flemingin toiminta olisi saattanut johtaa valtakunnan kahtiajakautumiseen, mutta ei suinkaan hehkuttanut tätä mahdollisuutta: ”Detta hade varit till olycka åtminstone för Finland, som skulle ha kommit att förenas med Polen.”²⁴

Vaikka Eino Jutikkala ja Gunnar Suolahti 1930-luvulla muistuttivat Suomen aatelistolla olleen lähinnä paikallista vaikutusvaltaa, he näkivät sen joutuneen ryhmänä tapahtumien keskiöön 1500-luvun lopun poikkeusoloissa: ”Maamme 1500-luvun aateli tuli suorastaan keskeiseksi valtiolliseksi tekijäksi, kun se joutui ristiriitaan Kaarle-herttuan yleisvaltakunnallisten pyrkimysten kanssa. Kaarle-herttua kuitenkin voitti taistelun täydellisesti, ja Suomen ylimystö menetti sen erikoisaseman, mikä sillä valtakunnassa oli ollut.”²⁵

18. Jouko Vahtola, *Suomen historia jääkaudesta Euroopan unioniin*. Otava 2003, 108.

19. Henrik Meinander, *Suomen historia - linjat, rakenteet, käännekohtat* (suom. Paula Autio). WSOY 2006, 40.

20. Koskinen 1869, 166.

21. Koskinen 1869, 166; Jussila 2007, 24–25.

22. Jussila 2007, 69–76.

23. Einar Juva, *Suomen kansan aikakirjat II: 1521–1617*. Otava 1928, 550–551, 604.

24. Eirik Hornborg, *Finlands hävder II: Stormakten Sverige-Finland tiden 1523–1697*. Holger Schildts Förlag 1930, 221; Tommila 1989, 193–195.

25. Jutikkala & Suolahti 1934, 39.

Toisen maailmansodan jälkeen koettiin tarvetta uudistaa historiantutkimusta. Vuonna 1949 ilmestynyt *Suomen historian käsikirja* oli monella tapaa käännekohta. Tämä näkyy myös varhaisempia vuosisatoja koskevissa tulkinnoissa ja painotuksissa. Paradoksaalisesti kävi kuitenkin niin, että kansallinen näkökulma entisestään vahvistui aatelin suhteen. Pentti Renvallin johdolla siirryttiin uuteen retoriikkaan, jossa idänpolitiikka oli keskeisellä sijalla. Käsitys Suomen aatelin omasta ulkopoliitikasta, joka tiivistyi ”unionipoliittiseksi ohjelmaksi”, hahmottui Renvallin psykologisoivassa otteessa.²⁶ Yhtäkkiä kansallinen poliittinen linja oli itsestään selvä, ja sen päämäärä oli hakea unionista Puolan kanssa turvaa Venäjää vastaan.²⁷ Renvall tulkitsi tämän olleen Suomen aatelin itse kehittämä ohjelma, jonka sitten omaksui kuningaskin: ”Joutuessaan Juhanan puolesta hoitamaan Baltian asioita Eerik [XIV] oli vähitellen omaksunut suomalaisen kauppa- ja ulkopoliittikan tavoitteet ja tehnyt niistä oman ulkopoliittikkansa keskeisiä osia.”²⁸

Renvall käytti uutta, modernia poliittista sanastoa kirjoittaessaan ”Suomelle elintärkeästä idänkysymyksestä”²⁹ ja visioi uuden ja syvälle menevän tulkinnan paikoin suoraan kirjoitusajankohdastaan muistuttavin sanakääntein: ”Suomen maantieteellisen aseman vuoksi suhteet Venäjään olivat täällä etusijalla, ja suhteet muihin valtioihin määräytyivät lähinnä sen mukaan, mitä ne saattoivat vaikuttaa Suomen Venäjän-suhteisiin. Kun mullistus Baltiassa lähesytti, kävi Suomelle ensiarvoisen tärkeäksi kysymys, millaiseksi tilanne siellä mullistuksen jälkeen muodostuisi.”³⁰

Vaikka Renvallin tulkinta sai kärkevää kritiikkiä osakseen ja se on helppo nähdä anakronistisena, se juurtui historiantutkimukseen syvälle.³¹ Seuraavat yleisesitysten kirjoittajat Helge Pohjolan-Pirhonen ja isänsä Einar Juvan kanssa yhteistyötä tehnyt Mikko Juva seurasivat 1960-luvulla Renvallin jälkiä. Samaan aikaan professori Eino Jutikkala tarkisti alun perin ulkomaiselle lukijakunnalle tarkoitettussa teoksessaan tätä

kansallissävytteistä näkemystä jonkin verran. Yhdessä Kauko Pirisen kanssa laadittu *Suomen historia*, josta lopulta otettiin monta painosta eri kielillä, ilmestyi vuonna 1962 englanniksi.³² Vaikka venäläisvihamielinen sanasto heitettiin ajankummaisesti romukoppaan, erillisen suomalaisen politiikan ajaminen säilyi Jutikkalankin teesinä. Hänkin korosti voimakkaasti Suomen erillisyyttä Ruotsista ja aatelia suomalaisten johtoryhmänä: ”Suomen 1500-luvun poliittinen johtajisto, aateli, ei tosin ollut ajatellut kansallisesti siinä mielessä mitä myöhemmin romantiikka tarkoitti kansallisella, mutta se oli tuntenut kuuluvansa yhteen, se oli katsellut asioita suomalaisesta näkökulmasta ja siten muodostanut Ruotsin poliittisesta johtajistosta erottuvan ryhmän.”³³

Käsitys aatelin erityisestä ulkopoliittisesta linjasta oli voimissaan 1980-luvunkin teoksissa. Hallintohistorian tutkijana tunnetun Kyösti Kiuasmaan niukkasanaaisessa aatelin kuvauksessa vuoden 1985 *Suomen historiassa* säädyn historiallinen merkitys näyttäytyi siinä, että se ”oli tehnyt itsensä tarpeelliseksi jo Kustaa Vaasan aikana nimenomaan idänsuhteiden hoitajana” ja myöhemminkin ”omat ja ympäristön edut tun-

26. Tommila 1989, 233–234; Jussila 2007, 76–79.

27. Pentti Renvall, Baltian kysymyksen kriisi. Teoksessa Arvi Korhonen (toim.) *Suomen historian käsikirja I*. WSOY 1949b, esim. 328, 365.

28. Renvall 1949b, 321.

29. Renvall 1949b, 374.

30. Renvall 1949b, 317.

31. Jussila 2007, 222–225; Max Engman, Valtakunnallinen, suomalainen vai suomenruotsalainen näkökulma? Ruotsinkielisestä historiantutkimuksesta Suomessa. Teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt: Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. Historiallisen yhdistyksen julkaisuja n:o 5. WSOY 1990, 54–55.

32. Eino Jutikkala, From the Middle Ages to the Modern Era. Teoksessa Eino Jutikkala & Kauko Pirinen, *A History of Finland*. Weilin+Göös 1984 (ensimmäinen painos 1962); Tommila 1989, 258, 281.

33. Eino Jutikkala, Poliittinen ja uskonnollinen taitekausi. Teoksessa Eino Jutikkala & Kauko Pirinen, *Suomen historia*. Weilin+Göös 1966, 109.

tien toi myös suomalaisia näkökohtia mukaan valtakunnalliseen tapahtumakenttään”.³⁴ Sekä Kiuasmaalla että pari vuotta myöhemmin Jorma Keräsellä Suomi esiintyi erillisenä toimijana, joka haki unioniyhteyttä Puolaan.³⁵

Maailmanpoliittiset muutokset järjestyivät 1990-luvulla vakiintuneita valta-asetelmia. Historiantutkimuksissa 1500-luvunkin poliittinen tilanne alkoi näyttäytyä entistä moniulotteisempaan. Petri Karonen ei ollut vuosikymmenen lopulla vakuuttunut aatelin kauaskantoisista ulkopoliittisista linjauksista pohtiessaan, miksi Ruotsin ulkopoliittikka muuttui aggressiiviseksi 1500-luvun jälkipuoliskolla. Hän kiinnitti huomiota ajan epävakaisiin olosuhteisiin: “[T]avallisesti näissä asioissa toimittiin – kuten politiikassa yleensäkin – tilanteen mukaan poliittisia konjunktoureja seuraten. Ei ole olemassa yhtä koko jakson ulkopoliittisen toimeliaisuuden selittävää teoriaa. Ulkopoliittikkaa koskeva poliittinen kulttuuri oli vasta rakenteilla 1500-luvulla.”³⁶

Myös Pentti Virrankoski kiisti vuonna 2001 unioniin pyrkimisen, vaikkakin käytti yhä ”Suomen aatelismiesten poliittisen linjan” tunnustavaa termistöä.³⁷ Jouko Vahtola käänsi vuonna 2003 asian pääläelleen: hänen mukaansa ajan politiikassa ei ollut kyse suomalaisten omasta linjanvedosta, vaan Juhana III:n valtopoliittisista pyrkimyksistä, jotka Suomen aateli sisäisti.³⁸ Vahtolan näkemys on samankaltainen kuin aatehistorioitsija ja koulumies Martti Ruudulla jo vuonna 1951. Oppikoulun kirjaksi, mutta myös ”tavallista asianharrastajaa” kiinnostavaksi tarkoitettussa *Suomen historiassaan* Ruutu ei ollut yhtä kansallisella linjalla kuin aikalaisensa Pentti Renvall, vaikka korostikin aatelin asemaa yhteiskunnan kärkiryhmänä, joka huolehti hallinnon johtamisesta ”sangen itsenäisesti ja Suomen erityisiä tarpeita silmälläpitäen”.³⁹ Ruutu sijoitti Suomen vaiheet osaksi laajempaa tilannetta. Hänen mukaansa Juhana harjoitti herttuana ollessaan ”omaa puolalaisystävällistä ulkopoliittikkaakin käyttäen Suomen aatelia tukenaan”.⁴⁰ Myös Vahtolan tulkinnan mukaan Suomen aate-

lin oman linjan takana oli herttuakauden aikana syntynyt henkilökohtainen yhteys Juhanaan, jonka päämääriä aateli suosi.

Uskolliset kuninkaanmiehet

Ajatus aatelin itsenäisestä linjasta esiintyy rinnakkain aatelin kuningasmielisyyttä korostaneen käsityksen kanssa. 1590-luvun valtakamppailussa Suomen aatelin on nähty pysyneen tiukan uskollisena Puolassa asuneelle kuningas Sigismundille, jota Kaarle-herttua yritti syrjäyttää. Jääräpäiseltä ja jopa järjenvastaiselta näyttävä lojaalius saamattomalle Sigismundille on kiinnittänyt etenkin uudempien tutkijoiden huomion. Tosin ensimmäisenä tätäkin pohti Kustavi Grotenfelt. Hänelle uskollisuus oli tärkeä aatelia leimannut hyveellinen ominaisuus: ”Ja omituista on, että useimmat yhä edeskin seurasivat Sigismundon vaipuvaa tähteä. [– –] Uskottomuudelta ja pelkuriudelta tuntui Suomen johtavista miehistä nyt luopua siitä näkökannasta ja asemasta, joka sisällisen ristiriidan alusta asti oli ollut Suomen aateliston, ja näin luotettiin yhä Sigismundon pettäviin lupauksiin. Ja tämä tekee nämä miehet, jotka viimeiseen saakka, yhä vähenevällä toivolla, taistelevat kaukana Puolassa oleskelevan toimetoman kuninkaan puolesta, myötätuntomme ansaitseviksi ja traagillisiksi henkilöiksi.”⁴¹ Samoihin aikoihin kirjoittanut Kaarlo Blomstedt nosti niin ikään kunnianvaatimukset selittämään aatelin uskollisuutta.⁴²

34. Kyösti Kiuasmaa, Valtastuinriitojen ja uskonpuhdistuksen aika. Teoksessa Jukka Tarkka (toim.) *Suomen historia 2*. Weilin+Göös 1985, 341–342.

35. Kiuasmaa 1985, 297; Jorma Keränen, Kustaa Vaasa ja uskonpuhdistuksen aika. Teoksessa Seppo Zetterberg (toim.) *Suomen historian pikkujättiläinen*. WSOY 1987, 160, 164.

36. Karonen 1999, 137.

37. Virrankoski 2001, 169.

38. Vahtola 2003, 108.

39. Martti Ruutu, *Suomen historia*. Otava 1951, 79–80.

40. Ruutu 1951, 76.

41. Grotenfelt 1902, 337.

42. Blomstedt 1906, 14.

Kuningasmielisyyden nähtiin edustavan horjumatonta vakaumusta painostuksen edessä, mikä sai uutta merkitystä toisen maailmansodan jälkeen. Pentti Renvall selitti yleisteorianansa mukaisesti kuningasuskollisuuden osaksi itseensä ulkopoliittisten päämäärien ajamista. Martti Ruutu puolestaan nosti esiin laillisuuden eli uskollisuuden laillista kuningasta kohtaan, turvallisuuden eli Ruotsin ja Puolan personaaliunionin säilyttämisen sekä kolmantena tekijänä uskonnon: suomalaiset olivat vanhoillisia eikä heillä ollut protestanttista intoa kannattaa Kaarle ja vastustaa Sigismundia.⁴³

Myös Kyösti Kiuasmaa pohti vuonna 1985 julkaistussa Suomen historiassa suomalaisten uskollisuuden syitä muun muassa kunniakäsitteen pohjalta. Hänkin korosti laillisuusselitystä, lailliselle kruununperijälle vannottua valaa, ja esitti myös varsin kiinnostavan, suoran rinnastuksen lähihistoriaan pohtiessaan aatelin tappiota ja Kaarle-herttuan rankaisutoimia: "[S]uomalaisten rikokset liittyivät pääasiallisesti poliittisen tason ja vallanperimyskiistan ongelmiin. Heitä voidaan myöhemmän historian valossa luonnehtia eräänlaisiksi sotasyylisiksi, jotka voittaja halusi tuomita eliminoidakseen kaikki vastatoiminnan mahdollisuudet."⁴⁴ Jorma Keräsen samanaikaisen, *Suomen historian pikkujättiläisessä* esittämän tulkinnan mukaan suomalaiset olivat alun alkaen sisäisessä kriisissä varovaisia, mutta kuninkaan jyrkkä kanta pakotti heidät kuninkaan ja unionin puolelle.⁴⁵

Rainer Fagerlund ei vuonna 1993 eritellyt uskollisuuden taustoja, mutta Petri Karonen analysoi niitä vuosikymmenen lopulla pohtiessaan alalukunsa otsikon mukaisesti "uskollisten kuninkaanmiesten katkeraa tappiota". Karonen nauhoitti, että "[k]ylsymys ei ollut suomalaisten omasta kansallisesta linjasta, vaan pelosta", jota Kaarle-herttuan kostotoimet herättivät. Hänen armoilleen ei uskallettu jättäytyä. Tärkein perustelu oli Karonen mukaan kuitenkin Kiuasmaan painottama laillisuusnäkökulma, sillä uskollisuudenvakuutus tuli pitää kaikissa olosuhteis-

sa. Tämä näkyi aikalaisten retoriikassa, jossa toistui käsitys, että on vain yksi Jumala ja yksi kuningas. Sotilaat pitivät itseään oikean asian puolustajina.⁴⁶ Muissakin uudemmissa tutkimuksissa, kuten Vahtolalla 2003, Meinanderilla 2006 ja Virrankoskella 2011, laillisuus- ja pelkonäkökulmat on tuotu näkyvästi esiin.⁴⁷

Talonpoikien riistäjät ja yhteistyökumppanit

Aatelin suhde "kansaan", siis lähinnä talonpoikaisväestöön, on suomalaista tutkimusta pitkään kantanut teema. Oletettavasti vahvin aatelin historiaan liitetty mielikuva on talonpoikaisen kansan "riistäminen", "mielivalta", "väärinkäytökset" ja "vallattomuus". Viittauksia tähän tulee esiin lähes kaikissa Suomen historian yleisesityksissä; on ollut melko mahdotonta sanoa mitään 1500-luvun aatelista ottamatta kantaa asiaan. Väärinkäytökset esitetään Kustaa Vaasan ajoista lähtien aateli-kansa -suhteen normaalitilana ja jos jotain positiivista sanottavaa aatelin käytöksestä on, se vaatii jopa selittelyä. Helge Pohjolan-Pirhonen kiteytti vuonna 1960: "Perinnäinen käsitys Kustaa Vaasan hallitusajan suomalaisesta aatelmiehestä on monessa suhteessa ollut kielteinen. Kotimaisen ylimysluokan edustajat on leimattu kirkon ja talonpoikien omaisuuden häikäilemättömiksi saalistajiksi ja virka-asemaansa väärinkäyttäväksi yhteisen kansan sortajiksi. [- -]. Väärinkäytösten noustessa etualalle jää hallintomiesten toiminnan myönteinen puoli, usein hyvinkin suuritöisten ja melkoista pätevyyttä vaativien virkatehtävien hoito, helposti huomaamatta."⁴⁸ Negatiivinen kuva on

43. Ruutu 1951, 78.

44. Kiuasmaa 1985, 298.

45. Keränen 1987, 160.

46. Karonen 1999, 114–117.

47. Vahtola 2003, 111; Meinander 2006, 47; Pentti Virrankoski, *Suomen historia. Maa ja kansa kautta aikojen*. SKS 2012, 64.

48. Pohjolan-Pirhonen 1960, 123, 125.

perustunut talonpoikien valituksiin ja toimeenpantuihin tutkintoihin.

Vanhimmat yleisesitykset suhtautuvat yleisesti ottaen tuomitsevimmin aatelin väärinkäytöksiin, uudemmissa niille etsitään rationaalisia selityksiä. Autonomian ajan tutkimuksissa itsenäinen, talonpoikainen kansa, myöhemmän kansallisen ja valtiollisen kehityksen elinehto, oli sankarin roolissa.⁴⁹ Aatelin kuvaa leimasi rasakaasti se, että sen katsottiin kohdelleen talonpoikia laittomasti.

Aateli sai arveluttavan maineensa jo 1850-luvulla A. G. J. Hallsténin *Suomen historiassa*, joka oli alansa ensimmäisiä ja kului oppilaiden käsissä koulukirjana.⁵⁰ Hallsténin luoma kuva on olennaisesti sama, joka toistuu myöhemmässä tutkimuksessa vuosikymmenestä toiseen: uskonpuhdistuksen jälkeen ”kohosi aateliston ja virkamiesten valta kansaa sortamaan ja rasittamaan”. Tämä ilmeni Hallsténin liioitellun käsityksen mukaan niin, että ”aatelisto oli wallannut itselleen monet laittomat vapaudet ja melkein kaikki maatilukset, ja piti talonpoikia orjinaan”.⁵¹ Muutama vuosikymmen myöhemmin M. G. Schybergson oli elementissään kuvatessaan vääryyksiä, joita talonpojat joutuivat kärsimään aatelin alaisuudessa. Hän käsitteli sivukaupalla Erik Flemingin ja muun Kustaa Vaasan aikaisen Suomen aatelin väärinkäytöksiä sekä myöhempiä ”tyrannillisuutta” päätyen raflaavaan toteamukseen: ”Finland var bondeplågeriets förlofvade land.”⁵² Synkkää kuvaa aatelin hirmuvallasta jatkoi 1900-luvun alussa nuori Kaarlo Blomstedt.⁵³ Blomstedt selitti aatelin tavatonta käytöstä ulkomaisin esikuvin: ”[R]ahwas oli joutumassa samallaiseen orjuuden tilaan, jossa Wiron sukulaiskansa aatelisherrainsa alla oli; Wironmaalla sotia käydessään olikin Suomen aatelisto oppinut noita oloja tuntemaan ja luultawasti niistä oppinsa ottanut.”⁵⁴

Hämeenlinnassa oppikoulunopettajana toiminut ja professorin arvonimen saanut K. O. Lindeqvist⁵⁵ viimeisteli synkän kuvan vuonna 1906 julkaistussa *Suomen historiassa*, jossa aateli sai

roolin lähinnä talonpoikaisväestön kiusaajana. Aatelin kuva ja merkitys muodostui enimmäkseen kansan sortamisen kautta ja sen muu merkitys jäi sivuseikaksi: ”Vähäisenä on Suomessakin pidettävä aateliston hyödyllistä toimintaa verrattuna siihen suureen haittaan ja raskautukseen, mikä siitä maallemme johtui.”⁵⁶ Aatelin taakka oli Lindeqvistin mielestä myös se, että sen toiminta hallinnossa ja sodissa koitui melkein yksinomaan emämaan eduksi, ja pelkät epäkohdat jäivät Suomen kansan osalle.

Vähitellen aatelikuvaan pääsi myös valoisia pilkahduksia. Kustavi Grotenfeltin tutkimuksista välittyy voimakkaan ristiriitainen kuva toisaalta kunnottomasta, toisaalta ihanteellisesta aatelistasta. Grotenfeltin vaaassa painoivat kuitenkin enemmän hyveellisyys, uskollisuus ja kansallismielisyys. Hän toi riiston ohella esiin toisen puolen: ”[S]illoinkin löytyi ylimyksiä, jotka tunsivat sääliä ja myötätuntoa vähäosaisten kansalaistensa kärsimyksistä.” Grotenfelt lainasi muiden esimerkkien ohessa Henrik Claesinpojan (Horn) kirjettä Claes Flemingille, jossa tämä pyysi huojennusta rahvaan raskuuteen.⁵⁷

Einar Juva nosti vuonna 1928 vielä esille voittopuolisesti ”nousevan aatelisvallan epäkohotia”,⁵⁸ mutta tämän jälkeen ääni kellossa muut-

49. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, Historiatiede oman aikansa tulkina: katsaus suomalaisen historiankirjoituksen vaiheisiin viimeisen sadan vuoden ajalta. Teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*. WSOY 1990, 12.

50. Tommila 1989, 64.

51. A. G. J. Hallstén, *Suomen historia* (suom. G. C.). J. W. Lillja 1858, 22, 28.

52. Schybergson 1887, 330.

53. Blomstedt 1906. Kirjoitus *Nuijasodan ajoista Suomessa* ilmestyi alun perin sarjassa *Kyläläisten kirjasto*. Gunnar Suolahti kokosi vihkosina ilmestyneet tekstit yhteen ja julkaisi ne vuonna 1906 yksissä kansissa nimellä *Suomen historia aikakausittain*.

54. Blomstedt 1906, 8-9.

55. Tommila 1989, 143-144.

56. K. O. Lindeqvist, *Suomen historia*. WSOY 1906, 226.

57. Grotenfelt 1908, 368-369; Grotenfelt 1902, 284-285.

58. Juva 1928: 425-428.

tui. Uuden, positiivisemmän aatelisnäkemyksen toi yleisesityksiin Pentti Renvall. Suomi oli juuri selviytynyt sota-ajasta. Renvallin tulkinnan mukaan talonpoikainen kansa oli jo 1500-luvulla tarvinnut määrätietoisia johtajia. He edustivat länsimaista vapautta.⁵⁹ Renvall ei toistanut edeltäjiensä käsitystä aatelin harjoittamasta vääryydestä ja riistosta, vaan tulkitsi epäkohdat ajan vaatimusten mukaan. Aateliston täytyi toimia oman taloutensa varassa siellä, missä kruunu heitä tarvitsi: ”Maaomaisuuden kartuttaminen niillä seuduilla, joissa kruunua aiottiin palvella, ei ollut näin vain varallisuuden kokoamista, vaan myös edellytys menestykselliselle toiminnalle ja siihen liittyvälle yhteiskunnalliselle asemalle.”⁶⁰

Renvall esitti siis ensimmäistä kertaa rationaalisen tulkinnan maanriistoihin, jotka aiemmin näyttäytyivät lähinnä henkilökohtaisen ahneuden osoituksina. Väärinkäytöksiä paljastui runsaasti, mutta ”[k]ysymyksessä ei ollut mikään Suomen aatelille erikoinen käyttäytymistapa, vaan kaikkien tuollaisten tekojen takana oli murroskauden selkeentymätön moraalikäsitys”.⁶¹ Renvall toi esiin myös uudenlaisen ajatuksen aatelin ja talonpoikien yhteisistä eduista. Aatelin lampuodeilla oli hänen mukaansa vähemmän velvollisuuksia kruunua kohtaan, joten talonpojat itse asiassa hyötyivät aatelin alustalaisuudesta ja halusivat siihen vapaaehtoisesti.⁶²

Petri Karonen kehitteli tätä käsitystä 50 vuotta myöhemmin: ”Lisäksi aateliset lakia kiertämällä vapauttivat alustalaisensa vähitellen monista kruununrasituksista. Ei ole selvää näyttöä, että näin säästyneet rasitukset olisivat siirtyneet rälssimiehelle itselleen, vaan ne saattoivat jäädä suureltakin osin talonpojan itsensä hyväksi. Aatelisvallan alla oleminen ei liene aina ollut erityisen surkuteltavaa 1500-luvulla. Osin lievempien rasitusten vuoksi talonpoikia siirtyi jopa vapaaehtoisesti aatelisten suojiin.”⁶³

Kyösti Kiuasmaa esitti 1980-luvulla henkilökohtaisen ahneuden tai yksittäisten talonpoikien sortajien sijaan rakenteellisen tulkinnan talonpoikien kokemille vääryyksille. Hänen mu-

kaansa hallinnon välikappaleiden ja hallittavien välille syntyi asetelma, joka johti väistämättä yhteiskunnallisiin ongelmiin.⁶⁴ Jouko Vahtola lausui vuonna 2003 asian niin, että talonpojat katkeroituivat aatelin saamista eduista ja tunsivat olemassaolonsa säätyinä uhatuksi, sillä samaan aikaan kun heillä meni huonosti, aateli ja ratsutalonpojat menestyivät.⁶⁵

Suomen aatelismiehet

Yleisteosten välittämä kuva on väistämättä yleistävä ja pääpiirteisiin keskittyvä, sivuseikoiksi tulkittujen osa-alueiden jäädessä vähemmälle. Kirjoittajia ovat kiinnostaneet ennen kaikkea aatelin erityisasema, jossa on nähty kansallisia piirteitä, uskollisuus kuningas Sigismundille sekä väärinkäytökset talonpoikaisväestöä kohtaan. Tulkinnat vaihtelevat kirjoitusajankohdan mukaan, mutta toisinaan vuosikymmeniä vanhat käsitykset on nostettu uudelleen päivänvaloon. Pitkään yleisteoksissa on myös ylläpidetty Suomi–Ruotsi-maottelua aatelisten kesken: oliko Suomen aateli ruotsalaisten veroista, kummalla oli enemmän vaikutusvaltaa valtakunnan asioissa ja kuka oli tärkeämmässä tehtävässä sodassa?

Erikoisesti, joskaan ei yllättävästi, termiä ”Suomen aateli” on yleisteoksissa käytetty lähes poikkeuksetta synonyymina ilmaukselle ”Suomen aatelismiehet”. Naisten puuttuminen on silmiinpistävää. Ainoita löytämiäni mainintoja on Helge Pohjolan-Pirhosen kuvaus tapahtumista käskynhaltija Claes Flemingin kuoltua 1597: ”Marskin leski Ebba Stenbock ryhtyi sukunsa edustajille ominaisella tarmolla saattamaan sel-

59. Ahtiainen & Tervonen 1990, 12.

60. Pentti Renvall, Uuden ajan murros. Teoksessa Arvi Korhonen (toim.) *Suomen historian käsikirja 1*. WSOY 1949a, 294.

61. Renvall 1949a, 312.

62. Renvall 1949b, 352.

63. Karonen 1999, 154.

64. Kiuasmaa 1985, 240.

65. Vahtola 2003, 110, 113–114.

vyyttä tilanteeseen miehensä kuoleman jälkeen.”⁶⁶ Varmasti maininta rautarouvasta poikkeusyksilönä on oikeutettu ja siinä vieläpä tulee kuvaavasti esiin ”tarmokkuus”, joka on perinteisesti ollut käytetyin sana kuvaamaan tämän ajan aatellisnaisten toimijuutta.⁶⁷ Olen kuitenkin lähes varma, että yleisteosten kuvauksille Suomen aatelistia 1500-luvulla ei olisi pahitteeksi laajen-

taa aatelisto-termi käsittämään myös aatellisnaiset.

66. Pohjolan-Pirhonen 1960, 456.

67. Ks. esim. Anu Lahtinen, *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*. *Bibliotheca Historica* 108. SKS 2007, 37.

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:
<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Keskustelua

Nils Erik Villstrand ja Ann-Catrin Östman

Erilaistamisen sietämätön keveys

RUOTSI, SUOMI JA PITKÄ YHTEINEN
HISTORIA¹

Tammikuussa 2013 yksi Yleisradion kanavista alkoi esittää dokumenttisarjaa ”Suomi on ruotsalainen”. Kaksi ensimmäistä jaksoa, joiden aiheina olivat identiteetti ja historia, keräsi kumpikin 450 000 katsojaa. Siihen nähden, että ohjelman konsepti rakentui vierailuihin eri ympäristöissä sekä kadunmiehen ja asiantuntijoiden haastatteluihin, joita rytmittivät Juhani Seppäsen vikkelat kommentit, katsojamäärä oli suuri. Dokumenttisarjassa vierailtiin muun muassa kauhtuneessa karjalaismiljöössä Suomen itärajan tuolla puolen. Tarkoituksena oli hahmotella vaihtoehtoa pitkälle ruotsalais-suomalaiselle rinnakkainelolle. Sarja oli osa Yleisradion suurempaa hanketta. Samaan aikaan toisella Ylen kanavalla pyöri sarja ”Kuninkaittemme jäljillä”. Se koostui kymmenestä tunnin mittaisesta dokumenttiohjelmasta, jotka tarjosivat selkeän perinteisen tarinan ”meidän” hallitsijoidemme tekemisistä keskiajalta vuoteen 1809, ilman että Suomen asemaa osana Ruotsin valtakuntaa olisi problematisoitu.

Kiinnostus ”Suomi on ruotsalainen” -sarjaa kohtaan oli suuri, etenkin koska muuttunut mediamaisema on Suomessakin johtanut siihen, ettei monikaan ohjelma joulukuun kuudentena päivänä suorana lähetyksenä näytettävien linan juhlien lisäksi kerää kansakuntaa television ääreen. Sarja nosti esille erilaisia suomalaisen yhteiskunnan vanhoja ja uusia ilmiöitä, joilla on jokin ruotsalainen ulottuvuus – näitä ovat muun muassa kristinuskko, ruoka- ja rakennuskulttuuri, yhteiskuntajärjestys, koulutus ja kieli. Sarjan viimeinen osa, joka esitettiin 7. maaliskuuta 2013, käsitteli suomalaisten Ruotsi-traumaa sekä tulevaisuutta.² Päätösjaksossa kysyttiin muun muassa, mistä mahtaa johtua, että ruotsalaiset voivat kannattaa Suomen leijonia jääkiekossa, kun taas suomalaiset näkevät Tre kronorin häviön aina voittona, riippumatta siitä, mitä maata voittajajoukkue edustaa.

Myrsky ihmiseressä vai kuohuntaa verkossa?

Tuottajat halusivat tietoisesti antaa ohjelmalle hieman provokatiivisen luonteen, mutta samalla he rajasivat uskottavuuden vuoksi haastateltavat suomenkielisiin ja riikinruotsalaisiin asiantuntijoihin. Jos suomenruotsalaisten olisi annet-

1. Suomentanut Jenni Syrjälä. Kirjoituksen ruotsinkielinen versio julkaistaan *Historisk Tidskriften* numerossa 2/2013.

2. Teksti kirjoitettiin helmikuun lopussa, ennen kuin viimeinen jakso esitettiin.

tu esiintyä vastaavassa roolissa, se olisi saattanut lähettää vääranlaisia signaaleja, mikä on järkeenkäypä arvio. Samalla voidaan kysyä, mitä tällainen ennaltaehkäisevä varovaisuus kertoo (oletetusta) suomenruotsalaisikäityksestä – ajatellaanko heidän lähtökohtaisesti olevan esteellisiä kaikissa kysymyksissä, jotka koskevat ruotsalaisuutta Suomessa? Siinä tapauksessa käänteisen logiikan mukaan suomenkieliset olisivat aina esteellisiä käsittelemään kysymyksiä, jotka koskevat suomalaisuutta Suomessa!

Keskustelu ohjelmasta on ollut laajaa ja käsitteykset ilmeisen kirjavia. Hyvä niin, sillä ohjelma tehtiin pilke silmäkulmassa, pyrkimyksenä saada ihmiset miettimään minäkuvaansa. Nettikeskustelut ovat kuin noutopöytä, josta saa valita itse. Se, joka haluaa nähdä vain ruotsinlaivan katkarapuja, löytää ne, toiset taas hakevat prinsinakkeja. Se, joka tutustuu *Aftonbladetin* kovasti paisuteltuun ”Suomi on ruotsalainen” -ohjelmaa käsittelevään artikkeliin (19.1.2013), saa lukea Suomessa käydyistä ”aggressiivisesta keskustelusta”, ”vastalausemyrskystä” ja ”vihaisista ja uhkaavista kommentaista”. Olivathan ne sitäkin – joidenkin kansalaisten keskuudessa voi huomata selvää ärtymystä ruotsin kielen läsnäolosta Suomessa ja etenkin koulun ”pakkoruotsista”. Tällainen ärtymys madaltaa kynnyistä raivoisaan näppäimistön takomiseen. Mutta läheskään kaikki kommentit eivät olleet tämänkaltaisia. Alempana esitämme pari kahta ensimmäistä jaksoa koskevaa esimerkkiä Ylen kotisivuilta. Erään katsojan näkemys oli, että ohjelma täyttää tarpeen:

”Ohjelma on todella hyvä muistutus meille tosiasioista. Ymmärrän, että se ärsyttää niitä yltyöisänmaallisia, joissa elää vielä sadan vuoden takaiset meihin iskostetut tarinat Volgan mutkasta tänne luvattuun maahan tulleesta, puhtaasta suomalaisesta kansasta. Tällaisia tosiasioihin perustuvia, ajatuksia avartavia ohjelmia tarvitaan juuri nyt, kun globalisaatio etenee. Siihen emme voi vaikuttaa, vaan on pakko sopeutua. Sopeutumista helpottaa, jos hyväksymme ensin

tosiasiat, kuten Paasikivi opetti.” (”Historian harrastaja”, 21.1.2013)

Toinen nettikirjoittaja toi julki kannan, joka ilmentää uskoa lujaan Suomesta löytyvään tietämykseen:

”Aloitin [sarjan] seuraamisen suurella mielenkiinnolla, mutta toistaiseksi olen pettynyt siihen miten paljon ohjelmassa uhrataan aikaa mielenpiteisiin ja siihen että kerrotaan kuinka suomalaiset tai ruotsalaiset eivät tiedä tarpeeksi, sen sijaan että kerrottaisiin faktaa. Minä tiedän jo etten tiedä tarpeeksi, ja haluaisin täydentää tietojani, joten aion kyllä seurata sarjan loppuun asti. Nyt vaan ei tunnu siltä että siitä kovin paljon varsinaista tietoa saa irti.” (”Tiedonjanoinen”, 21.1.2013)

Nämä mielipiteet voi yhdistää siihen, että suomenruotsalaisella televisiolla oli vaikeuksia löytää Helsingin kaduilla haastateltavia, jotka olisivat olleet halukkaita ilmaisemaan vihaansa Ruotsia ja ruotsalaisuutta kohtaan. Ketään netti-vihaajista ei saatu haaviin, vaan vastaan tuli vain suvaitsevaisia henkilöitä, jotka puhuivat sellaisen Suomen puolesta, jossa kaksi kieltä elää rinnakkain. Emme voi nojautua mielipidetutkimuksiin, mutta käsityksemme on, että on olemassa kasvava ryhmä suomalaisia, joilla on avoin asenne Suomen historian ruotsalaisia piirteitä kohtaan. He haluavat tietää enemmän asioista, joita pidetään tärkeinä mutta joista ihmiset kokevat tietävänsä liian vähän.³ Sellaisiin aiheisiin keskittyminen ei kuitenkaan myy lehtiä, eikä varsinkaan irtonumeroita, joten *Aftonbladetin* yksipuolinen kuvaus ei yllätä.

Vallan merkitys

Kansallista identiteettiä koskevat kysymykset aiheuttavat helposti erimielisyyksiä. Puheena ole-

3. Kyselytutkimus historiatietoisuudesta osoittaa kuitenkin, että kiinnostus Ruotsin aikaa kohtaan on ollut pientä. Ks. Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus 2012, 100.

va TV-sarja tai nettikeskustelun käsittely mediassa ei itse asiassa horjuta vain yhtä, vaan vähintään kolmea erilaista kansallista identiteettiä. Historiantutkimus, joka osoittaa, että kielellä ja kielellisellä identiteetillä on ollut vähäpätöinen rooli menneisyydessä, hiertää epäilemättä myös joidenkin suomenruotsalaisten minäkuva. Puheet Vöyrin riimukirjoituksista tai Närpiössä maihin nousseista viikingeistä ovat esimerkkejä siitä, miten menneisyyteen liittyviä uskomuksia on käytetty kieleen perustuvien historiakuvien luomiseen yhä kaksikielisemmän vähemmistön keskuudessa.

Ruotsinkielinen televisiokanava Yle FEM kiinnitti aikaisessa vaiheessa huomiota nettikeskusteluun järjestämällä Suomalaisuuden liiton keulahahmon, historioitsija Erkki Pihkalan, ja aidosti kaksikielisen Suomen edustajien, historioitsija Henrik Meinanderin ja toimittaja Päivi Storgårdin, tapaamisen. Ohjelma herätti huomiota Ruotsissa, missä kerrankin käsiteltiin suomalaista historiaa. Naapurimaassa päästiin kauhistelemaan idässä mellastavaa nationalismia. Kyseessä oli melko tavanomainen ruotsalainen suhtautuminen suomalaisuuteen – Ruotsissa on kieltämättä olemassa taipumus esittää suomalaisuus jonain erilaisena, ehkä jopa alempiarvoisena, jolloin ruotsalaiset pääsevät vertaamaan myhällen itseään itäiseen veljeskansaansa. Tähän asetelmaan sopi hyvin kuva epätoivoituista nationalistisista tunteista.

Helsingin sanomat (3.2.2013) ei nähnyt mitään provosoivaa ”Suomi on ruotsalainen” -sarjan välittämässä historiakuvassa. Ainoastaan yhden kysymysmerkin käytännössä hyvin pienen sellaisen, lehti näki sarjan rahoituksessa, joka oli peräisin suomenruotsalaisista rahastoista.

Verkossa paljastuu kuitenkin historiatietoisuus, jossa uhrikuva on merkittävässä asemassa ja jossa kansalliselle ominaislaadulle annetaan syvälle menevät juuret. Millä tavoin tällaiset kannat ja ehkä lähinnä refleksinomaiset käsitykset liittyvät historiantutkimukseen sekä oppikirjojen välittämään ja vahvistamaan historiaku-

vaan? Onko olemassa kytkentöjä historiankuvauksen eri muotojen ja edellä mainitun historiatietoisuuden välillä?

Jakamattomassa Ruotsin valtakunnassa ennen vuotta 1809 vallassa olleen, poliittisesti korrektein tulkinnan mukaan ruotsalaiset olivat kyläkin vallanneet Suomen, mutta yhteinen valtakunta oli eduksi suomalaisille, jotka vastineeksi saivat hyvän yhteiskuntajärjestyksen. Valtakunnan jakautumisen jälkeen alaa voitaneen tulkinnan mukaan oli onni, että Suomesta tuli venäläinen suuriruhtinaskunta: Ruotsin aika oli tehnyt Suomesta taistelulentän kerta toisensa jälkeen; nyt saataisiin pysyvä rauha. Voitaisiko kenties sanoa, että tässä vaiheessa näkemys Suomesta ja suomalaisista uhreina alkoi muodostua, ja Suomen historiasta rakentui kertomus ensin ruotsalaisten ja sitten venäläisten ylivallasta?

Ammattihistorioitsijat ovat kuvailleet maiden historian yhtenäisyyttä sekä suomeksi että ruotsiksi. 1800-luvun puolivälistä alkaen akateemista historiaa kirjoitettiin Suomessa molemmilla kielillä. Moninkertaisesti palkittu Åbo Akademien emeritusprofessori Max Engman on useassa tutkimuksessa osoittanut monia eroja näiden historiaperinteiden välillä. Kun suomalaisnationalistiset historioitsijat 1900-luvun alussa käyttivät käsitettä ’Ruotsin vallan aika’ kuvatakseen yhteistä ajanjaksoa, käyttivät ruotsalaismieliset termiä ’Ruotsin aika’. Engman kuvaillee suomenruotsalaisten historioitsijoiden toimintaa 1900-luvun alkupuoliskolla kahden rintaman sotana.⁴ Kotirintamalla otettiin tehtäväksi ampua upoksiin osa uskaliaan hatarista suomalaisnationalistisista tulkinnoista, samalla kun länteen päin kohdistetussa dialogissa yritettiin korjata Suomen sivuuttamista sekä tietämättömyyttä itäisestä valtakunnanosasta.

4. Max Engman, *Historikernas folk*, teoksessa Derek Fewster (toim.) *Folket: studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. SLS 2000, 36.

Historiakuvia eivät muodosta ainoastaan historiantutkijat. Sotien välisellä ajalla arkeologit loivat eräänlaisen kulta-ajan myytin. Derek Fewster on osoittanut, miten vapaana, yhtenäisenä ja suomalaisena näyttäytynyt kukoistusaika heijastettiin esihistoriaan.⁵ Myös maan toinen rakenteilla oleva kansakunta etsi itselleen menneisyyttä. 1910-luvulla syntyivät käsitteet 'finlandsvensk' (suomenruotsalainen) ja 'Svenskfinland' (nimitys Suomen ruotsinkielisille alueille), ja näiden ympärille nuoret ruotsalaisnationalistiset tutkijat muotoilivat kysymyksiä ruotsalaisuuden erityisestä historiasta. Suomenruotsalaiset historiantutkijat ovat kuitenkin pääasiassa liittäneet itsensä koko Suomen kattavaan kansakunnan rakentamiseen, erityisesti tutkimuksilla, jotka tavalla tai toisella liittyvät länsimaiseen yhteiskunta- ja sivistysperintöön. Erityisesti ruotsinkielisen Suomen historiaa kirjoittivat varhaiset kansatieteilijät ja historiantutkimuksen kentän ulkopuoliset kirjoittajat.⁶ Ruotsinkieliset historioitsijat eivät sen sijaan ole ravinneet kansanomaisempaa ajattelua kansallisesta ominaislaadusta.

Historiallisen materialismin lähtökohdista ja mahdollisesti Vilhelm Mobergin vaikutuksen alaisena kirjailija Gösta Ågren julkaisi vuonna 1977 syntetisoivan teoksen *Vår historia: en krönika om det finlandssvenska folkets öden, en analys av vårt lands historia*.⁷ Tämän laajan teoksen taustalla oli ehkä osittain suomenruotsalaisen historiaperinteen siihenastinen välinpitämättömyys luokka- ja agraarikysymyksiä kohtaan. Pääasiallinen kiinnostus oli kohdistettu valtiollisiin aspekteihin ja perinteiseen kulttuurihistoriaan. Joukko suomenkielisiä tutkijoita, kuten Eino Juttikala, olivat puolestaan tehneet varhain tilaa sosiaalishistorialle historian ytimessä. Yleiskatsoasteos *Suomen ruotsalainen historia* I–IV, jonka ammattihistorioitsijat ovat ensimmäistä kertaa laatineet, ei keskity ruotsinkielisiin, vaan kielen ja ruotsalaisuuden muuttuneeseen merkitykseen.⁷

Ammattihistorioitsijat ovat tulkinneet yhteistä historiaa vaihtelevin tavoin. Mutta viiden-

kymmenen viime vuoden aikana jaettu näkemys pitkästä yhteisestä historiasta on voimistunut. Viimeisin kiihkeä keskustelu Ruotsin ajasta Suomen historioitsijoiden keskuudessa käytiin sotien välisenä aikana. Se käsitteli sitä, miten suomalaisten panokset ruotsalaisissa sodissa suurvalta-aikana pitäisi tulkita ja miten Kustaa Aadolfin päivää pitäisi muistaa. Jo pitkään on voinut lähinnä täydellinen konsensus kysymyksissä, jotka koskevat esimerkiksi nuijasodan merkitystä ja myöhempiä itsenäisyysyrkimyksiä 1700-luvulla. Kun jyväskyläläinen historioitsija Petri Karonen tiivistää kolme yhteisen kuningaskunnan vuosisadoista (1500–1800), hän ei kerro tarinaa onnettomuudesta ja sorrosta, vaan esittelee todellisuuteen pohjautuvan menestystarinan.⁸

Askel historiallisesta tutkimuksesta historia-tietoisuuteen on kuitenkin pitkä – ja välissä on myös koulun historianopetus. Perusteellisessa tutkimuksessaan siitä, miten Ruotsin aikaa on kuvattu ja käsitelty suomalaisissa lukion oppikirjoissa, Uppsalassa toimiva tutkija Janne Holmén osoittaa, että 1900-luvun lopussa julkaistuissa suomenkielisissä oppikirjoissa kyseenalaistetaan monia suomalaishistoriallisen historiantutkimuksen puolia. Lisäksi hän osoittaa, että näissä kirjoissa Ruotsin ajalle annetaan enemmän tilaa kuin vastaavassa suomenruotsalaisessa tai ruotsinruotsalaisessa oppimateriaalissa. Tämä koskee myös 2000-luvulla julkaistuja kirjoja.

Uusissa oppikirjoissa on ainoastaan yksittäisiä elementtejä, jotka voidaan liittää vanhempaan kansalliseen historiantutkimukseen. Vain

5. Derek Fewster, *Visions of past glory: nationalism and the construction of early Finnish history*. SKS 2006.

6. Engman 2000, 39–42.

7. Sarjan kaksi ensimmäistä osaa ovat saatavilla: Kari Tarkiainen, *Sveriges Österland*. SLS, Atlantis 2008/*Ruotsin Itämaa*. SLS 2010 ja Nils Erik Villstrand, *Riksdelen*. SLS, Atlantis 2009/*Valtakunnanosa*. SLS 2012.

8. Katso Nils Erik Villstrandin arvostelu kirjasta *Pohjoisten suurvalta: Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, 1. painos. WSOY 1999. *Historisk tidskrift* 123:1 (2003), 62–67.

yhdessä kirjassa annetaan ymmärtää, että suomen kieli olisi ollut sorronalainen. Sen, että esimerkiksi Kalmarin unioni kuvataan positiivisella tavalla, Holmén tulkitsee olevan jääne vanhemmilta ajoilta. Kirjat kuitenkin kirjoitettiin aikana, jolloin maa oli osa toista merkittävää unionia. Suomenruotsalaisissa yhteyksissä lähinnä käsitteen 'Ruotsin vallan aika' käyttöä pidetään kansallisena jäänteenä, jota pinttyneet tarinat vaalivat ja pitävät yllä. Käsitettä käytetään näkyvästi ainoastaan yhdessä Holménin tutkimista uusista kirjoista.⁹

Myös niissä suomenruotsalaisissa oppikirjoissa, joissa käsitellään Suomen historiaa, ruotsalaisuutta tuodaan esille vähän. Tämä ilmenee tutkimuksesta, jota tekee folkloristi Johanna Björkholm. Hänen mukaansa vuonna 1945–2010 julkaistuissa kirjoissa ruotsalaisen ja rahvaan tai ruotsalaisen ja työläisen yhdistelmät ovat äärimmäisen harvinaisia.¹⁰

Tästä voi huomata, että kirjojen kirjoittajat seuraavat monessa suhteessa kieliryhmäneutraalia opetussuunnitelmaa. Tämä saattaa myös heijastaa vanhempia, eliittikeskeisiä perinteitä suomenruotsalaisessa historiankirjoituksessa. Ja siinä tyhjiössä, jonka identifikatorisen potentiaalinen omaavan historian puuttuminen aiheuttaa, saavat alkunsa keskustelut hylätystä ja unohdetusta – tai sellaisena pidetystä – pitkstä ruotsalaisesta historiasta, johon kuuluu muun muassa paikannimiä ja viikinkejä.

Typistämisen narratiivinen logiikka

Suomi osana Ruotsin valtakuntaa kuvataan edelleen vulgaarikeskustelussa miehitettynä, alempiarvoisena ja hyväksikäytettynä. Miten sellainen näkemys on jäänyt elämään huolimatta historioitsijoiden ja oppikirjojen kirjoittajien yrityksistä muotoilla vaihtoehtoja? Se elää elämänsä alakulttuurina, joka on immuuni jokaiselle asia-argumentille¹¹ ja jota on pidettävä – näin ajatlemme relevantin aihepiirin tutkimuksen puuttuessa – karkeana suomalaisskansallisen historiantulkinnan vääristelemisenä. Pi-

dämme sitä myös 1930-luvulla kukoistaneen aitosuomalaisen historiakuvan eteenpäinviemisenä. Siinä Suomi nähtiin maana, jonka saartoivat ja johon olivat soluttautuneet viholliset, etenkin suomenruotsalaiset ja punaiset työläiset. Urhoollisesta taisteluvälmiudesta ja marttyyritehtaasta kertovassa tarinassa annettiin hyvin vähän tilaa Kustaa II Aadolfin kaltaisille "vieraille" kuninkaille, mutta sitäkin enemmän urheille ja pelätyille hakkapeliitoille.

Jos siirrytään suomalaisen historiantutkimuksen isähahmoon Yrjö Koskiseen ja hänen kuvaukseensa Suomen historiasta¹² tai muihin, tutkimukseen perustuvan vivahteikkaan fenomenaanisen tulkinnan edustajiin, eroavuus heidän näkemystensä ja suuren osan tämän päivän nettiväittelijöiden näkemysten välillä on niin suuri, että on vaikea kuvitella heidän olevan millään tapaa saman asian kannattajia. Myös nyky-Ruotsissa on tällaisia käsityksiä. Ruotsalaiset, jotka haluavat pitää itseään valveutuneina, ilmaisevat joskus kannan, jonka mukaan Ruotsi oli sortajan roolissa myös idässä. Kantaa ruokkii postkolonialistinen ajattelu. Kuten kaikki korkea-arvoiset, sivistyneet valtiot, myös Ruotsilla on oltava kansalliset traumansa ("chosen traumas"), joita käsitellä ja joista ottaa etäisyyttä julkisesti, mieluiten eksplisiittisen anteeksipyyntön muodossa.

Huolta herättää tapa, jolla historiaa typistetään suomalaisissa lukioissa. Vuosien 1993 ja 2004 opintosuunnitelmissa kurssi Ruotsin ajasta

9. Janne Holmén, *Finlands okända historia: den svenska tiden 1150–1809*. Finlands svenska tankesmedja Magma 2009.

10. Johanna Björkholm, "Lite svenska i skolhistoria", *Vasabladet*, 25.11.2012.

11. Suomenruotsalaisia kielteiseen sävyyn käsittelevien kirjoitusten takana on yleensä pieni ryhmä. Tässä retoriikassa tärkeässä roolissa ovat käsitykset ruotsinkielisestä yläluokasta. Ks. Pasi Saukkonen, *Mikä suomenruotsalaisissa ärsyttää? Varför irriterar finlandssvenskarna?* Magma 2011.

12. Yrjö Koskinen, *Oppikirja Suomen kansan historiasta*. [S.l.]: Tekijä 1869–1873.

Suomen historiassa on siirretty pakollisten kursseiden ulkopuolelle. Suomenruotsalaisissa yhteyksissä tämä tulkitaan mielellään osoitukseksi ruotsalaisvastaisuudesta. Toinen tulkinta antaa ymmärtää, että Suomi saattoi päästää irti pohjoismaalaisuudesta kylmän sodan loputtua. Käytyään läpi lukion oppikirjoja Holmén muistuttaa, että on myös muita valinnaisia historiankursseja. Kurssi, joka käsittelee Suomen historiaa ennen vuotta 1809, saisi mielellään olla pakollinen kaikille suomalaisille lukiolaisille. Mutta ehkä selitystä työstämiselle ei pidä etsiä ainoastaan argumenteista, jotka koskevat näkemystä ruotsalaisuudesta sekä vihamielisyyttä yhteisiä asioita kohtaan.

Aikaisempien fennomaanien historiankäsitteissä Ruotsin ajalla oli itsestään selvä paikkansa. Aikakaudelta ei ammennettu ainoastaan hyödyllisiä uhritarinoita, vaan sitä voitiin myös käyttää näyttämään, miten Suomi oli yhdistetty länsimaiseen kulttuurinrakentamiseen. Teleologisessa historiankerronnassa ajanjakso muodosti niin ikään välttämättömän etapin matkalla kohti historian päämäärää, itsenäistä kansakuntaa.

Miten esimodernit aikakaudet ylipäätään näkyvät nykypäivän merkittävimmissä menneisyyttä kuvaavissa tarinoissa? Tuoreessa tutkimuksessa Ingmarie Danielson Malmros nostaa Ruotsissa 80 vuoden ajan käytetyistä historiankirjoista esiin viisi hallitsevaa tarinaa ruotsalaisuudesta. Ne muotoutuvat puolueettomuuden, edistyksen, siirtolaisuuden, demokratian ja tasa-arvon varaan, ja useimmat rakennuselementeistä tuodaan modernista historiasta, siitä, mitä 1800- ja 1900-luvulla on tarjottavana.¹³ Erot Suomen ja Ruotsin historiakulttuurien välillä ovat huomattavat. Tätä tutkimusta käsittelevässä arvostelussa Bengt Kristensson Uggla vertaa omahyväistä antipatriotismia, jonka voi huomata Ruotsissa, siihen voimakkaasti sotaan liittyvään isänmaallisuuteen, joka ilmenee Suomessa joka vuosi joulukuun kuudentena.¹⁴ Kun puolueettomuus ja Ruotsi rauhanprojektina luovat pohjan

hallitsevalle ruotsalaiselle narratiiville, sotahistoria on jättänyt syvät jäljet suomalaiseen historiakulttuuriin. Mutta näkemys sodista on muuttunut viime vuosina. Tutkija Pilvi Torsti on kyselytutkimuksen perusteella osoittanut, miten isänmaallisuus on vähentynyt nuorten näkemyksessä Suomen osallistumisesta toiseen maailmansotaan.¹⁵

Onko suomalaisten ja ruotsalaisten reper-toaarien välillä kuitenkin olemassa suuria yhtäläisyyksiä? Torstin mukaan pohjoismainen hyvinvointivaltio, demokratia ja ennen kaikkea oikeus koulutukseen muodostavat tärkeitä ja vähintään yhtä voimakkaita piirteitä suomalaisessa historiatietoisuudessa kuin oman alueen sankarillinen puolustaminen.¹⁶ Samoin modernisointi ja demokratisointi ovat tärkeitä aineksia tarinoissa, joita ruotsalaiset oppikirjat välittävät. Meillä ei ole vastaavaa suomalaista oppikirjatutkimusta johon tukeutua, mutta haluamme silti väittää, että niille modernisointiprosesseille, jotka leimasivat 1800-luvun loppua ja suurinta osaa 1900-luvusta, annetaan suuri merkitys myös suomalaisissa oppikirjoissa. Malmrosin mukaan ruotsalaisessa perinteessä demokratiakehitys toistetaan monella tapaa, mutta myös suomalaiset oppikirjat voivat hakea materiaalia nopeasta demokratisointiprosessista sekä korostaa sitä demokraattista jatkumoa, jonka maa onnistui ylläpitämään mullistavista ajoista huolimatta. Edistyskertomusta ei voi tehdä yhtä suoraviivaiseksi ja turbulenssittomaksi kuin ruotsalaista vastaavaa, mutta se voi nostaa esille muutaman äärimmäisen nopean kehitysjakson.

Samoin tasa-arvo on tärkeää molemmissa maissa. Suomessa sen voi nähdä saaneen alkunsa jo vuonna 1906, minkä kadunmiehet, joita

13. Ingmarie Danielsson Malmros, *Det var en gång ett land: berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*. Agerings Bokförlag 2012.

14. Bengt Kristensson Uggla, "De självgoda antipatrioter nas förlovade land", *Svenska dagbladet*, 28.11.2012.

15. Torsti 2012, 137–140.

16. Torsti 2012, 100.

haastateltiin ”Suomi on ruotsalainen” -ohjelmassa (17.2.2013), näyttävät tietävän. Joten tässäkin monet modernin ajan tarinoista vaativat huomiota. Seuraavassa sarjassa oppikirjatarinoita korostetaan todennäköisesti liikkuvuutta ja kulttuurista monimuotoisuutta: arvauksemme on, että niissä ei venäläisen eikä ruotsalaisen Suomen tarvitse taistella tilasta.

Kaikilla tasoilla – historiograflan, kansallisten narratiivien sekä historiakulttuurin – dikotomisoiva ajattelu on yhä vahvasti läsnä. Ruotsin valtakuntaa kutsutaan usein nimellä Ruotsi-Suomi, vaikka se ei koskaan kantanut tätä nimeä: se käsitetään ja esitetään nimittäin lähes aina ja vaihtoehdottomasti kokonaisuutena, joka koostuu kahdesta osasta – valtakunnan ruotsalaisesta tai läntisestä ja suomalaisesta tai itäisestä osasta.¹⁷ Näin tehdään vaikka tiedämme, että Ruotsin aikaan kukoisti myös vaihtoehtoisia tapoja hahmottaa valtakunta. Nykyiset kansalliset valtiot Suomi ja Ruotsi heijastetaan taaksepäin, ja keskus–periferia-ajattelu ja merisotilasperspektiivi, jotka Matti Klinge lanseerasi 1980-luvulla, ovat vaikuttaneet vapauttavasti ajatukseen, mutta vapautusprosessi on kiusallisen hidas. Harvoin historioitsijat yhteisen meren, Itämeren, ympärillä onnistuvat radikaalilla tavalla päästämään irti ajatuksesta sellaisesta kahtiajaosta, joka loppujen lopuksi on moderni luomus.

Lopuksi

Suomalaisten kansallinen alemmuuskompleksi Ruotsia kohtaan ei ole viime aikoina voinut kovin hyvin. Taustalla vaikuttaa pienenevä asymmetria, toisin sanoen se, että Ruotsista ja Suomesta on tullut yhä tasavertaisempia. Suomi kansakuntana on ollut hyvin keskittynyt siihen, mitä ympäröivä maailma meistä ajattelee, ja tässä kuvittelussa ympäröivässä maailmassa Ruotsi on voinut suuren tilan. Juuri tässä on edelleen asymmetriaa: Suomi ei ole läheskään yhtä kiinnostava ruotsalaisten silmissä kuin Ruotsi suomalaisten silmissä. Joten siinä on vielä jonkin verran tehtävää.

Maidenväliset juhlat saavat liian helposti eliittien keskinäisen vertailun leiman, mutta vaikuttaa siltä, että merkkipäivä 2009 myös murtautui tavallisen kansan pariin. Entä miltä tulevaisuus voisi näyttää, jos kävisikin niin, että ruotsalaisten tiedonhalu ruotsinkaltaisesta Suomesta ei ainoastaan lisääntyisi, vaan että he myös pystyisivät paremmin kuin nykyään näkemään moniulotteisen suomalaisuuden Ruotsissa? Molemmissa maissa on vahva naapurin erilaistamisen perinne¹⁸, minkä ohjelmasarja ”Suomi on ruotsalainen” haluaa ja toivon mukaan myös onnistuu murtamaan.

Sarjan tuottaja Antti Seppänen ei lepää laake-reillaan, vaan neuvottelee jo Ylen kanssa ohjelmasarjasta nimeltä ”Suomi on venäläinen”. Se on hyvä idea, yhtä hyvä kuin ehdotus, jonka eräs nettikirjoittaja lanseerasi Ylen kotisivuilla: pitäisi myös tehdä ohjelmasarja ”Ruotsi on suomalainen”. Kirjoittaja esitti, että valtakunnanosien, sittemmin maiden välillä on ollut vuorovaikutusta ja että vaikutteet kulkevat molempiin suuntiin. Kommentti loppui huomionarvoiseen mielipiteeseen siitä, että aikaisempi vuorovaikutus ja se tosiasia, että kumpikin on oppinut jotain toiselta, on auttanut molempia maita, sekä toiveeseen, että näin olisi vastakin.

Me yhdyimme tähän mielipiteeseen ja lopetamme tähän omistautuaksemme lähivuosina yhdessä jyväskyläläisten ja tamperelaisten kollegojen kanssa Suomen historian uudelleentulkinnalle Suomen Akatemian rahoittaman huippu-tutkimusyksikön *History of Society: Re-thinking Finland 1400–2000* puitteissa. Tutkimuksemme odotetaan valmistuvan samana vuonna, kun itsenäinen Suomi juhlii sadatta vuottaan.

17. Jatkoa keskustelulle mm. valtakunnanpuoliskoista ja -osista, ks. Villstrand, 2012, 34–45.

18. Risto Hemming, *Ett guldland dock: hur Finland blev ett resmål för svenskarna*. Finska turistbyrån, Stockholm 2006. Ainur Elmgren, *Den allra käraste fienden: svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939*. Sekel Bokförlag 2008.

Viljo Rasila

Sotasurmista vielä

Lars Westerlundin vastine (*HAik* 1/2013) sotasurmakritiikkiini on niin laaja, että minun on vain pyydettävä asiasta kiinnostunutta lukijaa katsomaan aikaisemmasta numerosta (*HAik* 4/2012), mitä minä olen todella kirjoittanut ja mitä en. Alkuperäinen tarkoitukseni oli selvittää, mitä uutta valaistusta sotasurmaprojekti on tuonut torpparikysymykseen, mutta tiedoston ongelmat vaativat minua sitten kirjoittamaan myös niistä. Yritin aikanani löytää apuakin ja tutustuin projektin arkistoon, mutta esimerkiksi Westerlundille lähettämäni sähköpostiin en saanut vastausta.

Tässä yhteydessä totean vain, että Westerlund ei sanallakaan puutu tärkeimpään seikkaan

eli vuoden 1918 sotasurmien kokonaismäärään ja tiedoston sitä koskevaan taulukkoon. Se oli minun kirjoitukseni keskeisin kysymys. Taulukko, jonka mukaan surmia oli täsmällisesti 36 640, on otettu sellaisenaan koulujen oppikirjoihin. Todellisuudessa taulukon luvut ovat erittäin tulokinnanvaraiset eivätkä ne kerro edes Suomen kansan omia menetyksiä.

Westerlundin mukaan tiedoston nettiversio on ”pelkistetty muunnelma varsinaisesta tietokannasta”. Sen hakujärjestelmä olisi kuitenkin hyvin pienellä ohjelmointisällä saatu koko kerätyn tietokannan kattavaksi. Tiedosto toimii tyydyttävästi henkilökortistona, mutta jos aineisto on todella tarkoitettu myös kansainväliseen käyttöön, sen atk-puolta olisi pitänyt miettiä enemmän.

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:

<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Syvälouotus

Jukka Kortti

Historian käsittäminen, vertailu ja myytit

Tommi Uschanov: *Miksi Suomi on Suomi*. Teos 2012. 239 s.; Pilvi Torsti: *Suomalaiset ja historia*. *Gaudeamus* 2012. 303 s.; Jan Löfström (toim.): *Voiko historiaa hyvittää?* *Gaudeamus* 2012. 239 s.

Suomalaisessa historiantutkimuksessa – etenkin yhteiskuntahistoriassa – on viime aikoina kiinnostuttu historian merkityksistä, käsittämisestä ja politiikasta.¹ Tällainen usein historioteorioihin ja historiantutkimuksen metodologioihin keskittyvä argumentaatio on helposti sovellettavissa myös kansainvälisille foorumeille. On ilahduttavaa, että aihetta sivuavia teoksia ilmestyi vuonna 2012 suomeksikin useita ja että ne herättivät mielenkiintoa myös mediassa. Suomeksi ja ruotsiksi kirjoitetulla suomalaisella historiantutkimuksella on edelleen merkitystä. Yliopistojen rahoitusmallille ja muulle mittaamisvimmalle muokattu tieteellisen julkaisutoiminnan uudistaminen onkin ristiriidassa historiantutkimukselle tärkeän yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen korostamisen kanssa.² Suomalaisia kiinnostavat historia ja sen merkitykset. Näin ollen tutkijoiden pitää myös tehdä tunnetuksi tuorein tutkimus laajemmalle kuin akateemiselle yleisölle.

Tätä näkökulmaa tukevat käsiteltävät teokset, joita yhdistävät historian käsittäminen, vertailu ja myytit. Lisäksi Tommi Uschanovin pamfletti *Miksi Suomi on Suomi*, Pilvi Torstin tutkimusraportti *Suomalaiset ja historia* ja Jan Löfströmin toimittama artikkelikokoelma *Voiko historiaa hyvittää?* myös osin kommentoivat toisiaan.

Myytit ja kansallinen ainutlaatuisuus

Kääntäjä Tommi Uschanov on tällä hetkellä suomalaisten nuorintellektuellien kärkikaartia. Hänen lukeneisuutensa ja tarkkasilmäisyytensä on hehkunut etenkin kirjatrilogiassa, jonka viimeinen osa on *Miksi Suomi on Suomi*. Edeltäjiinsä, *Suuri kaalihuijaus* (2010) ja *Mikä vasemmistoa vaivaa* (2008), tuoreinta pamflettia yhdistää ihmisten tietämättömyyden päivittely. Uschanovia tuntuukin vaavaavan eräänlainen lukeneiston ikiaikainen turhautuneisuus, jolle peräti maail-

1. Näistä voisi mainita Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian professorien 60-vuotisjuhlakirjat (Juhana Aunesluoma & Pauli Kettunen (toim.) *The Cold War and the Politics of History*, Edita Publishing 2008; Susanna Fellman & Marjatta Rahikainen (toim.) *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence*. Cambridge Scholars Publishing 2012) sekä Turun yliopiston poliittisen historian emeritusprofessorin Jorma Kalelan *Making History. The Historian and Uses of the Past*. Plagrave McMillan 2012.

2. Tähän kolmannen tehtävän ongelmaan ovat kiinnittäneet huomiota myös suomalaiset viestinnäntutkijat. Ks. Heikki Hellman & Eija Poteri, Kotimainen julkaisutoiminta uuden rahoitusmallin ja julkaisufoorumin jälkeen. *Media & viestintä* 35(2012): 3–4, 6–19.

mantuska: minä tiedän niin paljon, mutta ”kansaa” elää myyttien mukaan.

Myytti on historian valitsemaa puhetta, kuten semiootikko Roland Barthes on todennut. Lisäksi se muuttaa historian luonnoksi: käsitteen paljastamisen ja tuhoamisen sijaan myytti naturalisoi sen.³ Tämän ”luonnollistamisen” kyseenalaistaminen on tärkeä akateemisen historiantutkimuksen tehtävä – vaikka postmodernit historiantutkijat taisivat vielä parikymmentä vuotta sitten nähdä, että myytin ja historiankirjoituksen ero on häilyvä.

Uschanov käsittelee useaa suomalaista tuoreehkoa historiantutkimusta, jotka ovat ansiokkaasti osoittaneet monet suomalaisen historiaan liittyvät käsitykset paikkansapitämättömiksi. Hän nostaa esiin muun muassa suomalaisen alkoholikeskustelun eli myytin suomalaisesta viinapäästä, jonka etenkin sosiaalhistorioitsija Matti Peltonen on aikoja sitten ampunut alas osoittamalla sen noin sata vuotta sitten tietoisesti luoduksi. Samoin Uschanovia (ja Peltosta) ihmetyttää metsäsuomalaisuuspuhe, vaikka maatalousyhteiskunta on ollut suomalaisuuden kantamuoto. Linnan *Pohjantähden alla* kuvaa toki maatalousyhteisöä, mutta Uschanov ei tuo esiin sitä, että metsäsuomalaisuusmyytillä on kuitenkin kirjalliset juuret. Ne ulottuvat 1800-luvun lopun sivistyneistön suomalaisuusidentiteetin rakentamiseen, millä haluttiin erottautua Länsi- ja Etelä-Euroopan kulttuureista. Yhtä tärkeää kuin myyttien riisuminen on löytää mekanismit, jotka niitä pukevat.

Uschanov nostaa esiin kysymyksen, jonka kanssa historiantutkija joutuu usein painimaan: kuinka ainutlaatuisista suomalainen kehitys lopulta on kansainvälisessä kontekstissa? Usein suomalaisiin erityispiirteisiin keskittyvää argumentointia lukiessa on huomannut kysyvänsä, eikä samanlaisia piirteitä ole löydettävissä ainakin samantyyppisistä kulttuureista ja kansallisvaltioista? Toisaalta on myönnettävä, että itsekin on tullut korostettua Suomen historian ainutlaatuisuuksia, joiden erityisyysnäkökulma on

perustunut varsin olemattomaan vertailevaan aineistoon. Uschanov kysyykin yhdessä alaotsikossaan: ”Onko Suomessa edes mitään suomalaista?”

Sinällään jokaisen kansakunnan itsensä määrittelyyn kuuluu korostaa ainutlaatuisuuttaan. Erityisyyspuhe on universaalia nationalismin polttoainetta, mutta myös kansojen tapa legitimoida olemassaoloaan. Uschanov viittaa kuitenkin myös kriittisten yhteiskunta- ja kulttuurintutkijoiden argumentointiin, joissa vakuuttavasti perustellaan suomalaisiin liittyviä stereotyyppioita, kuten suomalaisen kulttuurin yhdenmukaisuutta, yksioikoisuutta, samuutta ja niukuutta. Näiden näkökulmien vastapainoksi Uschanov tosin löytää myös hyviä vastaargumentteja siitä, kuinka monivahahteista suomalainen kulttuuri loppujen lopuksi on – verrattuna mihin tahansa Euroopan maahan.

Ehkä voi kuitenkin lohduttautua sillä, että sivistyneistön ja myyttien välinen taisto ei liene mitenkään suomalainen ilmiö – vai onko? Uschanovin mukaan nimenomaan Suomessa fiktiota pidetään faktana. Kuitenkin maailmankirjallisuus – puhumattakaan audiovisuaalisesta mediasta – on aina muokannut ihmisten historiakuvaa ja luonut myyttejä tietoisesti tai tiedostamatta. Ajatellaanpa vaikka, mikä merkitys Shakespearella on ollut käsitykselle hiljattain parkkipaikan alta löydetystä Richard III:sta tai vaikkapa Sergei Eisensteinin *Lokakuu*-elokuvan luomalla kuvastolla käsitykselle Venäjän vallankumouksesta. Uschanovin esimerkit suomalaisten erikoislahjakkuudesta sekoittaa fiktiota ja faktaa eivät vakuuta. Moniin Uschanovin näkemyksiin voisi ”mutu-tuntumalta” yhtyä, mutta ne voi tulkita myös uusien myyttien luomiseksi.

3. Roland Barthes, *Mytologioita*. Suom. Panu Minkkinen. Gaudeamus 1994, 173, 190.

Historiaton Suomi?

Ehdottomasti ansiokkain ja ajatuksia herättävin *Miksi Suomi on Suomi* -kirjan osioista on ”Historiaton Suomi”. Siinä Uschanov muun muassa osoittaa, ettei suomalainen talouspolitiikka ole ikinä ollut keynesiläistä eikä hyvinvointiyhteiskuntaa suinkaan luotu koko Suomen vallanneessa konsensusessa. SDP:n 1930-luvun puoluejohtajan Kaarlo Harvalan nostaminen unohduksesta on historiapolitiikan kannalta ajatuksia herättävää: mikä meitä lopulta kiinnostaa historiassa, ja mitkä tekijät siihen vaikuttavat?

Kaikkiaan Uschanov toteaa, kuinka Suomi on politiikkojaan myöten historiaton maa ja kulttuuri. Tämä väite on päinvastainen sille, jonka Pilvi Torsti esittää laajaan kyselyaineistoon ja haastatteluihin perustuvassa tutkimusraportissaan *Suomalaiset ja historia*. Torstin tutkimuksen mukaan suomalaiset ovat nimenomaan kansainvälisesti vertailtuna varsinainen historiaansa. Uschanov muuten siteeraa Torstia suoraan käsitellessään suomalaisen politiikan historiattomuutta. Kun Torsti oli vastannut *Ylioppilaslehdessä* kysymykseen, onko hänen oma puolueensa SDP kenties tehnyt virheitä menneisyydessä, Uschanov siunailee politiikkaan suuntautuneen tutkijan lausunnon omituisuutta: ”Torstin antama vastaus oli jokseenkin [akateemiselle historiantutkijalle] uskomaton: ”Historiantutkijana minua kiinnostaa menneisyys, mutta poliittikkona tulevaisuus.”

Torsti korostaa hyvinvointiyhteiskunnan, erityisesti peruskoulun, merkitystä suomalaisille. Myös Uschanov on tietoinen siitä, että hyvinvointiyhteiskuntaa arvostetaan. Kuitenkin hän myös päivittelee, kuinka suomalaiset muistavat vain sodat ja Mannerheimin eivätkä hyvinvointiyhteiskunnan luoja. Tosin Torstinkin aineistossa mainitaan itsenäisyyden merkkihenkilöistä ennen kaikkea Mannerheim ja Kekkonen, ei esimerkiksi Pekka Kuusta.

Itsenäisyyspäivän vieton yhteydessä lehtien yleisönosastot ja sosiaalinen media ovat täynnä älymystön purnausta siitä, että itsenäisyys ja his-

toria merkitsevät suomalaisille vain sotaa. Keskustelussa usein korostetaan tämän olevan hyvin suomalainen ilmiö. Eiköhän kuitenkin vähintään jokaisen toisessa maailmansodassa sotaa käyneen maan historiassa sota korostu? Eikä vain toinen maailmansota. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa ensimmäisellä maailmasodalla, *The Great War*, on tärkeä rooli maan historiakulttuurissa, minkä huomaa vaikkapa vieraillessa saarivaltion kirkoissa, jotka ovat täynnä sodan muistolaattoja. Uschanov toteaa, että suomalaiset poliitikot viittaavat harvoin puheissaan historiaan verrattuna brittipoliittikoihin. Olisiko tällainen ”historiapoliittikka” kuitenkin paljon helpompaa Briteissä, koska maalla on suurvaltausta ja takanaan paljon voitettuja sotia? Ja viljellänhän Suomessakin ”talvisodan henkeä” varsin tiuhaan poliitikkojen puheissa.

Suomalainen talvisotahehkutus on kaiketi maltillista verrattuna vaikkapa itänaapurin ”Suuren Isänmaallisen Sodan” tarinaan. Länsinaapurissa sodalla ei sattuneesta syytä ole niin tärkeää roolia historiapuheessa, ja siellä on ”luonnollisempaa” nostaa sosiaalipoliitikot suurmiehiksi. Mielestäni suomalaisten sotaa muistavassa juhlimisessa ei ole mitään ihmeteltävää, päinvastoin. Paitsi että sodasta on helppo löytää sankareita, hyviä ja pahoja, sekä muita selkeitä asetelmia, 1900-luvun sodat ovat läsnä perheiden ja sukujen historiassa. Tämän Torstin tutkimus tuo hyvin esiin.

Vertaileva historiantutkimus, jolla on pitkät juuret historiantutkimuksen metodologiana, on globaalissa tietoisuudessamme yhä tärkeämpää. Nykyään puhutaan etenkin *transnationaalisesta* lähestymistavasta historiaan. Transnationalismista on tulossa – jos ei jo ole tullutkin – jonkinmoinen paradigma ihmis- ja yhteiskuntatieteissä. ”Muoti” on eittämättä tervetullut.

Vaikka *Suomalaiset ja historia* ei metodologisesti kiinnity transnationaalisuuteen, raportin isoin ansio on eittämättä sen vertailtavuus samantyyppisiin kyselyaineistoihin perustuviin tutkimuksiin, joita on tehty Yhdysvalloissa,

Australiassa ja Kanadassa. Tulosten perustella voi todella sanoa, että suomalaiset ovat historia-kansaa. Suomalaisten palkit kirjan lukuisissa diagrammeissa ovat useimmiten korkeimpia: suomalaiset käyvät museoissa, hankkivat vanhoja esineitä, tutustuvat suvun historiaan, lukevat historiatietokirjoja ja historiallisia romaaneja ja etenkin katsovat historiallisia tv-ohjelmia ja elokuvia sekä vierailevat historiallisilla paikoilla enemmän kuin vertailumaissa. Ainoastaan vanhoja valokuvia amerikkalaiset katsovat hiukan enemmän.

Itsenäisen Suomen ajan historian merkkihenkilöiden ja sotien merkityksen lisäksi kirjassa eritellään suomalaisten yleistä kiinnostusta historiaan, sukupolvien ”avainkokemuksia” sekä käsityksiä lähimenneisyydestä ja tulevastakin. Näiden lisäksi tarkastellaan vastausten taustamuuttujia, kuten ikää, sulkupuolta, ammattia, tulotasoja, puoluekantaa ja koulutusta. Tarkastelu ei ole kovin syvälinen, eikä vaikutuksia juuri analysoida ristiin.

Poliittisia kantoja muokannut vuoden 2011 eduskuntavaalien ”jytty” ei tutkimuksessa näy, koska aineisto on kerätty ennen sitä. Aineistosta voi kuitenkin nostaa esiin sen, että perussuomalaiset ovat varsin kiinnostuneita historiasta. Historia yleensä ja Suomen ja suomalaisten historia kiinnostaa heitä eniten puolueenkantansa ilmoittaneista, mutta perussuomalaiset ovat myös huomattavasti kiinnostuneempia Euroopan historiasta kuin keskustalaiset tai kristilliset.

Mitään kovin yllättävää tulokset eivät tarjoa. Koulutus ja perhe vaikuttavat voimakkaasti historiakäsityksen muodostumiseen, ja nuoret suhtautuvat historiaan paljon avarakatseisemmin kuin vanhemmat sukupolvet. Nuoret ovat nuorille ominaisesti idealisteja, mutta usein realistisempia kuin vanhemmat polvet. Lasten ja nuorten historiakäsityksestä *Suomalaiset ja historia* -kirjassa kirjoittavat erikseen kasvatustieteilijät Jukka Rantala ja Marko van den Berg sekä nuorisotutkija Kari Paakkunainen.

Muisti ja anteeksianto

Torstin aineistosta nousee esiin myös se, että totuuskomissiot tai viralliset anteeksipyyntöt eivät saa kannatusta suomalaisten keskuudessa. Tätä tematiikkaa käsittelee historiallisen antropologian dosentti Jan Löfströmin toimittama *Voiko historiaa hyvittää?* Se tarkastelee historiallisten vääryyksien korjaamista: anteeksipyyntöjä, oikaisuja oppikirjoihin, totuuskomissioita, kansanmurhien tunnustamista ja oikeudenkäyntejä ihmisyyttä vastaan. Löfström on niin ikään tutkinut nuorten historiatietoisuutta, josta hän myös kirjoittaa toimittamassaan teoksessa.

Käsiteltävistä kirjoista monitieteinen artikkelikokoelma on analyttisin. Se on myös eheä, siinä ei ole juuri toistoa ja artikkelit täydentävät luontevasti toisiaan. Teos alkaa anteeksiannon etiikan ja oikeutuksen filosofisella pohdinnalla, josta vastaavat filosofi Juha Räikkä ja oikeustieteilijä Panu Minkkinen. Poliitiikan tutkija Tuomas Forsberg tarkastelee poliittisen elämän sovittelemisen hienovaraisuuksia, joissa historiallisia vääryyksiä pyritään sovittamaan. Hän tuo esiin, kuinka suosittua poliittisten anteeksipyyntöjen tutkimus tällä hetkellä on, mutta myös sen, kuinka vähän on tutkimustietoa anteeksipyyntöjen tehokkuudesta politiikassa. Eikä kysymys ole pelkästään valtiopoliittinen: kollektiivisista anteeksipyyntöistä monille tulevat ensimmäisenä mieleen katolisen kirkon lasten hyväksikäyttöskandaalit. Teologi Mikko Ketola viekin näkökulman kirkkopoliittikkaan, kuinka etenkin katoliselle kirkolle on ollut ongelmallista pyytää anteeksi pappiensä tekoja. Löfström ja jo 1990-luvulla nuorten historiatietoisuutta tutkinut kasvatustieteilijä Sirkka Ahonen käyvät lisäksi läpi historiallisten hyvitysten historiaa.

Folkloristi Ulla-Maija Peltonen käsittelee pahojen tekojen hyvittämistä muistitietokerronnan kautta, ja psykologian sekä aate- ja oppihistorian tutkija Juhani Ihanus tarkastelee historiallisia vääryyksiä muistamisen ja traumaattisen kokemuksen kautta. Nostaisinkin historian käsittelemisen kannalta juuri muistin ja muistamisen

merkityksen oleelliseksi historiallisessa anteesiantamisessa ja hyvittämisessä. Ihmisen suhtautumisessa menneeseen vaikuttavat aina nykyhetki ja vuosien varrella muodostuneet myytit, mikä täytyy ottaa huomioon muistikerrontaa tulkittaessa. Muistin ja muistamisen rooli on tärkeää myös historian metodologian kannalta. Kun haastatteluja ja muuta muistitietoa käytetään yhä enemmän, eikä sitä lähteenä enää ylenkatsota, kuten ehkä aiemmin, on historiantutkijoiden tärkeää pohtia muistin toimintaa. Muistia muokkaa myös – tai pikemmin ennen kaikkea – media. Sen merkitystä ei ole kovin paljon tutkittu, vaikka esimerkiksi Torstin aineistot tuovat

hyvin esiin sen, kuinka iso merkitys televisiolla, elokuvilla, Internetillä ja historiallisella fiktiolla on nykyään historian käsittämisessä.

Myytit ovat usein myös hyvin ideologisia ja poliittisia, joten historiantutkijoilla on vastuu olla väheksymättä niitä. Ihanus suhtautuu nihilistisesti ”uusliberaalin viihde- ja mediamaailman” tapaan muokata historiaa. Kuitenkin sen – kuten muunkin populaarihistorian – rooli on niin merkittävä ihmisten historiatietoisuuden rakentajana, että myös ammattihistorioitsijoiden täytyy oppia lukemaan monimuotoisia mediatekstejä ja tarvittaessa purkaa niiden luomia myyttejä.

Historiallisen Aikakauskirjan uudet kirjoitusohjeet ovat osoitteessa
[http://agricola.utu.fi/ohjeet kirjoittajille/](http://agricola.utu.fi/ohjeet_kirjoittajille/)

Arvosteluja

Septimius Severuksen vuosisataisjuhlat yhteisöllisen identiteetin rakentajana

Jussi Rantala: Maintaining Loyalty, Declaring Continuity, Legitimizing Power. The Ludi Saeculares of Septimius Severus as a Manifestation of the Golden Age. Acta Universitas Tampereensis 1803. Tampere University Press 2012. 201 s.

Vuoden 204 *ludi saeculares* -vuosisataisjuhlat järjestettiin vuosikymmenen Septimius Severuksen valtaannousun jälkeen, ja niistä alkoi 110 vuotta kestävä *saeculum*-jakso, joka päättyi vuonna 314. Näitä juhlia koskevien tietojen keskeinen lähde on ollut Tiber-joen vasemmalta rannalta läheltä Pyhän enkelin siltaa (Pons Aelius) vuosina 1890 ja 1891 – ja myöhemmin vuonna 1930 – löytyneet kaiverukset, joissa kuvataan juhlallisuuksia. Niin tekstin kaivertamisesta julkisesti nähtäville tarkoitettuun kivipaateen, kyseisten vuosisataisjuhlien tapahtumien ja niiden muiston keskinäisestä suhteesta kuin vuosisataisjuhlien aiempien muistojuhlien mainitsemisesta vä-

litty tunne ajallisesta ulottuvuudesta, nykyisyydestä ja menneisyydestä. Luomalla muiston vuoden 204 tapahtumista Jussi Rantala pyrkii muodostamaan kuvan yhteisöstä ja sen identiteetistä, jolle kyseinen vuosi edustaa eräänlaista nollapistettä ja uuden kultakauden alkua. Rantalan mukaan sekä Dion Kassios että Herodianos ovat historiankirjoituksessaan pessimistisempiä, ja edellinen jättää kyseiset vuosisataisjuhlat kokonaan mainitsematta.

Rantala määrittää tutkimuksensa paikan suhteessa aikaisempaan *ludi*-juhlia ja Septimius Severusta käsittelevään kirjallisuuteen. Toisin kuin Cooley, hän ei nimitä Septimius Severusta augustuslaiseksi keisariksi. Hän onnistuu välttämään Septimius Severuksen ”afrikkalaisen” alkuperän asettamat sudenkuopat (vrt. Birley) ja osoittamaan, että vaikka uusi keisari oli kotoisin Leptis Magnasta, hänellä oli ”roomalainen” identiteetti. Rantala esittää täydellisen tiivistyksen kaiveruksia koskevasta aiemmasta tutkimuksesta. Tekstiä analysoidessaan Rantala hyötyy siitä, että hän on tutustunut esimerkiksi kulttuurista muistia ja perinteen keksimistä koskeviin teoksiin, jotka sijoittuvat Rooman historiaa suoraan koskevan opinalan ulkopuolelle. Rantala esittää, että vuosisataisjuhlat muokkasivat käsityksiä identiteetistä ja että juhlaloppuivat Severuksen aikaiseen kulttuuriin, jossa vallitsi ”tarkoituksellinen epävarmuus”, ja maailmaan, jota

hallitseva keisari ylisti Sullan, Augustuksen ja Commoduksen kaltaisten historiallisten hahmojen osoittamaa armeliaisuuden puutetta. Väitöstutkimus ottaa huomioon aiemman tutkimuksen, mutta myös kehittää edelleen Rooman historian tutkimuksen esiin nostamia käsityksiä ja tuottaa näin tulkinna Severuksen aikaisesta kulttuurista.

Rantalan metodologiassa keskeistä on se, että hän pitää vuoden 204 vuosisataisjuhlia nollapisteenä. Tämän ja muiden kaiveruksiin liittyvien seikkojen käsittely johdattelee lukijan ajatukset toiseen vaikutussuhteeseen – tekstien ja tiettyjen uskonnollisten tapahtumien ja tapausten väliseen suhteeseen siirtymäkaudella kohti myöhäisantiikin aikaa. Enteillikö tämän tyyppinen virallinen teksti esimerkiksi sitä, miten tekstejä käytettiin tapahtumien palauttamiseen mieleen kristinuskossa? Tutkimuksen keskeiset luvut, jotka käsittelevät vuoden 204 tapahtumat kirjaavissa kaiveruksissa mainittuja rituaaleja, ovat luonteeltaan arvioivia. Vaikka näissä luvuissa kuvataan eri ryhmien suhteita yhteiskuntaan ja muistojuhlien viettopaikkoja, ne kytkeytyvät tutkimuksen keskeiseen teemaan, yhteisöllisen identiteetin rakentamiseen tulevan satavuotisjakson aikana (ks. esim. kohdalottaria [*Moirae*] käsittelevä osuus). Rantala käsittelee juhlan kunkin toimijaryhmän ja tapahtuman aikasyvyyttä (ks. esim. *sellisternium*) ja liittää sen osaksi yhteis-

söllisen identiteetin käsitteen kehittämistä osallistujien rituaalisen ja symbolisen esittämisen kautta. On mielenkiintoista, että naisten rooli rituaaleissa, joiden katsotaan luoneen yhteisöllistä identiteettiä, on saatettu jättää huomiotta tai aliarvioida muissa roomattaria käsittelevissä tutkimuksissa.

Väitöstutkimus asettaa keisarin osaksi kosmologiaa, jossa uusi valananastaja liittyy yhtäältä Jupiteriin, toisaalta keisarin puolison, Julia Domnan, ja perheeseen liittyvän terminologian (esim. *mater castrorum*) käytön kautta muihin valtion osa-alueisiin. Tämä kosmologia kytkeytyy rahojen lyömiseen ja *concordian* käsitteeseen. Väitöstutkimusta lukiessa muodostuu käsitys, jonka mukaan vuosisataisjuhlan viettämiseen saattaa liittyä joukko kaupungissa sijainneita paikkoja, jotka olivat merkityksellisiä *concordian* muodostumiselle – muun muassa Tiberjoki, keskeiset temppelit, Severuksen riemukaari, teatterit ja alttarit. Rantala näkee *ludi honorarii* -juhlat taitekohtana vanhan ja uuden *saeculumin* välillä. Kaiverruksissa mainitaan riittejä ja menoja, jotka yksilöidään kreikkalaisiksi. Tämä nostaa esiin kysymyksen kreikkalaistyyppisten kulttuurikäytäntöjen roolista yhteisöllisen identiteetin muodostumisessa Roomassa vuonna 204. Rantala käsittelee myös kahden Vestan neitsyen paikkaa ja roolia, ja tekstistä välittyy käsitys, jonka mukaan molemmat edustavat symbolisesti Roomaa ja todistavat riittien suorittamista. Heidän yhteisön kotijumalien huolenpitäjän roolinsa ansiosta perhekuvasto laajeni esittämään keisarin (symbolisen isän) kykenevänä ruokkimaan kansansa (symbolisen perheen). Rantala tarkastelee yöllisten juhlamenojen roolia ja niiden kytkeytymistä astrologiaan ja astronomiaan sisällyttämisen tarkasteluunsa myös keisarin horoskoopin. Tämä antaa meille tilaisuuden nähdä, millaiseksi keisarin elämän ennustettiin muodos-

tuvan. Voimme vain spekuloida, laadittiinko uutta 110 vuoden *saeculumia* varten horoskooppi vuosisataisjuhlien aikana tehtyjen astrologisten havaintojen perusteella.

Rantalan väitöstutkimuksessa otetaan selkeällä tavalla huomioon aiempi tutkimus, jonka jatkeeksi kirjoittaja muodostaa näkemyksensä vuosisataisjuhlien merkityksestä yhteisöllisen identiteetin luomisessa vuoden 204 kontekstissa. Tämä alallaan tärkeä tutkimus korostaa naisten roolia ja sitä, miten keisarin asemaa ja roolia yhteisön sisällä määriteltiin perheeseen liittyvän terminologian käytön avulla. Valitun lähestymistavan ansiosta tutkimus herättää lukijassa uusia ajatuksia yhteisöllisen identiteetin ja vuosisataisjuhlien viettoon kätkeyvien ajallisten viitekehysten välisistä suhteista. Itse päädyin käsitykseen, jonka mukaan vuosisataisjuhlissa ei ollut kysymys vain yhteisöllisen identiteetin määrittämisestä, ja hahmotin kaiverruksiin kätkeyvän kosmologian, jossa jumalat, keisari, valtakunta ja yhteisö kytkeytyvät toisiinsa Roomassa suoritettavan rituaalin kautta. Vuosisataisjuhlan viettoon kätkeytyy myös ajatus kaupungista ja sen keskeisistä paikoista, mukaan lukien uusi Septimius Severuksen riemukaari. Tuntuu siltä, että kaupungin pinnanmuodot syntyvät uudelleen rituaalisten juhlamenojen ja niiden tiettyssä paikassa ja tiettyinä aikana – tiettyssä kuussa, tiettyinä päivinä ja tiettyinä vuoro-kaudenaikana – suoritettavan muistelemisen kautta.

– RAY LAURENCE

Miten esihistoria ohjaa nykyajan tutkimusta?

Andrew Shryock ja Daniel Lord Smail (toim.): Deep History. The Architecture of Past and Present. University of California Press 2011. 342 s.

Historiantutkijat jättivät esihistorian heti, kun sen löysivät, toteavat Andrew Shryock ja Daniel Lord Smail toimittamassaan teoksessa *Deep History: The Architecture of Past and Present*. Ilkkurinen huomautus liittyy tietysti siihen, että vasta niin sanottu darwinilainen kumous teki ihmisen satojentuhansien ja miljoonien vuosien takaisesta historiasta ylipäättään menneisyyttä. Muutos ei vaikuttanut länsimaiseen historiankirjotukseen sillä tavalla kuin olisi voinut olettaa. Edelleen sivistyksen kertomukset alkavat siitä, mitä kutsumme antiikin ajaksi, ja ne keskittyvät perin valikoituun alueeseen.

Yhdessä muiden kirjoittajien kanssa Shryock ja Smail purkavat käsityksiä ihmisen kaukaisesta menneisyydestä eli siitä, mitä kirjoittajien mielestä epäonnistuneesti on kutsuttu esihistoriaksi. Historiatieteen sitoutuminen kirjallisiin lähteisiin yhtä lailla kuin ihmisen esihistorian hylkääminen johtivat rajoituksiin, jotka yhä haittaavat kulttuurien kehityksen ja nykyajan ymmärtämistä.

Teos on "paleohistoriaa" ja rakentuu käsitteelle "pitkä historia" (*deep history*). Käsite on paljon laajempi kuin Fernand Braudelin jo sinänsä tavallista avarampi "pitkä kesto" (*longue durée*).¹ Kirjoittajat

1. Fernand Braudell: *The Mediterranean and the Mediterranean World*

kehittävät analyysin välineitä, joilla ihmisen historian pitkäaikaisia ilmiöitä voidaan selittää. Nämä käsitteet myös yhdistävät ”pitkän historian” myöhempien aikojen tutkimukseen.

Historiankirjoitusta hallitsee valtakuntien ja kansakuntien vaiheisiin keskittynyt kehityskertomusten kaava. Sen valtiollis-ideologinen malli, jonka syntyyn vaikutti paljon muun muassa G. W. F. Hegel, muotoutui nykyiselleen 1800-luvulla. Malli perustuu ajatukselle, jonka mukaan voitettuaan villin luontonsa ihminen alkoi kasvaa luonnon valtiaaksi. Historia syntyi, kun ihmisuus heräsi pysähtyneestä luonnontilastaan eli ”esihistoriasta” ja nousi biologista kohti kulttuuria ja perinteisestä kohti modernia eli valkoisten miesten johtamia kansakuntia. Samalla syntyivät poliittisen tietoisuuden subjektit, kuten valtiot ja kansakunnat.

Valtiot ja kansakunnat kuvataan syntyvänä ja kuolevana, kuten ihmisyksilö. Kehityskertomuksella on sama kaava kuin luomiskertomuksella Ensimmäisessä Mooseksen kirjassa. Kertomusta hallitsevat muodot, joita Shryock ja Smail kutsuvat samankaltaisuuksien arkkitehtuuriksi. He eivät arvostele narratiivisuutta sinänsä vaan katsovat menneisyyttä koskevan argumentoinnin perustuvan retoriisiin ja narratiivisiin keinoihin. Tosiasiat saavat selittävän voimansa kertomuksena. Ongelma on itsensä selvyyksissä, jotka syntyvät, kun kertomuksen yhteys kertomuksen synnyttämisen lähtökohtiin sekä narratiivin metaforioihin ja analogioihin jää esittämättä.

in the Age of Philip II, Volume 1. University of California Press 1995/1972 (ranskankielinen alkuteos 1949, 2. painos 1966). Smail pohti käsitettä ”pitkä historia” jo teoksessaan *On Deep History and the Brain*, University of California Press 2007.

Darwinilaisen kumouksen myötä historiankirjoitus irtosi juutalais-kristillisestä pakkopaidasta. Kertomuksen kaava ei silti muuttunut. Se vahvistui entisestään tutkimuksen uusien keinojen avulla. Jo aikaisemmin oli syntynyt mahtisukujen vaiheisiin keskittynyt genealogia eli sukututkimus. Kun tieteellisessä työssä alettiin karsastaa pelkkiä sukuuutteloita, oli jo syntymässä uusia kertomuksia sorrettujen ryhmien, kuten työväen ja naisten historiasta. Nämä tarinat eivät haastaneet valtiollis-ideologista kaavaa vaan järjestäytyivät sen sisälle. Kertomuksen ala kasvoi mutta muoto pysyi samana.

Myös luonnontieteen uudet keinot tukevat vanhaa kertomuksen muotoa. Isän ja äidin geneologinen kaava elää – kirjaimellisesti – myös DNA-tutkimusten tuloksissa, kun mitokondriaalinen DNA luetaan naisten ja Y-kromosomi miesten kautta. Siten malli on edelleen raamatullisen sukupuun mukainen. Ihmisen alkupuutarha eli raamatullinen Eden sai luonnontieteellisen kaavan.

Sukupuun kaava ei tule Raamatusta vaan on hyvin vanha tapa järjestää ihmisten suhteita ja si-donnaisuuksia. Myös valtio kuvataan ikään kuin valtioruumiiksi, jolla on henki, sielu ja historia. Sukujen ja heimojen ylle on rakentunut uusia hierarkioita, mutta rakenteet kasvavat kuin fraktaalit, sillä ne säilyttävät muotonsa, vaikka kokoluokka suurenee. Kompleksisuuden teorioista tutut fraktaalit esitelläänkin yhdeksi keinoksi hahmottaa kehityksen malleja. Toinen käsite on *kinshipping* eli sukulaistaminen. Käsite lienee paras kääntää sukulaisuudeksi. Se tarkoittaa tapaa, jonka avulla samaistumme meitä ennen eläneisiin ja jälkeemme tuleviin. Sukulaisuus määrittää samanlaisuuden ja keskinäiset velvoitteet sekä tekee eron muihin. Sukulaisuus on narratiivin kude.

Sukulaisuus on yksi historiallisen ajattelun vanhimmista ja vaikuttavimmista muodoista. Se on sosiaalitekniologiaa, joka luo verkostoja ja yhdistää nekin, jotka eivät ole läsnä. Se on näkymätön yhteisö, toteavat kirjoittajat ja viittaavat Benedict Andersonin kuuluisaan teokseen.² Sukulaisuuden käsitettä voitaneen käyttää kirjallisen merkityksensä lisäksi muissa yhteyksissä hahmoteltaessa samankaltaisuuksien ketjuja.

Kirjoittajien lähtökohdissa on jotakin samaa kuin saksalaisella Karl Lamprechtilla, joka luomastaan sosiaalishistoriallisesta näkökulmasta arvosteli suurmieshistoriaa 1800- ja 1900-luvun vaihteessa.³ Lamprechtilainen sosiaalishistoria johti lopulta vain uudelleen kansalliseen tarinaan eikä murtautunut hegeliläisen valtioidean historiankirjoitusta. Shryock ja Smail kumppaneineen hakevat aseita ”pitkästä historiasta” ja luonnontieteistä. Tekijät korostavat kehityksen ennustamattomuutta vaikka yhtä lailla sen keskeisten muotojen toistuvuutta. Tämä kuulostaa ristiriitaiselta mutta käy järkeen niiden mielessä, jotka ovat tutustuneet fraktaaleihin. Se, että ihmisen luomat järjestelmät ovat osaltaan biologisperustaisia, on ollut askel askeleelta vahvistuva näkemys biologiassa ja käyttäytymistieteissä. Historian- ja kulttuurintutkijoiden kentällä tilanne on toinen. Kulttuurijärjestelmiä tarkastellaan edelleen lähes poikkeuksetta biologisista seikoista riippumattomina. Kulttuuritie-

2. Benedict Anderson: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New Edition. Verso 2006. (Alkuteos 1983.)

3. Lamprechtista, ks. esim. Louise Schorn-Schütte: *Karl Lamprecht. Kulturgeschichte zwischen Wissenschaft und Politik*. Vandenhoeck & Ruprecht 1984.

teissä on ollut vaikea hyväksyä evoluutiota.

Teoksessa käsitellään myös mielikuvituksen syntyä ja sen merkitystä sekä monia muita näkökohtia. Tavaroiden merkitystä katsotaan uudella tavalla. Esineet, kuten työkalut ja statussymbolit, muuttuvat ruumiin viestien jatkeeksi, muuttavat aivojemme toimintaa ja ovat keskeisiä ihmisen, ryhmien ja kansakuntien identiteeteille. Kulutusyhteiskunnan piirteet eivät näytä yllettäviltä, ja Smail on niitä jo aikaisemmin selittänyt myös aivokeemiaan liittyvillä tekijöillä (2007). Lienee niin, että Karl Marxin jälkeän tavaralle ei ole annettu näin suurta arvoa historiateorioissa.

”Pitkän historian” näkökohdat liittyvät läheisesti siihen, mitä David Christian ja Fred Spier ovat kutsuneet ”suureksi historiaksi” (*big history*).⁴ Tieteiden raja-aidat ryti-sevät kirjan sivuilla – myös kulttuuritieteiden ja luonnontieteiden rajat. Kirjoittajina on kolme historioitsijaa, kaksi kulttuuriantropologia, kielitieteilijä, primatologi sekä perinnöllisyystutkija ja kolme arkeologia, mutta artikkelit ovat yhteisartikkeleita. Tällainen näkökulmien laajentaminen tuo kovia haasteita paitsi tutkimukselle myös opetukselle.

– MARKO NENONEN

Vammaiset lapset keskiajalla

Jenni Kuuliala: Disability and Social Integration. The Constructions of Childhood Impairments in Thirteenth- and Fourteenth-Century Canonisation Processes (Vammaisuus ja sosiaalinen integraatio. Lapsuusaajan vammojen konstruktio 1200- ja 1300-lukujen kanonisaatioprosesseissa). Tampere 2013. 295 s.

Käsillä oleva väitöstutkimus pyrkii selvittämään, miten lapsuusaajan vammat ja niiden sosiaaliset seuraukset on esitetty keskiaikaisiin kanonisaatioprosesseihin liittyvissä ihmekertomuksissa. Vaikka kukin kolmesta kysymyksestä on viime aikoina ollut keskiajan uskonto-, kulttuuri- ja sosiaalhistorian tutkimuksen keskipisteessä, Kuulialan tutkimus on ensimmäinen yritys analysoida kyseistä aineistoa tästä nimenomaisesta näkökulmasta. Myöhäiskeskiajan pyhimys-, pyhiinvaellus- ja ihmeuskokultin tutkimuksen johtavan auktoriteetin Christian Krötzlin perustamalle tutkimuskoulukunnalle on kunnia, että se on (jälleen) toiminut innoittajana väitöstutkimukselle, joka rikastuttaa merkityksellisellä ja arvokkaalla tavalla alan kansainvälistä tutkimusdiskurssia.

Kanonisaatioprosessien dokumentointiaineistosta – pyhäköistä parantumista hakeneiden ihmisten omiin kokemuksiin perustuvine tuhansine todistajanlausuntoineen – on viime vuosikymmenien aikana, André Vauchezin, Michael Goodichin, Ronald Finucanen ja muiden tutkijoiden uraauurtavien tutkimusten jälkeen tullut todellinen aarreaitta tutkijoille, jotka haluavat tarjota ”tiheän kuvauksen” (Clifford Geertz) laajan, oppineen elii-

tin ulkopuolelle ulottuvan sosiaalisen maailman jokapäiväisistä ongelmista, sairauksista, toiveista ja uskomuksista. Kanonisaatioprosessien vaiheita on hyödynnetty mikrohistorian (Robert Bartlett, Didier Lett), köyhyyden sosiaalisen historian (Sharon Farmer), ihmeuskon morfologian (Pierre-André Sigal, Stanko Andrić, Gábor Klaniczay, Michael Goodich) ja sukupuolen historian (Sari Katajala-Peltomaa) tutkimuksessa. Myös lasten paranemista koskevia kysymyksiä on käsitelty aiemmin joissakin kirjoissa (Didier Lett, Ronald Finucane), mutta vasta viime aikoina tutkimuksessa on suuntauduttu vammaisuuden ja vammojen käsittelemiseen (Irina Metzler).

Teoksessa muotoillaan uudenlainen tapa, jolla historian tutkimuksessa lähestytään sairautta ja vajoja, ja ensimmäistä kertaa käsillä olevaan runsaaseen lähdemateriaaliin sovellettuna kyseinen lähestymistapa avaa kokonaan uusia näkymiä. Keskittymällä joukkoon sairauksia, jotka aiheuttivat pysyviä tai pitkäaikaisia vammoja (liikkumisvaikeuksia, näön huononemista, kuulemis- ja kommunikointivaikeuksia, kärsimystä, fyysistä kipua ja työkyvyttömyyttä) Jenni Kuuliala on löytänyt käyttökelpoisen ja metodologisesti yhtenäisen tutkimusalueen. Tämän ansiosta hän on pystynyt analysoimaan ja vertailemaan keskenään vammaisia lapsia kohtaan osoitettua suhtautumista kolmessa eri ympäristössä: perheen sisällä, yleisemmin yhteiskunnassa ja asianosaisten omakohtaisissa kokemuksissa.

Määrittämiensä kriteerien perusteella hän on huolellisesti valinnut kyseisiä prosesseja kuvaavasta vaikuttavan laajasta julkaistusta ja julkaisemattomasta aineistosta analysoitavaksi 226 ihmekertomusta. Keskiajalla pantiin virallisesti alulle 71 kanonisaatioprosessia, ja lisäksi tehtiin useita kymmeniä puolivirallisia selvityksiä, joiden

4. Fred Spier: *Big History and the Future of Humanity*. Wiley-Blackwell 2010.

yhteydessä käytiin läpi ja dokumentoitiin yhteensä useita tuhansia, ihmisiä koskevia todistanlausuntoja. Kuulialan otos kattaa 21 prosessia.

Selvitystyö keskittyi kolmeen osa-alueeseen: 1) perhepiiriin (mukaan lukien sukupuoli- ja tunnenäkökohdat), 2) yhteisön tapaan suhtautua vammaisiin lapsiin (fyysisestä olemuksesta yhteiskuntakelpoisuuteen, huomiotta jättämisestä lääketieteellisen avun antamiseen) ja 3) asianosaisten oma-kohtaisiin kokemuksiin (identiteettiin ja minäkuvaan). Laajemmin tutkimus vastaa esimerkiksi seuraaviin kysymyksiin: käsitettiinkö lapsen terveyden palautuminen perheen yhtenäisyyden palautumiseksi? Oliko ihmeparantumisen etsiminen koko yhteisön asia? Toivatko tukea hakevat yksilöt vammaisuutensa esille? Sallivatko vammaisuus ja fyysinen erilaisuus yksilöllisen identiteetin muodostumisen?

Kuuliala vastaa näihin yleisiin tutkimuskysymyksiin kääntymällä kerran toisensa jälkeen dokumentaatiosta ottamansa tutkimusotoksen puoleen ja osoittaa näin olevansa tiukasti todistusaineistoon nojautuva historioitsija, joka pysyy poikkeuksetta alueella, jolta hänellä on luotettavaa tietoa. Käsitellessään yksittäisiä aiheita – esimerkiksi epäsiikkeitä (s. 77), vaihdokkaita eli demonien keskenään vaihtamiksi oletettuja lapsia (s. 95), riitelviä kerjäläislapsia (s. 132), kansanlääkintää (s. 176) ja merkkiä kieltä (s. 238) – Kuuliala osoittaa olevansa hyvin perillä kyseisten aiheiden keskeisestä historiallisesta tutkimuksesta. Suhteuttamalla oman tutkimustietonsa aikaisempaan tietämykseen hän pystyy avaamaan uusia näkökulmia moniin kiehtoviin kysymyksiin. Kuulialan käyttämän metodologian voi luonnehtia perustuvan poikkitieteelliseen ymmärrykseen käsiteltävien kysymysten monimutkaisuudesta. Edellisestä seuraten hän käsittelee

järjestelmällisesti ja tosiasioihin nojautuen mahdollisia antropologisia, sosiologisia ja psykologisia tulokintoja kolmella eri tasolla: perhepiirissä, yhteiskunnassa ja yksilötasolla.

Väitöstutkimuksen tulokset antavat paljon arvokasta tietoa lapsuusajan vammojen, kanonisaatioprosessien, lapsuuden sosiaalishistorian, perheen, tunteiden, yhteisön lapsien ongelmia kohtaan osoittaman suhtautumisen, leimautumismekanismien, suvaitsevaisuuden ja solidaarisuuden tutkimusta varten. Tutkimuksen omla leimaisuus nousee kirjoittajan tekemien arvioiden ennakoasenteettomuudesta – hän ei niele purematta yleisesti hyväksytyjä tai näennäisesti itsestään selviä kliseitä (esimerkkinä s. 78–86 käsitelty vanhempien syntisyuden ja lapsen sairauden välinen syy-seuraussuhde, jota pidettiin tietynlaisessa uskonnollisessa kirjallisuudessa oletusarvoisena), vaan haastaa ne lähdedokumentaationsa avulla, korjaten tai kyseenalaistaen käsityksiä siltä osin kuin hänen lähdeaineistonsa ei niitä tue.

Kuuliala ei kuitenkaan missään vaiheessa unohda tutkimuksensa varsinaista aihetta, vammaisia lapsia. Laajojen ja värikkäiden todistanlausuntojen ansiosta monet heistä tulevat tekstissä lihaksi ja vereksi. Tuloksena on hienovarainen kuvaus siitä, miten vammaisuuteen suhtauduttiin perhepiirissä häveten ja murehtien ja yhteiskunnassa pilkatun ja ivaten – tai sitten säälien ja myötätuntoisesti. Tutkimus kuvaa myös sitä, miten jotkut näistä onnettomista olennoista hakattiin tai heidän vammansa aitoutta testattiin, koska heitä epäiltiin huijauksesta, ja havainnollistaa, miten jotkut heistä kuvasivat omia henkilökohtaisia kokemuksiaan.

– GÁBOR KLANICZAY

Suureen yleisöön vetoavaa suurvalta-ajan historiaa

Mirkka Lappalainen: Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697. Kustannusosakeyhtiö Siltala 2012. 262 s.

Ilmaston lämpeneminen on nykyihmistä huolestuttava ilmiö, ja ilmaston tutkimiseen on haettu muutaman viime vuosikymmenen aikana laajempaa taustaa myös historiantutkimuksen keinoin. Ilmastohistoriallisissa tutkimuksissa esiintyy usein termi pikkujääkausi, eikä kansainvälisissäkään tutkimuksissa ole unohdettu mainita Suomessa vuosina 1695–1697 koettuja suuria nälkävuosia, jotka veivät hautaan kolmasosan Suomen väestöstä. Mirkka Lappalainen pohtii teoksessaan *Jumalan vihan ruoska*, minkä takia nimenomaan Suomi koki poikkeuksellisen suuren väestökatastrofin aikana, jolloin muuallakin Euroopassa hytistiin kylmyyden vallassa.

Jumalan vihan ruoska herätti paljon kiinnostusta, kun se julkaistiin syyskuussa 2012. Aihe vetosi iltapäivälehtienkin kohdeyleisöön. Vetävästi nimetyssä kirjassa kiinnosti erityisesti suomalaisten kannibalistinen menneisyys. Iltalehti uutisoi kirjasta seuraavasti: ”Uutuuskirja paljastaa järkyttäviä yksityiskohtia yhdestä Suomen historian pahimmasta vitsauksesta. Kansa ryhtyi käsittämättömiin tekoihin.” Suurta yleisöä kiinnostavan teoksen ilmestyminen on kiinnostava kannanotto aikana, jolloin monet tutkijat kokevat paineita luopua suomenkielisten monografioiden julkaisemisesta.

Ensimmäiset historiankirjoitukseksi laskettavat kuvaukset kuolonvuosista julkaistiin 1790-luvulla. Näissä kirjoituksissa suhtauduttiin kielteisesti 1600-luvun lopun itsevaltiuden ajan politiikkaan. Sen sijaan 1800-luvun historiankirjoituksessa ihanteeksi nostettiin vapaa talonpoika, ja kuolonvuosien aikana itsevaltiaana toiminut Kaarle XI (1655–1697) nousi reduktion toteuttajana ja aatelisvallan nujertajana arvoon arvaamattomaan.

1900-luvulla aiheeseen perehtyi Eino Jutikkala, jonka ajatuksia kyseenalaisti 1980-luvulla Ilkka Mäntylä. Jutikkala pani väestökatastrofin syyksi muun muassa aikakauden heikon hallinnon, merkantilismin ja siihen olennaisesti liittyneen ihmisarvojen halventamisen. Lappalainen ei löydä Jutikkalan ajatukselle tukea; hänen aineistonsa perusteella itsevaltiuden ihanteisiin kuului valtakunnan heikoimmista alamaisista huolehtiminen, jos kohta huolenpito ei aina toivutulla tavalla onnistunutkaan. Huomattavan työn kuolonvuosien tutkimisessa on tehnyt väestötutuhaja 1690-luvun niukkojen kirkonkirja-aineistojen perusteella kartoittanut Seppo Muroma. Muroman vuonna 1991 ilmestynyt *Suurten kuolonvuosien väestönmenetyks Suomessa* on ollut hyödyksi myös Lappalaisen työssä.

Jumalan vihan ruoskasta heijastuu Lappalaisen vankka 1600-luvun historian tuntemus. Mikro- ja makrotason taitavan yhdistelyn avulla tapahtumista punotaan ilmeikäs kokonaiskuva. Lukija pääsee tarpomaan maailmanlopun tunnelmissa niin kerjuulle lähteneen Erkki Matinpojan, reduktion jälkitunnelmissa kamppailleen kartanonvouti Jacob Saringiuksen kuin kuolemansairaana itsevaltiaan Kaarle XI:n rinnalla. Kuolema korjasi satoaan. Pirkkalassa haudattiin huhtikuussa 1697 yhtenä ainoana päivänä 126 ihmistä, kun koko vuonna 1690 oli ollut kaikkiaan vain 20 hautausta. Keväällä 1697

tapahtunut kuninkaan kuolema ja Tukholman kuninkaanlinnan palo osoittivat aikalaisille selvästi, että Jumalan viha oli laskeutunut valtakunnan ylle.

Kuolonvuodet eivät olleet kuitenkaan täysin lohduttomia. Perheestään kerjuumatkalla erkaantuneen sotilas Erkki Matinpojan tapaus on omiaan todistamaan, kuinka 1600-luvun lopun yhteiskunta säilytti toimintakykynsä ja inhimillisyytensä: Erkki oli varastanut nälissään karjaa metsästä, joutunut vaihtamaan sen vuoksi äkkiä maisemaa ja eksynyt matkalla Dorotea-puolisostaan ja kahdesta pienestä tyttärestään. Sittemmin Erkki oli kuullut, että hänen vaimonsa oli menehtynyt Vehmaan kappalaisen kodissa. Erkin puolisoa Dorotea Salomonintytärtä ei näin ollen ollut jätetty tien varteen kuolemaan, ja vehmaalaiset olivat pitäneet lisäksi huolta Erkin ja Dorotean tyttäristä. Rutiköyhät tytöt olivat päässeet euralaisen kestkievärin luokse asumaan. Vanhin tytö ennätti niin ikään kuolla, mutta nuorimman tyttären Erkki onnistui jäljittämään ja pääsi noutamaan tämän taas luokseen asumaan.

Jumalan vihan ruoska osoittaa, että historiaa on mahdollista kirjoittaa hyvin ja mukaansatempaavasti, ilman raskaita tieteellisiä sanarakennelmia. Teksti etenee joutuisasti, eikä keskeisimpien asioiden runsaahko toistokaan tee lukukokemuksesta raskasta. Lukijan mieleen jäävät muutamat kiinnostavat yksityiskohdat. Sanonta ”viestä vaikka tuhkat pesästä” on peräisin 1600-luvulta suurvalta-ajalta, kun ankara verotus rasitti yksittäisten ihmisten talouden äärimmilleen: talonpoikien oli maksettava kruunulle salpietariveroa keräämällä ruudin valmistukseen tarvittavaa tuhkaa. Myös Suvivirren syntymishistoria on kiinnostava: se otettiin virsikirjaan vuonna 1701, jolloin ihmiset osasivat suurten kuolonvuosien jälkeen arvostaa laaksossa kasvavaa laihoa.

Lappalainen käyttää tutkimuksensa lähteinä muun muassa maaherrojen kuninkaalle osoittamia kirjeitä. Hän vertailee kiinnostavasti Turun ja Porin läänin maaherrana toimineen itsevarman ja kokeneen Lorentz Creutzin otteita Uudemaan ja Hämeen läänin varamaaherrana toimineeseen G. J. Maydelliin, joka epävarmana kyseli toistuvasti toimintaohjeita Tukholmasta. Omatoiniset, Creutzin kaltaiset maaherrat onnistuivat vetelemään oikeista naruista ja saamaan omalle alueelleen mukavasti apuviljaa. Kaikkein huonoimmassa asemassa olivat sisämaan syrjäseutujen asukkaat; kuolonvuodet koettelivat kaltoin esimerkiksi nykyistä Kainuun aluetta. Ilmaston kylmeneminen haittasi paitsi maataloutta myös pohjoisen perinteisiä sivuelinkeinoja.

Vetävästi kirjoitetun tutkimuksen toivoisi houkuttelevan uusia tutkijoita 1600-luvun historiaa kirjoittamaan. Kihlakunnankunnan-oikeuksien käräjäpöytäkirjojen avulla on mahdollista tuoda vuosiastataan ilmeikkyyttä ja monipuolisuutta. Kansallisarkistosta löytyvän Tuokko-hakusanakortiston avulla pääsee kätevästi käsiksi esimerkiksi Pohjois-Pohjanmaan ruokataloutteen 1600-luvulla. Hätäravinnon käyttämisestä on useampia mainintoja vuosien 1685 ja 1693 välillä, mutta vuosi 1697 korostuu käräjäjutuissa selvästi. Pettujauhot olivat tässä vaiheessa kysytty kauppatavara. Petäjäinen leipä on esitetty Suomessa Saarijärven Paavon hengessä toisinaan jopa kansallisromanttisissa sävyissä, mutta Lappalainen tuo kirjassaan ilmi, kuinka hätäravinto itessäänkin turvotti, sairastutti ja tappoi ihmisiä.

Kuvituksena käytetyt 1600-luvun Hollannissa maalatut iloiset luistelukurvat toimivat hyvänä kontrastina synkkäsävyiselle tekstille: pieni jääkausi ei ollut Pohjois-Euroopassakaan pelkkää tuhoa aiheuttava asia. Hollanti oli Englannin ohella niitä maita, joissa maa-

talouden kehittämiseen – ja maatalouden alustavaan vallankumoukseenkin keskityttiin jo 1600-luvulla. Ruotsin valtakunta panosti maatalouden edistämiseen 1700-luvulla, ja kun ilmaston osoitti lientymisen merkkejä, ei vastaavaa väestökatastrofia uudella vuosisadalla koettu.

– RITVA KYLLI

Anekdootteja aatelin historiasta

Bo Eriksson: Svenska adelns historia. Norstedts 2011. 450 s.

Tartuin Bo Erikssonin teokseen kiinnostuneena, sillä Ruotsin aatelin historiasta ei ole olemassa ajantasaista kattavaa yleisesitystä. Tuorein vastaava teos, Jan von Konowin *Sveriges adels historia* (2005), on varsin populaari ja häviää täsmällisyydessä 1900-luvun alussa julkaistulle aatelistutkimukselle. Tukholman yliopistossa vaikuttava Bo Eriksson väitteli 2008 tutkimuksella aatelideologiasta Per Brahe vanhemman teoksessa *Oeconomia* ja on julkaissut useita teoksia keskiajan ja uuden ajan alun Ruotsista. Ammattihistorioitsijalta on lupa odottaa paljon, varsinkin kun hän on tarttunut laajaan aiheeseen, jonka voi odottaa kiinnostavan niin akateemisissa piireissä kuin niiden ulkopuolella.

”Det vilar ett lockande skimmer över adeln”, aloittaa Eriksson kirjansa johdannon ja jatkaa hieman myöhemmin, ”det är lätt att bli förälskad i adeln”. Näin tosiaan on, mistä on todisteena hyllymetreittäin niin kaunokirjallisuutta kuin tietoteoksia. Näissä lainauksissa kiteytyy Erikssonin teoksen

herättämät kysymykset, joihin turhaan etsin vastausta. Kenelle ja miksi Eriksson on kirjoittanut kirjan ja mitä hän haluaa sanoa teoksellaan, jää epäselväksi. Eriksson ei määrittele sen enempää kirjansa yleisöä kuin tehtävääkään. Lukijalle käy kuitenkin selväksi, että Eriksson ei itse ole aatelinen (niin kuin hänen nimestään voimme päätellä) ja että aateli kiehtoo häntä. Pyrkimys selkeämpään kysymyksenasetteluun olisi jämäköittänyt teosta, vaikka historia onkin siitä kiitollinen tieteenala, että yhtä aikaa on mahdollista kirjoittaa yleis-tajuisesti ja tieteellisesti.

Eriksson tarjoaa lukijalleen tarinoita ja anekdootteja aatelin historian alkuhämäristä 400-luvulta vuoteen 1866, jolloin säätyvaltiopäivät lakkautettiin Ruotsissa. Ansiokkaasti hän pyrkii tarkastelemaan aatelia koko Ruotsin valtakunnassa. Kirjoittajan pyrkimys lienee ollut kirjoittaa suuri kertomus aatelin elämästä. Kokonaisuus kuitenkin katoaa yksityiskoh-tien runsauteen, yhden tekeviin anekdootteihin ja näennäisen näppärästi rakennettuihin lauseisiin sekä hajanaiseen rakenteeseen. Lukijalle ei tarjota mahdollisuutta ymmärtää aatelia, sen yhteiskunnallista asemaa ja toimintaa aatelin omista lähtökohdista, vaikka Eriksson on ansiokkaasti rikkonut perinteistä poliittisen historian periodisointia ja jakanut kirjan lukuihin aatelin historian kannalta merkittävänä aikakausina. Olisin silti mielelläni lukenut enemmän selviä faktoja aatelistista kuin journalistista tarinointia yksittäisistä tapahtumista, henkilöistä tai suvuista. Kirjasta on vaikea löytää täsmällisiä tietoja vaikkapa aatelisten lukumäärästä, demografiasta, virkarakenteesta tai lainsäädännöllisestä ja oikeudellisesta asemasta. Tästä kaikesta tarvittaisiin kattava, kriittinen ja ajantasainen yleisesitys, jossa Ruotsin valtakuntaa käsiteltäisiin kokonaisuutena. Erikssonin teoksen jälkeenkin aatelin histo-

rian tutkijan on etsittävä tiedot useista lähteistä.

Bo Eriksson on tehnyt ilmeisen tietoisien valinnan olla nootittamatta teostaan tai kokoamatta kattavaa bibliografiaa. Viitteiden pois jättämisen ymmärtää, mutta vaikeampi on käsittää, kenelle Eriksson on kirjoittanut laajahkon kommentoidun bibliografian. Varsin yleiseen tapaan edustaa tässäkin kansainvälisyyttä lähinnä angloamerikkalainen tutkimus, vaikka mukana on pohjoismaisten kielten ja englannin lisäksi myös joitakin saksan- ja ranskankielisiä teoksia. Kirjoittajan perehtyneisyys 1500–1600-lukuun näkyy sekä bibliografiassa että leipätekstissä. Sen sijaan 1700–1800-luvun osalta kirjallisuutta on huomattavan vähän, se on osin vanhentunutta ja vähemmän akateemista. Suomalaisien tutkijoiden ruotsiksi julkaissut teokset 1700–1800-luvun aatelistista näyttävät olevan kirjoittajalle tuntemattomia. Moni merkittävä ruotsalainen tutkimus on niin ikään sivuutettu.

Svenska adelns historia ei onnistu sen enempää olemaan synteesi aatelin historiasta Ruotsin valtakunnassa kuin hakuteos aiheesta. Se latistuu hajanaiseksi kokoelmaksi anekdootteja, jotka eivät nouse analyysiksi yhden säädyn historiasta, sen kulttuurisesta koodistosta, toimintaedellytyksistä, mahdollisuuksista ja uhkista.

– JOHANNA ILMAKUNNAS

Korvaamaton käsikirja 1500-luvun rälssistä

Henrik Impola: Frälset och dess rusttjänst i Finland på 1500-talet. Skrifter utgivna av Genealogiska Samfundet i Finland 59. Genealogiska samfundet i Finland 2011. 450 s.

Henrik Impolan käsikirja *Frälset och dess rusttjänst i Finland på 1500-talet* ilmentää todellista työn sankaruutta. Kirjoittaja on koonnut teokseen elämäkertatiedot 762 rälssimiehestä ja 82 rälssinainesta, jotka mainitaan 1500-luvun ratsupalvelusluetteloissa. Näistä henkilöistä noin kuudesosa on aiemmin tuntemattomia, monia ei tunneta lainkaan muista aikalaislähteistä. Lyhyisiin elämäkertaesityksiin on koottu tiedot ratsupalveluksesta ja lisäksi heidän omaisuudestaan, elämänsä pääpiirteistä ja perhesuhteista. Etunimen mukaan aakkostettujen elämäkertatapausten lisäksi Impolan teoksessa on lyhyt katsaus maallisen rälssin asemaan uuden ajan alussa sekä analyysi käytetyistä lähteistä.

Kattavan analyysin teko on ollut työlästä, sillä uuden ajan alun Pohjolassa maallinen rälssi muodosti sekalaisen ryhmän ja siitä kertovat lähteet ovat nekin hajanaisia. Aatelisääty ja sen privilegiot määriteltiin vuonna 1569, mutta aatelia sukuja alettiin kirjata ja valvoa järjestelmällisesti vasta vuonna 1626, kun Ritarihuone perustettiin tätä tarkoitusta varten. Koko 1500-luvun ajan verovapaaseen ryhmään kuului niin vanhoja mahtisukuja kuin ratsupalvelusta tekeviä, nipin napin rälssioikeuksista kiinni pitäviä perheitä.

Kuningas Juhana III näyttää kokeneen, että hänen valtakuntansa aateli ei aivan vastannut suuren

maailman vaatimuksia. Hän katsoi aiheelliseksi evästää, miten lähettäläiden oli selitettävä Venäjän hallitsijalle ruotsalaista tapaa, jonka mukaisesti aatelista moni käytti patronyynejä eikä sukunimiä. Samoin oli erikseen selitettävä, miksi aatelisperheiden asuinkartanot vaihtuivat sen sijaan, että sama suku olisi sukupolvesta toiseen tunnettu tietyn pääkartanon tai linnan kautta.

Samat piirteet, jotka kuningastakin vaivasivat, työlästyttävät myös tutkijaa, joka koettaa saada tolkkua 1500-luvun aatelista. Oli kyse sitten ratsupalveluluetteloista, aatelin kirjeenvaihdosta tai oikeusasiakirjoista, suuri osa rälssistä esiintyy niissä patronyymeineen ja vaihtelevine asuinkartanoineen. Esimerkiksi muuan nuorempaan Stiernkors-sukuun kuuluva rälssimies, joka Kansallisbiografiassa mainitaan nimellä Ivar Magnuksenpoika Stiernkors voi esiintyä lähteissä esimerkiksi nimillä "Ivar Månsson" tai "Ivar Månsson till Fulkila" tai "Ivar Månsson till Kärknäs". Hänen leskensä puolestaan mainittiin nimellä "Fru Elin till Kärknäs", eikä missään esiinny sukunimeä Kurki/Kurck, joka on myöhemmin liitetty häneen ja hänen sukulaisiinsa. Pelkästään yksittäisten henkilöiden identifioiminen voi siis vaatia tietoa aikakauden maaomistuksista ja sukujen historiasta.

Henrik Impola onkin tehnyt valtavan selvitystyön käydessään läpi 1537–1602 ratsupalvelus- ja katselmuksluettelot sekä niissä esiintyvät rälssin jäsenet. Monia jää vielä ulkopuolellekin, koska luettelot eivät ole mitenkään kattavia, mutta johdonmukainen tietyn aineistoryhmän perkaaminen on joka tapauksessa hyvin arvokasta työtä. Samalla Impola tekee näkyväksi luetteloihin liittyviä ongelmia ja vajavaisuuksia. Hän on myös käynyt läpi paljon muuta alkuperäisaineistoa ja tutkimuskirjallisuutta, niin sukututkimusta kuin valtavirran

historiantutkimusta. Tämän ansiosta Impola tarjoaa koottuja päivityksiä esimerkiksi Jully Ramsayn monin tavoin yhä käyttökelpoiseen teokseen *Frälseäsläkter i Finland intill stora ofreden* (1911–1916).

Tällaista perinpohjaista työtä voi kutsua tärkeäksi perustutkimukseksi, jollaiselle ei esimerkiksi yliopistossa anneta sen ansaitsemaa taloudellista tai tieteellistä arvoa. Impolan teokseen jää varmasti korjattavaa, puutteita ja katveita. Kyseessä on kuitenkin aivan välttämätön käsikirja aihepiiriin tutkijoille ja hyödyllinen hakuteos monille muillekin. Esitänkin perustandardia kaikille, jotka aikovat kirjoittaa jotain 1500-luvun rälssistä, eritoten tietyn henkilön maaomistuksista, ratsupalveluksesta tai sukulaisuussuhteista: kannattaa alkajaisiksi tarkistaa, mitä Impola kirjoittaa kyseisestä henkilöstä, omistuksesta tai perheestä.

– ANU LAHTINEN

Suomalaisia vaakunoita keskiajalta nykypäivään

Antti Matikkala ja Wilhelm Brummer (toim.): Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa. SKS 2011. 304 s.

Antti Matikkalan ja Wilhelm Brummerin toimittama teos *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa* koostuu 19 artikkelista. Niiden lisäksi teokseen on koottu heraldisten termien sanasto sekä valikoiva, lyhyt bibliografia. Tarkemmat bibliografiset tiedot löytyvät artikkeleiden loppuviitteistä. Teoksen alkusanoissa mainitaan kirjan olevan

ensimmäinen kronologisesti kattava esitys henkilö- ja sukuvaakunoiden käytöstä Suomessa keskiajalta nykypäivään. Tarkastelun kohteeksi on otettu Suomessa asuneiden ja vaikuttaneiden henkilöiden vaakunat tiedostaen kuitenkin, ettei Suomea voida pitää ennen modernia aikaa itsenäisenä alueena tai kulttuuripiirinä. Yksi teoksen keskeisistä näkökulmista onkin ihmisten ja vaakunoiden liikkuvuus yli kansallisten ja maantieteellisten rajojen. Tältä kannalta keskeisiä artikkeleita ovat Jean-Marie Mailleferin ”Saksalainen aateli Folkung-ajan Suomessa ja heidän vaakunansa” sekä Carl-Thomas von Christieronin ”Skotlantilaisia vaakunoita Suomen ritarihuoneella – totta vai tarua?” Teoksen artikkeleista käy hyvin ilmi myös se, että kansainväliset vaikutteet eivät aina rantautuneet Suomeen emämaa Ruotsin tai myöhemmin Venäjän kautta, vaan Suomella oli omia yhteyksiään suoraan muuhun Eurooppaan.

Kansainvälisyyden ohella teoksen toinen keskeinen näkökulma on vaakunoiden moninaiset käyttötavat keskiajalta Suomen itsenäisyyden aikaan asti. Teos pyrkii erottautumaan ajatuksesta, jonka mukaan heraldiikka olisi puhtaasti keskiajan ilmiö. Vaikka teos tarkastelee vaakunoiden käytön sosiaalista ja yhteiskunnallista merkitystä, varsin moni artikkelista keskittyy jo hieman vanhentuneesti jäljittämään sitä, kenelle jokin vaakuna on kuulunut. Vanha ajatus siitä, että vaakunoiden tarkoitus oli tulla tunnistetuksi, näkyy ohjaavan edelleen myös heraldiikan tutkijoita heidän sinnikkäissä yrityksissään jäljittää tietyn vaakunan omistaja. Vanhempien aikojen osalta tällainen tunnistustyö on kuitenkin usein mahdotonta, joten tutkimuksen – ja sen lukemisen – mielekkyyden vuoksi uudet näkökulmat ovat tarpeen. Poliittisen historian edustajana olisin mielelläni lukeutunut enemmän siitä, millaisia

viestejä vaakunoiden symboliikkaan liittyy. Tästä näkökulmasta voitaisiin huomiota siirtää vaakunan kantajasta tai omistajasta myös vaakunan ”yleisöön”. Kenen odotettiin katsovan vaakunaa ja millaisia viestejä katsojalle haluttiin välittää? Tältä osin Visa Immosen artikkeli ”Henkilövaakunat kulta- ja hopeaesineissä ennen vuotta 1600” sekä Markus Hiekkasen ”Henkilövaakunat keskiaikaisissa kirkoissa” tarjoavat hyviä lähtökohtia vaakunoiden sosiaalisen merkityksen pohtimiselle, mutta tätä analyysia voisi viedä vielä pidemmälle.

Immonen tarkastelee vaakunoita osana arvoesineiden koristelua ja Hiekkanen tutkii keskiaikaisten kirkkojen oletettuja lahjoittajavaakunoita. Mainittakoon, että molemmat artikkelit tuovat hyvin esiin vanhempien aikojen lähdeaineistojen vähyden ja hajanaisuuden ja siten pulmat, joita vanhempien aikojen tutkija kohtaa riippumatta siitä, työskenteleekö hän kirjallisten aineistojen, esineiden vai kokonaisten rakennusten parissa. Anu Lahtisen ja Tiina Miettisen artikkelit tarjoavat lyhyet mutta terävät esitykset vaakunoiden käyttötarkoituksista aateliston omakuvan luomisessa ja eurooppalaisten esimerkkien omaksumisesta. Lahtisen tekstissä ”Totta ja tarua Flemingien vaakunasta” kirjoittaja esittelee, millaisia myyttisiä sepityksiä Fleming-suku on tehnyt omasta vaakunastaan. Miettisen kirjoituksessa ”Vaakunat ja aateliston varhainen genealogia” luodaan katsaus 1600-luvun aateliston harjoittamaan eurooppalaistyyliiseen genealogiaan niin kutsuttujen *seize quartiers* -asetelmien avulla.

Suurin kritiikkini kohdistuu teoksen rakenteeseen. Artikkelit on järjestetty kronologisesti, mikä ei mielestäni ole täysin toimiva ratkaisu. Lisäksi artikkelit ovat eri laajuisia ja siten teosta hallitsee tietty epätasapaino. Lyhyimmät tekstit ovat vain parin sivun mittaisia. Täl-

laisia ovat muun muassa Anu Lahtisen ja Tiina Miettisen mainitut artikkelit. Kokonaiskuvan kannalta tärkeät tekstit, kuten Tuukka Talvion artikkeli ”Suomalaisia aiheita aatelisheraldiikassa” ja Wilhelm Brummerin ”Kuninkaan ja keisarin armosta – vaakunoita aatelille 1420–1912”, olisivat mielestäni kuuluneet teoksen alkupäähän. Nyt lukija joutuu kahtaamaan yli sata sivua erilaisia tekstejä ennen kuin hänelle tarjoutuu mahdollisuus perehtyä yleisemmin vaakunoiden symboliikkaan tai aateli-vaakunoiden myöntöperusteisiin. Talvion ja Brummerin artikkeleiden sijoittaminen teoksen alkupäähän ei olisi varsinaisesti rikkonut tavoiteltua kronologista järjestystä, sillä ne tarjoavat hyvän yleisesityksen koko teoksen tarkastelujaksolle. Teoksen alkupään tekstit, jotka tarkastelevat lähinnä keskiajan ja uuden ajan alun vaakunoiden erilaisia käyttömuotoja, jäävät valitettavasti irrallisen tuntuiseksi. Toisella tavalla ratkaisulla tämä asia olisi voitu korjata.

Lisäksi olisin kaivannut enemmän sidosteisuutta teoksen artikkelien välille. Muutamain lausein olisi voinut kuvata sitä, miten artikkelit liittyvät toisiinsa ja miten ne täydentävät tiettyä näkökulmaa. Olkoonkin, että teoksen alkupään tekstit ovat mielenkiintoisia, ne uhkaavat nyt jäädä ilman kunnollista kontekstia. Tätä vaikutelmaa vahvistaa se, että Antti Matikkalan johdannossa ”Vapauttomuksesta ikonografiseen heraldiikkaan – vaakunoista, heraldiikasta ja niiden tutkimuksesta” ei järjestelmällisesti esitellä teoksen artikkeleita ja niiden tematiikkaa, vaan käydään melko yleisesti läpi vaakunoiden historiaa ja heraldiikkaa tutkimusalana. Artikkelikokoelmien työstäjien toistuva haaste onkin luoda teoksista kokonaisuus eikä vain erilaisten artikkelien kokoelmia.

Symboliikan ja heraldisten viestien osalta teoksessa olisi voinut

pohtia esimerkiksi sitä, miten Turun piispan vaakunasinetin Pyhä Henrik ja Lalli -asetelmaa voidaan tulkita. Kyllikki Männikön artikkelissa ”Vaakunan esiintyminen Turun keskiaikaisten piispojen sineiteissä” todetaan, että 1400-luvulla Turun piispan sinetin keskeiseksi hahmoksi vakiintui Pyhä Henrik, joka voidaan tunnistaa tämän jalkojen alla makaavasta Lallista. Olisi mielenkiintoista pohtia, voisiko asetelmaa verrata Suomen vaakunaan, jossa Suomen leijona polkee jalkoihinsa venäläistä sapeliasetta? Kyseistä Suomen leijonattunusta käsitellään Tuukka Talvion artikkelissa ”Suomalaisia aiheita aateliheraldikassa”, mutta artikkeleiden ja niissä käsiteltävien vaakunoiden välille ei luoda mitään yhteyttä. Sillä välin vaakunoiden vertailu ei olisi ainakaan ajallisesti kaukaa haettava, sillä molemmat ovat peräisin keskiajan ja uuden ajan alun taitteesta ja siten ne voisivat edustaa samanlaista kuvallisen kerronnan tyyppiä. Jos tällaiselle tulkinnalle ja vertailulle on perusteita, tulisi pohtia myös sitä, kenelle Turun piispan viesti – jonka tarkoitus voisi olla voiton julistaminen pakanuudesta – oli suunnattu: muistutuksena tavallisille suomalaisille kristityille vai itsekehuna katolisen kirkon auktoriteeteille?

Yleensäkin vaakunoiden symboliikkaa olisi voinut pohtia useammassa tekstissä. Harmittavan monessa artikkelissa tyydytään vain kuvailemaan, miltä jokin vaakuna näyttää. Hyvänä poikkeuksena voidaan mainita Wilhelm Brummerin mainittu artikkeli ”Kuninkaan ja keisarin armosta – vaakunoita aatelille 1420–1912”, jossa pohditaan vaakunoiden symboliikkaa ja tiettyihin heraldisiin aiheisiin päättymisen syitä. Nykyajan vaakunoihin liittyen samanlaista pohdintaa löytyy kiitettävästi teoksen kahdesta viimeisestä artikkelista, Antti Matikkalan ”Vaakunat elävät – henkilövaakunoiden renessanssin tausta ja tekijät” sekä Tom C.

Bergrothin ja Antti Matikkalan ”Danebrog-vaakunat aikakautensa kuvastimena”. Näissä teksteissä tarkastellaan sitä, miten historiallisia henkilö- ja sukuvaakunoita on hyödynnetty 1900-luvun kuluessa yksityishenkilöiden ja erilaisten yhteisöjen tunnuksissa sekä kunnallisvaakunoissa.

Kirjan kuvitus on rikas ja ehdottoman tärkeä osa teosta. Lukukokemusta hieman häiritsee se, että tekstissä kommentoitu kuva ei aina ole samalla sivulla kyseisen tekstikohdan kanssa, mutta kuvien selkeä numerointi ja sen mainitseminen tekstissä tekevät oikeiden kuvien löytämisen helpoksi. Teoksen kuvasto tarjoaa upean kokoelman erilaisia vaakunoita, sinettejä ja niiden luonnoksia, joita on koottu sekä Suomesta että ulkomailta. Kokonaisuudessaan teos tarjoaa mielenkiintoisen katsauksen suomalaisiin ja Suomessa esiintyneisiin vaakunoihin eri yhteyksissä, mutta käsittelyyn olisin kaivannut vielä analyttisempää otetta.

– MIIA IJÄS

Johdatusta aateli-genealogian historiaan

Elizabeth Harding ja Michael Hecht (toim.): Die Ahnenprobe in der Vormoderne. Selektion – Initiation – Repräsentation. Rhema 2011. 434 s.

Mikäli kaipaa vankan tieteellistä näkemystä sukututkimuksesta eli genealogiasta ja sen historiasta, on syytä kääntyä modernin saksalaisen tutkimuksen puoleen. Sen paremmin Suomessa kuin Ruotsissaakaan ei ole tehty tieteellisiä tut-

kimuksia genealogiasta, suvun kuvaamisesta ja sen merkityksestä varhaismodernissa yhteisössä ja aateliston keskuudessa. Kuitenkin käsityksemme suvun ja perheen ”oikeasta” muodosta on syntynyt eurooppalaisen aatelin kehittämän ideologian ja lukuisten painettujen oppaiden pohjalta, joissa kerrottiin miten polveutuminen pitää oikeaoppisesti esittää. Esimodernin ajan muotokuvat, monumentit ja rakennuksetkin heijastavat genealogista ajattelua, jolla haluttiin korostaa henkilön ja perheen polveutumista. Siksi on ilo saada käsiinsä Elizabeth Hardingin ja Michael Hechtin toimittama tuore saksalainen julkaisu *Die Ahnenprobe in der Vormoderne*, jossa syvennytään genealogian merkitykseen ja sukutaustan esittämiseen sekä sukujuurien todistamiseen esimodernilla ajalla.

Kirjan artikkelit muodostavat eheän ja tarkoin harkitun kokonaisuuden, jossa kokoava teema on se, miten aateluus ja sukutausta todistettiin esimodernilla ajalla ja miten sitä hyödynnettiin suhteessa yhteisön muihin jäseniin. Erityiskiitoksen ansaitsee perusteellinen ja syvälinen alkuluku, joka tukee jäljempänä olevia artikkeleita ja sitoo ne yhteen. Sukutausta ja polveutuminen rajasivat sisäpiirin, johon jäseneksi pääsi vain todistamalla polveutuvansa tietyistä esivanhemmista.

Kirja jakautuu viiteen osaan, joissa tarkastellaan eri teemoja. Artikkelit keskittyvät nykyisen Saksan ja Itävallan alueelle, joten vertailtavina ovat luterilaisen ja katolilaisen aatelikulttuurin erot, mitä tulee sukutaustan käyttöön ja sen esittämiseen. Lopuksi kirjassa tarkastellaan vielä Maltan Johanniittajärjestön suhtautumista sukutaustaan sekä Ranskan Versailles’n hoviaatelia ja sen sukutaustan merkitystä. Lisäksi käsitellään aateluuden ja sukutaustan näkymistä ja merkitystä Espanjan valtaamalla alueilla Amerikan mantereella. Eu-

rooppalainen sukukäsitys vietiin uudelle mantereelle.

Oikeastaan heti Simon Teuschlerin artikkelissa "Verwandschaft in der Vormoderne: zur politischen Karriere eines Beziehungskonzepts" kiteytetään se, kuinka suvun käsitteen ymmärtämisessä siirryttiin uudella ajalla keskiajan yhdeksi lihaksi tulemisen käsitteestä yhteisen veren käsitteeseen. Keskiajalla esimerkiksi avioparin sukujen katsottiin avioliiton solmimisen jälkeen olleen toisilleen sukua, ja ylipäättään elävien sukulaisten joukko muodosti suvun, johon voitiin lukea muitakin kuin puhtaasti verisukulaisia. 1500- ja 1600-luvulla sukuun ei enää laskettu yhtä kattavasti ihmisiä, vaan se alettiin ymmärtää samasta esisistä polveutuvien joukkona. Genealogia alkoi kiinnittää huomiota etupäässä henkilöiden lineaariseen polveutumiseen. Kantaisästä luetut sukupolvet olivat "samaa verta", josta muut rajattiin pois. Tämä vaikutti väistämättä myös yhteiskuntaan ja sen rakenteeseen esimodernilla ajalla.

Sääty-yhteiskunnassa kuuluminen ylimpään säätyyn ja sitä kautta tiettyyn sukuun piti myös pystyä osoittamaan. Kuten kirjan nimikin toteaa, *Ahnenprobe* eli aateluiden todistaminen oli tärkeää. Vasta sen avulla oli mahdollista päästä käsiksi niin taloudelliseen kuin poliittiseen valtaan, jota pieni sisäpiiri piti hallussaan. Aateluiden tueksi oli kyettävä esittämään myös genealogiset perusteet, jotka voitiin hyväksyä. Pelkkä aatelointi ei välttämättä avannut kaikkia ovia. Esivanhempien nimiä, vaakunoita ja sukulinjoja piti kuvata oikeaoppisilla säännöillä ja sukutiedon esittämisen avuksi tehtiin painettuja oppaita.

Sukulinjojen esittämistapaan keskittyvistä painetuista opaskirjoista kerrotaan kattavasti Volker Bauerin kirjoittamassa artikkelissa. Siinä esitellään aatelille tarkoitettuja mallikirjoja, joissa olleiden

kaavioiden avulla oma sukutausta voitiin esitellä niin paperilla kuin muistomerkeissä oikeaoppisella tavalla. Artikkelista selviää sekin, miten opaskirjojen varhain hioutunut kaaviomalli on periytynyt nykyajan suku- ja historian tutkimuksen tapaan kuvata ja hahmottaa tutkittavien sukua ja polveutumista.

Kirjan ensimmäisen osion artikkelit ovat erityisen antoisia Ruotsin ja Suomen aatelita tutkiville, koska niissä keskitytään luterilaisen aatelin tapaan todistaa sukujuurensa sekä esitellä omaa sukutaustaa yhteisössä vallan ja erottautumisen välineenä. Vaikka suomalaisesta tai ruotsalaisesta aatelista vain hyvin pieni osa kykeni esittämään yhtä täydellisen aatelistaustan kuin saksalaiset ruhtinas- tai aatelissuvut, niin samaan kuitenkin pyrittiin.

Inga Brinkmanin artikkelissa kerrotaan luterilaisen aateliston hautajaisseremonioista sekä hautamuistomerkeistä, joissa henkilöiden *seize quartiers* oli keskeisessä roolissa muistomerkkien heraldisessa koristelussa. Sama ajatus on vahvasti nähtävissä suomalaisen 1600-luvun aatelin sukuajattelun, hautamuistomerkkien ja hautavaakunoiden taustalla. Vaakunoita ei koskaan veistetty tai maalattu sattumanvaraisesti, vaan ne perustuivat tutkittuun genealogiseen tietoon esivanhemmista. Heraldikka ja genealogia muodostivat aikakaudella eheän kokonaisuuden. Genealogia alkoi tukea luterilaisen aateliston paisuvaa hautajaiskulttia 1600-luvulla. Siinä näyttävillä muistomerkeillä ja sukuun liittyvillä seremonioilla oli keskeinen sija. Jopa henkilöiden muotokuvat voitiin koristella vaakunoilla, jotka samalla kuvasivat henkilön polveutumista ja olivat näin todiste aateluudesta ja sen mukanaan tuomista oikeuksista.

Genealogian avulla eroteltiin ylhäisaateli niin aatelittomista kuin alemmasta aatelista. Katolisissa maissa oli esimerkiksi luostareita,

joihin hyväksyttiin vain ylhäisaatelistista suvuista syntyisin olevat naiset. Sukutaulu oikeutti niin sisään-pääsyn luostareihin kuin avioliittoon. Samalla voitiin tehdä ero vasta-aateloitujen ja vanhan aatelin välillä.

Oikeastaan vastaavia kunniallisuuteen perustuvia sukutodisteita olivat myös kaupunkien käsityökiiltojen jäseniltään edellyttämät todistukset kunniallisesta syntyperästä. Nekin alkoivat erotella ihmisiä syntyperän perusteella, koska niissä voitiin mainita niin vanhemmat kuin isovanhemmat. Knut Schulzin artikkeli keskittyy käsityöläisten ja kiltojen kunniallisuuskäsitteisiin suhteessa kunniallisen syntyperän todistamiseen. Kunniallisen syntyperän käsite oli aikakaudella keskeinen ehto yksilön menestykselle.

Suomenkielisen lukijan suurin ongelma on se, että useat heraldiset ja genealogiset termit ovat vaikeita tai jopa mahdottomia kääntää sujuvasti suomeksi. Nykyajan genealogia tai pikemminkin sukututkimusharrastus operoi aivan eri termeillä niin meillä kuin muualla Euroopassa. Saksan kieleen kehittyi jo varhain monia vivahteikkaita genealogisia termejä, joiden avulla kuvataan sukua, sukutaustaa ja sukulinjoja.

Jopa kirjan otsikkoa on hankala kääntää suomeksi. Ylätyylinen saksankielen sana *Ahnen* ja vastaava ruotsinkielen sana *anor* tarkoittavat henkilön sukujuuria, mutta vain tietynlaisia ja oikeaoppisesti esitettyjä aatelisia sukujuuria. Sana ei mitenkään sovellu kuvaamaan kenen tahansa henkilön sukujuuria tai esi-isiä, vaikka sanojen suomenkieliset käännökset sanakirjoissa antaisivat näin olettaa.

Toinen keskeinen genealoginen termi, jolle ei ole suomenkielistä käännöstä, on ranskankielinen *seize quartiers*, ruotsiksi *sexton anor*. Kyseessä on heraldinen ja genealoginen termi, jolla kuvataan yhden henkilön ja hänelle neljässä

polvessa tulevaa kuuttatoista aatelista esivanhempaa. Esimodernin ajan aatelisgenealogialle ei ollut 1800-luvulla tarpeellista kehittää suomenkielisiä vastineita, koska Suomen aatelin kieli oli ruotsi.

Kirjan kuvituksessa on hyödynnetty näyttäviä, huolellisesti piirrettyjä ja koristeltuja sukutauluja. Kuriositeettina mainittakoon Ruotsin Kaarle XII:n sukupuu, joka on suoranainen taideteos satoine nimineen ja tarkkoine geometrisine muotoineen. Niiden avulla suku johdetaan niin todellisiin kuin myyttisiin göötiläisen historiankirjoituksen tuottamiin esivanhempiin. Selkeästi käy ilmi, että esimodernin ajan ruhtinaiden ja aateliston teettämät toinen toistaan komeammat *seize quartiers* -suku-kaaviot ja -taulut olivat parhaimmillaan oma taiteenalansa.

– TIINA MIETTINEN

Nouseva keskiluokka rakennutti 1700-luvulla komeita kartanoita Turun seudulle

Riitta Koskinen: Kartanot ja virkatalot Turun kaupungin-arkkitehti Christian Friedrich Schröderin tuotannossa. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 336, Scripta lingua Fennica edita. Turun yliopisto 2012. 445 s.

Riitta Koskinen syyskuussa 2012 Turun yliopistossa tarkastettu väitöstudkimus kartoittaa Turussa kaupunginarkkitehtina 1750-luvulta 1780-luvulle toimineen sak-

salaissyntyisen Christian Friedrich Schröderin työtä ja vaikutusta. Tutkimuksen ytimessä ovat Schröderin Turkuun ja Lounais-Suomeen suunnittelemat ja rakentamat virkatalot ja kartanot sekä niiden sisustaminen. Koskinen selvittää myös Schröderin taustaa, koulutusta muurarimestariksi Tukholmassa sekä toimintaa pedagogina ja uusien muurarimestarien kouluttajana. Lisäksi hän pohtii yleisemmin 1700-luvun arkkitehtuuria Ruotsissa samoin kuin virkatalojen ja kartanoiden rakennuttajien toiveita, motiiveja ja henkilöhistoriaa.

Koskinen käsittelee kiinnostavasti kaupunginarkkitehdin toimintaa, tehtäviä ja velvollisuuksia aikakaudella, jolloin Schröder kului muurarimestarina käsityöläisiin eikä virkavalan vannoneisiin virkamiehiin. 1700-luvulla koulutettujen arkkitehtien ja muurarimestarien työt eivät aina poikenneet paljoakaan toisistaan, vaikka heidän koulutuksensa ja varsinkin aikalaisten suhtautuminen heidän ammatilliseen asemaansa poikkesivat toisistaan. Toisaalta Koskinen painottaa, että kartanot olivat valtaisia rakennushankkeita, joissa eri ammattilaisten ja ammattikuntien yhteistyötä tarvittiin, ja joissa yhteistyö myös sujui käytännössä. Muurarimestari-kaupunginarkkitehti Schröderin toiminnan tarkastelu osana ammattikuntahistoriaa ja työn professionaalistumista olisi ansainnut enemmänkin tilaa. Se olisi myös syventänyt Koskinen pääosin taidehistoriallista analyysiä ja liittänyt tutkimuksen kiinteämmin kansainvälisiin tutkimustraditioihin.

Monipuolisen lähdemateriaalin ja kartanoissa tekemiensä kenttätutkimusten avulla Koskinen analysoi sellaisia Schröderin suunnitelmia tai hänelle attribuoituja kartanoita, ruukinkartanoita ja virkataloja kuin Fagervik, Mustio, Teijo, Paddainen, Lempisaari ja Saaren kartano Mynämäellä. Teoksen runsas, havainnollinen ja tarkkaan va-

littu kuva-aineisto antaa lukijalle lisätietoa ja mahdollisuuden ymmärtää konkreettisesti tutkimuksen arkkitehtoniset ja taidehistorialliset ulottuvuudet.

Kansatieteen, taidehistorian ja historiatieteiden yhdistäminen aidosti monitieteiseksi kokonaisuudeksi on haastavaa, ja Koskinen onnistuu siinä hyvin hienoisesta metodologisesta haparoinnista huolimatta. Historiatieteiden tutkimustraditioiden tunteminen olisi syventänyt analyysiä ja tarjonnut lisää tukea Koskinen johtopäätöksille, joita hän olisi myös voinut tehdä rohkeammin. Aikaisempaan tutkimukseen olisi voinut suhtautua kriittisemmin ja lähteet sekä viitteet merkitä tarkemmin. Samoin taustalukujen tiivistäminen olisi tuonut selkeämmin esiin laajan empiirisen aineiston avulla sen, että nouseva keskiluokka eli aatellittomat säätyläiset ja vasta-aatelloidut rakennuttivat ja sisustivat komeita, uudenaikaisia ja säädynmukaisia kartanoita statuksensa manifestoitumiseksi.

Koskinen on aiemmin julkaissut useita teoksia säätyläiskulttuurista, kartanoista ja vanhan kunnostamisesta sekä kirjoittanut monia asiantuntija-artikkeleita antiikki-lehtiin. Väitöskirjassa näkyy hyvällä tavalla Koskinen perehtyneisyys aiheeseen sekä pyrkimys konkreettisiin tuloksiin myös tieteessä. Koskinen luo kokonaiskuvan Christian Friedrich Schröderin toiminnasta muurarimestarina ja Turun kaupunginarkkitehtina sekä asettaa Schröderin suunnittelemat virkatalot ja kartanot osaksi suurempaa yhteiskunnallista, sosiaalista ja kulttuurista kokonaisuutta. Yksi tärkeimmistä ansioista on, että työn tuloksia voi soveltaa käytännössä vanhojen rakennusten kunnostusvaiheessa ja mahdollisten uusien käyttötarkoitusten etsimisessä niille. Koskinen painottaa sitä, miten tärkeää asiantuntemus rakennushistoriasta ja rakennusmateriaaleista on sekä sitä miten

merkittävää olisi käyttää riittävästi aikaa rakennusten tutkimiseen ja taustatyöhön. Suomessa, jossa 1700-luvun rakennuskantaa on varsin vähän jäljellä, olisi tärkeää voida tukeutua päätöksenteossa tutkimustietoon, joka taustoittaa rakentamiseen liittyneet esteettiset näkemykset, materiaalivalinnat, syyt rakentaa tietyllä tavalla tai laatia tietyntyylisiä pohjakaavoja. Tähän Riitta Koskisen väitöstutkimus tarjoaa erinomaisen mahdollisuuden niin yksityisille ihmisille kuin virkamiehille ja poliitikoillekin.

– JOHANNA ILMAKUNNAS

Eliitin arkisempi elämä

Kirsi Vainio-Korhonen: *Sofie Munsterhjelm*in aika. Aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa. SKST 1383. SKS 2012. 319 s.

Miltä 1800-luvun alkupuolen elämä Suomessa näytti aatelisnaisen silmin? Kirjassaan *Sofie Munsterhjelm*in aika Kirsi Vainio-Korhonen ottaa elämäkerran välineekseen ja tarkastelee Suomen historian taustatutkimusmatkaansa aatelin historiaan – tuo matkahan alkoi vuonna 2008 ilmestyneessä *Sophie Creutzin aika* -teoksessa. Nyt päähenkilöksi nostettu Sofie Munsterhjelm (1801–1867) oli Sophie Creutzin (1752–1824) tyttärentytär. Munsterhjelm

1856) ja Sofia (1835–1926). Jatkamalla tutkimustaan saman suvun parissa Vainio-Korhonen saa mahdollisuuden sukupolvien väliseen vertailuun, vaikka molemmat teokset toimivatkin itsenäisinä tutkimuksina.

*Sofie Munsterhjelm*in aika etenee päähenkilön elämänsä vanavedessä syntymästä kuolemaan. Hänen vaiheensa toimivat ikkunana aikakauden elämään ja yhteiskuntaan, ja Munsterhjelm

rinnalla piirretään henkilökuvia myös hänen lähisukulaisistaan ja ystävistään. Teoksen alaotsikko korostaa aatelia, mutta käytännössä näköalat avautuvat laajemmallekin, kun Munsterhjelm

liepeiltä poiketaan sivupoluille eri aiheiden perässä. Vainio-Korhonen kuljettaa lukijaa päähenkilön jäljillä sujuvasti. Kerronta on luontevaa, ja kokonaisuus tuntuu sopivan tiivistä. Poikkeamat Munsterhjelm

henkilöstä eivät tunnu väkisinä, vaan saati liian pitkiltä. Liikuttaessa yksilötason valinnoissa ja motiiveissa ei ole yllättävää, että paikoin Vainio-Korhosen on tyydyttävä spekuloidaan tai jättämään kysymyksiä auki. Aukot muistuttavat siitä, että ihmiselämää on tuskin koskaan mahdollista tiivistää elämäkertaan aukottomasti. Sujuvan tekstin vuoksi teosta voi suosittelua myös ei-akateemiselle lukijalle, mutta samalla on syytä korostaa, että teos on tutkimus. Vainio-Korhonen on käyttänyt lähteenään monipuolista aineistokokonaisuutta. Avainasemassa ovat kirjeet, joiden kautta päästään henkilökohtaisten valintojen, tunteiden ja vastoinkäymisten äärelle. Kirjeenvaihdon käytössä on omat ongelmansa, joiden kanssa myös Vainio-Korhonen on joutunut kamppailemaan. Kirjekielen kohteliaisuuksien kulissit jäykistävät menneen ajan ihmiset helposti kiiltokuvamaisiksi vahanukeiksi tai hovimäkiläisiksi karikatyyreiksi, joiden elämä näyttää säädylisessä kohteliaisuusnäytelmässään likipi-

täen täydelliseltä. Kanssakäymisen normit ja ihanneroolit ovat vaarassa samastua absoluuttiseksi todellisuudeksi. Vainio-Korhonen välttää tällaiset sudenkuopat. Kirjeistä on otettu pitkäköjiä lainauksia, mutta ne nivellyvät kokonaisuuteen useimmiten hyvin, koska Vainio-Korhonen taustoittaa ja tulkitsee tekstejä huolella. Kirjekieli ei avaudu lukijalle pelkästään menneisyyden romanttisena kuriositeettina. Toisaalta Vainio-Korhonen itse korostaa voimakkaasti tilaaineiston merkitystä tutkimuksessaan, eikä syyttä. Yksityiseltä taholta käyttöön saamansa Munsterhjelm

huttelevasti. Nuorten aatelismiesten luonnehdinnat vaimokandidaateista tai vaikkapa ohimennen tehty maininta päähenkilön isän vihاميةhestä muistuttavat verkostoituneen yhteisön raadollisemasta puolesta, josta lukija kernaasti luki enemmänkin. Yhteisön tiivys ja kaikkea kanssakäymistä leimannut verkostoituminen eivät itsessään taanneet idyllistä harmoniaa säädyn sisälle. Laajemman kuvan lukija haluaisi mielellään myös Munsterhjelmin aviomiehestä, jonka henkilökuva jää osittain ohueksi kelvottoman miehen ajattomaksi stereotypiaksi.

Vaikka tiliaineisto ja kirjeenvaihto ovat molemmat aukollisia suhteissa päähenkilön elämään, on Vainio-Korhonen saanut niistä toisiaan täydentävän kokonaisuuden. Sukupuoliroolikeskustelun ohessa Vainio-Korhonen ottaa kantaa suomalaisen koululaitoksen historiaan ja myös poliittisen historian suurempiin käännekohtiin. Aatellisuuden eri sukupolvien kautta havainnollistuu konkreettisesti yhteiskunnan murros kohti modernia aikaa. Toisaalta Vainio-Korhonen malttaa olla kirjoittamatta koko Suomen historiaa uudelleen. Munsterhjelmin elämänvaiheiden pohjalta tehdyt huomiot eivät kumoa kaikkia suuria kertomuksia, vaan muistuttavat yksinkertaisesti historian moniäänisyydestä.

Sofie Munsterhjelm on tutkimuskohteena samanaikaisesti sekä erityinen että yleinen. Jos otetaan huomioon aatellissäädyn määrällinen osuus kansasta, voidaan asetelma lukea jopa "suurmieshistoriaksi" tai poikkeusyksilöiden tutkimukseksi. Kun kyse on naisesta, joka ei elämässään tehnyt poliittisia murhia tai johtanut armeijoita, kansakuntia, kansanliikkeitä tai suuryrityksiä, näyttäyty teos pikemminkin arjen historiaa, tavallisuudesta merkityksellisytyensä ammentavana tutkimuksena. Elitismien ja arkisuuden yhdistelmä toimii hyvin Sofie Munster-

hjelmin tapauksessa. Aikakauden suuret poliittiset käännekohdat saavat alhaalta käsin uusia vivahdeita, ja yksilön elämäkaaren kehikossa arkinen elämä avautuu luontevasti. Teos osoittaa, että elämäkerta on edelleen mielekäs paradigma historiantutkijalle.

– JANNE HAIKARI

Venäläisen aatelisperheen tarina

Katherine Pickering Antonova: An Ordinary Marriage. The World of a Gentry Family in Provincial Russia. Oxford University Press 2012. 304 s.

New Yorkin kaupunkiyliopiston Queens Collegessa työskentelevä Katherine Pickering Antonova haastaa mikrohistoriallisella tutkimuksellaan *An Ordinary Marriage* sukupuoli- ja perhehistorian esittämiä väittämiä sukupuolten toimintakentistä sekä yksityisen ja julkisen välisestä rajanvedosta. Tutkimus kuvaa aatelistaa Chikhachevin (suomalainen kirjoitusasu Tshikatshev) perhettä keskittyen aviopariin Andrei Chikhachev ja Natalia Chernavina (Tshernavina). Paris-kunta asui kotikartanoissaan Vladimirin provinssissa, Moskovasta itäkoilliseen. Heillä oli kaksi lasta, 1820-luvulla syntyneet poika ja tytär.

Tutkimuksessaan Pickering Antonova tutkii lähemmin Venäjän maalaisaatelin elämäntapaa, kartanotaloutta, sosiaalista elämää, koulutusta ja äitiyttä sekä aikakauden kansainvälisten ajatusten leviämistä Venäjälle. Hän kyseenalaistaa 1800-luvun tutkijoiden ajatuksen "kotikultista" (*domesticity*) sekä julkisen ja yksityisen väli-

sestä sukupuolittuneesta jaosta. Vaikka Venäjällä tunnettiin tuona aikana Länsi-Euroopassa asiasta käydyt ideologiset ja filosofiset keskustelut, käytännöt muodostuivat Pickering Antonovan mukaan toisenlaisiksi. Hänen tavoitteenaan on osoittaa, miten Venäjän lainsäädännön naisille suoma hallintaoikeus omaisuuteensa näyttäytyi käytännössä. Lisäksi hän kysyy, miten aviopuolisot ymmärsivät tehtävänsä ja miten koulutetut venäläiset omaksuivat ajatuksen siitä, että aviovaimon toimintakenttä oli kotona ja aviomiehen paikka julkisuudessa.

Pickering Antonova onnistuu tutkimustehtävässään varsin hyvin, ja osittain syynä lienee Chikhachevin perheen jälkeensä jättämä laaja arkistomateriaali. Tämä Ivanovon maakunta-arkistossa säilytetävä perhearkisto sisältää Natalian taloustilejä ja perheen päiväkirjoja sekä Andrein laajan filosofis-kirjallisen tuotannon. Tästä poikkeuksellisesta arkistoaineistosta huolimatta Pickering Antonova onnistuu osoittamaan, että Chikhachevin perhe oli itse asiassa tavallinen venäläinen maalaisaatelin perhe.

Pickerin Antonovan mukaan Venäjällä aviopuolisoiden välinen työnjako muotoutui Länsi-Euroopasta poikkeavaksi erilaisen poliittisen ja taloudellisen tilanteen takia. Tämä onkin yksi tutkimuksen tärkein anti – länsimaisen historian tutkimuksen Eurooppa-keskeisyys ja usein myös angloentrisyys voivat aiheuttaa virheellisiä tulkin-toja, mikäli tutkimustulokset ulotetaan koskemaan laajoja maantieteellisiä alueita.

Pickering Antonova tuo kautta linjan esiin konkreettisia ja laajaan arkistomaineistoon perustuvia esimerkkejä siitä, kuinka Chikhachevit toimivat vastoin länsieurooppalaisittain sukupuolittuneita työnjaon käytäntöjä. Aatellisen kartanonemännän tehtävät eivät rajoittuneet kodin piiriin, vaan hän valvoi ja opasti työvoimaa niin pelloilla

kuin sisätiloissa – toisin kuin brittitutkijat ovat väittäneet. Venäläisen kartanonemäntä piti kirjaa tuloista ja menoista sekä osallistui itse aktiivisesti moniin toimiin, mutta ei juurikaan lasten kasvatukseen. Jälkikasvun henkisestä sivustuksesta huolehtiminen oli heidän isänsä tehtävä, ja isä huolehti myös tyttärensä opillisesta sivistämisestä, joskin opetus poikkesi jonkin verran veljen opetuksesta. Andrei Chikachev katsoi, että lasten opettaminen oli ”julkisuudessa” toimimista, sillä tavoitteena oli tulevan sukupolven ja etenkin miespuolisen jälkikasvun uran varmistaminen. Venäjällä ajateltiin, että kartanon asiat ovat yksityisiä ja lasten opettaminen julkista, joten mitään ristiriitaa länsieurooppalaisiin aatteisiin ei muodostunut.

Pickering Antonovan tutkimus avaa uusia näkökulmia moneen historiantutkimuksen viime aikoina käsittelemään aiheeseen. Siinä sivutaan eliitin itseymmärrystä, kulluttamista ja tuotantoa, kartanotaloutta ja sukupuolta, vain muutamia mainitakseni. Suomalaiselle lukijalle ja historiantutkijalle teos avaa venäläistä elämää ja toimii vertailukohtana esimerkiksi aatellisen emännän roolille suomalaiskartanoissa.

– ULLA IJÄS

Uusimman ajan aatelliseliitti

Ellis Wasson: *Aristocracy and the Modern World*. Palgrave Macmillan 2006. 296 s.

Marx oli väärässä: aristokraatit eivät olleet Ranskan vallankumouksen jälkeen vain Euroopan tanssimestareita. Amerikkalainen historiantutkija Ellis Wasson jatkaa na-

pakassa teoksessaan uusimman ajan aatelin uudelleenarviota. Wassonin teos on ilmestynyt jo jonkin aikaa sitten, mutta se ei kuulu yhdenkään suomalaisen yliopistokirjaston kokoelmiin. Niinpä lienee paikallaan nostaa se esiin meilläkin.

Viime vuosisatojen aatelin uudelleenarvio aloitti Arno J. Mayerin teoksessaan *The Persistence of the Old Regime* (1981). Sen teesinä oli, että vastoin aiempaa käsitystä Eurooppa pysyi aristokraattisena ensimmäiseen maailmansotaan saakka ja – kiistanalaisemmin – että tämä aristokraattisuus oli sodan keskeisiä syitä. Yhteiskuntamuutosta oli siis yksinkertaistettu liiaksi. Se oli esitetty modernisaation voittokulkuna tai marxilaisittain feodaalisen järjestelmän murtoisena Ranskan porvarillisessa vallankumouksessa, jossa aateli syrjäytyi, ja alkoi porvariston nousu. Oli kirjoitettu tämän yhteiskuntamuutoksen oletettujen voittajien historiaa, kuten uudemmassa tutkimuksessa usein huomautetaan. Dominic Lieven jatkoi tämän kysymyksen tarkastelua teoksessaan *The Aristocracy in Europe 1815–1914* (1992). Siinä hän käsittelee erityisesti Englannin, Saksan ja Venäjän aristokratioita. Hänen mielestään Mayerin teesi oli liioiteltu, vaikkakin aristokratiat sopeutuivat yhteiskuntamuutokseen paremmin kuin oli oletettu – eikä tämä sopeutuminen merkinnyt aatelin ”porvarillistumista”.

Mitä uutta Ellis Wasson sitten tuo keskusteluun? Ensinnäkin hän jatkaa tarkastelua 2000-luvun alkuun, laajentaa sen koskemaan myös useita pienempiä maita (joukossa Suomi) ja pystyy hyödyntämään viime aikoina lisääntyntä uusimman ajan aatelin tutkimusta. Wasson päätyy korostamaan aatelliseliitin eli aristokratian keskeistä roolia Lieveniä voimakkaammin, mutta hylkää Mayerin sotasyllisysolettaman. Teoksen kohteena on aristokratia, jonka Wasson

määrittelee aatellisarvonimien ja merkittävän maanomistuksen yhdistelmällä. Tämä jättää meillä tavanomaisen alemman virka-aatelin huomiotta ja vinouttaa kokonaiskuvaa sikäli, että aatelin rooli näennäisesti ylikorostuu, kun keskitytään vain sen näkyvimpiin ylimyksiin. Wasson huomauttaakin asiallisesti, että tavallisen arvonimettömän aatelin asema heikkeni näitä aristokraatteja voimakkaammin, kun privilegit purettiin eikä edes arvonimi ollut erottamassa muusta väestöstä.

Kuten populaarikulttuuristakin olemme oppineet (*Downton Abbey* -televisiosarja), muodosti ensimmäinen maailmansota merkittävän murroskohdan aristokratian kannalta. Wasson on kuitenkin taipuvainen näkemään murroksen vähemmän jyrkkänä kuin Mayer, Lieven tai brittiläistä aristokratiaa tutkinut David Cannadine. On tosin mahdollista, että tämä hänen pyrkimyksensä vanhan kuvan muuttamiseen johtaa ylilyön-teihin vastakkaiseen suuntaan – ilmiö on tuttu muiltakin historiantutkimuksen lohkoilta. Siitä huolimatta pidän Wassonin teosta varte-teenotettavana puheenvuorona.

Teos perustuu aiempaan tutkimukseen, mikä johtaa osin siihen, että mainitaan lukuisasti esimerkkejä merkittävästä aristokraateista, mutta näiden esimerkkien suhteuttaminen kyseisen yhteiskunnan tilanteeseen tai vertaaminen muihin yhteiskuntiin jää hajanaiseksi. Onneksi sosiaalishistoriallisia havaintoja on kuitenkin kertynyt jo runsaasti. Ne tukevat kokonaiskuvaa, vaikka yhtenäisiä suuria tilastosarjoja ei Euroopasta olekaan käytettävissä. Kirjasta kuitenkin puuttuvat liki täysin taulukot ja kuviot: ne eivät edistäne myyntiä.

Teos on meikäläisittäin kiinnostava, koska Suomi mainitaan yhtenä esimerkimaista useaan otteeseen (mm. Risto Alapuron *State and Revolution in Finland* -teoksen perusteella). Vapaaherra Gustaf

Mannerheim nostetaan yhdeksi ensimmäisen maailmansodan jälkeisen ajan keskeisistä eurooppalaisista aristokraattihahmoista. Seura on arvovaltainen: Hitlerin murhaa yrittänyt kreivi Claus von Stauffenberg, Marlborough'n herttuan pojanpoika Winston Churchill ja Lampedusan ruhtinas Giuseppe Tomasi, joka kirjoitti tunnetun romaanin *Il Gattopardo* (suom. *Tiikerikissa*).

Mielestäni Wassonin tärkein teesi on, että maataomistavien aristokratioiden taloudellisesta, kulttuurisesta ja poliittisesta roolista on kertynyt jo niin paljon uutta tutkimusta, että se pitäisi ottaa huomioon myös 1800-luvun historian yleisesityksissä. Wassonin teos on välttämätön kaikille 1800–1900-luvun aatelin tutkijoille, mutta se on hyödyllinen saman aikakauden yhteiskuntamuutosta pohtiville laajemminkin. Myös 1700-luvun aatelin tulkitsemisen kannalta on hyvä huomata, ettei 1800-luku ollut yksiselitteisesti ”porvariston vuosisata”.

– ALEX SNELLMAN

Tieteelliset ja kirjalliset Lapit

Osmo Pekonen ja Johan Stén (toim.): Lapin tuhat tarinaa, Anto Leikolan juhlaKirja. Mäntykustannus Oy 2012. 348 s.

Helsingin yliopiston oppihistorian emeritus professori Anto Leikolalle omistettu juhlaKirja on kokoelma tieteenhistoriallisia ja kirjallisuustieteellisiä artikkeleita sekä essee-mäisempiä esityksiä, joissa pääteemaksi erottuvat tieteelliset ja intertekstuaaliset verkostot. Tarkastelen, millaista Lapin kuvaa kirjassa

tuotetaan. Lapin kuvaa on Suomen kirjallisessa kentässä hallinnut vieraus, köyhyys, uhkaavuus ja sivistymättömyys.¹ Tulevatko monet Lapit yhtään tutummaksi?

Risto Pulkkinen suhteellistaa Lapin kuvan eksoottista vierautta ja syrjäisyyttä: Karesuvanto, syvimään periferiaan kirjallisuudessa paikannettu maankolkka, on pohjoisesta näkökulmasta joki yhteyksiensä ansiosta keskeinen liikennesolmu. Toisaalta Lappia on kuvattu rikkaaksi ja monen kielikunnan asuttamaksi seuduksi. Brittiläisiä matkakirjallisuuden kuluttajia Lappi on pelottanut pimeänä noituuden työssä. Pohjoisuus, Pohjolan valo, keskiyön aurinko, Norjan vuonot, Jäämeri ja muu eksotiikka houkutteli lopulta myös turistit pohjoiseen. Saamelaiset alkoivat rahastaa turisteja autenttisuuden kokemuksilla viimeistään 1800-luvun lopusta lähtien (Pekosen artikkeli). Kirjassa on mukana ehkä tehokkain eksotiikan lähde, Lars Levi Laestadiusen saarnojen, sekä monien matkakirjailijoiden tunnetuksi tekemä porovarkausien ja juoppouden Lappi, elinvoimainen kuva, jota tuottaa käyttäytymisellään myös etelän turisti. Kirjan edetessä kuvauksien yhtenäinen Lappi hajoaa suruttomaan ja uskovaan Lappiin. Modernisaatio ja puuteollisuus jakavat Lapin sääty- ja luokkaeroihin.

1. Koikkalainen, Petri, Korpikommunismin tulkinnat 1950- ja 1960-luvuilla. Yhteiskunnallisesta uhasta aluepolitiikan perusteluksi. Sellainen seutu ja sellainen maa. Teoksessa Aini Linjakumpu ja Leena Suopajarvi (toim.) *Erot, vastarinta ja uuden politiikan vaatimus Lapissa*. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 44, Rovaniemi 2003, 114; Lähteenmäki, Maria, Pohjoiset reservit. Lappi kuvina ja mielikuvinä 1960–70-luvun kulttuurikeskusteluissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2001.

JuhlaKirjan alussa kirjan tehtävänäsetus muotoillaan sen ”jäljen” kuvailemiseksi, minkä Lappi on jättänyt tutkimusmatkailijoihin, turisteihin, tiedemiehiin ja taiteilijoihin. Lapin jättämä jälki sai monia ilmentymiä: Uppsalan astronomi Fredrik Mallet (1728–1797) huusi erämaassa Rousseau'n nimeä Lapin karun luonnon aiheuttamassa suuressa tunnekuohussa epäonnistuneen Venuksen pasaasi-havainnointimatkan aikana (Pihlajan artikkeli). Kestävämmän jäljen jätti Maximilian Hellin ja Johannes Sajnovicsin löytämä unkarin ja pohjoissaamen kielen sukulaisuus; he tunsivat ainoana kirjan tutkimusten kohteista tuttuutta saapessaan Ruijaan (Aspaasin artikkeli). Aila Meriluoto sai uuden modernin ilmaisutavan runoihinsa Lapissa.

Toinen kirjan lähtökohdista, Lapin tarkastelu kansainvälisenä kohtauspaikkana, on hedelmällinen. Tarkastelu laajenee Ruotsiin, Norjaan ja Venäjälle. Lapista puhutaan edelleen yksikössä, mutta kirja ei jää tällaiseen essentialisoivaan asetelmaan. Varsinkin Johan Sténin artikkelin ”Lappi”, tai pikemmin Kemi/Karjala/Kuola esitetään koko monietnisessä kompleksisuudessaan. Kirjan loppupuolella matkalaiset saapuvat jo urbaaneihin Lappeihin. Monet Lapit tulevat näkyviksi, varsinkin jos tutkimuksen kohde on laajalti matkustanut, mutta kriittisesti asiaa pohtii harva kirjoittaja.

Paikallisten tapa representoida Lappi köyhänä, mutta kehityskelpoisena takapajulana (Laestadius; Pulkkinen artikkeli) yleisty hyödyn aikakautena, jolloin sen tendenssimäisyys ja modernisaatio-vaateet lankeivat otolliseen maaperään kansakunnan johtoportaisissa, jotka halusivat saattaa Lapin tuottoisan maatalouden piiriin. Kansallinen katse on liittynyt luonnonrikkauksiin, malmiesiintymiin sekä Suomessa kultaan (Kortmanin artikkeli) ja puuhun (Leikolan artikkeli).

Tutkijoille Lappi on ollut eksoottinen luonnonlaboratorio, josta saattoi ammentaa tieteellisiä sankaritekoja kuriositeettien nälkäiselle ylemmän väen lukuyleisölle. Lappi oli avainasemassa ruotsalaisille oppineille. Tornionjokilaakso oli suotuisa paikka tiettyjen luonnontieteellisten havaintojen tekemiselle, ja Lapin eksotiikalla ja eräillä aloilla ratkaisevan tärkeällä empirialla saattoi lähestyä Euroopan oppineita päästäkseen Euroopan tiedekeskuksiin (Pihlajan artikkeli). Nykyään, 1870-luvulta alkaen tutkimuksen ansioista, Lappi on tiheään katettu eri mittausverkoilla, kuten kolmiomittaus-, tarkkavaaitus- ja painovoimamittausverkoilla (Markkasen artikkeli).

Tieteen keskusta periferiaan matkustettaessa antologian Lappi näyttää takapajuksena, mutta muuttumassa olevana maanäänä. Johan Stén kuvaa artikkelissaan sveitsiläisten tutkijoiden Pietarin tiedeakatemian rahoittamaa Venuksen pasaasi -tutkimusretkeä vuodelta 1769. Kuolan saamelaiset elivät vanhan ja uuden raja- mailla: vain ”pinnallisesti kristittyjen” lappalaisten noitarummut oli piilotettu venäläisiltä papeilta ja matkalaisilta haettiin uudenaikais- ta apua eri vaipeihin. Muuten elämä oli vanhalla mallilla: asuttiin ”pyramidia muistuttavassa” kodassa ja pukeuduttiin poronnahkoihin.

Tieteenhistoriallisissa artikkeleissa tieto virtaa vain yhteen suuntaan, mikä on ymmärrettävää lähteiden valinnan vuoksi. Uudemmassa koloniaalisen tieteen tutkimuksessa kuitenkin jo korostetaan tiedon virran monisuuntaisuuden mahdollisuutta², mutta tämä uudempi näkökulma kirjasta puuttuu.

2. Harrison, Mark: Science and the British Empire, *Isis*, Vol. 96, No. 1, March 2005, 56–63.

”Rehelliset” ja luonnon kanssa sopusoinnussa elävät ”jalot villit”, saamelaiset, olivat heijastuspinta matkustajien omille sivilisaatio- ja sivistysmielteille. Näin esimerkiksi Tarmo Kunnaksen K. M. Walleniukselle, joka ylisti ”ihmeen, kau- neuden ja pyhyden” työssijän, Lapin luonnon ja erämaan sallimaa aitoa tunteesta suhteesta kiih- keärytmiselle etelälle, rahan ja kii- reen sivilisaatiolle. Kunnas tekee Walleniuksen tuotannosta kokonai- svaltaisen ja ymmärtävän analyysin, mutta jättää väliin yhden Wallenius-tutkimuksen konven- tion eli hänen kolttakuvaustensa yksipuolisuuden ja historiallisen vääristelyn korostamisen. Nyt seik- ka mainitaan ”kuvana”, rasistise- nä elementtinä. Toisaalta todelli- suuspohjaisesta, hyvin väkivaltai- sesta ”rangaistusretkikunnasta” kolttien maille Kunnas antaa ym- märtävän kuvauksen. Wallenius ei totisesti ”romantisoinut” kolttia, kuten Kunnas kirjoittaa, mutta ei romantisoimattomuus tee kuvauk- sista yhtään enempiä ”tosia”. Kunnas näyttää ottavan Walle- niuksen ”kansatieteelliset” kolttar- representaatiot tosina juuri siksi, että ne antavat ”rehellisen” kuvan ”takapajuksista” kansasta.

Monet muut tutkitut kirjailija- matkailijat tarkastelivat saamelai- sia myönteisesti, saamelaiskuva on ollut katetulla ajanjaksolla moni- nainen. Mutta jo ennen vulgääri- darwinismin esittelyä ja kansallisen diskurssien koventumista saame- laiset hierarkisoitiin alemmaksi eurosentrinen maailmankuvan na- turalisoiduilla asteikoilla. Harva teki tätä kuitenkaan niin karkeasti, kuin Wallenius ennen saamelais- kuvansa revisiota. Walleniuksen asema ”nomadisen” (sic!) kolttar- kulttuurin ”asiantuntijana” on muualla tutkimuskentässä kovin häilyvä.

Tieteentekijät integroivat Lapin kartografisen ja geodeettisen pro- jektin avulla kansallisen tieteen ni-

missä ja hengessä osaksi Suomea. Kansallisen integraation projekti luokitellaan kirjassa varovaisesti ”suurpoliittiseksi” (Markkanen). Pohjoisessa, varsinkin osassa saame- laista tieteendiskurssia olisi löy- tynyt radikaalimpia muotoiluja. Teos ei lähde dialogiin tämän tutki- muksen kanssa, joten kirjan identi- teettipolitiikka jää traditionaalisek- si. Osmo Pekonen ja Tuija Hautala- Hirvioja problematisoivat kansalli- sia ja rasistisimpia tieteellisiä pro- jekteja, mutta muuten antologian narratiiviksi jää sankarimatkailijan saapuminen, näytteitten keräily tai kirjallinen tuotanto, paikallisten ih- misten arviointi ja paluu, sekä mo- dernin saapuminen monissa muo- doissaan periferiaan.

– JUKKA NYSSÖNEN

Aatteiden ja järjestömusiikin liitto

Sajaleena Rantanen: Laulun mahti ja sivistynyt kansalainen. Musiikki ja kansanvalistus Etelä-Pohjanmaalla 1860-luvulta suurlakkoon. Studia Musica 52. Taideyliopiston Sibelius-Akatemia 2013. 306 s.

Sajaleena Rantasen tutkimus *Lau- lun mahti ja sivistynyt kansalainen* kuvaa suomalaisen kansalaisyhtei- skunnan järjestäytymisen vai- hetta 1860-luvulta vuoden 1905 suurlakkoon. Sama ajanjakso on keskeinen suomalaisen musiikin historiassa: erityisen merkittävä ajanjakso se oli kansalaisten va- paan järjestötoiminnan yhteyteen liittyneen ohjatun musiikitoimin- nan eli järjestömusiikin synnylle. Näitä kahta elementtiä on valotet- tu erikseen monipuolisesti niin his-

toriantutkimuksessa kuin musiikin-tutkimuksessakin, mutta aatteiden ja järjestömusiikin liittoa käsitellään Saijaleena Rantasen kirjassa ensi kertaa ruohonjuuritasolla.

Rantasen tutkimuksen katse kohdistuu kahteen musiikkiyhteisöön, Ilmajoen torvisoittokuntaan ja Isonkyrön kuoroon, jotka molemmat on perustettu 1880-luvun alussa Etelä-Pohjanmaalla. Niiden lisäksi työ laajenee tarkastelemaan Etelä-Pohjanmaan järjestömusiikin ja julkisen musiikkitarjonnan kenttää kokonaisuudessaan ja yleisemminkin fennomanian ajan järjestömusiikin funktioita ja kasvua Suomessa. Se avaa mielenkiintoisella tavalla mentaalihistoriallisen näköalan paitsi musiikin esittämiskäytäntöjen omaksumiseen myös siihen ruohonjuuritason valistukseen, jolla kansallinen ajattelu omaksuttiin talonpoikaiston ja rahvaan piirissä 1800-luvun jälkipuoliskolla. Isänmaallisten laulujen kautta välitettiin niin musiikillista osaamista kuin ideologia omasta maasta.

Tänä aikana kehittyi kansalaisjärjestöjen luoma kansalaisyhteiskunta; samaan aikaan tapahtui julkisen musiikkielämän demokratisoituminen kansankonsertteineen ja kansallisen musiikkikulttuurin rakennusprosesseineen. Näiden ilmiöiden pohjalta tarkastellaan sitä mentaalista muutosta, joka musiikkikulttuurissa ja sen sisältämässä aateilmastossa tapahtui vuosien 1860–1905 välisenä aikana. Olennaisena välineenä rakennustyölle olivat erilaiset kansalaisjärjestöt, muun muassa nuorisoseurat, joiden keskeinen toimintamuoto oli musiikki. Niiden myötä syntyi paitsi kokonaan uusia kansalaistoiminnan muotoja, kuten iltamat, arpajaiset ja kansanjuhlat, myös areenoja, joilla säädyn sijaan musiikin tekemisessä merkityksellisempää oli yli säätyrajojen ulottuva musikaalinen lahjakkuus: taito omaksua soitinten käsittelyä tai laulutaitoa.

Tämä edellytti myös musiikillista murresta, jossa suurta roolia esitti rahvaan parissa uusi teosmuoto, nuoteille kirjoitettu moniääninen vakiosävellys ja -sovitus. Sen mukaiset esitykset vaativat kouliintunutta lauluääntä ja torvisoittokunnissa soittotaitoa, kykyä toistaa nuoteille kirjoitettu stemma tarkasti. Kansanmusiikin muotojen ja improvisoivan esitystavan sijaan järjestömusiikissa keskeistä oli yhteisöllisyys, kurinalaisuus ja huolelliseen harjoitukseen perustuva yhteisointi ja esitystaito. Laulujen aatteellinen sisältö, esittämisen uudet areenat ja painotuotteiden tuoma julkisuus olivat keskeinen osa prosessia.

Olennaista oli ohjelmisto, joka sisälsi ylevän ja voimakkaasti kansallisuusideologiaa henkivän sanoman. Se kertoi osallistumisen mahdollisuudesta, kansakunnan rakentamisesta ja myös yhteisestä vihollisesta kansakunnan tulevaisuuden uhkatekijänä. Poliittisen uhkakuvan lisäksi järjestömusiikki oli rakentamassa musiikillisia arvoasetelmia: se rakennettiin tietoisesti idealistiseksi vastinpariksi huonolle ja rappeutuneelle kansanmusiikille, kansan parissa suosittuja ruokottomia lauluja, harmonikan soittoa ja tansseja vastaan.

Järjestötoiminta korosti yksilön vastuuta yhteiskunnalle. Sillä oli myös selkeitä ideologisia, poliittisia tavoitteita: isänmaan etu oli muita velvollisuuksia ylempänä. Tämän järjestömusiikin modernisoitumiskehityksen analyysissä Rantanen onnistuu hyvin. Etelä-Pohjanmaa ei ollut irrallinen muun maan kehityksestä, vaan paikallistaso heijastaa sitä kenttää, josta fennomania ja kansalaisyhteiskunta rakentuvat. Järjestömusiikki fuusioi yhteen taidemusiikin estetiikan valikoidun kansanmusiikin ja joukkolaulun suuren yhteiskunnallisen murreksen välineeksi ja symboliksi.

Rantasen tutkimuksesta käy ilmi myös se kiinnostava seikka, että

suurin kritiikki paikallistasolla järjestömusiikkia kohtaan tuli herännäisyyden ja konservatiivisen lahkolaisen uskonnollisuuden taholta. Vanhoillisuus heikensi musiikkiseurojen toimintaedellytyksiä ja aiheutti ongelmia jäsenten osallistumismahdollisuuksien suhteen. Vuosisadan lopulla alkanee venäläistämistoimenpiteet hankaloittivat järjestöjen toimintaa, mutta laulut mahdollistivat kansallishenkisen viestinnän ja rakensivat yhteenkuuluvuutta ja yhteishenkeä. Rantasen väitöskirjan pohjalta voidaan myös todeta, että vastarinta oli laulujen ja kansanvalistuksellisten seurojen voimalla syötetty kansakuntaan.

Kaiken tämän Saijaleena Rantasen työ esittelee tarkasti ja vakuuttavasti, ja samalla hyvän historiantutkimuksen tapaan vetävästi kertoen. Työtä varten on löytynyt ihailtavan paljon tutkimuksen kannalta olennaisia ja uutta tulkintaa luovaa aineistoa. Runtas aineisto piirtää kiintoisan kuvan paikallistason musiikkielämästä erilaisine yhteiskunnallisine kytköksineen. Aineistosta löytyy taitavasti siteerattuja muistelmia, päiväkirjoja ja kirjeitä, jotka valaisevat osuvasti historiassa eläneiden ihmisten tunteita, kokemuksia ja motiiveja. Tärkeää on ollut myös löytää tutkimusajankohdan nuotistoja, jotka sallivat yksityiskohtaisen musiikin analysoimisen. Tiedot ohjelmistoista ja myös Rantasen kompaktisti kokoamat tiedot keskeisten kappaleiden syntyhistoriasta olisivat hyvä materiaali laajemmillekin pohdinnoille.

Rantasen tutkimus kykenee parhaan tutkimuksen tavoin kytkeämään paikallistason tapahtumakahden musiikkiseuran perustamisen – laajempaan suomalaiseen ja eurooppalaiseen yhteiskunnalliseen kontekstiinsa. Se kuvaa ei pelkästään yleistä kehitystä paikallistason näkökulmasta vaan myös sitä, miten paikallistason toimijat

ja olosuhteet vaikuttivat suuren historiallisen kuvan syntyyn.

– PEKKA SUUTARI JA MARKO TIKKA

Autonomian ajan alkupuolen taloushistoriaa

Maare Paloheimo: Business Life in Pursuit of Economic and Political Advantages in Early-Nineteenth-Century Finland. Jyväskylä Studies in Humanities 195. Jyväskylän yliopisto 2012. 257 s.

Maare Paloheimo tarkastelee väitöskirjassaan sitä, miten talouselämän toimijat ajoivat taloudellisia ja poliittisia etujaan Suomessa vuosina 1810–1850. Hän perustelee tutkimusteemaansa sillä, että 1800-luvun alun taloudellisten toimijoiden mahdollisuus vaikuttaa hallintokoneiston talouspoliittisiin ratkaisuihin ja taloudellisia kysymyksiä koskevaan päätöksentekoprosessiin yleensä on jäänyt tutkimuksessa vähälle huomiolle. Tähän arvioon on syytä yhtyä.

Autonomian ajan (1809–1917) loppupuoleen on historiantutkimuksessa kiinnitetty enemmän huomiota kuin sen alkupuoleen. Valtiollis-poliittisen historian tutkimuksessa säännöllistä valtiopäivätoimintaa edeltävät vuosikymmenet on nähty jopa kuolleena aikana, jolloin ei kuulunut muuta kuin ”virkamieskoneiston hiljaista ratiinaa”, kuten Yrjö Jahnsson väitöskirjassaan vuonna 1907 kärjisti.

Mutta myös taloushistorian alalla Suomen autonomian aikaa koskevan tutkimuksen painopiste on ollut ajanjakson jälkipuoliskossa. Aleksanteri II:n valtaannousua

(1855) seurannut vuosikymmen oli kiistatta talouspoliittinen murroskausi Suomessa: käänne ”merkantilismista liberalismiin”, lainatakseksi Jukka Kekkonen vuonna 1987 ilmestyneen väitöskirjan otsikkoa. Vaikka taloushistoriallisen tutkimuksen näkökulma on laajentunut perinteisestä liberalistishenkisten reformien korostuksesta taloudellisen kasvu- ja muutosprosessin analysointiin, painopiste on – paradoksaalista kyllä – pysynyt autonomian ajan jälkipuoliskossa. Tähän on vaikuttanut tilastojen saatavuus ja se, että taloudellinen kasvu ja teollistuminen selvästi vauhdittuivat 1800-luvun puolivälin jälkeen. Keskittäessään katseensa 1800-luvun alkupuoliskoon Paloheimo on siis tehnyt tutkimustilanteen kannalta hyvin perustellun valinnan.

Tekijä tarkastelee taloudellisten toimijoiden anomuksia ja valituksia keskeisenä formaalina vaikuttamiskanavana aikana, jolloin poliittinen edustuslaitos eli säätyvaltiopäivät eivät kokoontuneet Suomessa. Hän on anomus- ja valitusdiaarien avulla tutkinut, miten laajasti taloudelliset toimijat käyttivät tätä kanavaa pyrkiessään vaikuttamaan hallintokoneiston päätöksiin hankkiakseen itselleen etuja. Paloheimo liittyy tutkimuksensa paitsi Suomen taloushistoriaan myös alamaisten ja hallitsijan välistä kommunikaatiota ja vuorovaikutusta koskevaan eurooppalaiseen tutkimusperinteeseen sekä pohjoismaiseen keskusvallan ja paikallisyhteisön vuorovaikutuksen tutkimustraditioon.

Tutkimuksen peruslähdeaineiston muodostaa Senaatin talousosaston anomusdiaari. Sieltä tekijä on poiminut viiden vuoden välein eli yhdeksältä poikkileikkausvuodelta (1810–1850) yhteensä 871 anomus- tai valitustapausta, jotka liittyivät taloudellisiin kysymyksiin ja liike-elämän intresseihin, mikä oli 13 prosenttia kaikista anomus- ja valituskirjelmistä. Vuosittain

otosjoukon koko vaihteli 48:sta 161:een ja osuus 9:stä 18 prosenttiin.

Paloheimo analysoi anomus- ja valitus aineistoaan luokittelemalla sitä anojien ja asioiden mukaan sekä alueellisesti. Toimijoiden pääryhmät ovat kauppa, teollisuus, käsityöläiset ja muut. Lisäksi tekijä ottaa erityistarkastelun kohteeksi naiset ja ulkomaalaiset.

Aineiston vahvuutena on sen yhdenmukaisuus ja selkeys. Sen suurin heikkous on rajallinen todistusvoima, mistä tekijä on varsin tietoinen. Diaarit eivät kerro, miten anomuksiin on suhtauduttu ja miten suhtautuminen on vuosikymmenten kuluessa muuttunut. Tätä puutetta tekijä on kompensoinut erilaisilla tapaustutkimuksilla. Ne tuovat kyllä esitykseen yksityiskohtaisuutta, mutta lukijan on mahdotonta arvioida esiteltujen tapausten edustavuutta.

Tutkimuksen empiiriset johtopäätökset osoittavat selviä eroja edellä mainitun neljän ryhmän eli kaupan, privilegioituihin tuotantolaitosten, käsityöelinkeinojen ja muiden alojen välillä. Eroja oli ensinnäkin anomusten ja valitusten suhteellisissa osuuksissa. Kaupanalalla yli puolet (55 %) ja käsityössä peräti 70 prosenttia tapauksista oli valituksia. Teollisen toiminnan ja muiden toimialojen tilanne oli päinvastainen: anomuksia oli huomattavasti enemmän kuin valituksia. Tekijän selitys on, että kauppaan ja käsityöhön liittyneet anomusasiat voitiin pitkälti ratkaista paikallis- tai läänintasolla. Näin ollen kaupanalan toimijat ja käsityöläiselinkeinojen harjoittajat ennemmin valittivat ylemmille viranomaisille alemman portaan tekemistä päätöksistä. Suurin osa valitusasioista olikin joko maistraatin tai maaherran, sittemmin kuvernöörin päätöksistä tehtyjä valituksia. Tuotantolaitoksiin ja erikoislupia vaativiin aloihin liittyvät anomukset toimitettiin suoraan hallinnon ylimmälle tasolle.

Valtaosa anomuksista ja valituksesta oli yksittäisten taloudellisten toimijoiden lähettämiä, ja ne koskivat useimmiten toimijoiden omia liiketoimia ja harvemmin talouspoliittisia periaatekysymyksiä. Kollektiivisia anomuksia ja valituksia oli runsas viides aineistosta. Mainitusta neljästä ryhmästä kauppiat turvautuivat eniten kollektiivisiin anomuksiin (niiden lähempi tutkimus olisikin kiinnostava jatkoaihe). Alueellinen jakauma ei ole yllättävä, sillä eteläisen Suomen tiheimmin asutut seudut olivat parhaiten edustettuna. Tampereen aliedustus, joka johtunee – kuten tekijä toteaa – kaupungin vapaa-kaupunkistatuksesta, olisi tarjonnut mahdollisuuden eräänlaiseen luonnolliseen koeasetelmaan.

Aineiston rajoitus on se, ettemme tiedä miten anomuksiin suhtauduttiin ja miten suhtautuminen muuttui. Tutkimuksesta käy esimerkiksi ilmi, että kaikkiaan 18 prosenttia anomuksista ja valituksesta koski porvarioikeuksia ja että porvaristo pyrki ajamaan omia monopoli-etujaan. Sen sijaan ei käy ilmi, muuttuiko päättäjien kanta näihin anomuksiin ja valituksiin. Kuten tekijä toteaa, porvarioikeuksien suhteen ensisijaisista päätösvaltaa käytti kaupunkihallinto, joten senaatin käsittelyyn päätyivät vasta valitukset. Näin ollen valitusten määrästä on vaikeaa tehdä johtopäätöksiä siitä, miten porvarioikeuksien saaminen oikein muuttui kyseisenä ajanjaksona.

Maare Paloheimon tutkimus osoittaa, että talouselämän edustajat käyttivät 1800-luvun alkupuolella anomuksia ja valituksia aktiivisesti hyväkseen pyrkiessään vaikuttamaan ylimpiin päätöksentekijöihin taloudellisissa kysymyksissä. Taloudellisen eliitin ohella myös vähäisemmät taloustoimijat saivat anomusten ja valitusten avulla mahdollisuuden puolustaa omia etujaan. Lisäksi tekijän analysoiman kahden talouskysymyksiä käsitelleen komitean – 1810-luvun

alun kauppa- ja tullikomitean sekä 1840-luvun metsälakikomitean – tarkastelu havainnollistaa suhtautumista talouspolitiikan kiistakysymyksiin. Tarkastelun kohteena on erityisesti rauta- ja sahateollisuuden kiistanalainen suhde. Tekijä toteaa, että sekä anomusinstituution että komiteoiden kautta voitiin joko kritisoida tai puolustaa vallitsevaa taloudellista järjestelmää. Suhtautuminen riippui tietenkin toimijan omasta asemasta ja tilanteesta.

Tutkimus perustuu selkeään empiiriseen aineistoon, se on loogisesti rakennettu ja sujuvasti kirjoitettu. Tutkimuksen taloushistoriallisteoreettinen käsitteistö on melko ohut, minkä vuoksi johtopäätökset jäävät paljolti empiiristen tulosten yhteenvedoksi. Perehtyminen taloushistoriallisiin keskusteluihin, joissa on pohdittu esimerkiksi merkantilismin olemusta (mm. tulkinnat merkantilismista *rent-seeking*-taloutena), olisivat voineet olla tässä suhteessa hyödyksi.

Maare Paloheimon väitöskirja tuo valoa niukasti tutkittuun ilmiöön. Ajanjaksoa vuodesta 1810 vuoteen 1850 on kuvattu paljolti negaation kautta. Se on nähty muuttumattomuuden kautena, vastakohtana 1800-luvun jälkipuoliskon muutoksille; merkantilismin kautena vastakohtana liberalismille; byrokratian kulta-aikana vastakohtana valtiopäivävetoiselle 1800-luvun jälkipuoliskolle. Paloheimon tutkimus osoittaa, että näistä yksinkertaistuksista on viimeistään nyt syytä luopua.

– SAKARI HEIKKINEN

Näkökulma liikenteen ja aluetalouden muutoksiin

Sakari Auvinen: Kasvavan liikenteen kannattava kanava. Saimaan kanavan rahtiliikenne autonomian aikana. Jyväskylän Studies in Humanities 198. Jyväskylän yliopisto 2013. 477 s.

Saimaan kanava on Suomen talous- ja liikennehistorian näkökulmasta merkittävä tutkimuskohde. Sakari Auvinen on kiteyttänyt väitöskirjansa otsikkoon työnsä kaksi keskeistä tutkimustulosta. Kanavaliikenne kasvoi tarkastelujaksolla, ja kanava oli valtiolle tuottoisa sijoitus. Auvisen tavoitteena on avata uusi, vertaileva näkökulma Saimaan vesistön alueen talouden, tuotannon ja liikenteen vuorovaikutteiseen kehitykseen. Tutkimus tarkastelee Saimaan kanavaa osana Saimaan vesistöjen kanava- ja laivaväyläverkostoa, jonka kehitystä hän kuvaa monipuolisesti. Tutkimusperiodi on niin pitkä, että teoksessa on voitu tarkastella kanava- ja vesiliikenteen kehitystä ja sen muuttuvaa suhdetta muihin liikennemuotoihin.

Työ on ensisijaisesti perustutkimusta, jossa on selvitetty Saimaan kanavan liikenteen määriä, käytettyjä alustyyppisiä, kanavaliikenteen kuljetusten lähtö- ja saapumisalueita sekä kanavan ja kuljetusyritysten kannattavuutta Saimaan alueella. Väitöskirja kuvaa Itä-Suomen kasvavaa vaurautta ja Saimaan alueen kytkeytymistä kansainväliseen taloudelliseen vaihdantaan tarkastelemalla ennen muuta tavaravirtojen määrän ja laadun muutoksia. Väitöskirjatyö haastaa aiemmat tulkinnat, joiden mukaan teollinen ja liikenteellinen kehitys olisi saanut vauhtia yksin-

omaan höyryvoiman käytön yleistyä.

Runsas lähdeaineisto, sen perusteellinen läpikäyminen ja siitä löytyvän tietoaikainan jäsentely on mahdollistanut monipuolisen ja tarkan, paikoitellen jopa pikkutarhan, kuvan luomisen. Tekijä tuntee hyvin kansainvälisen ja kotimaisen kanava-, liikenne- ja taloushistorian tutkimuksen. Vertailua tehdään ennen kaikkea ruotsalaisiin suuriin kanavahankkeisiin ja näiden kanavien liikenteeseen. Vuoropuhelu kansainvälisen ja kotimaisen liikenne- ja taloushistoriallisen tutkimuskirjallisuuden metodien ja teorioiden kanssa ei kuitenkaan ole työn vahvuus.

Sakari Auvisen työn lähtökohta on, että kanavatiitit ja muut Saimaan kanavan kautta kulkeneesta liikenteestä syntyneet lähteet avaavat parhaimmillaan oivallisen tarkastelukulman sääolojen, talouden, valtiollisen kehityksen, sotilaallisten konfliktien ja muiden yhteiskunnallisten mullistusten vaikutuksiin suomalaisten elämässä. Väitöskirjan keskeisiin tuloksiin kuuluu ensinnä, että Saimaan kanavan valmistuttua Itä-Suomen talouden ja liikenteen kehitys oli aluksi nopeampaa kuin muualla Suomessa. Autonomin loppuvaiheessa muun Suomen talouden ja liikenteen kehitys oli puolestaan ripeämpää. Toiseksi Saimaan kanavan kautta kulkenut vieni suuntautui ensimmäiseen maailmansotaan saakka ensisijaisesti länsimarkkinoille. Lisäksi Saimaan liikenne tapahtui pitkään muilla kuin höyryaluksilla, eikä Rautatieliikenne syrjäyttänyt kanavaliikennettä. Liikenne kasvoi kanavalla vielä Itä-Suomen keskeisten rautatielinjojen valmistuttua. Auvisen tulkitsee, että rautatiet ja kanavat olivat toisiaan täydentäviä liikenneväyliä. Tutkimuksen mukaan kanavan kautta etelään ja pohjoiseen kulkeneen rahtiliikenteen rakennemuutokset olivat merkittäviä, myös tuoteryhmien sisällä. Rahtili-

kenne oli volyymiltaan jatkuvasti suurempaa etelään ja niukempaa pohjoiseen päin.

Sakari Auvisen toteaa, että kanavien rahtiliikenne kasvoi Suomen ohella myös useissa sitä teollistuneemmissa maissa ennen ensimmäistä maailmansotaa. Venäjän sisävesi- ja kanavajärjestelmät olivat vanhakantaisia. Siksi Saimaan kanavan rakentamisen mallit tulivat Ruotsista. Pietarin matalat ja sokkeloiset kanavat kuitenkin soveltuivat Saimaan vesistöissä rahtia kuljettaneille vanhanmallisille aluksille, joten aluskannan uusiutumisen viivästykselle oli liikenteelliset ja taloudelliset perusteet.

Auvisen esittää tutkimuksen kannalta olennaisia tietoja ja tulkintoja kartoissa, kaavioissa ja taulukoissa. Osa kaavioista kiteyttää oivallisesti runsaan tietoaikainan ja vaivalloisen lähdytön tulokset selkeäksi ja informatiiviseksi kuvaksi. Toisinaan samaan kaavioon puristetut ilmiöt ja niiden asteikot saattavat lukijan hämmennyksiin, jolloin kuva kehityksestä ei juuri kirkastu. Informaatioarvoltaan heikkoja ovat usein kaaviot, joissa on kaksi mitta-asteikkoa ja kaksi kehitystä kuvaavaa käyrää tai viivaa.

Työn kysymyksenasettelu on jäänyt valitettavasti väljäksi, kun rahtiliikenteen kannalta merkitykseltään täysin eripariset kanavat, laivatyyppit, tavara- ja tuotevirrat saavat lähes yhtä perusteellisen kuvauksen. Tutkimuksen rakenne ei tee keskeisten tulosten hahmotusta helpoksi, kun kanavaliikenteen, alusliikenteen, viennin ja tuonnin volyymien tarkastelussa on väkisin runsaasti toistoa, josta osa vielä kokonaisuuden kannalta lähes merkityksettömien ilmiöiden pikkutarkkaa kuvausta. Toisaalta paikallishistoriantutkijat saattavat olla kiitollisia yksityiskoh- tien runsaudesta.

Väitöskirjassa on tarkasteltu myös kanavan yritys- ja liikenneta-

loudellisia vaikutuksia. Yksityisten liikennöitsijöiden tilinpäätöksistä, osingoista ja muista tiedoista syntyy kuva, että liikennöinti Saimaalla oli ajoittain hyvin kannattavaa. Kanava nosti metsien arvoa ja siirsi uusia alueita rahatalouden piiriin. Työn sisäisenä jännitteenä voi pitää sitä, että vesiliikennekaluston vanhanaikaisuutta perustellaan pääomaköyhyydellä, vaikka vesiliikenteen tuotot olivat niin suuret, että ne olisivat mahdollistaneet suuretkin uusinveitoinnit.

Sakari Auvisen väitöskirjatyön alueellinen taloushistoriallinen tarkastelukulma on hedelmällinen. Se tarjoaa mielenkiintoisia tulkintoja, avaa tuoreita näkökulmia ja haastaa uusien tutkimusten tekemiseen.

– TAPIO BERGHOLM

Kylmää sotaa ja systeemi-analyysiä

Leena Riska-Campbell: Bridging East and West. The Establishment of the International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA) in the United States Foreign Policy of Bridge Building, 1964-1972. Commentationes Scientiarum Socialium 75. The Finnish Society of Science and Letters 2011. 608 s.

Leena Riska-Campbellin tutkimus ja samalla myös poliittisen historian väitöskirja *Bridging East and West* käsittelee kansainvälinen systeemi-analyysin instituutin (IIASA) perustamiseen johtanutta prosessia Yhdysvaltain ulkopoliittikan ja siihen liittyneen sillanrakennuspolitiikan (*Bridge-Building*) näkökulmasta vuosina 1964–1972. Kansainvälinen systeemi-analyysin insti-

tuutti IIASA perustettiin Wieniin pitkän ja monipolvisen prosessin päätteeksi vuonna 1972. Instituutin perustaminen oli idän ja lännen välisen yhteistoiminnan ja liennytyksipolitiikan konkreettinen tulos, sillä IIASA:n perustajajäseninä oli valtioita sekä idästä (Bulgaria, DDR, Neuvostoliitto, Puola ja Tšekkoslovakia) että lännestä (Iso-Britannia, Italia, Japani, Kanada, Länsi-Saksa, Ranska, ja Yhdysvallat). Tämän idän ja lännen yhteisen instituutin tehtävä oli tutkia kehittyneiden valtioiden sosiaalisia ongelmia ja tuottaa niihin ratkaisuja systeemianalyysin keinoin.

Leena Riska-Campbellin tutkimuksen keskiössä on kansainvälisen systeemanalyysin instituutti IIASA:n perustamiseen johtanut prosessi, jota analysoidaan sekä poliittisena että modernisaatioon liittyneenä sosiaalisena ilmiönä kylmän sodan kontekstissa. Instituutin perustaminen kuvataan monimutkaisena ja monitasoisena (*multilateraali*) prosessina, jonka avulla tekijä purkaa kansainvälisen yhteisön toiminnan dynamiikkaa. Tutkimuksen näkökulma on vankasti lännessä ja analysissä keskeinen rooli on Yhdysvaltain harjoittamalla sillanrakennuspolitiikalla ja liennytyksellä. Näkökulman valinta on perusteltu, sillä Yhdysvallat oli 1960-luvun puolivälissä keskeinen toimija maailmanpolitiikassa ja erityisesti teknologian alalla maailman johtava maa. Tämä asema määritteli Yhdysvaltain suhteen niin Länsi-Eurooppaan (erityisesti Isoon-Britanniaan) kuin myös Neuvostoliittoon ja Itä-Eurooppaan. IIASA:n valinta tutkimuksen kohteeksi on oiva, sillä sen kautta teknologinen kehitys linkittyy kylmän sodan politiikkaan ja tuo asetelmaan lisäaspektin – modernisaa-

tion. Instituutti avaa siten mielenkiintoisen näkökulman niin Yhdysvaltain suhteeseen Länsi-Eurooppaan, Neuvostoliittoon ja koko itäblokkiin kuin Neuvostoliiton (ja koko sosialistisen leirin) alati muuttuneeseen suhteeseen Länsi-Eurooppaan. Lisäksi se valottaa Euroopan sisäistä kehitystä.

Tapaus IIASA osoittaa, kuinka Yhdysvallat rakensi suhteita itään Länsi-Euroopan kautta ja liittolaisensa kanssa. Hankkeen merkityksestä Yhdysvalloille kertoo se, että prosessi eteni vuodesta 1964 vuoteen 1972 presidentin ja hallinnon vaihdoksista ja kansainvälisen politiikan suunnanmuutoksista huolimatta. Instituutin perustaminen linkittyy kiinnostavasti paitsi kansainvälisten suhteiden myös Euroopan integraation historiaan, samoin teknologian ja tieteen historiaan kylmän sodan aikana.

Tekijä lähestyy teemaa prosessin ja erityisesti prosessiin osallistuneiden toimijoiden näkökulmasta. Perustamisessa mukana olleiden henkilöiden (neuvottelijat ja päätöksentekijät) toimijuus ja henkilökohtainen panos nousevat keskeiseen asemaan. Tekijä valottaa prosessin monitasoisen vuorovaikutuksen ja yksilöiden näkökulmasta ja avaa siten kulisissa tapahtunutta toimintaa. Tutkimuksen vahvuus on empiriassa, vaikka tutkimuksessa viitataan muun muassa episteemiseen yhteisöön (*epistemic community*) teoreettisena näkökulmana. Tutkimuksellista lähtökohtaa määrittää myös tunnetun kylmän sodan tutkijan (ja vastaavittajan) Odd Arne Westadin hahmottelema ajatus teknologisen kehityksen synnyttämien sosiaalipoliittisten vaikutusten merkityksestä kylmän sodan muutokselle. Riska-Campbellin mukaan IIASA

on hyvä esimerkki kylmän sodan kansainvälisiin suhteisiin vaikuttaneesta ei-poliittisesta teknologisen kehityksen seurauksesta.

Leena Riska-Campbellin tutkimus on laaja ja kunnianhimoinen kokonaisuus, jossa suuri määrä informaatiota on puristettu tiiviiseen pakettiin. Tutkimus on massiivinen – ei pelkästään sivumäärältään – vaan myös välitetyn tiedon määrän vuoksi. Tässä piileekin tutkimuksen vahvuus ja heikkous. Heikkoutena tämä ilmenee siinä, että tekijä luottaa varsin pitkälle keräämänsä tiedon selitysvoimaan eikä anna analyysillään lukijalle riittävästi tukea massiivisen informaation käsittelyyn. Vahvuutena informaation määrä näyttyy siinä, että tutkimuksessa on valtaisa määrä tietoa ja monet asiat on koottu yhteen. Erityisesti tämä näkyy lähdeluettelossa, joka on varsinainen aarreaitta ja vaatimattomastikin ilmaisten se kokoaa kaiken olennaisen teemaan edes välillisesti liittyvän aineiston ja uusimman(kin) tutkimuksen. Tekijä on tehnyt valtaisan työn kammattessaan lähes kaiken mahdollisen aiheesta irtoavan informaation (arkistoaineistot, haastattelut ja kirjallisuuden) ympäri maailmaa ja koonnut tämän yksin kansiin aiheesta kiinnostuneiden saataville.

Tekijä osoittaa usealla tasolla ja laajaan aineistoon tukeutuen millaisesta vuorovaikutuksesta ja prosesseista kylmän sodan politiikan kulisissa oli kysymys. Monet asiat olivat mahdollisia kylmästä sodasta huolimatta, kun niitä veivät eteenpäin asiaan uskoneet henkilöt kuten McGeorge Bundy.

– SARI AUTIO-SARASMO

Tiedemaailma

Nimitys

Marjaana Niemi on nimitetty Tampereen yliopiston kansainvälisen historian ja uudemman ajan vertailuvan yhteiskuntahistorian professoriksi.

Kirjoittajat

Sari Autio-Sarasmo on yleisen historian dosentti ja työskentelee Helsingin yliopiston Aleksanteri-instituutissa.

Tapio Bergholm on Suomen ja Skandinavian historian sekä Suomen historian dosentti ja SAK:n erikoistutkija.

Juha-Matti Granqvist on Suomen ja Pohjoismaiden historian tohtorikoulutettava Helsingin yliopistossa.

Sofia Gustafsson on Suomen ja Pohjoismaiden historian tohtorikoulutettava Helsingin yliopistossa.

Janne Haikari on tutkijatohtori Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.

Marko Hakanen on tutkijatohtori Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.

Sakari Heikkinen on taloushistorian professori Helsingin yliopiston politiikan ja talouden tutkimuksen laitoksella.

Tuula Hockman on filosofian tohtori ja toimii tutkijana Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikön historian oppiaineessa.

Miia Ijäs on tohtoriopiskelija Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikön historian oppiaineessa.

Ulla Ijäs on Suomen historian tohtorikoulutettava Turun yliopiston historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksella.

Johanna Ilmakunnas on tutkijatohtori Helsingin yliopistossa.

Gábor Klaniczay on Keski-Euroopan yliopiston professori Budapestissa.

Jukka Kortti on Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian dosentti.

Ulla Koskinen on filosofian tohtori ja toimii tutkijana Tampereen yliopistossa.

Ritva Kylli on filosofian tohtori ja toimii tutkijana Oulun yliopiston historian oppiaineessa.

Anu Lahtinen on yliopistotutkija ja Suomen historian dosentti, jonka erityisalaa on pohjoismainen keskiajan ja uuden ajan alun sosiaali- ja kulttuurihistoria.

Ray Laurence on Kentin yliopiston professori.

Tiina Miettinen on filosofian tohtori ja toimii tutkijana Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikön historian oppiaineessa.

Marko Nenonen on dosentti ja toimii yliopistonlehtorina Tampe-

reen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikön historian oppiaineessa.

Ilkka Nummela on Jyväskylän yliopiston taloushistorian professori.

Jukka Nyssönen on post doc -stipendiaatti Tromssan yliopistomuseossa.

Viljo Rasila on historian emeritusprofessori.

Alex Snellman on tohtorikoulutettava Helsingin yliopiston Suomen ja Pohjoismaiden historian oppiaineessa.

Pekka Suutari on professori Itä-Suomen yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksella.

Henrika Tandefelt on historian dosentti.

Marko Tikka on dosentti ja toimii yliopistonlehtorina Tampereen yliopiston yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikön historian oppiaineessa.

Kirsi Vainio-Korhonen on Turun yliopiston Suomen historian professori.

Maria Vainio-Kurtakko on filosofian tohtori.

Nils Erik Villstrand on Åbo Akademin pohjoismaisen historian professori.

Ann-Catrin Östman Åbo Akademin pohjoismaisen historian akatemialehtori.

Notes on the contents

This issue looks at the nobility in Finland from the Middle Ages to the late 19th century. This privileged group that for centuries controlled the majority of the resources of the society is an important subject of research due to its economic and social influence.

The research of hereditary upper class, or the secular nobility, has aroused the interest of many historians in the 21st century. The research has focused in particular in the individual, families, gender, questions of identity and cultural and social research themes articulated through class.

A similar direction can be seen in international historical research of the nobility. One of the reasons for this is that many sources dealing with the nobility have been preserved to our days. These sources allow us to look at, for example, the history of everyday life in centuries from which little material is available. The sources produced by the nobility also enable the research of other social groups varying from bankers to servants.

The articles of this theme issue provide examples of the various ways in which the history of the nobility is currently researched. On

one hand, research reveals continuums and traditions that defined the actions of the nobility. On the other, it reminds us of various interruptions and changes that took place, and of the nobility's need to react to contemporary pressures for change.

Tuula Hockman's article takes a look at the factors that enabled the mediaeval family of Tott to rise to economic and political power. She shows that the success of the Totts was a consequence of good marriages, wealth strategies and commerce. Hockman points out that the members of the family practiced systematic and skilful co-operation.

While business has often been seen as alien to the nobility, in practice, the situation was different. In their article, Juha-Matti Granqvist and Sofia Gustafsson discuss the opportunities of an 18th century nobleman to participate in business life. Their object of study is Admiral Carl Tersmeden, whose ledger and journal entries tell a tale about balancing between the worlds of nobility and bourgeoisie.

Ilkka Nummela examines the economic conditions of the Finnish nobility in the period of autonomy. Using estate inventory records as his sources, he studies the changes that took place in the average wealth of the nobility. In his analy-

sis, Nummela draws attention to an important theme: economic inequality within a class.

In their article, Henrika Tandefelt and Maria Vainio-Kurtakko explore the following question: what was it like to be a nobleman in early 19th century Finland? The writers analyse two different noblemen, Viktor Magnus von Born and Albert Edelfelt, along with their life and career choices. Tandefelt and Vainio-Kurtakko remind us that while belonging to the nobility created a certain framework for all members of the class, individuals were able to make very different choices within this framework.

In addition to referee-reviewed articles, the theme issue features two extensive review articles. In the first one, Johanna Ilmakunnas, Marko Hakanen, Anu Lahtinen and Alex Snellman analyse the historical research of the nobility in Finland and take a broad historiographic look on the subject. In her article, Ulla Koskinen focuses on analysing the representation of 16th century Finnish nobility in general accounts of Finnish history. Furthermore, many of the works reviewed in the book review section touch on the history of the nobility in Finland and elsewhere.

JANNE HAIKARI – MARKO HAKANEN
– ANU LAHTINEN – ALEX SNELLMAN

Historiallisen Aikauskirjan uudet kirjoitusohjeet ovat osoitteessa
http://agricola.utu.fi/ohjeet_kirjoittajille/

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2013

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokoonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2013 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 45 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 33 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi.

Lähiosoite.

Postitoimipaikka.

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Elina Katainen, elina.katainen@helsinki.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Elina Kataiselle. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2013: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilauksessa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 € kpl, vuodet 2001–2010 8 € ja vuodet 2011 ja 2012 14 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi,
varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 luku-
kausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoitaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Petri Karonen*
Varapuheenjohtaja: professori *Irma Sulkunen*
Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi,
varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12 luku-
kausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 22 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

